

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA DĚJIN UMĚNÍ

OBOR: DĚJINY VÝTVARNÝCH UMĚNÍ

Gotické oktagonální chrámy v Čechách a na Slovensku

Kostel na Karlově v Praze – kostel Panny Marie
v Novém Městě nad Váhem – kaple sv. Kříže
v Opavě-Kateřinkách

MAGISTERSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

Hana Černá

Vedoucí diplomové práce: Prof. PhDr. Ivo Hlobil, CSc.

OLMOUC 2009

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně na základě
citovaných pramenů a literatury

| V Praze dne 13. 5. 2009

.....

Obsah

I.	Úvod.....	5
II.	Obecný úvod k oktogonálním stavbám ve středověku.....	5
	Literatura k oktogonům	5
	Termín „oktogon“ a symbolika čísla osm.....	7
	Rozporuplné názory na původ a vznik oktogonální dispozice	8
	Vývoj formální podoby oktogonální dispozice.....	9
III.	Stručný obecný historický úvod	26
IV.	Kostel na Karlově v Praze	29
	Úvod.....	29
	Část I.: Historická fakta	29
	Historické souvislosti.....	46
	Historie objektu podle archivních pramenů a literatury	51
	Část II.: Ikonografické doklady	54
	Část III.: Stavební vývoj objektu v období gotiky	56
	Stavební úpravy v období 19. století	68
	Novodobé stavební zásahy: přehled oprav kostela ve 20. století	81
	Část IV.: Hodnocení objektu v širších kulturně historických a uměleckohistorických souvislostech území	87
	Analýza tvarosloví kostela na Karlově v souvislostech s dobovou stavební produkcí karlovske doby	88
V.	Kostel Narození Panny Marie v Novém Městě nad Váhem	107
	Úvod.....	107
	Část I.: Historická fakta	107
	Přehled literatury.....	107
	Historické souvislosti pro období středověku.....	119
	Historie objektu podle archivních pramenů a literatury	124
	Osudy budovy kostela v 16. století až do reformace.....	128

Archeologické výzkumy lokality při kostele Panny Marie	133
Část II.: Mapové a ikonografické přílohy.....	135
Nejdůležitější opravy kostela ve 20. století	140
Část III.: Stavební vývoj objektu	144
Část IV.: Hodnocení objektu v širších kulturně historických a uměleckohistorických souvislostech území	153
Beckovský výtvarný okruh	153
VI. Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách	159
Úvod.....	159
Část I.: Historická fakta	159
Přehled literatury	159
Archivní prameny z období středověku	165
Historické souvislosti a opravy kaple do současnosti	165
Část II.: Obrazové přílohy	167
Část III.: Stavební vývoj objektu	170
Část IV.: Hodnocení objektu v širších kulturně historických a uměleckohistorických souvislostech území	177
VII. Oktogonální stavby v českých zemích: Závěr: souvislosti	180
VIII. Přehled pramenů a literatury.....	184
IX. Seznam obrazové přílohy	205

I. Úvod

Předložená práce vznikla v návaznosti na bakalářskou práci, věnovanou tématu stavebních dějin kostela na Karlově v Praze v období vlády Karla IV., vzniklou v roce 2005. Diplomová práce téma stavebních dějin kostela na Karlově dále monograficky rozpracovává a je rozšířena o monografie kostela Panny Marie v Novém Městě nad Váhem a kaple sv. Kříže v Opavě-Kateřinkách, které dotváří přehled oktogonálních staveb na území České a Slovenské republiky. Na úvod bych na tomto místě ráda poděkovala duchovnímu správci kostela na Karlově, p. Vlastě Sklenářové, panu Vsdp. PhDr. PaedDr. MgrTh. Jozefu Gábrišovi, děkanu v Novém Městě nad Váhem, a správci kaple sv. Kříže, p. Jakubu Týlemu za vstřícnost a umožnění opakovaného vstupu do uvedených objektů.

II. Obecný úvod k oktogonálním stavbám ve středověku

Kostel Panny Marie a sv. Karla Velikého v Praze na Karlově, kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem¹ a kaple sv. Kříže v Opavě-Kateřinkách se svým půdorysem řadí do dlouhé vývojové řady centrálních oktogonálních staveb.

Literatura k oktogonům²

Jedním z nejstarších příspěvků, týkajících se oktogonálních staveb, je publikace Ferdinanda von Quasta z roku 1853.³ Ten se v ní zmínil o oktogonálních dispozicích, které byly záměrně vybírány pro výstavbu baptisterií v raném křesťanství.⁴ Zásadním příspěvkem ke středověkým oktogonům je však následující stať Heinricha Otteho z roku 1868, v níž autor na několika stranách podal stručný výčet raně a vrcholně středověkých staveb s oktogonálním půdorysem především v německých zemích.⁵ Mezi stavbami v českých zemích již on ve svém seznamu jmenoval rovněž kostel na Karlově a kapli sv. Kříže v Opavě-Kateřinkách. Dalším autorem, který přispěl k poznání vývoje oktogonální dispozice od starověku až do období gotiky, byl profesor göttingenské univerzity, F. W. Unger.⁶ Unger se termínem oktagon zabýval ve třech oblastech: podal přehled vývoje půdorysů oktogonálních staveb, zabýval se původem a vznikem oktogonální dispozice a objasnil vztah oktogonu k technickému vývoji architektury. Ve stejném roce se otázkou původu centrální

dispozice zabýval rovněž Johann Rudolf Rahn.⁷ V roce 1906 vyšla publikace od Heinricha Höhleho o bazilice a centrální dispozici.⁸ Specifickým tématem tzv. oktogonu na křížovém půdoryse („*das kreuzförmige Oktagon*“) se zabýval v roce 1908 Karl Paul Friedenthal⁹ a ve 40. letech 20. století se k obdobnému tématu vyjádřil Rudolf Wesenberg.¹⁰ Z českých badatelů stojí za to v počátcích literatury k oktogonům zmínit práci Vojtěcha Birnbauma, který se zabýval ve své stati z roku 1912 starokřesťanskou architekturou.¹¹ V roce 1921 přispěl svou knihou k tématu středověkých centrál H. Freydank.¹² Ve třicátých letech vyšla tiskem disertační práce H. Biehna o centrálních stavbách do roku 1500¹³ a následně dost zásadní příspěvek Franze Josepha Dölgera.¹⁴ Dölger se zabýval především symbolikou čísla osm a raně křesťanskými baptisterii. V roce 1938 publikoval krátký článek o oktogonálních stavbách v antice a středověku G. De Angelis d'Ossat.¹⁵ Ve čtyřicátých letech vznikla dále specializovaná stať o románských oktogonech v oblasti středního toku řeky Tauber od Olava Heckmanna.¹⁶ O problematice raně křesťanských baptisterií v německých zemích psal v roce 1949 Romuald Bauerreiss.¹⁷ O centrálách a krátce též o oktogonech se zmínil v 50. letech Günter Bandmann.¹⁸ V 60. letech vyšla publikace Alberta Verbeeka¹⁹, jenž přispěl k poznání staveb, vycházejících z cášské palácové kaple. Centrálami gotického období se zabýval především Wolfgang Götz.²⁰ V roce 1969 pak vyšel článek od Richarda Krautheimera²¹, týkající se raně křesťanských baptisterií. Krautheimer poopravil některé názory především F. W. Ungera o původu oktogonů, které již v té době nebyly udržitelné. V 70. letech se původem byzantské architektury zabýval Václav Mencl.²² V roce 1979 vyšla následně publikace Günthera Stanzla o centrálních stavbách v raném středověku.²³ V roce 1989 vyšla kniha Matthiase Untermanna o centrálních stavbách ve středověku.²⁴ V roce 1994 encyklopedie architektury od Wilfrieda Kocha, v níž neopomněl uvést oktogonální stavby v Byzantské říši.²⁵ V roce 1995 vydal Manuel Kling publikaci o románských centrálách v severní Itálii, jež mají ve velkém rozsahu oktogonální půdorys.²⁶ V roce 1997 vyšla publikace Heriberta Suttera o španělských centrálních stavbách.²⁷ V roce 2000 vyšla naposledy kniha Claire Péquignotové o francouzských centrálách 11.–12. století.²⁸

Termín „oktogon“ a symbolika čísla osm

Co se týče termínu oktogon²⁹ (řecky octagonos), byl vytvořen v řečtině na základě pojmů tetragonos a heptagonos. Byl užíván v řecké literatuře již v 5. století př. n. l., ale od 4. století n. l. je termín octagonos užíván již běžně, jako např. v listech Řehoře z Nyssy. Řecká forma ale byla rovněž latinizována (latinská forma je octagonus). V latinské literatuře, jako např. již u Vitruvia, který převzal jeho jak substantivní, tak i adjektivní formu do latinské architektonické mluvy na základě dostupných rukopisných pramenů, se objevují termíny jako např. „turrim marmoream octagonon“ aj.

Ideovým zdrojem pro užívání oktogonální dispozice v křesťanské architektuře jsou především zmínky v Bibli a symbolika čísla osm. Číslo osm má symbolizovat již od antiky dokonalost, úplnost, kosmický řád.³⁰ Tyto ideje byly ztvárněny především ve stavbách trůnních sálů a pohřebních staveb.³¹ Ve Starém Zákoně je číslo osm spjato s úkony posvátnými. V Ezechielově vizi nového chrámu Jeruzalémského do něj přinášejí kněží obětiny osmého dne. (Ez 43, 27).³² V Genesi se Obřízka židovského chlapce konala rovněž osmý den. (1 Mo 17, 12).³³ Dle 1. listu Petrova bylo v Arše Noemově zachráněno osm lidí. (1 Petr 3, 20).³⁴ V Novém Zákoně je číslo osm doloženo skrze Kristovo kázání o osmi Blahoslavenstvích v Matoušově evangeliu (Mt 5,3-10).³⁵ Kristus se rovněž zjevil nevěřícímu Tomáši osmého dne po Velikonocích. (Jan 20, 26).³⁶ Především je však hlavním východiskem novozákonní představa teologie od dob raného křesťanství, dle níž mělo dojít ke Kristovu Zmrtvýchvstání osmého dne stvoření, a to dne symbolicky navazujícího na pozemský sedmidenní týden. Tento osmý den pak měl být následně rovněž dnem Posledního soudu a počátkem věčného života.³⁷ Odtud pak číslo osm má symbolizovat věčnou blaženost v nekonečném vesmíru.³⁸ Na tuto představu ideově navazovala výstavba raně křesťanských baptisterií a křtitelnic právě ve tvaru oktogonu, aby tím symbolicky tlumočily ideu věčného života, k němuž Kristus vstal z mrtvých a který má být i věřícímu zprostředkován skrze křest.

Ve 2. polovině 4. století se setkáváme s prvním obsáhlým latinským nápisem, jenž vypovídá o oktogonální dispozici. Jedná se o nápis na baptisteriu San Giovanni alle Fonti při kostele sv. Tekly v Miláně, které je datováno do konce 4. století.³⁹ Jde o jedinečný příklad nápisu, který svědčí o symbolickém významu oktogonu. V odborné literatuře je nápis připisován Ambrožovi z Milána.⁴⁰ Nápis

se již nevyskytuje in situ, nýbrž dochoval se pouze v pozdějším opise z 9. století.⁴¹ Dle F. Dölgera se jedná se o jedinou dochovanou zmínku, vypovídající o symbolice křesťanské křestní kaple v západním umění.⁴² V nápise stojí: „Octachorum s(an)c(t)os templum surrexit in usus,/ octagonus fons est munere dignus eo./ Hoc numero decuit sacri baptismatis aulam/ surgere, quo populus vera salus rediit/ luce resurgentis Chr(ist)i, qui claustra resolvit/mortis et e tumulis suscitatur exanimis/ confessos(ue) reos maculoso crimine solvens/fontis purifluis divit inriquo..“ V překladu text zní:⁴³ „Chrám s osmi nikami se zdvihá k svatému užívání/ studna je tvořena oktogonem, důstojným svatému posláním./ Síň svatého křtu, v níž je lidem navracena pravá spása, musela vzniknout ze (svatého) počtu osmi/ ve světle (vítězně) povstalého Krista, jenž rozpouští závory smrti a vzkřísí mrtvé z hrobů a hříšníky, kteří se kajícně doznají, osvobodí od poskvrny hříchů, neboť je očistí ve vodě v křišťálově jasném proudícím prameni křtu.“

Symbolický význam čísla osm je dále též tématem křesťanských myslitelů v průběhu celého středověku.⁴⁴ Vysvětlovali si číslo osm symbolicky, můžeme dle Krautheimera hovořit o středověké numerologii. Jedním z autorů, jenž se k číslu osm a jeho symbolice vyjádřil, byl např. Johannes Scotus Erigena.⁴⁵ Mluvil o symbolismu čísla osm, jeho relaci k neděli a Velikonocům, k Zmrtvýchvstání, k jaru a novému životu.⁴⁶

Rozporuplné názory na původ a vznik oktogonální dispozice⁴⁷

Oktogonální dispozice se běžně objevuje od antiky.⁴⁸ V antice je obecně k nalezení především v architektuře světské, po ediktu Milánském i ve stavbách církevních křesťanských. Původ a vznik oktogonální (resp. centrální) dispozice však není jasný. Badatelé se různí ve svých názorech a řadí se do dvou základních skupin. Někteří totiž odvozují původ centrály z východní architektury (čili Blízký Východ), jiní původ a vznik spatřují v architektuře Západořímské říše. Obecně jsem se v literatuře setkala s názory na původ užívání centrální dispozice až pro období pozdní antiky a raného křesťanství.

Zásadní rozpor, co se týče původu centrály, položil svým dílem Josef Strzygowski. Byl to totiž především on, kdo zavedl základní polaritu pojmů „Orient nebo Řím“ v souvislosti se vznikem a původem pozdně antického a raně

středověkého umění.⁴⁹ Manuel Kling si všiml, že však již v roce 1866 došli dva badatelé, a sice F. W. Unger a J. Rudolf Rahn k rozdílným výsledkům, co se týče původu centrálních staveb.⁵⁰ Unger se přiklonil k tezi, že centrály mají svůj původ v Malé Asii, Rahn oproti tomu vyvozoval původ raně křesťanských baptisterií z piscin v antických lázních (thermách). Na tyto názory s největší pravděpodobností navázal Josef Strzygowski. Podle něj je východiskem pozdně antického umění tedy nikoliv Itálie, nýbrž helénistický Orient.^{51 52} Oproti tomu opět Dölger ve 30. letech usuzoval, že oktogonální křesťanská baptisteria vyšla z antických thermálních dispozic.⁵³ Rovněž de Angelis d'Ossat ve 30. letech uvažoval na příkladu oktogonálního sálu v thermách při Bosře z 2. století o příbuznosti půdorysu baptisterií se sály therm, krytých kupolí.⁵⁴ Günther Stanzl ve své disertační práci stručně shrnul, že existují tři skupiny názorů na původ raně křesťanských centrálních staveb. Podle jedné z teorií, již zastává např. R. Krautheimer, Duval, Rivora nebo Perkins, vycházejí totiž z antických staveb, a sice sálů paláců („Palastsäle“), vestibulů, mausoleí, therm, piscin („Bäder“) nebo chrámů („Tempel“).⁵⁵ Tito teoretici staví do popředí hledisko formálně-historické. Druhou skupinou teoretiků, již reprezentují dle Stanzla např. Grabar, J. B. Smith nebo Lavin, je hledisko ideově-historické a funkční, a sice pro tyto autory je podle Stanzla rozhodující reprezentativní církevní oblast antické architektury, především architektura sepulkrální, z níž centrály vyšly.⁵⁶ Třetí stanovisko zastává F. W. Deichmann, pro něhož je rozhodující tvrzení, že prostorová forma a účel stavby mohou být v raně křesťanské architektuře vzájemně variabilní.⁵⁷ Na základě současného stavu bádání nelze tuto problematiku dostatečně osvětlit. Bude úkolem především archeologického výzkumu vnést na základě dalších nálezů, které by bylo možné spolehlivě odatovat, do této problematiky jasno.

Vývoj formální podoby oktogonální dispozice

Oktogonální dispozice se, jak již bylo zmíněno, běžně objevuje od antiky⁵⁸ a v průběhu staletí poměrně výrazně měnila svou podobu. Budu se postupně zabývat formální podobou oktogonu od antiky do vrcholného středověku.

Antika

Jak již bylo uvedeno výše, badatelé vyvozují původ centrály raně křesťanského období z rozdílných typů antické architektury. Podle F. W. Ungra je doloženo, že oktogonální půdorys měl v antice např. tzv. chrám Jupiterův v paláci Diokletiána u Salony – dnešního Spalatra (Obr. 1). Jeho vnitřek byl kruhový, vnějšek oktogonální.⁵⁹ Dle W. Kocha se v Diokleciánově paláci ve Splitu (Spalatu) objevovalo mauzoleum oktogonální podoby, datoval jeho vznik k roku 300 n. l.⁶⁰ Dále podle R. Krautheimera se oktogony nebo kruhové centrály objevovaly rovněž jako vestibuly paláců nebo domů jako např. u Domu aurea císaře Nerona nebo Hadriánovy vily v Tivoli.⁶¹ Nacházely se však rovněž často v tzv. „nymphéích“⁶² jako např. Minervy Medicy v Římě.⁶³ Nejvíce příkladů oktogonálních dispozic však máme zachovaných především v thermách.⁶⁴ Konkrétně se jednalo o stavbu tzv. Frigidaria, místnosti s bazénem chladné vody, tvořící jedno ze zastavení v programu lázeňské kúry.⁶⁵ Jeho dispozice bývala totiž v mnoha případech oktogonální.⁶⁶ Oktogonální frigidaria se podle Dölgera vyskytovaly např. v thermách Agrippových, Trajánových, Deciových, Konstantinových a rovněž Diokleciánových.⁶⁷ V encyklopedii W. Kocha se objevuje blíže neurčený sál v Diokleciánových thermách, datovaný na konec 3. století, jenž je oktogonálního půdorysu, v diagonálách jsou připojeny půlkruhové niky. Celek je vepsán do čtverce. (Obr. 2).⁶⁸

Rané křesťanství

Chrám

Centrály a podélné kostely (baziliky) tvořily dva základní stavební typy od doby raného křesťanství. Podle G. Stanzla se centrální dispozice v raně křesťanské architektuře plně uplatnily až po uzákonění křesťanství ediktem Milánským v roce 313.⁶⁹ Je to tedy doba Konstantina Velikého, kdy se začaly oficiálně stavět první veřejné církevní stavby. Většina ze staveb se nacházela na Blízkém východě. Záslouhou matky císaře Konstantina, sv. Heleny, byly na východě v dnešním Izraeli vystavěny tři klíčové stavby, upomínající na život Ježíše Krista, a sice chrám Narození Páně v Betlémě (o dispozici pětilodní baziliky s oktogonem nad jeskyní Narození), chrám svatého (Božího) Hrobu v Jeruzalémě (pětilodní bazilika na místě Ukřižování, uložení do hrobu a

Zmrtvýchvstání) a centrální oktogonální chrám Nanebevstoupení Páně na Olivetské hoře v Jeruzalémě. Příčinlivostí císaře Konstantina byl ještě na východě vystavěn oktogonální chrám v Antiochii, nazývaný někdy jako „Zlatá katedrála“. Hlavními centrálními s oktogonálním půdorysem konstantinovské doby jsou tedy chrámy v Betlémě (Obr. 3), na Olivetské hoře v Jeruzalémě (Obr. 4) a v Antiochii.⁷⁰ V Betlémě se tedy jedná o spojení centrální oktogonální dispozice s bazilikou.⁷¹ Chrám byl zbudován ve 4. století. Šlo o dvě části, oktagon na východní straně, který byl zbudován nad údajnou jeskyní Narození Páně, a baziliku, která se k němu připojovala na západní straně. Ve středu oktagonu byl proražen otvor, nazývaný tzv. okulus, jímž mohli poutníci nahlížet dolů do jeskyně (krypty). V 6. století byl však oktagon nahrazen chórem se třemi apsidami, uspořádanými na způsob trojlistu trojlistu (tzv. triconchos).⁷² Bazilika se dochovala do současnosti. Dále na východě vznikla nejspíše v konstantinovské době 4. století též oktogonální centrála, a sice chrám Nanebevstoupení Páně v Jeruzalémě.⁷³ Podle Jeana Lassuse šlo o oktagon, v jehož středu se nacházel skalní útvar, na němž měl údajně být otisk Kristových nohou, neboť chrám se nacházel na místě Kristova Nanebevstoupení na Olivetské hoře v Jeruzalémě.⁷⁴ Podle W. Kocha se chrámové stavby, které byly vztyčeny nad posvátnými místy, nazývaly typologicky tzv. memoria.⁷⁵ Mezi ně zařadil rovněž centrální chrám Narození Páně.⁷⁶ Do dnešní doby se chrám nedochoval.⁷⁷ V Antiochii se jedná o oktagon, který byl v roce 327 císařem Konstantinem přistavěn k již stojící bazilice.⁷⁸ Do 4. století n. l. jsou dále v Malé Asii podle literárních pramenů svým vznikem vročeny dle Wilhelma Deichmanna oktogonální stavby jako např. oktagon z Nazians s dvojitým ochozem, dále oktagon z Neocaisareii s jednoduchým ochozem, projekt oktagonu z Ikonionu a oktagon, prostoupený křížem, (kreuzdurchsetzte Oktagon) z Nyssy.⁷⁹ V posledním případě připojují se k oktogonálnímu jádru v osách pravoúhlé přístavby a v diagonálách polokruhové apsidy. Do 5. století je v Palestině dále vročen chrám hrobu Bohorodičky, jenž činí oktagon s východní půlkruhovou apsidou a s vnitřním kruhem šestnácti podpor.⁸⁰

Další oktogony na východě zmiňuje ještě Unger, (mezi nimi několik staveb jsou rovněž chrámy), tuto citaci však nelze ověřit.⁸¹

Baptisteria

Poměrně zásadním stavebním typem od dob raného křesťanství do doby románské, který byl stavěn v oktogonální podobě, je baptisterium. Touto problematikou se zabývali především badatelé jako Dölger, Bauerreis, Krautheimer a naposledy Manuel Kling. Baptisterium (latinsky též piscina) je původně nekřesťanským pojmenováním pro bazén frigidaria v antických thermách.⁸² Název byl s jistotou od 4. století n. l. používán pro křesťanský bazének v křestní kapli (piscina).⁸³ Původně nacházela se baptisteria v sídelních městech biskupů, neboť účast biskupa při křestním ritu byla vyžadována.⁸⁴ Až od 5. – 6. století byla baptisteria běžně stavěna i při farních kostelech.⁸⁵ Křestní ritus byl velice důležitým aktem přijetí nového člena do křesťanské církve. Skrze křest zrodil se člověk do nového křesťanského života, byly smyty jeho hříchy a měl účast na Kristově utrpení a konečném zmrtvýchvstání.⁸⁶ Vzhledem k tomu, že se počítá s osmým dnem, kdy Kristus vstal z mrtvých, byla i forma osmihranu oblíbená pro křestní bazénky.⁸⁷ V počátcích po povolení křesťanství císařem Konstantinem v rámci ediktu Milánském z roku 313, se křtilo v domech, řekách, pramenech nebo v moři.⁸⁸ Později jejich místo nastoupily právě křestní bazény v rámci baptisterií, které byly většinou oktogonálního půdorysu.⁸⁹ Příkladem nejstarších baptisterií, jež měly oktogonální křestní bazének (německy „Taufbecken“) mohou být např. raně křesťanské stavby jako baptisterium v Isole Comacine, v Taggii, ve Fréjus nebo v Albenze. (Obr. 5).⁹⁰ Později převzala oktogonální formu rovněž vlastní architektura baptisteria. Kling odcitoval nejstarší baptisterium, jehož vnější architektura je oktogonálního půdorysu. Jedná se dle něj o San Giovanni alle Fonti při kostele sv. Tekly v Miláně, které je datováno do konce 4. století a které již bylo výše zmíněno v souvislosti se známým latinským nápisem. (Obr. 6).⁹¹ Podle Klinga byl půdorys nikového oktogonu („Nischenoktgon“) pro baptisterium zvolen v raně křesťanském období.⁹²

Z předrománských cituje Kling baptisterium, které opět obsahuje oktogonální piscinu, v Pontenove di Bedizzole.⁹³ Podle Klinga měla velká část centrálních baptisterií, vzniklých v severoitalském prostoru, právě oktogonální půdorys.⁹⁴ S koncem románského období došlo ke změnám v liturgii, od této doby se křtilo již v hlavním kostele, postupně proto tedy vymizela baptisteria.⁹⁵ Podle W. Götze již baptisterium nebylo stavebním úkolem gotického období.⁹⁶

Byzanc

V rámci několika historických období Byzantské říše byla pro výstavbu oktogonálních staveb nejpříhodnější doba panování císaře Justiniána, která je datována dle F. W. Deichmanna do let 520 – 570.⁹⁷ Do této doby spadají na východě z oktogonálních staveb především kostel sv. Sergia a Bakcha (Obr. 7 a 8).⁹⁸ a baptisterium při kostele Hagia Sophia v Konstantinopoli,⁹⁹ na západě v důležitém centru Ravenně pak zároveň chrám San Vitale (Obr. 7 a 9).

Chrám sv. Sergia a Bakcha v Konstantinopoli

Kostel sv. Sergia a Bakcha (Obr. 8 a 10) leží v jádru historického centra Konstantinopole na západním břehu úžiny Bospor. Nachází se přesně v jihovýchodní části poloostrova na břehu Marmarského moře, které má délku 280 km a šířku 80 km a které spojuje mořské úžiny Bosporu a Dardanel. Je situován v blízkosti historického náměstí Augusteion, na němž leží hlavní státní a církevní budovy Konstantinopole, a sice především císařský palác, budovy senátu, Hagia Sophia, sídlo patriarchů apod. Leží jižně od Hippodromu. Kostel původně spočíval mezi dvěma staršími budovami, a sice palácem Hormisdas a bazilikou sv. Petra a Pavla. Přesné situování kostela sv. Petra a Pavla a paláce Hormisdas vůči kostelu sv. Sergia a Bakcha je však obtížné. Podle Prokopa z Caesarei (*De Aedificiis, I 4*)¹⁰⁰ sdílely kostely sv. Petra a Pavla a sv. Sergia a Bakcha společný dvůr (Vorhof Atrium), vestibul (Vorhalle Narthex) a propyleje (Propylaeum), které ležely před oběma stavbami. Podle některých badatelů stála bazilika na severní straně od kostela sv. Sergia a Bakcha, tedy při mořském břehu, (Matthews, *Early churches*), podle jiných (Van Millingen, *Restle*) naopak ji hledají na severní straně kostela a na břehu moře uvažují spíše o bývalém paláci Hormisdas.

Prameny a literatura

Základní pramennou základnou pro stavební činnost v Konstantinopoli doby císaře Justiniána pokrývá tenký, avšak výmluvný spis Prokopia z Caesarei *De Aedificiis* (O stavbách) z roku 555. Co se týče literatury ke kostelu, je bohatá a z pera autorů zvučných jmen. Základní výzkum kostelů v Konstantinopoli provedli J. Ébersolt a A. Thiers na počátku 20. století.¹⁰¹ Na ně navázal Cornelius Gurlitt v roce 1912.¹⁰² Ve stejném roce dále vyšla rovněž dosti zásadní publikace Alexandra van Millingena k byzantským kostelům

Konstantinopole.¹⁰³ Následovaly další výzkumy až v 50. letech. V roce 1956 vydal studie k architektuře doby Justiniána v Konstantinopoli F. W. Deichmann.¹⁰⁴ Richard Krautheimer se objektem sv. Sergia a Bakcha zabýval v 60. a pak ještě v 80. letech.¹⁰⁵ Zcela zásadním příspěvkem k stavebním dějinám objektu je článek Otto Felda z roku 1968.¹⁰⁶ V 70. letech vyšel dále spis Thomase Mathewse opět věnovaný konstantinopolským stavbám.¹⁰⁷ Cyril Mango se kostelem sv. Sergia a Bakcha zabýval v 70. letech.¹⁰⁸ Stavebně historický rozbor v 80. letech dále rozpracoval Peter Grossmann.¹⁰⁹ Naposledy je objekt pojednán rovněž ve slovnících a encyklopediích byzantského umění.¹¹⁰

Nejdůležitější data stavby

Podle C. Gurlitta byl kostel sv. Sergia a Bakcha v Konstantinopoli zmíněn již v r. 471.¹¹¹ Podle J. Ébersolta vznikl dnešní kostel mezi léty 527 und 536.¹¹² V literatuře je obecně přijímán terminus post quem 527, neboť teprve v tomto roce mohlo dojít k vysvěcení kostela. Odůvodnění tohoto tvrzení je, že epigram s údajem o vysvěcení kostela na architrávu a monogramy na hlavicích zmiňují Justiniána a Theodora již jako císaře.¹¹³ A dále je přijímán terminus ante quem 536, přičemž v tomto roce byl kostel s jistotou dokončen. Odůvodnění pro toto tvrzení je, že v tomto roce již je doložen v koncilních aktech jistý opat Pavel z kostela svatého Petra a Pavla a rovněž svatého Sergia a Bakcha.¹¹⁴ Klášter byl pak během obrazoboreckých bojů jedním z center obrazoboreckých hnutí.¹¹⁵ Obnovení předmětné obrazové výzdoby započal ve 3. třetině 9. století.¹¹⁶ V době 14. století do roku 1453 byl kostel díky jejím relikviím jedno z poutních míst Konstantinopole.¹¹⁷ Mezi lety 1506 – 1513 došlo k přeměně kláštera na mešitu a kostel byl při té příležitosti přestavěn: došlo k přístavbě předsíně, v jejímž případě se jedná se o portikus, krytý pěti malými kupolemi, který byl přistavěn při západní fasádě, kde se dříve nacházelo Atrium. Na místě atria bylo nově vystavěno peristylum, které se dochovalo do současnosti.¹¹⁸ V roce 1740 byly provedeny restaurátorské práce za velevezíra Ahmeta Paschy, za něj došlo k obnovení stavby a vnitřního vybavení.¹¹⁹ V roce 1762 byl ke komplexu přistavěn minaret, který byl následně v roce 1940 odstraněn a v roce 1956 znovu obnoven.¹²⁰ V letech 1870 – 71 došlo k těžkému zásahu do podstaty celého komplexu kvůli výstavbě železnice (5 metrů od severní zdi), stavba trpí na otřesy dodnes.¹²¹ A nakonec v 50. letech 20. století byly provedeny další restaurátorské práce.

Legenda o světcích Sergiovi a Bakchovi

Sergios a Bakchos byli dva bratři, římsí vojáci, kteří byli činní v syrské provincii v době vlády římského císaře Maximiana ve 4. století n. l.¹²² Byli vyzváni obětovat římským bohům a poté, co odmítli, byli kolem roku 303 v Sýrii umučeni k smrti, a sice Bakchos byl zbičován k smrti a Sergios sťat v Rosafě.¹²³ Později došlo k jejich svatořečení jak katolickou, tak ortodoxní církví, a stali se zároveň národními světci Sýrie. Rosafa v Sýrii byla pojmenována Sergiopolis a byla zde v 5. století vystavěna bazilika, v níž jsou uloženy jeho ostatky.¹²⁴ Existuje legenda,¹²⁵ proč císař Justinián zasvětil patrocinium tohoto kostela sv. Sergiovi a Bakchovi. Kolem roku 518 byl Justinián spolu se svým strýcem Justinem I. nařčen ze zrady proti císaři Anastasiovi a byl s ním veden proces, v jehož rámci došlo k jeho odsouzení k smrti. Večer před popravou měl Justinián vizi. Zjevili se mu oba světci a řekli mu, že budou oba odsouzení omilostněni. Tak se také stalo. Podle legendy Justinián z hluboké úcty k této zázračné záchraně vystavěl Sergiovi a Bakchovi kostel. Podle C. Manga však legenda pochází až ze 17. století a objevuje se přímo ve spisu Život Justiniána od Mrnaviče, který si ji dle Manga vymyslel. Proto nemá v souvislosti se stavebními dějinami kostela žádný hlubší význam.¹²⁶

Půdorys

Jedná se o orientovanou centrální stavbu, tvořenou vnitřním oktogonem s nikami a ochozem, který je vepsán do vnější pravoúhlé dispozice s půlkruhovými nikami v rozích. Vnitřní oktogonální centrální prostor je vymezen osmi okosenými pilíři, mezi nimiž jsou rozestavěny vždy dva sloupy, vytvářející střídavě pravoúhlé niky ve čtyřech hlavních směrech a půlkruhové exedry v diagonálních směrech. Půlkruhové niky v diagonálních osách vnitřního oktogonu jsou opakovány půlkruhovými nikami ochozu. Na západě je přistavěna podélná předsíň, na niž navazuje ještě podélná osmanská předsíň. Na východě se nachází podélné béma s připojenou apsidou, která je v interiéru půlkruhová a v exteriéru polygonální (tvořena třemi stranami osmiúhelníku). Centrální prostor vytváří těžiště dispozice. Je obehnán ochozem, který přetíná přilehlé béma s apsidou. Je završen kupolí. Světlo přichází do prostoru skrze okna, nacházející se v kupoli a v apsidě. Celková dispozice stavby je nepravidelná, neboť podélná osa vnitřního oktogonu nekoresponduje s pravoúhlým obdélníkem, v němž je vepsán. Osa vnitřního oktogonu je

posunuta jižním směrem. Tato nepravidelnost je v literatuře vykládána tím, že byl kostel vestavěn do prostoru, určeného již dvěma předchozími stavbami.¹²⁷

Klenba

Půlkruhové exedry a apsida jsou zaklenuty konchami, ochoz a empora valenými klenbami. Světlý průměr centrálního prostoru je přibližně 16 metrů, výška přibližně 21 metrů. Nad centrálním prostorem se zvedá kupole, a sice na tamburu, který je posazen na klenbách nik a vítězném oblouku bémy. Mezi oktogonem a patou klenby se nenacházejí žádné pendentivy. Tambur je šestnáctihranný, tvořený střídavě přímými se segmentovými úseky zdiva (kápěmi klenby). V přímých úsecích zdiva kupole, které jsou posazeny vždy ve středu nad spodními konchami, jsou proražena půlkruhově zakončená okna. Tyto klenební kápě směřují přímo vzhůru až do vrcholu kupole. Tlaky kupole jsou přenášeny skrze vnější opěrné pilíře tamburu přes klenutí ochozu až do vnějších opěrných zdí. Kupole je tudíž podpírána nejen osmi pilíři vnitřního oktogonu, ale zároveň jsou její tlaky přenášeny skrze klenby a opěrný systém ochozu až do vnějších opěrných zdí. Krautheimer se domníval, že svrchní část kupole je tvořena lehčím materiálem, a sice proutím nebo směsí slámy, vápence a malty na dřevěném skeletu, a spodní část kupole vyžděna z cihel.¹²⁸ Feld se však domníval, že vzhledem k tomu, že se na kupoli nacházejí hřebíky k přichycení svrchní vrstvy omítky do jádra zdiva, bude se spíše jednat o kamennou nebo cihelnou konstrukci nežli dřevěný skelet.¹²⁹

Srovnání s Hagíí Sophíí

Podle R. Krautheimera náleží kostel sv. Sergia a Bakcha spolu s Hagíí Sophíí do stejné architektonické rodiny. Obě stavby jsou totiž variantou oktogonu se zdvojeným pláštěm (tzv. Doppelwand – Okotogon, nebo Doppelwandgestaltungssystem), čili variantou dvouplášťového kompozičního systému (double-shell compositional system, double-shell octogon).¹³⁰ Jsou zde užity stejné principy. Je zde hlavní prostor s kupolí, dvoupatrový ochoz a béma s apsidou. Podle Krautheimera byly však tyto prvky roztaženy a orientovány více v podélném směru.¹³¹ Krautheimer se domnívá, že tento fakt má své praktické důvody, a sice že rozměry Hagie Sophie byly příliš velké (centrální hlavní prostor má průměr 32 metrů), a proto došlo k radiálnímu roztažení celého oktogonálního plánu. Projekt stavby je v literatuře (Michael Maclagan) připisován architektům Anthemiovi z Trallu a Isidorovi z Miletu.¹³² Maclagan se

rovněž zabývá komparací obou staveb, Hagie Sophie a kostela sv. Sergia a Bakcha, a sice na základě statického výpočtu je dle něj možné celou stavbu kostela sv. Sergia a Bakcha, aniž by se dotkl kupole, vestavit do interiéru Hagie Sophie.¹³³ Podle něj je možné uvažovat o kostelu sv. Sergia a Bakcha jako o jednom z nejdůležitějších architektonických prototypů Hagie Sophie. Datace vzniku kostela sv. Sergia a Bakcha, čili doba po roce 527 by této domněnce odpovídala, neboť třetí stavba Hagie Sophie za Justiniána je datována do rozmezí let 532 – 537.

Interiér

Podle zprávy Prokopa, která zní „*Interiér zářil svým pestrobarevným mramorovým obkladem a nákladnou mozaikovou dekorací na zlateném podkladě*“ (de Aedificiis, I, 4,5).¹³⁴ V přízemí se nachází horizontální kladí z bílého mramoru, postavené na pilířích a sloupech nik, které obíhá interiér až k vítěznému oblouku bémy. Na empoře se horizontální kladí střídá se třemi arkádami, spočívajícími na dvou sloupech nad každou nikou. Dva sloupy stojí v obou podlažích vždy ve stejné poloze přesně jeden nad druhým. Dva charakteristické znaky pro členění stěny je tedy kombinace dvou rozdílných systémů, a sice v přízemí užití architrávu a na empoře arkád.

Turecká úprava interiéru¹³⁵

Na klenbě kupole se nacházejí charakteristické pruty, které rámuji všech šestnáct polí kupole. Teprve O. Feld určil, že pocházejí až z doby turecké obnovy interiéru, a sice z roku 1740, a že mají pouze dekorativní funkci. V předchozí literatuře byly pruty jednoduše chápány jako žebra klenby. Podle nových zjištění O. Felda je však jasné, že jsou vytvořeny ze štuky a byly teprve později spojeny hřebíky s jádrem kupole. Na vrcholu kupole jsou všechna pole ohraničena, a sice tak, že pruty jsou spojeny skrze malé oblouky. Obdobný prut obíhá rovněž oblouky nik oktogonu a je podpírán ve cviklech štukovým ornamentem ve tvaru vázy. Podle Felda pocházejí tyto štukové pruty tedy až z turecké úpravy interiéru v roce 1740, a to vzhledem k paralelám s dalšími konstantinopolskými tureckými mešitami. Feld zjistil, že skoro ve všech mešitách Istanbulu se takové pruty nacházejí a slouží jako rámuující doprovodné nebo dekorativní motivy, podpírající kupoli.

Další obnovy

Mezi další úpravy vnitřního prostoru patří ještě turecká výmalba, která se podle O. Felda nevyznačuje přílišnou kvalitou. Dále došlo během těchto úprav k vyzvednutí úrovně podlahy v obou podlažích, a k vyzdění některých starých okenních os a proražení nových. Navíc došlo k vestavění nového islámského mobiliáře.

Exteriér¹³⁶

Severní stěna je jedním z nejlepších příkladů zdiva, dochovaného na této stavbě v původním stavu. Podle P. Grossmanna jsou tři pilíře severní stěny určité z pozdější doby. Stavba je vyzděna z cihlového zdiva, pojeného maltou s vápencovými armaturami, tento princip zdění je na Justiniánových stavbách v Konstantinopoli běžný, podle T. Mathewse např. též na stavbě H. Sophie a H. Eirene.¹³⁷ Rovněž rizalit mezi druhým a třetím pilířem je pozdější. V obou patrech se nachází okna s dvojitými odlehčovacími oblouky z původní stavby. V severozápadním rohu na základě průzkumu zdiva rekonstruoval Grossmann na nároží původně klenuté schodišťové emporové stavení na půdorysu čtverce. V současnosti se nachází další schodiště na emporu v severní části narthexu. Podle Ébersolta a též Krautheimera komunikoval kostel sv. Sergia a Bakcha s oběma dalšími stavbami skrze otevřené arkády v obou patrech na severní i jižní straně.¹³⁸ Na jižní fasádě kostela identifikoval Ébersolt tři půlkruhové oblouky arkád původní stavby v obou podlažích (v přízemí i v prvním patře). Ébersolt interpretoval tudíž tyto arkády jako průchody mezi oběma stavbami. Na severní stěně jsou rovněž dochovány potrojně arkádové oblouky v obou podlažích. Jsou rovněž interpretovány jako průchody mezi stavbami. Podle R. Krautheimera se však nedá rozhodnout, zda se na jižní straně jedná o část baziliky nebo paláce Hormisdas.¹³⁹ P. Grossmanna se domníval, že pakliže měly obě stavby dle údaje u Prokopa společný narthex a severní stěna narthexu kostela sv. Sergia a Bakcha byla uzavřena rekonstruovaným schodišťovým stavením, měla se pak druhá stavba nacházet spíše na jižní straně. Východní strana objektu je nejlépe dochovaná ze všech. Jedná se totiž o jedinou stranu kostela, která nebyla změněna dodatečnými přístavbami. Na polygonu obložení apsidy je patrné, že všechna tři okna byla původně mnohem vyšší i širší nežli dnes. Jejich originální poprsnice ležela hlouběji nežli dnešní malá okénka spodní zóny. Podle Mathewse se na severní straně apsidy měla nacházet rohová

přístavba. Okna spodní zóny polygonu a na jižní části východní stěny byla proražena v průběhu turecké obnovy. Zdvojené odlehčovací oblouky pocházejí z původních oken.

Závěr

Kostel sv. Sergia a Bakcha je jednou z prvních centrálních staveb, vystavěných za císaře Justiniána v Konstantinopoli. Stavební typ je nazýván jako nikový oktogon s ochozem. Projekt stavby je připisován Michaelem Maclaganem architektu Anthemiovi z Tralles a Isidorovi z Miletu. Maclagan rovněž porovnává stavbu kostela sv. Sergia a Bakcha s Hagíí Sophíí. Celá stavba kostela Sergia a Bakcha se vejde do Hagie Sophie, aniž by se dotkla jejích stěn. Kostel sv. Sergia a Bakcha podle něj může být charakterizován jako jeden z nejdůležitějších architektonických prototypů Hagie Sophie. Tuto domněnku by podpírala i datace obou staveb, a sice po r. 527 kostela sv. Sergia a Bakcha a Hagíí Sophíí mezi léty 532 – 537. V turecké literatuře je navíc kostel sv. Sergia a Bakcha nazýván jako Küçük Aya Sofya Camii, tedy malá Hagia Sophia.¹⁴⁰

Užití architrávu jako klasického architektonického prvku je charakteristické v konstantinopolské architektuře až do první čtvrtiny 6. století.¹⁴¹ Podle Restleho je kostel sv. Sergia a Bakcha poslední stavbou Konstantinopole, v níž je tento princip, tedy architráv v přízemí, užit.¹⁴² Kombinace architrávu v přízemí a arkád na empoře je dle Restleho předznamenáno ve Studiosbazilice.¹⁴³ Badatelé mají rozdílné mínění, co se týče stavebního typu kostela sv. Sergia a Bakcha. Podle R. Krautheimera a T. Matthewse by měl být kostel přiřazen na základě jeho oktogonální dispozice k tradici oktogonálních palácových kostelů.¹⁴⁴ Proti tomu šlo podle C. Manga o klášterní kostel, vystavěný pro řád monofysitů. Na základě zjištění Grossmanna došlo patrně k rozřešení otázky situování obou dalších staveb po stranách kostela sv. Sergia a Bakcha, a sice pravděpodobně byla bazilika sv. Petra a Pavla situována na jižní straně kostela.¹⁴⁵

Chrám San Vitale v Ravenně

Kostel San Vitale byl vystavěn v letech 545 – 547 císařem Justinianem a císařovnou Theodorou jako vladařská kaple.¹⁴⁶ Navíc měl dle G. Bandmanna vzniknout jako nápodoba konstantinopolského kostela sv. Sergia a Bakcha z let 527 – 536, rovněž Justiniánem vystavěného jako typ kultovní císařské stavby.¹⁴⁷

Kostel San Vitale je v literatuře často srovnáván s výše zpracovaným kostelem sv. Sergia a Bakcha. San Vitale se od Sergia a Bakcha však liší v tom, že k jeho oktogonu na všech stranách přiléhají půlkruhové apsidy (exedry) a je vepsán do většího oktogonu, tvořícího ochoz. Na východě se pak k oktogonu připojuje presbytář. Obě ústřední oktogonální části obou staveb jsou zaklenuty kupolí na tamburu, v případě San Vitale jde o kupoli na trompech. Jedná se zde rovněž o typ tzv. „nikového oktogonu“ s dvoupatrovým ochozem.¹⁴⁸

Oktogonální kaple a kostely v raném a vrcholném středověku

Kaple v Cáchách a její následovnici

Zcela zásadní a nejdůležitější oktogonální stavbou raného středověku je palácová kaple v Cáchách (Obr. 11). Byla vystavěna v letech 790 – 804 byla pro Karla Velikého stavitelem Odonem z Met, a sice jako falcká kaple, která měla reprezentovat Karlovo sebevědomí před jeho císařskou korunovaci v Římě roku 800.¹⁴⁹ Podle A. Verbeeka byla kaple svou architekturou vsazena na území Francké říše bez zřetelných stavebních předchůdců, měla značit císařův nárok na rovnocennost vůči byzantskému císaři.¹⁵⁰ Za její vzor je považován kostel San Vitale v Ravenně, který při své cestě do Ravenny roku 787 Karel patrně mohl spatřit.¹⁵¹ Na reprezentativní typ vladařské kaple měla falcká kaple v Cáchách svou architekturou navázat. Nelze však podle Verbeeka brát vznik kaple pouze jako odvozeninu z byzantské architektury, stejný vliv měly na její vznik i německé dvory a jejich prostředí.¹⁵² Dle Verbeeka se u kaple tedy nejedná o přesnou kopii určité stavby na Východě, nýbrž o svébytnou transformaci stavebního typu panovnické palácové kaple, vycházejícího z většího množství variant.¹⁵³ Dispozice cášské stavby je odvozena a blíží se kostelu San Vitale. Jedná se o stavební typ bazilikálního polygonu s emporou. Na vnitřní oktogon, vysoký 40 metrů a zaklenutý klášterní klenbou, navazuje patrový ochoz. Obkročné klenby ochozu se opírají o příčné vnitřní zdi, prolomené oblouky, obíhající kolem celého ústředního prostoru. Klenby ochozu vyvažují tlaky ústředního prostoru.¹⁵⁴ Vnější ochoz tvoří pak šestnáctihran. Před kaplí na západě je situováno atrium, obklopené sloupovou kolonádou.

Falcká kaple v Cáchách se stala následně podle A. Verbeeka vzorem dalších kostelů a kaplí, v nichž byl napodobován její princip polygonálního

půdorysu s emporami. Kaple měla totiž podle Verbeeka svůj význam nejen jako upřednostňované falc, ale i hrobka panovníka, proto měla velký kulturní a politický vliv na další stavební produkci a případné kopírování.¹⁵⁵ Mezi klíčové následovníky¹⁵⁶ patří dvě kopie z 11. a 12. století v Nymwegen a Ottmarsheimu v Alsasku. Podle Verbeeka je jediným doloženým případem, kdy došlo k redukovanému zopakování celého stavebního systému cášské kaple, Ottmarsheim.¹⁵⁷ Dříve nacházely se též kopie Cách v Diedenhofen (již v 10.stol. zničen), Gröningen (St. Walburg, sneseno 1627), v Lutychu (Sv. Jan Evangelista, v 18. stol. místo něj nová podobná stavba). Dále v Kölnu se jedná o St. Gereon (v blízkosti se nachází doložené oktogonální baptisterium), Metz (oktogonální kaple v citadele z 13. století), Weilburg an der Lahn (kaple sv. Hrobu, oktogonální centrála, 16. stol.), ve Wormsu (oktogon. baptisterium, sneseno 1812). Kopie Cách se nacházejí též v Essenu a jedná se i o případ kostela Panny Marie na Kapitolu v Kolíně nad Rýnem.

Co se týče dalších oktogonálních staveb raného středověku, Kling ve své disertaci stanovil základní typologii centrálních (a oktogonálních) staveb, typických od raného křesťanství až do doby románské. Zprvce rozdělil stavební formy na tzv. uzavřenou formu (Geschlossene Form). V rámci uzavřené formy dále dělil stavby zprvce na jednoduchý oktagon, jež reprezentuje v předrománské době stavba v Serravalle, v době románské pak stavby v Cremoně a Parmě. Zadruhé vydělil tzv. jednoduchý oktagon s apsidou, jež v raném křesťanství reprezentují stavby v Castelsepriu a Gradu, v době předrománské stavby v Agliatu, Bremu, Domo a v době románské v Lennu a Oggionu. Další formu tzv. oktagon s ochozem je reprezentován až v době románské stavbou v Asti Bologni. Dalším typem je oktagon s nikami v síle zdi, jež reprezentují v raném křesťanství stavby v Albenze, Miláně, a sice stavby S. Aquilino, S. Giovanni a S. Sisto. V době předrománské tento typ představuje stavba v Settimo Vittone, v době románské pak v Arsagu a Ventimiglii. Zadruhé definoval Kling vedle té uzavřené tzv. komplexní formu. Do její skupiny pak náleží zprvce typ oktagonu s předstupujícími nikami, jež se v raném křesťanství vyskytovaly v Arcisate, Comu a Novaře, v době předrománské v Lomellu, San Ponsu a Canavese, a v době románské v Chieri.

Přehled dalších oktogonálních staveb středověku (13. – 15. století)

Souhrnný přehled oktogonálních staveb středověku v Evropě podal v rámci publikace z roku 1868 Heinrich Otte.¹⁵⁸ V rámci Německa jde ve Vestfálsku např. v Hardehausen u Paderborn o dvoupatrovou oktogonální kapli zemřelých – Todtenkapelle, pocházející ze 13. století. V rámci Saska, Durynska a Hesenska jde např. o kapli sv. Ulricha v Goslaru, dvoupatrovou stavbu s horní částí oktogonální, spodní o křížovém půdoryse, pocházející z 13. století. Dále též o kapli sv. Anny v Heiligenstadtu, pocházející z období gotiky. V Míšni se dle přehledu Otteho jedná dále o kapli sv. Jana při Dómu, datovanou do roku 1290, která tvoří dvoupatrový oktagon. Ve Pfortějde dále o oktogonální opatskou kapli ze 13. století. Ve Francích se podle Otteho nachází v Grünsfeldhausen u Grünsfeld dvě oktogonální románské kaple, spojené skrze mezi nimi ležící věžovou stavbou. Dále v Ober-Wittinghausenu se nachází oktagon ze 13. století, v Standorf u Kreglingen oktogonální kaple s chorem a apsidou a věží vedle chóru, rovněž ze 13. století. Co se týče Bavorska a Švábska, tak v Mühlendorfu na levém břehu Innu je situována oktogonální kaple zemřelých z 12. století. Ve Švýcarsku, Tyrolsku a Salzbursku se pak dle Otteho dále nachází oktogonální kaple sv. Barbory v Meran, v jejímž případě jde o oktagon s kryptou z 15. století. Co se týče oktogonálních staveb v Rakousku, Otte se stručně zmiňuje o přibližně stovce okrouhlých a polygonálních karnerech, z nichž v Aflenzu má oktogonální podobu. Co se týče Čech, citoval Otte kostel na Karlově, ve Slezsku pak rovněž kapli sv. Kříže v Opavě-Kateřinkách. Mimo ni však rovněž kapli sv. Jana Nepomuckého v Lubomi, spadající do okresu Ratiboř, v jejímž případě šlo o stavbu dřevěnou. Dále zmínil rovněž oktogonální kostel sv. Ducha v Beuthenu a naposledy oktogonální gotickou Maternikapelle při kostelu sv. Alžběty ve Vratislavi, která byla v roce 1848 stržena.

Obsáhleji se nyní budu zabývat výběrem dvěma stavbami, které mají nejbližší souvislost se zkoumanými chrámy, a sice kaplí sv. Kateřiny v rámci jižní věže chrámu sv. Štěpána ve Vídni, která je ve vztahu ke kostelu na Karlově a kaplí sv. Materna ve Vratislavi, která je vztažena ke kapli sv. Kříže v Kateřinkách.

Kaple sv. Kateřiny v rámci jižní věže chrámu sv. Štěpána ve Vídni (Obr. 12)

Pro období vrcholného středověku v přehledu vývoje oktogonální formy nemůže být opomenuta rovněž kaple sv. Kateřiny pro své v literatuře uváděné vazby k pražskému prostředí, i když se nejedná o samostatně stojící budovu, ale

součást dómu svatého Štěpána ve Vídni. Kaple je stejně jako předsíň brány Ranního klekání vestavěna do jižní věže dómu. Jedná se o oktogonální dispozici, již předchází na západě jedno drobné čtvercové pole vstupu, a k níž se na východě připojuje malé kněžiště se závěrem o pěti stranách pravidelného osmiúhelníka. Loď je zaklenuta hvězdovou klenbou s charakteristickým visutým svorníkem. Dostavba kaple je datována Marlene Zykanovou do let 1388 – 1389.¹⁵⁹ Podle Hanse J. Böкера byla však její klenba dokončena až v roce 1396.¹⁶⁰ Podle Arthura Saligera byla kaple vysvěcena v roce 1392.¹⁶¹ V literatuře se obvykle uvádí příbuznost užití visutého svorníku s obdobným řešením sakristie pražské katedrály svatého Víta.¹⁶² Arthur Saliger však kapli nově připodobnil rovněž kostelu na Karlově. Její dispozice má dle něj totiž v zásadě podobnost s karlovským kostelem v osovém situování čtvercové věže a oktogonální lodi s polygonálně uzavřeným chórem.¹⁶³ Samozřejmě je dispozice kaple vypracována v menších rozměrech, ty však autor bohužel neuvádí. Saliger uvažoval, že by případně kaple sv. Kateřiny mohla být vzorem pro dispozici karlovského kostela, či případně naopak, uvedl však, že tato otázka musí zůstat pro nedostatečné doložení dat fundace obou objektů otevřená.¹⁶⁴ Saliger však vycházel, co se týče datace vzniku Karlova, nejspíše z B. Gruebera, jenž pro datum založení objektu do literatury zavedl chybný rok 1360,¹⁶⁵ a proto jedna z možných interpretací, dle níž kaple sv. Kateřiny mohla být v projektu hotova před rokem 1359, mu poskytla předpoklad o možném vzoru pro Karlov.¹⁶⁶ Saliger rovněž naposledy nekriticky považoval stavbu Karlova za dílo Petra Parléře.¹⁶⁷ Domnívám se, že připodobnění kaple sv. Kateřiny k dispozici kostela na Karlově je možné, avšak bylo by záhodno seznámit se detailněji s historickými poklady, týkající se problematiky odatování vzniku vídeňské kaple, a rovněž s rozměry vídeňské kaple ve vztahu ke Karlovu.

Kaple sv. Materna ve Vratislavi

O kapli sv. Materna (Maternikapelle) (Obr. 13 - 15) se zmínil v roce 1886 Hans Lutsch.¹⁶⁸ Stávala dle něj na hřbitově jižně od městského farního kostela sv. Alžběty na Starém Městě až do poloviny 19. století, kdy byla zbourána.¹⁶⁹ Heinrich Otte udává konkrétně rok 1848, kdy došlo k jejímu stržení.¹⁷⁰ Stejný údaj je i v topografii Slezska z řady Dehia.¹⁷¹ Důležitý je údaj u Lutsche ohledně zmínek ve středověkých listinách. Dohledal, že je zmíněna v listině biskupa

Przecislause v roce 1358.¹⁷² Jde zde tedy o termín ante quem byla kaple, k jejíž stavební historii toho jinak moc nevíme, vystavěna. Lutsch si myslel, že kaple byla vysvěcena rovněž k úctě zemřelých.¹⁷³ Co se týče volby patrocina, svatý Maternus žil v době císaře Diokleciána ve 4. století n.l. Podle legendy, kterou cituje Hynek Rulíšek, jej sv. Petr poslal spolu s Euchariem a Valeriem do Porýní.¹⁷⁴ Zemřel v městě Elha v Alsasku, ale byl vzkříšen pomocí hole sv. Petra.¹⁷⁵ Založil v Kolíně nad Rýnem křesťanskou obec a stal se jejím prvním historickým biskupem. Následně se stal biskupem v Tongern a v Trevíru. Rulíšek ještě uvedl druhou legendu, podle níž byl Maternus v Naimu vzkříšen Ježíšem.¹⁷⁶ Úcta k tomuto světci se podle Rulíška rozšířila především v Porýní, ale rovněž v Praze a Augšpurku.¹⁷⁷ Podle Lutsche se jednalo o půdorys osmihranu se strmou stanovou střechou. Tyto údaje vyvodil z ikonografických pohledů, jak sám uvádí, jichž se zachovala celá řada. Podařilo se mi nalézt tři výmluvné grafiky, na nichž je vyobrazena kaple. Jsou publikovány v knize Olgierda Czernera Wroclaw na dawnej rycinie.¹⁷⁸ První vyobrazení pochází z doby okolo roku 1650. (obr. 14)¹⁷⁹ Na tomto vyobrazení je situována kaple v dostatečné vzdálenosti od jižního průčelí kostela sv. Alžběty při cestě, vedoucí k jižnímu portálu sv. Alžběty. Jedná se podle této grafiky o oktogonální dispozici se štíhlou stanovou střechou, jak již poznamenal H. Lutsch. Fasáda je prolomena třemi (vidíme pouze jižní stranu) půlkruhově zakončenými okénky, nároží polygonu jsou armována a krytinou jsou patrně prejzy. Vstup se nacházel patrně na severní straně, usuzováno z přiléhající cesty k severní straně. Tuto rytinu publikoval ve svém článku rovněž Matěj Valík ve vztahu ke kapli sv. Kříže v Opavě v Kateřinkách.¹⁸⁰ Další vyobrazení pochází z roku 1736 od Friedricha Bernarda Wenera.(Obr. 15)¹⁸¹ Na tomto zobrazení situování kaple odpovídá zhruba vyobrazení z r. 1650. Zřetelně jsou vidět půlkruhově zakončená okna, armovaná nároží polygonu i soklové části, štíhlá stanová střecha s krytinou, kterou nelze blíže určit. Na třetím ikonografickém dokladu je kaple vyobrazena obdobně jako na předešlém.(Obr. 16)¹⁸² Matěj Valík ve svém výše odcitovaném článku z roku 1950 odcitoval další publikaci Hanse Lutsche, v níž o kapli pojednal.¹⁸³ Důležité u této publikace je zmínka rozměrů. Lutsch uvedl, že délka kaple ve světle činí 20, 6 m, průměr jednoho osmiúhelníka pak 8, 9m.¹⁸⁴ Valík dále rovněž odcitoval článek Alberta Rilleho, jenž byl patrně prvním badatelem, jenž si všiml podobnosti kaple sv. Materna s kaplí sv. Kříže v Opavě –

Kateřinkách. Upozornil totiž na tento poznatek ve svém článku z roku 1897.¹⁸⁵ M. Valík usuzoval, že by mohla být jedním z možných vzorů pro výstavbu kaple sv. Kříže (společně s ní uvažoval ještě o kostelu na Karlově).¹⁸⁶ Naposledy k současnému stavu vyšel v roce 1999 krátký článek, týkající se archeologického odkrytí konstrukcí kaple, v časopise Spotkania z zabytkami z pera Marka Perzyňského.¹⁸⁷ Pozůstatky dle Perzyňského byly odkryty v roce 1998. (Obr. 13)¹⁸⁸ Stavba má dle něj vnitřní průměr cca 8 metrů.¹⁸⁹ Archeologové ji prý dlouho nemohli nalézt, neboť byla umístěna jinde, než ukazovaly historické plány. Plnila dle něj funkci hřbitovní, byla prvně zmíněna r. 1358 a rozebrána v r. 1846.¹⁹⁰ Dodal, že kult sv. Materna byl v Polsku celkem rozšířen, kostely nebo kaple jemu zasvěcené byly vystavěny např. v Pilawie Górnej nebo v okolí Bystrzycy Klodzkiej.¹⁹¹ V rámci archeologického průzkumu byly v interiéru kaple objeveny dva gotické kamenné erby s manýristickou polychromií a historické kachle z kamen v blízkosti postavených domků ministrantů.¹⁹²

Oktagonální dispozice kostela na Karlově

Kostel na Karlově měl být podle četných zmínek v literatuře svou půdorysnou dispozicí rovněž záměrně plánován jako přímá připomínka korunovační kaple Karla Velikého v Cáchách.¹⁹³ Tato teze se prvně objevila u Josepha Neuwirtha v roce 1893. Definoval, že Karlovský kostel je citací Cášské kaple právě pro svůj oktagonální půdorys¹⁹⁴. K této myšlence se z následujících badatelů skepticky postavil Oldřich Stefan¹⁹⁵. Uvedl možnost, že myšlenku půdorysu mohli přinést augustiniáni, kteří se vyznačovali netradičností svých klášterních půdorysů.¹⁹⁶ Druhým badatelem, který se vůči vzoru Cách v otázce přímé architektonické nápodoby, stavěl spíše s pochybami, byl W. Götz.¹⁹⁷ Zdůraznil, že architektonicky je falcká kaple zcela odlišná. I při její předpokládané volné variaci bral v potaz zpochybňující fakt, že byl kostel projektován především jako klášterní řádový, a neměl tedy přímý vztah ke královskému fundátoru, neměl funkci ani pohřebního místa ani dvorské kaple.¹⁹⁸ Dle něj se kostel na Karlově, oktogon, zaklenutý hypoteticky hvězdovou klenbou na střední pilíř, stal pouze monumentálním vyvrcholením typu, v Čechách v menším měřítku známého od 13. století.¹⁹⁹

Ve stěžejní práci o centrálních stavbách, navazujících na cášskou fackou kapli, od Alberta Verbeeka, byl mezi následovníky v gotické době zařazen i Karlov.²⁰⁰

Koncept citace oktogonálního půdorysu Karlovského kostela dle vzoru falcké kaple v Cáchách se objevil ve všech klíčových pracích u V. Birnbauma²⁰¹, V. Mencla,²⁰² E. Bachmanna²⁰³, A. Kutala²⁰⁴, J. Kropáčka²⁰⁵, D. Líbala²⁰⁶ a A. E. Brandenburga.²⁰⁷

Nově ideu půdorysné návaznosti na cášskou kapli rozpracoval V. Lorenc.²⁰⁸ Dle něj oktagon kostela, navazující osově na čtverec rajskeho dvora kanonie, připomíná vzájemnou vazbou rovněž falckou kapli a atrium v Cáchách.²⁰⁹ K. Benešová k celkové dispozici navíc připojila i karlovskou věž, která je umístěna stejně jako věž v Cáchách na podélné ose.²¹⁰ Dle A. Verbeeka došlo na Karlově ke zřeknutí se dvoupodlažního ochozu, který naopak u předchozích následovníků v předgotické době hrál rozhodující roli.²¹¹ O stejném principu uvažoval i J. Kropáček, když pro něj Karlov byl jen volnou parafrází vzoru vzhledem ke sledování jen středního oktogonálního půdorysu kaple a nikoliv již jejího šestnáctiúhelného obvodového ochozu.²¹² Myslel si však, že by bylo možné interpretovat prostor, který vznikl v Menclově rekonstrukci původní klenby po obvodu čtyř středních podpor, právě jako ochoz.²¹³

V roce 2004 práce J. a P. Kroupových svými matematickými zjištěními navrhla argument pro zcela programové navázání Karlem IV. na tradici Karla Velikého do doposud netušené hloubky a důslednosti.²¹⁴

III. Stručný obecný historický úvod

Vzhledem k tomu, že se práce zabývá třemi stavbami, z nichž každá se nachází v rozdílné historické zemi Čech, Uher a Slezska, je nutné zmínit se na úvod stručně o historickém pozadí daných lokalit.

Čechy, Uhry, Slezsko

Země koruny české v době vlády Karla IV.

Země koruny české byl historický státní útvar, který byl vytvářen svazkem zemí pod svrchovaností českého krále. Jádrem tvořily české korunní země, tj. Království české, Markrabství moravské a Vévodství slezské. Po dlouhou dobu existence tohoto státního útvaru byla jeho součástí rovněž Lužice. Korunu českou právně ustanovil Karel IV. svými výnosy ze dne 7. dubna 1348,²¹⁵ což byl akt proti zneužití královské moci, oficiálně totiž toto soustátí náleželo české, tzv. Svatováclavské koruně a král si korunu a tím i vládu nad

soustátím mohl pouze půjčit od sv. Václava. Za doby vlády Karla IV. byla rozloha soustátí stanovena na základě územních zisků Jana Lucemburského, patřily k ní tudíž ještě Chebsko a Horní Lužice. Během vlády Karla IV. připojil k ní ještě Horní Falc, Dolní Lužici a Braniborské markrabství.²¹⁶

Praha a její postavení v českých zemích ve 2. polovině 14. století

Výjimečné postavení ve 2. polovině 14. století mezi dalšími městy v českých zemích získala Praha výstavbou Nového Města pražského. Proti této stavební aktivitě totiž v době po polovině 14. století na území korunních zemí již žádná nová města nevznikala.²¹⁷ Praha si zároveň držela své postavení na obchodních stezkách, a sice na západovýchodní (Kolín nad Rýnem – Norimberk – Cheb – Praha), z důležitého uzlu v Praze se pokračovalo buď na Vratislav – Krakov – Kyjev nebo na sever, nebo na Brno - Trnavu – Ostřihom a dále na Balkán).²¹⁸

Slovensko v Uherském státě ve středověku

Problematikou se zabýval např. ve 20. letech 20. století Václav Chaloupecký.²¹⁹ Naposledy se k ní vyjádřila Daniela Dvořáková.²²⁰ Slovensko ve středověku netvořilo vlastní stát, nýbrž bylo součástí Uherského království. V historických listinách se někdy objevovalo pojmenování Horní Uhersko nebo horní kraje (tzv. partes superiores), které zhruba zahrnovalo území dnešního Slovenska.²²¹ Podle Dvořákové rozhodně existovalo nepřerušené osídlení tohoto území Slovany, (Slováky) ve středověku. Slovenská jména, místní názvy aj. výrazy se totiž objevují v listinách již od 11. století a Slováci jsou označováni jako Slavi nebo Sclavi a Slovensko jako Sclavonia v pramenech od počátku 15. století.^{222 223} I přesto zabývat se odděleně pouze historií území „Slovenska“ nelze, neboť jednotlivé kraje Uherského království mezi sebou neměly hranice, a tudíž se řídily stejnými zákony, byly ve vzájemném obchodním kontaktu apod.

Opavsko ve Slezsku ve středověku

Opava spadá do historické země bývalého rakouského Slezska. To se skládalo celkem ze tří částí, a sice z východního Těšínska, západního Frývaldovska a středního Opavska.²²⁴ Opavsko spadalo pod biskupství Olomoucké, obě zbylé části pod Vratislavské.²²⁵ Co se týče Opavska, jeho samostatné dějiny začaly v roce 1318, kdy je Jan Lucemburský oddělil od Moravy.²²⁶ Následně bylo rozděleno na tři části, z nichž od roku 1482 zůstaly jen

dvě, a sice Opavsko a Krnovsko.²²⁷ Důležitý byl dále rok 1742, v němž došlo k rozdělení země Opavské na část Pruskou a na část Rakouskou.²²⁸

IV. Kostel na Karlově v Praze

Úvod

Bývalý klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie a sv. Karla Velikého na Karlově je situován v Pražské památkové rezervaci a je evidován v Ústředním seznamu nemovitých kulturních památek pod rejstříkovým číslem 40080/1-1212. Objekt byl do státního seznamu zapsán usnesením OK NVP 22. 12. 1964, později bylo vydáno rozhodnutí NVP, č. j. KULT/4-2519/1968 z 12. 11. 1968. Kostel je chráněn jako areál, do něhož kromě něj patří rovněž stará a nová prelatura, konventní budova, zahrada, park, ohradní zeď, vstupní brána a socha císaře Karla IV. spolu se sochou sv. Jana Nepomuckého, která je v současnosti nezvěstná.

Část I.: Historická fakta

Přehled literatury²²⁹

Literatura o kostele na Karlově – 16. – 18. století²³⁰

Počátky literárních zmínek o kostele na Karlově spadají před polovinu 16. století. O kostele se zmiňuje Václav Hájek z Libočan ve své Kronice české z roku 1541. Zmiňuje se o založení kláštera sv. Karla, k němuž položil sám Karel IV. základní kámen, a sice v roce 1351.²³¹ Hájek následně zmiňuje rovněž rok 1377, v němž byl kostel, který však nebyl dosud dokončen, slavnostně vysvěcen, čemuž následovala bohatá hostina, jíž se účastnil Karel IV. a duchovní.²³² Světícím biskupem byl Jan Očko z Vlašimi. Dále se zmiňuje o husitském plenění novoměstských klášterů, mezi něž počítá i klášter karlovský.²³³

V roce 1681 vyšla publikace Bohuslava Balbína, jenž v ní opěvoval klenbu hlavní lodi kostela na Karlově. Upozornil, že klenba, jež ke svému podepření nepotřebuje žádné sloupy, se rozpíná nad pouhými zdmi.²³⁴

Dále se objektem v roce 1723 zabýval Johann Florian Hammerschmid.²³⁵ Některé jeho údaje mohou být považovány rovněž za pramen, a to vzhledem k tomu, že vycházel z nápisových desek v kostele, které byly později (není známo přesně kdy) odstraněny. Zmiňuje se o založení objektu k roku 1351, k němuž dle něj obdobně jako uvádí Hájek z Libočan, položil Karel IV. základní kámen. Navíc dodává, že Karel řeholníky povolal z Francie.²³⁶

Zmiňuje se rovněž o roce 1377, v němž došlo k vysvěcení kostela po stavebních úpravách na kostele, které se protáhly na mnoho let, avšak nebyly tehdy zcela dokončeny, k vysvěcení povolal Karel arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi, který kostel vysvětil ke cti sv. Karla a nově navíc Nanebevzetí Panny Marie.²³⁷ Klíčová je dále zmínka o roku 1498, v němž došlo k novému vysvěcení hlavního oltáře a zároveň celého kostela. Světícím biskupem byl Jan Simbalienský. Hammerschmid údaj uvedl na základě přečtení nápisové desky, která se dle něj nacházela při hlavním oltáři. Deska se do dnešní doby nedochovala.²³⁸ Hammerschmid dále zmiňuje rok 1575, ve kterém došlo z aktivity karlovskeho opata Mikuláše Wentze k zaklenutí prostoru hlavní lodi. Opět vycházel z nápisu v blízkosti oltáře sv. Augustina.²³⁹ Krátká zmínka, týkající se datace založení (1351), se objevuje u německého autora Jaroslava Schallera z roku 1797. Schaller nesprávně uvedl, že Karel IV. položil základní kámen ke stavbě až roku 1377. Dle něj rovněž přišli řeholníci z Francie.²⁴⁰

Literatura o kostele na Karlově – 19. století

Literaturu 19. století a počátku 20. století (hranice není úplně přesná) ke kostelu na Karlově lze rozdělit na průvodcovskou literaturu (J. M. Schottky 1831, K. Zap 1848), kronikářské práce (F. Ekert 1884, F. Ruth 1903), publikace duchovních správců kostela (K. Navrátil 1877, 1881; J. Kačer 1892; A. Postřihač 1903), časopisecké články (Ruch, Lumír, Světozor, Květy, Zlatá Praha, Method, Mittheilungen der k. k. Commission für Denkmalpflege, Památky archeologické, Architektonický obzor, Allgemeine Bauzeitung), novinové články (Politik, Národní politika, Katolické listy, Čech), kunsthistorickou a památkářskou literaturu (F. Kugler 1859, J. E. Vocel 1868, J. Schulz 1872, V. V. Tomek 1891; J. Neuwirth 1893) a další.

Chronologicky řazeno, v roce 1831 vyšla publikace Julia Maxe Schottkyho. Ten uvedl, že kostel ke cti sv. Karla Velikého byl vysvěcen teprve roku 1377, a to z důvodu velké nákladnosti a velkoleposti výstavby.²⁴¹

Z roku 1845 následně pochází Mertensův článek „Prag und seine Baukunst“, otištěný v časopise Allgemeine Bauzeitung, jeho signatura je F. M.²⁴² Jedná se o fundovaný odborný článek, autor v něm především vyzdvihl smělost klenby nad hlavní lodí, která se rozpíná jako síť nad prostorem lodi bez střední podpory a jejíž šíře je pouhé tři až čtyři couly, průměr lodi pak 42 stop.²⁴³

Zajímavým je postřeh ohledně výškových poměrů objektu, které se podle autora rozprostírají více do šířky, čímž vzniká celkový dojem, jako by šlo spíše o mauzoleum, nežli o kostel.²⁴⁴ Dle autora článku existují pouze dva příklady centrálních gotických staveb, s nimiž by se kostel na Karlově mohl porovnávat, a sice střední část katedrály v Ely v Anglii a Emanuelovo mauzoleum při kostelu v Batalha v Portugalsku.²⁴⁵ V roce 1848 vyšel Zapův Průvodce po Praze.²⁴⁶ Zap sepsal prvně nejdůležitější základní data stavby, a sice rok založení (1351), klášter byl dle něj vyplněn husity a v roce 1611 při vpádu Pasovských, kostel se dočkal obnovy za opatů Isidora della Cruce a Václava Luňáka, zmínil přístavbu Svatých schodů královnou Eleonorou v roce 1710, prvně uvedl rok 1755, v němž shořela střecha kostela, rok 1757, v němž kostel utrpěl za vpádu pruských vojsk do Prahy, v roce 1785 byl dle Zapa klášter zrušen, 1789 však byl do objektu situován chorobinec. Neopominutelný je též jeho popis architektury objektu, jako první např. zmínil výmalbu presbyteria, která byla za regotizačních úprav v 70. letech 19. století přemalována. Jako první se tudíž detailněji věnoval historii objektu, jejíž základní data byla následující literaturou přejímána.

V 50. letech 19. století ke kostelu na Karlově prvně publikoval několik poznámek v rámci souhrnného článku o architektuře v Čechách po roce 1300 Bernhard Grueber.²⁴⁷ Grueber chybně uvedl datum založení v roce 1355 a rovněž položení základního kamene v roce 1377. Podle něj se po husitských válkách v původní podobně dochovala pouze kupole lodi a chór.²⁴⁸ Grueber uvedl rozměry kupole na 72 loktů 3 palce v přímém průměru a 78 loktů v diagonále. Zdi dle něj mají šířku pouhé 3 stopy. Vyslovil se pochvalně vůči klenbě, již považoval za konstrukci prvního stupně, a již lze dle něj porovnávat s Brunelleschiho kupolí florentského dómu.²⁴⁹ Všiml si jako první, že žebra kupole jsou nasazena již ve výšce jedné třetiny oken, dle něj ve výšce 18 stop.²⁵⁰ V otázce autorství projektu se Grueber držel zpátky, zkritizoval názor B. Dlabatsche, který dle něj stavbu připsal bez udání pramene Petru Parléri.²⁵¹ Podle Gruebera by od Parléře mohl pocházet pouze plán a pojetí konstrukce kupole.²⁵² Již za Gruebera v 50. letech byly spodní zakončení válcových přípor lodi odsekané.²⁵³ Nové opracování kružeb oken přiříkl barokním úpravám z konce 17. století.²⁵⁴ V roce 1859 následně vyšla publikace německého autora Franze Kuglera.²⁵⁵ Ten se v ní rovněž věnoval kostelu na Karlově. Uvedl však chybné letopočty založení (1355) a položení základního kamene (1377). Podle

něj se výstavba objektu, ačkoliv bez doložení písemnými prameny, připisuje Petru Parléri.²⁵⁶ Jeho slohové orientaci dle něj přináležejí osový opěrný pilíř presbytáře a smělá celková konstrukce, avšak dle něj „*hrubá jednoduchá*“ profilace klenebních žeber spíše odkazuje na mladší dobu provedení a „*hrubé opracování*“ okenních kružeb pozdějšímu restaurování.²⁵⁷ Kugler se tudíž domníval, že provedení klenby presbytáře náleží až pozdější době.²⁵⁸ Zdá se rovněž, že jako první reflektoval užití osového opěrného pilíře presbytáře jako princip, užívaný na stavbách, dávaných do souvislosti s hutí Petra Parléra. Kugler následně zopakoval komparaci klenebního řešení se stavbami v Ely a v Batalha, uvedl rovněž rozměry všech tří komparovaných staveb. Podle něj pouze kupole dómu ve Florencii svými rozměry předčí karlovskou.²⁵⁹ Karlovskou klenbu považoval svým provedením poplatnou ještě době gotické, dle něj se jedná o největší realizaci svého druhu v gotické architektuře.²⁶⁰ V 50. letech následně vyšel ještě beletristický článek o staviteli karlovského kostela Stankovi Hedbávném v Lumíru.²⁶¹

Z roku 1858 a následně z roku 1863 pochází odstavce o kostele od A. W. Ambrose.²⁶² Ambros uvedl ve svém prvním příspěvku, že mezi díla stavitele Petra Parléra náleží kromě přiznaných staveb jako katedrály sv. Víta, kamenného mostu přes Vltavu nebo kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem a kaple Všech svatých na Pražském Hradě rovněž kostel na Karlově.²⁶³ Připsal tak stavbu Karlova opět Petru Parléri. Ve svém druhém příspěvku ocenil smělost klenby nad hlavní lodí, která je 75 stop široká, citoval názor Kuglera, podle něhož jde o největší klenutí, které gotická doba přinesla vůbec. Dále přinesl svědectví o barokní výzdobě interiéru. Podle něj byl totiž interiér „*bohužel*“ vymalován a zlatě vyzdoben „*goldbronziert*“.²⁶⁴ Následoval článek od autora, signovaného D. F. ve Zlaté Praze z roku 1864.²⁶⁵ Autor se zabýval mimo jiné především autorstvím projektu kostela. Citoval názor Ambrose, který připsal jeho výstavbu Petru Parléri. Dle autora článku by se však mělo spíše jednat o Matyáše z Arrasu, neboť Parlér přišel do Prahy až roku 1356 a ani na triforiu v katedrále sv. Víta není pod jeho bystou realizace Karlova uvedena. Bohužel dnes již neidentifikovatelný autor článku tak do literatury vnesl jako první polemiku o obou stavitelích pražské katedrály a jejich vztahu k výstavbě Karlova, myšlenku, jež byla následující literaturou velmi často přejímána a nově diskutována.²⁶⁶ Autor následně přejal a znovu odcitoval základní data, spjatá se

stavbou, objevující se již u K. V. Zapa. V roce 1866 sepsal obsáhlý článek o Karlovu J. E. Wocel.²⁶⁷ Jeho přínosem je zevrubný popis objektu, podrobné sepsání stavební historie, soupis jemu dostupné literatury o objektu a uměleckohistorické zhodnocení jeho architektury. Jedná se o první souborné odborné pojednání z pohledu historika umění.²⁶⁸ Wocel článek rozčlenil na část historickou²⁶⁹ a část stavební.²⁷⁰ Jako první dal Wocel výstavbu Karlova do souvislosti s dalšími církevními stavbami Nového Města pražského. Odcitoval spjatost kláštera s novoměstskými klášterními komplexy jako s kostelem sv. Apolináře, Panny Marie na Trávníčku s klášterem servitů, emauzského kostela, kostela sv. Kateřiny, včetně kaple Božího Těla a farních chrámů Nového Města jako Panny Marie Sněžné a sv. Jindřicha. Upozornil tak na fakt, že klášter karlovský vznikl v rámci Karlem IV. promyšleného urbanistického rozvrhu Nového Města. V otázce autorství zopakoval obě teze o možných autorech rozvrhu stavby, Matyáši z Arrasu a Petru Parlěři. Dle Wocela však v době 2. poloviny 14. století v Praze působilo velké množství umělců, což vyvozoval ze zápisné knihy bratrstva malířů, k němuž patřili i nejen kameníci a sochaři a jichž bylo do poloviny 15. století až kolem dvou set. Dle něj je pak pravděpodobné, že mezi nimi mohli být další zruční mistři, kteří byli schopni realizovat stavbu Karlova dle záměrů Karla IV.²⁷¹ Článek je svým vznikem ovšem poplatný své době ve svém negativním náhledu na barokní úpravy objektu.²⁷² J. E. Wocel věnoval Karlovu ještě druhý odborný článek z roku 1867,²⁷³ v němž analyzoval ornamentiku na klenbě hlavní lodi a presbytáře. Jeho závěrem bylo, že vzory pocházejí z různých časových období, a sice některé přináleží konci 14. století, jiné pozdní renesanci nebo baroku. Počítal tudíž se vznikem kupole nad hlavní lodí ve 14. století. Tato domněnka byla novější literaturou vyvrácena,²⁷⁴ tudíž ani ornamentika nemohla pocházet ze 14. století. Jedná se však o první soubornou práci, zabývající se tímto tématem.

70. léta 19. století byla plodným obdobím, co se týče spisů a článků, vyšlých ke kostelu na Karlově. Jsou však vesměs poznamenány negativním vztahem k barokním úpravám kostela, názorem, který odpovídal své době. Již v roce 1870 vyšel časopisecký článek J. A. Klímy v Týdeníku Květy.²⁷⁵ Autor zde stručně přiblížil a vnesl základní data k dějinám kláštera do povědomí široké veřejnosti, ale co se týče výzkumu, nepřinesl nic nového. Ve stejném roce vyšel článek v Politiku,²⁷⁶ týkající se zamýšlených restauračních prací v interiéru a na

střeše kostela a výstavby nového hlavního oltáře. Byl to následně právě Friedrich Schmidt, který referoval o úmyslech správce chorobince, Karla Navrátila, provést restaurování objektu, na zasedání Centrální komise pro výzkum a zachování stavebních památek. Účastníci schůze se usnesli na tom, že se otázka restaurování objektu postoupí konzervátoru hraběti Františku Thunovi, jenž měl dohlížet na údržbu kostela. V roce 1870 vyšel rovněž zásadní odstavec o pramenných zprávách ke kostelu na Karlově v publikaci Základy místopisu pražského od V. V. Tomka.²⁷⁷ Tomek odcitoval pramenné zprávy kronikářů z doby Karla IV., a sice Beneše z Weitmile, Vavřince z Březové a jako první vůbec odcitoval rovněž zakládací listinu Karlova, uloženou ve dvorském archivu ve Vídni. Jedná se o zásadní údaje, ze kterých bylo další literaturou čerpáno. Tomek navíc připomenul jako vůbec první, že volba patrocina mohla být vázána na Karlův pobyt v Cáchách v červenci roku 1349 při příležitosti korunování jeho manželky Anny Svidnické, během něhož obdržel tři zuby Karla Velikého. V roce 1872 vyšly v rámci rubriky Feuilleton v časopise Čech Dějiny Karlova na pokračování od Františka Beneše.²⁷⁸ Článek vyšel při příležitosti slavnostního vysvěcení nového hlavního oltáře na Karlově, které proběhlo dne 15. září 1872.²⁷⁹ Beneš připomenul pramenné zprávy, týkající se založení objektu a zaznamenal neshodu mezi datem 1351, jež uvádějí kronikáři Karla IV. s datem 1350 v zakládací listině kláštera, uložené ve dvorském archivu ve Vídni.²⁸⁰ Beneš zopakoval ve svém pojednání základní data, vztahující se k dějinám objektu, vycházel z článku J. E. Wocela z roku 1866. V rámci popisu stavby uvedl jako první detailní analogie s dalšími novoměstskými kostely. Uvedl, že např. kružbové konzoly v lodi se vyskytují u sv. Apolináře a ambitu Emauzského kláštera, liliové ozdoby klenebních polí lodi pak v kapli sv. Václava v katedrále sv. Víta a na relikviářích chrámového pokladu.²⁸¹ Podle Beneše se jediná kamenická značka objevuje na článkování jižního okna, jež se dle něj vyskytuje v chrámu sv. Víta a na Staroměstské mostecké věži.²⁸² V roce 1872 publikoval článek v časopise Zprávy architektů a inženýrů v Čechách Josef Schulz.²⁸³ Vyslovil se pro navrácení objektu do původního stavu, který měl ve středověku.²⁸⁴ Vzhledem k omezeným finančním prostředkům však byly opravy provedeny pouze v presbytáři (byl po vzoru hlavní lodi nově vymalován) a byl zhotoven nový novogotický hlavní oltář.²⁸⁵ Podle Schulze se ale mělo nejlépe přikročit i k dalším „slohovým“ opravám objektu jako celku.²⁸⁶ K tomu však

nakonec nedošlo. V letech 1873 až 1875 publikoval pak duchovní správce Karlova, Karel Navrátil, v časopisech krátké články, a sice o malbách na oknech v lodi,²⁸⁷ o Betlémské jeskyni,²⁸⁸ Svatých schodech²⁸⁹ a archivu a knihovně karlovské.²⁹⁰ Bylo to následně v roce 1877, kdy vyšla zásadní Navrátilova monografie o kostele, která je základním přehledem do té doby publikované literatury a dostupných pramenů.²⁹¹ Zkrácenou verzi monografie vydal ještě v roce 1881.²⁹² Dalším autorem, jenž se v roce 1877 ve své publikaci o středověkém umění v Čechách zabýval kostelem na Karlově o něco detailněji, nežli v dřívějším příspěvku v roce 1856, byl Bernhard Grueber.²⁹³ Podle něj nebyl kostel započat dříve než v roce 1360 a byl vysvěcen až v roce 1377.²⁹⁴ V tomto roce však dle něj nebyla dokončena kupole, nýbrž byl pouze hotov chór a v něm zřízen hlavní oltář.²⁹⁵ Dobu dokončení chrámu spatřuje pak kolem roku 1400.²⁹⁶ I Grueber tedy zastával názor, že kupole je gotická. Všiml si osového opěrného pilíře a profilaci svazkových přípor, klenebních žeber a vítězného oblouku připodobnil kapli sv. Kříže na Karlštejně.²⁹⁷

V 80. letech 19. století vyšla čtyři zásadní díla, týkající se kostela na Karlově. Byl to spisek Městská chorobnice na Karlově z roku 1882,²⁹⁸ stať Františka Eckerta v jeho knize Posvátná místa královského hlavního města Prahy v roce 1884²⁹⁹, článek Karla B. Mádl na pokračování v časopise Ruch v roce 1884³⁰⁰ a stať Karla Chytila z roku 1886.³⁰¹ František Ekert vyšel z Navrátilovy monografie, zopakoval základní data objektu kostela i kláštera a v zevrubném popisu stavby neopomenul zmínit i mobiliář. Podal výčet opatů karlovských s uvedením, o co se každý dotyčný zasloužil při výstavbě a opravách na objektu. Ekertův příspěvek je spíše v zestručněném přehledném podání faktů, vybádaných již předchozími autory, především Karlem Navrátillem. K. B. Mádl připomenul v úvodu svého článku rozpor mezi datem založení, uváděným kronikáři a datem zakládací listiny. Zdálo se mu však spíše nepravděpodobné, že by stavba pokračovala tak pomalu, když ještě roku 1377 nebyla dokončena. Proto podle něj není nezbytně nutné považovat oba roky za skutečný okamžik založení, navíc dle něj ani obě zprávy tomu detailně nenasvědčují.³⁰² Dále si Mádl všiml osového pilíře presbytáře a vzpomněl k němu další analogie, a sice stejně řešen je dle něj i kostel Panny Marie před Týnem, sv. Jakuba v Kolíně³⁰³ a sv. Barbory v Kutné Hoře.³⁰⁴ Ke karlovské klenbě lodi pak připodobnil jako vůbec první klenbu Svatováclavské kaple.³⁰⁵ Z hlediska těchto komparací Mádl

vyvodil, že vzhledem k tomu, že všechny zmíněné stavby byly realizovány v průběhu 60. let 14. století, nemohla být ani výstavba Karlova započata dříve nežli v 60. letech.³⁰⁶ Rozvedl tedy tímto tvrzením myšlenku, kterou již v 70. letech publikoval B. Grueber. Jako novou a následně poněkud pozapomenutou, či další literaturou nereflektovanou myšlenku, uvedl Mádl, co se týče případného vzoru karlovského oktogonu, osmibokou kapli v Laonu z 12. století. Jedná se dle něj o stavbu s románskou apsidou a hranolovou lodí, nad níž se zdvihá osmiboká klenba.³⁰⁷ Nemínil považovat ji za přesný vzor Karlova, ale spíše vyzdvihl, že náležela templářům, kteří byli podřízeni řádu augustiniánů, a kteří měli ve stanovách stavět po Evropě centrální kaple, podobné chrámu Božího hrobu v Jeruzalémě, jehož byli ochránci.³⁰⁸ Podle Mádla to byla právě představa chrámu Božího hrobu, jež ho přiměla k rozhodnutí vystavět v Praze jemu podobný.³⁰⁹ Spis Městská chorobnice je rozdělen na stati o jejím vzniku a vývoji, soudobých poměrech ústavu, přijímání chorých do ústavu a připojena je zpráva hospodářská a lékařská. Kapitola o vzniku a vývoji obsahuje zpočátku mylné informace.³¹⁰ Další údaje jsou však již věrohodné. Autor vycházel z listin českého gubernia, což je chvályhodné, neboť se v Národním archivu dochovalo nespočet listin z této doby 2. pol. 18. století ke Karlovu, jsou však velmi špatně čitelné. Podle spisu byl klášter na základě dvorského dekretu z 11. listopadu 1785 Josefem II. oficiálně zrušen, dvorským dekretem ze dne 16. května 1789 bylo pak nařízeno, aby byly veškeré budovy na Karlově odkoupeny od náboženského fondu a v objektu zřízen chorobinec pro nevléčitelné nemocné.³¹¹ Spis podává následně poměrně fundovanou a detailní informaci o chodu chorobince v době od jejího vzniku až do doby 80. let 19. století. Od roku 1856 převzali duchovní správu chorobince redemptoristé, v roce 1862 však chorobnici převzala z nařízení místodržitelského 7. října 1862 pražská obec a redemptoristé se tudíž roku 1869 vystěhovali.³¹² V odevzdávacím protokolu ze dne 31. října 1862 stálo, že chorobnice odevzdává se v stavu úplně uspokojujícím, což bylo následně shledáno ne úplně pravdivým tvrzením, a došlo k četným stavebním opravám. Do objektu byl rovněž nasazen dozorce, jenž jej spravoval, prvním byl v letech 1862 - 70 František Dittrich, v letech 1870 - 74 pak rytíř Klenka z Vlastimilů, ze strany magistrátu nebylo pak již žádných dalších stížností.³¹³ Autor uvádí následně, že v roce 1872 došlo k instalování nového novogotického oltáře v kostele přičiněním právě rytíře

Klenky z Vlastimilů, dozorce, Václava Kursy, správce a Karla Navrátila, duchovního na Karlově.³¹⁴

V 90. letech 19. století vydal V. V. Tomek svůj dějepis města Prahy (1891),³¹⁵ duchovní správce J. Kačer vypsál dějiny Karlova v roce 1892,³¹⁶ svou dosti zásadní stať o kostele vydal v roce 1893 Joseph Neuwirth,³¹⁷ stať o Karlovu napsal v rámci svých Dějin středověkého umění v Čechách Josef Braniš³¹⁸ a krátký článek o knihovně augustiniánů napsal V. J. Nováček.³¹⁹ J. Kačer vycházel z Františka Ekerta, šlo o zestručněnou příručku patrně pro potřeby chorých ústavu na Karlově. Důležitou je pouze zmínka, že v roce napsání publikace (1892) došlo k přenesení obou maleb na skle z interiéru kostela do městského muzea, a bylo uvedeno, že v blízké době budou nahrazeny kopiemi.³²⁰ Joseph Neuwirth se kostelem na Karlově zabýval postupně v několika pracích od 90. let 19. století.³²¹ Všiml si opět užití osového opěrného pilíře presbytáře a dal jej do analogické souvislosti s Parlěřovým presbytářem v Kolíně nad Labem.³²² Jako první dále předpokládal, že půdorysná osnova kostela na Karlově je odvozena z oktogonální, kupolí zaklenuté falcké kaple sv. Karla Velikého v Cáchách.³²³ Obě stavby mají dle něj obdobný oktogonální půdorys, mají v jádru shodné výškové i šířkové rozměry a obě stavby jsou zakončeny kupolí.³²⁴ Neuwirth uvažoval o možnosti autorství plánu stavby Petra Parlěře. Pro Parlěře dle něj mohl svědčit jednak užitý charakteristický prvek osového opěrného pilíře a rovněž fakt Parlěřových studií v Kolíně nad Rýnem, kde mohl cášskou kapli přímo poznat.³²⁵ Navíc přirovnal způsob zaklenutí, pojednání hlavic lodi, vítězného oblouku a severního portálu ke kapli sv. Václava v katedrále sv. Víta, dílu, připsaného Petru Parlěři.³²⁶ Dle něj nesvědčí proti jeho autorství ani brzké datum založení kostela, neboť i když je Parlěř doložen v Čechách až od roku 1353, stavba pokračovala dosti pomalu, což dosvědčují zprávy z roku 1377, podle nichž tehdy ještě stavba nebyla dokončena. Neuwirth uvažoval dokonce o možném založení Karlova až k roku 1353, což dokládá údajem z anonymní kroniky, kterou odcitovali Pelzel a Dobrovský.³²⁷ Postavil se tedy proti Chytilově domněnce, že výstavbu mohli realizovat mistři domácí školy.³²⁸ Josef Braniš dále znovu uvedl, že se Karel IV. patrně inspiroval oktogonem v Cáchách a všiml si osového opěrného pilíře, jenž připodobnil ke Kolínu nad Labem.³²⁹ Oproti názoru J. Neuwirtha, který výstavbu jednoznačně připsal P. Parlěři,razil však Braniš obdobně jako Karel Chytil názor, že se na ní podíleli mistři domácí české školy. A

sice jim připsal výstavbu oktogonu podle tvarosloví v lodi (přípory s listovými hlavicemi, kružbové konzoly po stranách vítězného oblouku), které lze spatřovat již od doby Přemysla Otakara v Českých Budějovicích, Sázavě, Roudnici a dalších místech.³³⁰ Presbytář pak připsal podle osového pilíře jinému projektantu, ale podle něj mohlo též jít o domácího mistra, neboť se toto řešení objevuje u maltézského kostela v Praze nebo u kaplí ve Vyšším Brodě.³³¹

V prvním desetiletí 20. století se Karlovem zabýval Karel Chytil v roce 1901,³³² Jan Herain v roce 1902³³³, dále duchovní správce Antonín Postřihač, a sice ve dvou spisech, věnovaných dějinám Karlova a Svatým schodům v roce 1903,³³⁴ ve stejném roce vyšly Dějiny obecní správy královského hlavního města Prahy z let 1860 – 1880, v nichž se rovněž objevila stať o chorobinci na Karlově,³³⁵ o kostele psal František Ruth ve své Kronice královské Prahy a obcí sousedních v roce 1903³³⁶ a bylo sepsáno vícero článků v tisku a odborných periodikách, týkající se plánované, avšak nakonec nerealizované novogotické rekonstrukce objektu. Chytil³³⁷ se vyslovil proti názoru J. Neuwirtha. Podle něj nelze uvažovat o účasti Petra Parlěře na základním rozvrhu Karlova. Parlěřův vliv zpochybnil i rovněž co se týče užití osového opěrného pilíře. Podle něj vyskytuje se tento motiv již na stavbách dřívějších jako např. na kostele maltézském a sv. Prokopa ve Strakonici, jako i v bočních kaplích kostela ve Vyšším Brodě.³³⁸ Navíc opět zdůraznil, že by případná realizace Karlova musela nezbytně nutně být uvedena na triforiu katedrály sv. Víta.³³⁹ Nesprávně však vyvozoval vliv klenby Karlova na jihočeské gotické kostely, neboť se domníval, že realizace klenby náleží 14. století.³⁴⁰ Herain se obdobně jako Chytil vyslovil proti domněnkám J. Neuwirtha o údajném autorství projektu Petra Parlěře. Opěrný pilíř nemůže ani podle něj být hlavním důvodem pro jeho autorství, zdá se mu tedy Neuwirthovo tvrzení příliš smělé. Podle něj se jedná o neznámého mistra, který stavbu musel provést. Podle něj působilo v Praze ve 2. polovině 14. století dost zručných mistrů, jejichž jména nejsou známa, např. stavitele kostela P. Marie Sněžné, kostela P. Marie na Trávníčku či emauzského kostela.³⁴¹ F. Ruth vycházel především z Navrátila, odcitoval základní data z dějin stavby. Postřihač uvedl za prameny publikaci Karla Navrátila, F. Ekerta a Pamětní knihu karlovskou, jeho stať rovněž nepřinesla nic nového.

Literatura o kostele na Karlově – 20. -21. století

Ve 30. létech 20. století se o kostelu zmiňoval Vojtěch Birnbaum³⁴². Rovněž odmítl Parlérovo autorství vzhledem k jeho příchodu do Prahy až v roce 1356. Navíc na architekturu neshledal nic parlérovskeho. Označil jeho tvarosloví poplatné domácí tradici 1. poloviny 14. století a připustil možný vliv Matyáše z Arrasu. Vznik klenby presbytáře spojoval s vysvěcením kostela roku 1498. V otázce tvarosloví lodi uvedl domněnku, že výběhy žeber, posazené na hlavicích válcových přípor lodi, spolu s nimi rovněž ještě náležejí původně zamýšlené karlovske klenbě.³⁴³ Mylně se však domníval, že hvězdová klenba lodi pochází z roku 1498. V duchu stavebního detailu Matyáše z Arrasu je pak dle Emanuela Pocheho ve stati z roku 1934 prováděn Karlov jako jedna ze staveb z poloviny 14. století, dosvědčujíc tím přetrvávání Matyášova tvarosloví i po jeho smrti.³⁴⁴ Dalším badatelem ve 30. letech byl Oldřich Stefan³⁴⁵. Ten se vyjádřil jako jediný k tezi o formálním vzoru kaple v Cáchách pro karlovske kostel s pochybami. Postavil vedle sebe jak možnost přímého navázání na oktogon falcké kaple v Cáchách, tak připustil možnost, že se na volbě půdorysu podíleli samotní augustiniáni, kteří byli proslulí netradičností svých půdorysů.³⁴⁶ Stavba se dle něj začala výstavbou lodi a až po ní následovala výstavba presbytáře, vzhledem k pokročilejšímu tvarosloví. Stefan jako první připodobnil profilaci vítězného oblouku Matyášovým arkádovým pilířům v katedrále sv. Víta. Loď dle něj svým tvaroslovím odkazuje na architekta domácího. Předpokládal mezi fází výstavby lodě a následného presbytáře změnu architekta. Co se týče podoby původní klenby nad hlavní lodí, uvažoval o dvou možnostech svedení klenby na jednu střední podporu nebo několik středních sloupů či pilířů uprostřed lodi. Naposledy dosud mylně jako V. Birnbaum považoval klenbu lodi z doby 1498, při čemž nápis na svorníku s podpisem opata Mikuláše Wentze a datem 1575 interpretoval jako datum, ve kterém došlo pouze k opravení klenby a jejímu uzavření novým svorníkem. Bádání o datování současné klenby hlavní lodi rozřešilo restaurování interiéru kostela, provedené v roce 1929.³⁴⁷ Z lešení při té příležitosti přečetl nápis a zkoumal profilaci žeber nejprve S.F. Svoboda³⁴⁸ a po něm Karl Kühn³⁴⁹, který publikoval své závěry v detailním příspěvku s nákresem profilace žeber. Na svorníku je uveden nápis „*Domine dilexi decorem domus tuae Ni. Ab:1575*“. Dvě poslední

slova vyložil Kühn jako jméno Nicolaus Abbas, tedy historicky doloženou osobu opata Mikuláše Wentze. Dle Hammerschmidovy zmínky,³⁵⁰ z níž Kühn „*testudino*“ považoval za výraz pro klenbu, a na základě objevených užitých renesančních hranolových profilů žeber s vyhloubenými výplněmi na třech stranách, vyvodil, že v roce 1575 za opata Wentze došlo k celkovému obnovení klenby hlavní lodi, a nikoliv pouze k její opravě.³⁵¹

Kostelem se od poloviny 40. let začal systematicky zabývat Dobroslav Líbal. Již ve své publikaci z roku 1948 si detailněji všímal tvarosloví interiéru. Zdůraznil ryzí linearismus suchých svazkových přípor presbytáře, arrasovskými zploštělými hruškovci profilovaný vítězný oblouk, jako první vyzdvihl neobvyklou jemnost modelace krabů severního portálu, u něhož shledával francouzský vliv.³⁵² Ve svém postoji ke karlovenskému konceptu klenby posléze od nevyhraněného otevřeného přístupu oběma možnostem sklenutí na jednu či více podpor, které by vytvářely vnitřní ochoz³⁵³, se následně přiklonil k názoru sklenutí systémem trojdílných trojpráskových klenebních polí do jedné střední podpory.³⁵⁴ Tento názor se následně objevuje v dalších jeho publikacích. Jeho současník Václav Mencl ve své publikaci z roku 1948³⁵⁵ naopak do literatury rozpracoval druhý názor, a to koncept sklenutí na čtyři sloupy. Sloupy by dle něj rozčlenily klenební plochu na 3 x 3 křížových klenebních polí, čímž by došlo v podstatě k realizování trojlodní české haly.³⁵⁶ Ve svém řešení vycházel z analogického řešení zaklenutí kostela Panny Marie v Norimberku z let 1355-61. Klenba však vzhledem k pozdnímu započítí výstavby lodi až po vysvěcení presbytáře 1377, nebyla vzhledem k pozastavení prací na počátku 15. století dle Mencla vůbec realizována. Tvarosloví interiéru dělil na linearizující hruškové přípory bez hlavic a vítězný oblouk z okruhu huti Matyáše z Arrasu a jednoduché oblé redukované přípory s kalichovými hlavicemi v lodi, poplatné české gotice.³⁵⁷

V 60. a 70. letech vznikly práce, rozpracovávající předešlé dva názory konceptu původní klenby. Na myšlenku Václava Mencla se odkazovali Viktor Kotrba³⁵⁸ a Albert Kotal.³⁵⁹ Dle Kotrby tvarosloví interiéru náleží do předparléřovské architektury a v jednotlivostech vykazuje vztah k huti Matyáše z Arrasu.³⁶⁰ Shrnutí bádání, zabývajícího se kostelem na Karlově, učinil ve své stati z roku 1968 Wolfgang Götz.³⁶¹ Jeho práce je o to významnější, že odkázal na německé autory, jejichž názory nebyly předchozí literaturou citovány. O

původní podobě klenebního schematu lodi se systémem sklenutí na věnec podpor uvažoval v roce 1939 Oscar Schürer,³⁶² o systému jedné střední podpory v roce 1939 Otto Kletzl³⁶³ a v roce 1953 Erich Bachmann.³⁶⁴ Wolfgang Götz³⁶⁵ vyslovil skeptický názor vůči dosavadní literaturou opakovanému vzoru karolinské kaple. Především byl skeptický v otázce přímé architektonické nápodoby. Dle něj falcká kaple svou architekturou byla zcela odlišná. I při případné předpokládané volné variaci Karlova na její vzor, však pro něj svědčil za zpochybňující argument fakt, že kostel na Karlově postrádal ve svém poslání přímý vztah k zakladateli. Byl, jak zdůraznil Götz, projektován především jako klášterní řádový kostel, a neměl tedy funkci ani pohřebního místa ani dvorské kaple.³⁶⁶ U Karlova předpokládal rovněž původní podobu s jednou klenební podporou. Tento osmihranný centrální prostor, zaklenutý hvězdovou klenbou na střední pilíř, dle něj byl pouze monumentálním vyvrcholením typu, zdomácnělého v Čechách v menším měřítku od 13. století. Ideová vazba objektu, spjatá s tradicí a kultem Karla Velikého, je pak dle Götze prokazatelná.³⁶⁷ V roce 1969 navázal na své předchozí zmínky soubornou statí o Gotické architektuře v Čechách Erich Bachmann.³⁶⁸ Svě dřívější přesvědčení o střední podpoře nyní doplnil o konkrétní dobovou analogii obdobného klenebního řešení. Uvedl, že málokerá ze soudobých centrálních staveb s dispozicí se střední podporou by byla schopna se Karlovu vyrovnat z důvodu šíře prostoru. Za příklad stavby, která by mohla konkurovat, ba která by i Karlov předčila, uvedl doloženou původní podobu barokně přestavěného kostela Panny Marie s klášterem v Ettalu, která byla založena Ludvíkem Bavorským v roce 1330.³⁶⁹ Tento kostel byl doloženě sklenut na střední sloup a měl průměr základny 25 metrů.³⁷⁰ Karlov má oproti tomu průměr základny 22 metrů.³⁷¹

Co se týče dalšího vývoje českého bádání, v roce 1970 publikoval Ivan Šperling ve Zprávách památkové péče výsledky probíhajícího restaurování interiéru. V úvodu poukázal na nedostatečnou pozornost, kterou uměleckohistorická literatura věnovala řádu augustiniánů kanovníků. Navázal na názor O. Stefana. Podle Šperlinga není v otázce zvolení půdorysu oktogonu dilema mezi možnostmi Karlovy záměrné snahy napodobit cášskou stavbu či zálibou augustiniánů v netradičním půdorysu. Dle něj se naopak obě možnosti vzájemně doplňují, pro což by dle něj mohla svědčit i v baroku zvolená přístavba Svatých schodů, dle literatury kopie vzoru při bazilice San Giovanni in Laterano

v Římě.³⁷² Vilém Lorenc³⁷³ se v 70. letech ve své publikaci zabýval jednotným urbanistickým a ideovým programem výstavby kostelů Nového Města pražského. Navíc se prvně zmínil o širší dispoziční souvislosti mezi pražskou a cášskou stavbou. Všiml si, že oktogon karlovského kostela, na nějž navazuje v jeho podélné ose čtverec rajského dvora kanonie, připomíná vzájemnou vazbou dispozici cášské kaple a na ni obdobně na průběžné východozápadní ose navazujícího atria.

Klíčový přínos na rozřešení otázek, řešených v předchozí literatuře ve zmínkách, měl Stavebně historický průzkum kostela, provedený Janem Mukem za celkového vedení úkolu Dobroslava Líbala v roce 1980³⁷⁴. Výsledky průzkumu kostela budou probrány v kapitole o jeho stavebním vývoji. Dalším z německých badatelů, zmiňujících kostel na Karlově byl ještě v 80. letech A. E. Brandenburg.³⁷⁵ Ve své publikaci v součinnosti s Patrikem Líbalem z roku 2000³⁷⁶, Dobroslav Líbal ideu záměrné nápodoby a připomínky dvorské kaple navíc podpíral dobovými těsnými vztahy mezi Prahou a Cáchami, kde byl od roku 1355 stavěn chór Dómu, jehož tvarosloví se má dle něj zčásti hlásit k pražskému prostředí. Mimo to nově vztahoval klenební vzorec presbytáře ke kostelu Panny Marie v Klatovech.³⁷⁷ Jevila se jim určitá disharmonie mezi lineárně koncipovanými svazkovými příporami ze 2. poloviny 14. století a klenbou kněžiště.³⁷⁸ Líbalovo heslo v poslední publikaci z roku 2001 shrnulo výsledky Stavebně historického průzkumu kostela z roku 1980.³⁷⁹ V roce 1998 vyšla v rámci Uměleckých památek Prahy sumarizující stať dosavadního bádání o kostele od Růženy Baťkové.³⁸⁰ Dle ní byla stavba kostela zahájena v roce 1351. Na výstavbě se podílela dvorská katedrální huť.³⁸¹ V roce 2001 se o kostele zmiňovala dále Klára Benešová.³⁸² Zdůraznila souvztažnost kostela na Karlově s karolinskou kaplí v Cáchách. Kostel měl symbolizovat navázání Karla IV. na římskou říši Karla Velikého. To se projevilo v jeho půdorysné dispozici. Benešová uvedla Lorencovu tezi o vazbě kanonie s klášteřem na cášskou kapli s atriem. Upozornila, že dispoziční analogii splňuje i karlovská věž, umístěná stejně jako na předpokládaném vzoru v ose východozápadní. Nejnověji je nutno zmínit k tématice zamýšlené nápodoby cášské kaple stať Jaroslavy a Pavla Kroupových.³⁸³ Na základě matematické analýzy a vzájemného porovnání půdorysných rozměrů obou staveb, při nichž vycházeli z údajů Viléma Lorence³⁸⁴ a Z. Hugota³⁸⁵, dospěli ke zjištění, že základem všech podstatných

rozměrů půdorysu a patrně i výškového členění kostela na Karlově byl matematický modul, tvořící základ matematické kompozice karolinské kaple v Cáchách.³⁸⁶ Došli k opatrnému závěru, že kostel na Karlově byl v zásadě komponován na velmi obdobných principech jako karolinská cášská stavba.³⁸⁷ V otázce původního konceptu klenby se dále v publikaci 2001 K. Benešová přiklonila k názoru Václava Mencla. Dle tohoto názoru měl klenební vzor být utvářen devíti poli křížových kleneb a v rozích z trojpraprskových polí. Podpůrnou tezí této variantě by mohla být dále uvedená teze, dle níž byla dle Benešové systémem trojpraprsků zaklenuta i drobná severní předsíň. V uváděné předsíni, severním portálu lodi, v chóru a ve tvarech vítězného oblouku spatřuje prvky, užívané v matyášovské části katedrály sv. Víta. Za autora plánu považovala člena z huti Matyáše z Arrasu. Toto tvrzení navazuje na údaj z roku 1995, v němž předpokládala po nástupu Petra Parlěře do vedení stavby katedrály sv. Víta účast některých členů Matyášovy huti na pražských a mimopražských stavbách, a to na základě užívání jeho charakteristického tvarosloví, především článků a profilací. Mezi stavbami uvedla kromě Karlova v Čechách Sázavu, Ojvín, Klášterní Skalici.³⁸⁸ Na předešlé tvrzení nejnověji navázal Jakub Vítovský v roce 2004.³⁸⁹ Mezi stavby, ovlivněné slohem Matyáše kromě výše zmíněných připojil např. ještě kanonii augustiniánů v Litomyšli, kapli sv. Filipa a Jakuba u sv. Tomáše v Praze na Malé Straně, Týnský chrám. Na stavbě kláštera v Klášterní Skalici a rovněž karlovského lze podle něj uvažovat s konkrétní osobou stavitele Markvarta.³⁹⁰ Marquardus, kameník a chrámový architekt z Prahy měl zemřít před rokem 1392. Dle Vítovského je bezpečně doložen jen jako měšťan v Praze na Novém Městě, kde v letech 1383-88 vlastnil dva domy na Dobytčím trhu. V roce 1388 vlastnil konkrétně dům čp. 293b, u něhož je uveden pod přídomkem kameník a stavitel kostelů „*Marquardus lapicida seu constructor ecclesiarum*“.³⁹¹ Markvartova vdova Kateřina doloženě vyplácela po jeho smrti cisterciákům v klášterní Skalici dluh. Na základě toho Vítovský vyvozuje, že mohl být stavitelem tamního kláštera, vyškoleným v huti Matyáše z Arrasu. Za toho předpokladu a na základě Matyášova tvarosloví, užitého na Karlově, vyvozuje možnost jeho autorství i na tomto objektu. Naposledy se k otázce výstavby karlovského kostela vyjádřila v rámci svého článku o otázce architekta Nového Města pražského v roce 2007 Klára Benešová.³⁹² Považovala za pravděpodobné, že za určením základní

půdorysné osnovy a tvarosloví v interiéru kostela na Karlově mohl stát Matyáš z Arrasu.³⁹³ Na provedení celé stavby se pak podle K. Benešovské měli podílet již stavitelé, působící na Novém Městě, kteří měli vést jak realizaci samotnou, tak její financování.³⁹⁴ Připomněla navíc, že ve stejné době byl na podobných principech stavěn chór kaple v Cáchách (od roku 1355), založený Karlem IV.³⁹⁵ V roce 2005 se ještě krovu karlovského kostela obšírně věnoval Jan Vinař.³⁹⁶

Archivní prameny z období středověku

Zakládací listina kláštera a kostela na Karlově pochází z 13. 9. 1350 z ruky zakladatele kláštera, Karla IV. Není dle zjištění Z. Hledíkové zachována v originálu ani v současném opisu, ale až v opisu v deskách zemských z roku 1544 a opisu klášterního historiografického rukopisu z konce první poloviny 18. století.³⁹⁷ Odtud dle ní vydal text K. Navrátil.³⁹⁸ Co se týče originálu, K. Navrátil a po něm V. V. Tomek³⁹⁹ uváděli originál listiny ve dvorském archivu ve Vídni. Ten však dle prohledání Z. Hledíkové byl v její době nezvěstný.⁴⁰⁰ Listina byla nejnověji publikována v práci Z. Jakubowského.⁴⁰¹ V úvodu při oficiálním projevu úcty římským katolickým králům, se Karel odkazuje rovněž k císaři svatému Karlu Velikému, kterého nazývá svým předchůdcem: „*Ut igitur regis omnipotentis magnificentiam in sanctissimis divo Carolo Romanorum Imperatore augusto, praedecessore nostro et aliis Romanorum et caeteris catholicis regibus tanto veneremur*“. Následně se zmiňuje o založení kláštera tudíž záměrně ke cti sv. Karla Velikého a o uvedení řeholních kanovníků, jimž svěřuje objekt do trvalého vlastnictví. „*...monasterium novum, quod titulo s. Caroli Imperatoris augusti praedicti annotari decernimus, in nostra Nova civitae Pragensi nunc ex novo construimus et fundamus, ac ad ipsum abbati et conventui canonicorum regularium, quos ad hoc instituere nostra deliberavit provisio, gubernandum committimus ac perpetuo possidendum.*“⁴⁰² Jedním z úkolů kanovníků měly být, jak je v listině uvedeno, kromě chvalo zpěvů především modlitby pro Boží milost pro císaře i jeho předky. „*Quodque eo fructuosius Divini laudibus insistere valeant, et pro nostra ac progenitorum nostrorum salute omnipotentis Dei misericordiam exorare devotius*“. V císařském dvorském archivu ve Vídni se dále nachází listina se zprávou, že 22. 2. 1352 papež Klement VI. založení kláštera bullou potvrdil. „*Clemens papa VI., exhibite sibi pro parte Karoli regis petitione, quae continebat, quod olim idem*

*rex quoddam manasterium in monte S. Karoli Pragensis ordinis S. Augustini de boni suis fundavit, eandem foundationem confirmat.*⁴⁰³ Oproti datu fundace, uvedenému na zakládací listině, soudobé prameny Kronika Františka Pražského a Beneše Krabice z Weitmile, shodně uvádějí až rok 1351, ve kterém dle nich došlo k založení kostela a kláštera na Karlově. K informaci o založení se zmiňují rovněž o příchodu augustiniánských mnichů v témže roce. „*Anno 1351. Eodem tempore prefatus dominus rex in sua Nova civitate Pragensi ecclesiam sancti Karoli erexit, in qua cononicos regulares locavit...*“⁴⁰⁴ „*Eodem anno 1351 dominus Karolus, Romanorum et Bohemiae rex, fundavit monasterium sub titulo sancti Karoli in monte ex opposito Wissegradi et instituit ibi abbatem infulatum, et canonicos regulares ordinis sancti Augustini.*“⁴⁰⁵ O samotném průběhu stavby nejsou žádné pramenné doklady. Až v nedobovém pramenu Václava Hájka z Libočan se objevuje zmínka o roku 1377, v němž došlo k vysvěcení kláštera. Za světící osobu uvádí Hájek arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi. Uvádí, že v době svěcení ještě kostel nebyl zcela dokončen. Navíc se onen prvně zmiňuje, že Karel IV. položil rovněž základní kámen. „*Léta Páně 1351 Karel rozkázal založiti klášter na jedné hoře proti Vyšehradu ve jméno swatého Karla a sám svou vlastní rukou první kámen toho - položil.*“⁴⁰⁶ „*Léta Páně 1377 klášter Karlov posvěcen. Klášter Karlov, ač ještě nebyl tak, jakž náleželo dokonán, císař žádal Jana arcibiskupa, aby jeho posvětil.*“⁴⁰⁷ Z roku 1379 pochází zpráva papežského nuncia kardinála Pilea de Prato o možnosti stavební změny v kanonii. Šlo o povolení zřídit si místo společné místnosti samostatné cely, a to z příčiny horlivějšího studia.⁴⁰⁸ V porovnání s ostatními řádovými kanoniemi v Čechách získal Karlov povolení po Roudnici (1352) a Jaroměři (1358).⁴⁰⁹ Další pramenné zprávy pochází až z doby husitských válek. Vavřinec z Březové zmiňuje roku 1420 obsazení kláštera Karlov pražskými husity, aby se odtud bránili katolíkům, sídlícím na protilehlém Vyšehradu. „*...příkopy dělaly sou od kláštera Slovanského až do kláštera sv. Kateřiny, způsobivše Pražané silné strážě a varty oděnců v Slovanech, na Karlově, u sv. Apolináře proti Vyšehradským.*“⁴¹⁰ Co se týče husitského plenění, ve Starých letopisech českých, vydaných Františkem Palackým, se nachází zmínka o roku 1419, v němž v rámci ničení klášterů je zmíněn rovněž Karlov. „*Potom zbořili kláštery...na Karlově...*“⁴¹¹ U Václava Hájka se uvádí obsazení kláštera husity. „*A Pražané klášter slovanský i karlovský pevně obsadili, bojíce se Vyšehradu.*“⁴¹²

Historické souvislosti

Vznik Nového Města

Nové Město bylo oficiálně založeno Karlem IV. dne 8. března 1348.⁴¹³ Následně byl dne 26. března téhož roku položen jeho základní kámen.⁴¹⁴ Jeho hradby, jejichž délka se odhaduje na 3, 5 kilometrů, byly ve zrychleném tempu vystavěny ještě do roku 1350.⁴¹⁵ Půdorysně Nové Město obemkulo Staré Město. Jeho půdorysná síť byla určena třemi hlavními tržišti, Koňským, Senovážným a Dobyčtím trhem. Koňský trh dělil Nové Město na dvě části, horní Nové Město s centrem kolem Dobyčtího trhu a dolní Nové Město s centrem kolem trhu Senného. Páteří a spojovací komunikací všech tržišť byla dnešní Vodičkova – Jindřišská ulice. Specifický charakter měl jihovýchodní kout Nového Města, jenž se vyznačoval modelovaným terénem a jenž se stal místem pěti klášterních fundací.

Geografická poloha kláštera na Karlově⁴¹⁶

Kostel s přilehlým kláštelem se nachází v jižní části Nového Města v Praze. Je situován na temeni tzv. hory Karlov, pojmenované dle zakladatele kláštera, Karla IV., která je nejvyšším místem Nového Města, dosahuje výšky 236 m. n. m.⁴¹⁷ Karlov je tedy položen dokonce i výše nežli Vyšehrad, ležící na protilehlém vrchu.⁴¹⁸ Mezi oběma vrchy se nachází Nuselské údolí, jímž protéká potok Botič. Karlovský vrch tvořil jednak přirozenou hranici Nového Města a především svým strmým srázem nad Nuselským údolím zajišťoval jeho ochranu na jižní straně.⁴¹⁹ Byl organicky začleněn do pásu novoměstského opevnění. Hradba Nového Města se na vrcholu Karlova zahнула směrem k západu a směřovala po hraně hory směrem na jihozápad, překlenula obloukem Botič a následně se připojila k hradbám Vyšehradu. V úseku mezi Vyšehradem a ohybem na Karlově byla členěna pouze jedinou branou Na Slupi a nenacházely se v něm obranné věže vzhledem k příkře se svažujícímu terénu, který již sám o sobě byl nedostupný. Od ohybu na Karlově ve směru k severovýchodu byla již následně členěna vysokými hranolovými věžemi v pravidelných rozestupech, mezi věžemi hradba vrcholila cimbuřím.⁴²⁰ Novoměstské opevnění bylo bouráno postupně od roku 1895.⁴²¹ Žádná z bran a věží z novoměstského úseku opevnění se nedochovala.⁴²² Z opevnění se dochoval právě pouze úsek jihozápadně od Karlova, směřující a napojující se na dochované opevnění Vyšehradu.⁴²³ Co se

týče datace výstavby hradeb, předpokládá se, že bezprostředně následovala po založení Nového Města.⁴²⁴ Dle dobových kronik (Beneš Krabice z Wetmile) byly hradby vystaveny v rekordním časovém rozmezí dvou let, tedy do roku 1350.⁴²⁵ To je datum, důležité pro Karlov vzhledem k datu jeho fundace.

Kostel s klášteřem vznikl v souvislosti širšího ideového a urbanistického programu nové výstavby klášteřů na Novém Městě. V době 2. poloviny 14. století bylo postupně vystavěno v rámci plochy Nového Města celkem sedm klášteřů, všechny byly přímé fundace Karla IV.⁴²⁶ Zajímavých je především pět, situovaných jižně od Karlova náměstí. Dle Viléma Lorence spojnice mezi nimi tvoří latinský kříž.⁴²⁷ Tento předpokládaný záměrný rozvrh byl K. Stejskalem interpretován ve smyslu nápodoby nebeského Jeruzaléma, který měl mít dle dobového přesvědčení podobu latinského kříže.⁴²⁸ Každý z klášteřů měl reprezentovat specifický druh zbožnosti, popřípadě státně - politickou ideu.⁴²⁹ Na podélném rameni kříže jsou umístěny na západě kostel Panny Marie Na Slovanech (v Emauzích), založený r. 1347, na jeho východním konci Karlovský kostel, založený r. 1350. Na příčném rameni je na jižní straně umístěn kostel Panny Marie Na Slupi (zvaný Na Trávníčku), založený r. 1360, a na severní straně kostel sv. Kateřiny s datem fundace r. 1355. Ve středu kříže se nachází kolegiátní kostel sv. Apolináře z r. 1362.⁴³⁰ Ideově měla dle Lorence být skrze blízké umístění jednotlivých klášteřů sjednocena

1. domácí náboženská tradice, reprezentovaná slovanskou liturgií emauzských benediktinů,
2. karolínská tradice, na kterou navazovali augustiniáni na Karlově,
3. mariánská zbožnost servitů u PM Na Trávníčku,
4. kult Sv. Kateřiny, patronky Karla IV.
5. a obecně křesťanská vzdělanost, kterou reprezentovalo kolegium kanovníků u sv. Apolináře, kteří se věnovali studiu a výuce teologie na Univerzitě Karlově v Praze.⁴³¹

K zmíněným pěti klášteřům patří ještě klášter karmelitánů při kostele PM Sněžné, založený 1347 za svatohavelskou branou staroměstských hradeb, a klášter benediktinů ambrosiánů z milánské církevní provincie založený 1354 při nedochovaném kostele sv. Ambrože, nacházejícího se na místě pozdějšího kláštera irských františkánů-hybernů z poloviny 17. století, později přestavěn do

dnešní známé podoby na empírovou celnici v letech 1808-11. Kaple Božího těla, vystavěná kolem roku 1382, měla na tyto fundace ideově navázat.⁴³²

Na základě nových poznatků, zjištěných v rámci Stavebně historického průzkumu objektu z roku 1980, uvedli Jan Muk a D. Líbal k Lorencově teorii latinského kříže novoměstských kostelů pochybnosti.⁴³³ Postavili se k problému čistě technicky. Zjistili, že idea rozvrhu podoby kříže je v realitě nepřesná. Přímkou ze směru od Emauz přes Apolináře ke Karlovu Karlov se značnou odchylkou míjí. Připadalo jim tudíž nepravděpodobné, že by si lokátor této odchylky nevšiml. Omezili se finálně pouze na konstatování, že u Karlova šlo patrně spíše jen o záměrnou polohu chrámu na okraji sídliště.⁴³⁴ Nejnověji se k problematice založení Nového Města a otázky jeho architekta vyjádřila Klára Benešová.⁴³⁵ Připomněla nejprve roli zakladatele Karla IV., jenž měl na ideovém základu rozsáhlé fundace jistě významný podíl. Jeho ideová vize Nového Města jako Nového Jeruzaléma byla totiž podle K. Benešové pevně spjata s jeho „*politicko – imperiálním*“ programem a byla vázána nejen ke klíčovému centru křesťanského světa – historickému Jeruzalému, ale zároveň k Římu.⁴³⁶ Uvažovala však zároveň o zkušeném architektu, jenž by byl schopen dostát složitému úkolu, „*převést stavebníkovy ideje do matematických vztahů*“ a vyprojektovat základní dispozici nového města s kalkulací terénu, komunikacemi, starší zástavbou apod.⁴³⁷ Takovou všestranně vzdělanou pověřenou osobou mohl dle ní být právě Matyáš z Arrasu. Přiklonila se tak na základě rozboru a komparací s francouzskou problematikou opět k názoru, jenž reprezentoval svou publikací z roku 1973 Vilém Lorenc. Podle Benešové stál Matyáš z Arrasu za základním rozvrhem urbanistické sítě Nového Města včetně rozmístění hlavních církevních fundací.⁴³⁸ Na realizaci dotčených staveb se pak dle ní však již podíleli místní novoměstští stavitelé, kteří dotáhli původní projekt do jeho konkrétní podoby.⁴³⁹ Co se týče situování v rámci nově založeného města samotné dispozice kláštera na Karlově, vypíchl K. Benešová možnou znalost projektanta Vitruviových zásad pro výběr vhodného místa pro důležitou stavbu. U Vitruvia se totiž praví, že by se mělo dát „*bohům, na jejichž ochranu spoléhá město nejvíce, nejvyšší místo, odkud lze přehlédnout celé město*“.⁴⁴⁰

Založení Karlova v sobě mělo ideově pravděpodobně spojit návaznost na tradici císařství svým odkazem ke Karlu Velikému, prvnímu obnoviteli středověké křesťanské římské říše,⁴⁴¹ reprezentovat lucemburskou tradici,

neboť Lucemburkové odvozovali svůj původ od Karla Velikého,⁴⁴² být snad zároveň připomínkou na Karlovu korunovaci na římského krále, která proběhla v roce 1349 v kapli sv. Karla Velikého v Cáchách, při níž získal pro svou fundaci ostatky sv. Karla Velikého.⁴⁴³

Řád augustiniánů kanovníků

K řádu augustiniánů kanovníků existuje poměrně bohatá literatura. Dějinami řádu v Čechách a na Moravě se zabýval v 70. letech Franz Machilek⁴⁴⁴, v 80. letech Zdenka Hledíková⁴⁴⁵. V 90. letech vyšla publikace Floriduse Röhriga⁴⁴⁶, v níž jsou statě, týkající se dějin řádu v Čechách, z pera Jaroslava Kadlece, a z dějin řádu na Moravě od Metoděje Zemka. Po roce 2000 se tématem naposledy zabýval Zbigniew Jakubowski⁴⁴⁷ a problematiku shrnul Milan M. Buben⁴⁴⁸.

Počátky řádu augustiniánů kanovníků spadají na přelom 4. – 5. Století n. l. V rozmezí let 354 až 430 žil jeho zakladatel, sv. Augustin, od roku 396 biskup, působící v alžírském Hippo Regiu, který sepsal regule kanovnické formy společného života.⁴⁴⁹ Řehole byla sepsána pro kněze (kleriky), působící při chrámu, netýkala se tudíž laiků.⁴⁵⁰ Jejím základem byla pokora, zpěv žalmů, modlitba, četba, půst, mlčení, manuální práce, poslušnost, chudoba, čistota a důraz na život v komunitě.⁴⁵¹ Sv. Augustin založil v Hippo v 90. letech 4. století klášter, jenž se později stal vzorem pro řádové kanonie.⁴⁵² V průběhu období stěhování národů byla myšlenka společného apoštolského života kleriků stále živá, jsou zaznamenány snahy o komunitní život od 6. století především na území Galie.⁴⁵³ V 9. století došlo následně k definování a oddělení dvou způsobů komunitního života, a sice mnišského (*vita monastica*) a kanovnického (*vita canonica*).⁴⁵⁴ Společným základem obou směrů byla chórová modlitba a komunitní život, kanovníci však na rozdíl od mnichů mohli jíst maso, odívali se do nákladnějších rouch a směli vlastnit soukromý majetek.⁴⁵⁵ Definitivního ustanovení se řád dočkal až ve 2. polovině 11. století. V roce 1059 se sešla tzv. Lateránská synoda v Římě, jejímž výsledkem bylo za přítomnosti papeže Mikuláše II. především oddělení řeholních kanovníků, vyznávajících znovu původní myšlenku apoštolského života v chudobě, (*canonici regulares*), od světských kanovníků, kteří měli právo vlastnit majetek (*canonici saeculares*).⁴⁵⁶ Regulovaní kanovníci se ještě dále dělili na *ordo antiquus* a *ordo novus*.⁴⁵⁷ Za

papeže Urbana II. (1088 – 1099) následně došlo k definitivnímu ustanovení takto pojmenovaného Řádu augustiniánů kanovníků z *ordo antiquus*.⁴⁵⁸ Začaly vznikat nové kanonie, které se sdružovaly ve větší kongregace. Nejdůležitějšími kanoniemi byla ve Francii např. v roce 1039 založená kanonie sv. Rufa v Avignonu nebo Sv. Viktora v Paříži, v Itálii kanonie S. Giovanni in Laterano nebo sv. Petra v Pavii, v Německu Sv. Mikuláše v Pasově.⁴⁵⁹ Tyto kanonie byly zároveň reformními centry, z nichž se šířily regule společného života kleriků. Následně důležitým mezníkem byla rovněž reforma řádu papežem Benediktem XII. v roce 1339.⁴⁶⁰ Hlavní náplní řádu byla již zmíněná chórová služba - modlitba v chóru, pastorační funkce o přidělené okolní fary, a rovněž studium a vědecká činnost, což se v architektuře projevilo tím, že kanonie postupně získávaly od papeže právo na zřízení samostatných mnišských cel.⁴⁶¹ Řád je proto v literatuře nazýván šlechtou mezi řády.⁴⁶² Mezi osobnosti z řad augustiniánů kanovníků patřili reformátoři církve a šířitelé raného humanismu jako Tomáš Kempenský, Konrád Waldhauser či Erasmus Rotterdamský.⁴⁶³ Díky nim se stal řád platformou pro šíření myšlenek nového obrodného hnutí církve, tzv. *devotio moderna*, jehož hlavním krédem bylo těsnější následování Krista.⁴⁶⁴ O rozšíření řádu do českých zemí se významně zasloužil biskup Jan IV. Z Dražic. Ten v roce 1333 založil při svém sídle v Roudnici nad Labem klášter augustiniánů kanovníků, první svého druhu v Čechách. Literatura se různí v údajích o mateřském klášteře, z něhož byli řeholníci povoláni. Dle Zdeňka Kalisty⁴⁶⁵ a Franze Machilka⁴⁶⁶ byli kanovníci do Roudnice vysláni z kláštera tzv. Mortarské kongregace sv. Petra v Ciel d'Oro v Pavii. Proti tomu se vyslovil Jaroslav Kadlec.⁴⁶⁷ Podle něj se Jan IV. z Dražic s řádem seznámil v klášteře sv. Rufa v Avignonu, odkud řeholníky přivedl. Tuto hypotézu doložil tím, že statuta roudnického kláštera se částečně shodovala se statuty kláštera sv. Rufa.⁴⁶⁸ Stejný názor sdílí i Zbigniew Jakubowski⁴⁶⁹ a Milan M. Buben⁴⁷⁰. Roudnický klášter se nestal pouze mateřským klášteřem pro všechny české a moravské nadace, nýbrž stal se i centrem obnovy společného řeholního života, již zmíněného tzv. *devotio moderna* (nové zvnitřněné zbožnosti).⁴⁷¹ Podle tzv. roudnické reformy (resp. roudnických zvyklostí – *Consuetudines Rudnicenses*) se kromě českých a moravských nadací řídila řada západoevropských klášterů (např. Míšeň, Krakov, Vratislav).⁴⁷² Dle historické literatury mezi ně měl patřit i

klášter na Karlově.^{473 474} Karlovský klášter se v následné době měl stát ohniskem roudnické církevní reformy.⁴⁷⁵

Historie objektu podle archivních pramenů a literatury

O problematice zakládací listiny bylo již výše referováno. Základní nejasnost spočívá tedy v tom, že je datována k roku 1350, což se liší od údajů kronikářů, kteří shodně udávají až rok 1351 jako datum založení kláštera. Co se týče tohoto rozporu, J. Emler vyvodil, že kostel s klášterem byl dle znění zakládací listiny založen již roku 1350 a rok 1351 se již nevztahoval k samotné fundaci objektu, nýbrž k uvedení mnichů do kláštera.⁴⁷⁶ Dle D. Líbala pak vydání zakládací listiny bylo navíc položením základního kamene osobně Karlem IV. a rok 1351 datem samotného započetí výstavby.⁴⁷⁷ Vznik kláštera přímo navázal na dokončenou výstavbu hradeb. Z původní karlovské gotické stavby z 2. poloviny 14. století se dochovalo obvodové zdivo lodi a presbytáře, opěrné pilíře, ostění oken, severní portál a část klenebního aparátu v interiéru. Důležitou etapou byla doba vladislavská. V ní došlo v roce 1498 k novému zaklenutí presbytáře a k následnému vysvěcení kostela biskupem Janem Simbalienským jako Navštívení Panny Marie, a to po předpokládaném dlouhém chátrání a nefunkčnosti po vyplenění husity 1420. Z pramenných údajů se o husitském plenění Karlova zmiňuje neurčitým způsobem Vavřinec z Březové.⁴⁷⁸ Následné zmínky jsou až z pozdějších děl, jako u Václava Hájka⁴⁷⁹ a ve Starých letopisech českých⁴⁸⁰, kde se již praví, že byl klášter obsazen Pražany a poničen. V. V. Tomek nastínil svou domněnku na základě neurčitosti líčení Vavřince z Březové, jehož dílo je nejdůležitějším informačním zdrojem pro toto období, a to zejména na základě časové neurčitosti doby, ve které mělo dojít k poboření kláštera. Domnívá se, že patrně nedošlo k žádnému úplnému rozboření a že kostel naopak zůstal celkem zachován.⁴⁸¹ D. Líbal se připojil k Tomkovu názoru. Dodal navíc, že mělo na celkový stav mnohem větší vliv téměř dvacetileté opuštění kláštera kanovníky do jejich návratu v roce 1437, během něhož objekt zchátral.⁴⁸² Z vladislavské doby pochází v interiéru kopie dvou drobných vitrají s motivem sv. Karla Velikého a erbem Anny z Foix, manželky Vladislava Jagellonského (originály jsou uloženy v Městském muzeu). Kostel tehdy navíc dostal pozdně gotickou stanovou střechu se štíhlou lucernou, jak dokládá Prospekt J. Kozla a M. Peterleho z Annabergu z roku 1562.⁴⁸³ Další stavební

etapa nastala v 70. letech 16. století. Roku 1572 na základě žádosti opata Mikuláše Wentze z Dolního Ingelheimu o vrácení některých pozemků a vesnic klášteru, byly získány peníze na opravu. Na základě restaurování klenby v hlavní lodi v roce 1929, byla do tohoto období svým vznikem datována hvězdicová klenba hlavní lodi. Ta byla předchozím bádáním (Birnbäum, Stefan) datována do souběžné doby s klenbou presbytáře. Podle tehdy z lešení nově objeveného nápisu S. F Svobodou a ve 30. letech Karlem Kühnem, byla dle nápisu svorníku předatována k roku 1575. V této době rovněž došlo k novému zastřešení na vysoký jehlanec se znamením orla, jak dokládá dobový dřevoryt J. Willenbergera z roku 1601.⁴⁸⁴ Roku 1604 proběhla oprava střechy, která již měla nespálnou taškovou krytinu a lucernu s barokní makovicí. Tuto podobu dokládá Tzv. Sadelerův prospekt od Filippa van der Bosche z roku 1606.⁴⁸⁵ Během plenění kostela při vpádu Pasovských roku 1611 byla údajně rozbořena zvonice. Toho je dokladem katolický leták, otištěný v monografii Karla Navrátila, líčící narativní formou akt přepadení.⁴⁸⁶ V 10. letech 17. století došlo k její obnově a novému vysvěcení s patrociniem Nanebevzetí PM za opata Řehoře Linka.⁴⁸⁷ Důležitá etapa barokní přestavby kostela i kláštera proběhla v 50. letech 17. století za působení opata španělského původu Isidora de Cruce. Došlo při ní především k obnově a novostavbě kláštera dle plánů Domenica Rossiho. Došlo k zaklenutí všech tří pater věže a k obnově střech do podoby tvaru stanu. Od roku 1676 stávala uprostřed hlavní lodi tzv. Mariazellská kaple, do níž byla osazena barokní socha Panny Marie,⁴⁸⁸ založená tehdejším nejvyšším pražským purkrabím Bernardem Ignácem z Martinic. Se vznikem kaple k ní bylo zároveň nově ustanoveno bratrstvo sv. Libora.⁴⁸⁹ V letech 1681-1684 byla přistavěna severní vstupní předsíň, která ukrývá původní gotický portál. Karlovský kostel se stal v barokní době vyhledávaným poutním místem. To především díky kapli Svatých schodů, vystavěné na jižní straně po vzoru Svatých schodů v bazilice San Giovanni in Laterano v Římě v letech 1704-11, jejíž projekt se připisuje J. B. Santinimu. Pod nimi byla v téže době vystavěna Betlémská jeskyně. V letech 1733-40 byly za opata Tomáše Jana Brinkeho provedeny barokní úpravy interiéru do jeho dnešní podoby. K západní stěně hlavní lodi byla přistavěna nová hudební kruchta a nad severní a jižní portály hlavní lodě byly předsunuty balkony se sochařskými soubory Navštívení Panny Marie a Kristus před Pilátem od pražského sochaře a řezbáře Jana Jiřího

Šlanzovského. Úprava se připisuje Františku Maxmiliánu Kaňkovi. Rovněž byla stržena Mariazellská kaple, již byla určena kaple v podkruchtí, celý kostel byl vymalován v gotizujícím stylu a do rohů klenebních polí hlavní lodi byly vsazeny pozlacené štukové lilie. Roku 1756 byly následně po požáru obnoveny střechy do dnešní podoby. V letech 1871-73 došlo k regotizaci interiéru presbytáře, na jeho jižní straně došlo k vestavbě sedile a došlo k přemalbě jeho stropu a stěn.⁴⁹⁰ Ve stejné době došlo rovněž k obnovení okenních kružeb a prutů všech oken kostela. Kolem roku 1900 probíhaly za účasti Vídeňské ústřední komise soutěžní kola návrhů na regotizační obnovu střech kostela. Účastnili se jí architekti K. Hilbert, A. Cechner a F. Mikš. Šlo o navrhované úpravy do předpokládané původní karlovske podoby, chtěli se znovu vrátit k stanové střeše s lucernou nad lodí, na některých projektech i nad presbytářem, zvonici v patře z hranolu změnit na oktagon ve stylu novoměstských kostelů. V roce 1906 však na základě obhajoby Maxe Dvořáka barokních forem k zamýšlené rekonstrukci nedošlo a byl ponechán původní barokní krov z roku 1757⁴⁹¹, původně zamýšlený nahradit novou ocelovou konstrukcí, a stávající zastřešení opraveno. V roce 1927 došlo k restaurování stropu lodi a presbytáře akademickým malířem Čílou. Výrazná větší oprava proběhla v letech 1967–70. Při ní došlo k otevření barokních krypt po stranách vítězného oblouku a uprostřed lodi, kde však bylo bezvýsledně pátráno po případných základech předpokládaného původního klenebního systému.⁴⁹² Na ni navázal Stavebně historický průzkum kostela v roce 1980. Další technické úpravy exteriéru proběhly v roce 1998, v němž mimo jiné došlo k průzkumům barevné původnosti omítek fasád. Došlo ke zjištění, že při regotizaci byla na kostele původní omítková karlovska vrstva zcela odstraněna. Bylo však shledáno, že se v původní barokní růžové barevnosti dochovala kaple Svatých schodů. Na základě tohoto zjištění došlo k rozhodnutí omítnout fasádu objektu kostela do současné barevné podoby. To však bylo realizováno až v rámci poslední větší opravy vnějšího pláště exteriéru stavby v roce 2002.⁴⁹³

Část II.: Ikonografické doklady

Co se týče nejstaršího ikonografického dokladu, na němž se bezpečně vyskytuje klášter na Karlově, jde o již výše stručně zmíněný tzv. Vratislavský prospekt z roku 1562.⁴⁹⁴ Zde se klášter svatého Karla („S. Caroli“) nachází v jihozápadním ohybu novoměstských hradeb, jedna z hranolových věží opevnění je situována v těsné blízkosti objektu. Kostel je podán v pohledu od severu, je zřetelně vidět jeho členitost. K oktogonální lodi střední části, která je završena charakteristickou vysokou stanovou střechou s jednou lucernou a která je na své hmotě pročleněna odstupněnými opěrnými pilíři, se na západě pojí hranolová nebo polygonální věž, což z obrazu nelze přesně rozlišit, a na východní straně k ní přiléhá presbytář, rovněž pročleněný masivnějšími opěrnými pilíři a zastřešený sedlovou střechou se sanktusníkem. Na hraně mezi lodí a presbytářem jsou opěráky výraznější a masivnější než na zbytku objektu. Presbytář je prolomen vysokými lomenými okny. Následujícím vyobrazením s klášterem na Karlově je dřevoryt od Johanna Willenberga z roku 1601. Na tomto ikonografickém pohledu je kostel zobrazen opět od severu. Lze vidět oktogonální loď, pročleněnou vysokými lomenými okny a poměrně masivními opěrnými pilíři. Na západě se k objektu pojí hranolová věž, jež není zastřešená. Je prolomena malým oknem v přízemí a větším v patře. K lodi je pak napojen presbytář, jehož hmota není dostatečně čitelná. Je zastřešen sedlovou střechou a má sanktusník. Střecha lodi je pak pozoruhodná pro své stanové řešení, které je oproti její hmotě poměrně vyššího rázu. Totiž na stanovou střechu navazuje lucerna s vysokým zakončením celé stanové střechy. Ve svrchní části střechy je znamení orla. Následuje zobrazení od Jiljího Sadelera z roku 1606. Kostel je opět podán od severu. Zde je klášter na Karlově opět včleněn do ohbí novoměstských hradeb, a sice mezi dvě z jeho hranolových věží. Loď je podána jako masivní polygonální hmota, pročleněná poměrně na hmotu jedné stěny oktogonu štíhlými okny, z nichž severní je s jistotou půlkruhově ukončené. Zbylá zobrazená okna působí opět dojmem půlkruhového zakončení. Těleso lodi je pak pročleněno opěrnými pilíři, které dosahují až ke koruně zdiva lodi. Na loď naléhá na východní straně polygonálně zakončený presbytář, zastřešený nízkou sedlovou střechou se sanktusníkem. Střecha lodi je pak oproti předešlým dvěma zobrazením podstatně nižší stanová polygonální, zakončená dvojitou

lucernou s cibulovou střechou. Západní věž se na hmotě kostela neprojevuje. Dalším zobrazením z roku 1611, jež bylo vyobrazeno v Navrátilově monografii kostela z roku 1877, je anonymní obraz přepadení kláštera na Karlově roku 1611. Na tomto ikonografickém dokladu máme co dělat s detailněji pojednanými hmotami kostela opět od severu. Polygonální loď je prolomena dvěma okny. Okno severní fasády je malé, výše položené, neboť se pod ním nachází mohutný severní portál, který zabírá dvě třetiny výšky zdiva stěny oktogonu. Tento je lomený, se středním sloupkem. Druhé okno, prolamující severovýchodní stěnu oktogonu, je široké, lomené, s kružbou, dělicí okno na dvě poloviny, vrcholící obrazcem v kruhu. Obrazec není vypočten, neboť kresba je v tomto ohledu zjednodušena. Na hraně oktogonu a presbytáře se však nalézají pozoruhodné zdvojené opěrné pilíře (tak, jak je máme např. na severozápadním nároží oktogonu lodi v Novém Městě nad Váhem). Opěráky jsou dvakrát odstupněné, dosahují opět až ke koruně zdiva, již tvoří profilovaná římsa. Hmota presbytáře je polygonálně zakončena, prolomena dvěma viditelnými lomenými okny, která jsou ve svých proporcích užší nežli okno lodi. Jsou rovněž kružbami a pruty dělena na dvě poloviny a zakončena kruhem. Střechy objektu jsou stanová polygonální u lodi a sedlová u presbytáře. Loď je zakončena polygonální lucernou, presbytář polygonálním sanktusníkem. Pod okny probíhá ještě celý objekt podokenní kordonová římsa, která je přetažena i po stranách severního portálu. Co se týče západní hranolové věže, je ze třetiny ve své svrchní části ubourána. To se připisuje přepadení z roku 1611. Tímto výčet ikonografických dokladů, jež vypovídají o středověké podobě kostela na Karlově, končí.⁴⁹⁵ Z barokních ikonografických dokladů zmíníme na závěr této kapitoly pro úplnost ještě pohled na klášter na Karlově rovněž od jihu od F. X. Liskowetze z roku 1767, na němž lze kromě přístavby Svatých schodů vyzorovat ještě dvě charakteristické přístavby, a sice barokní kaple hrobu Panny Marie a kaple žaláře Kristova. První z nich stávala po jižní straně presbytáře mezi východním a prvním jižním opěrákem, druhá mezi dvěma posledními jižními opěráky kněžiště. Podle Karla Navrátila, jenž je jediným pramenem, který se o kaplích zmiňuje, pocházely ze stejné doby jako Svaté schody a Betlémská jeskyně.⁴⁹⁶ Podle Navrátila byly okolo roku 1790 zrušeny, avšak ještě v roce 1872 byly údajně vidět na zdi presbytáře stopy po malbě

žaláře Kristova.⁴⁹⁷ Kaple jsou zobrazeny ještě na plánu kostela v prospektu adaptace kláštera na chorobinec z let 1785 – 1789 od F. A. Hergeta.

Část III.: Stavební vývoj objektu v období gotiky

Gotická stavební fáze

V rámci období gotiky došlo s jistotou k více fázím výstavby kostela na Karlově. S určitostí bylo rozpoznáno při opravě v letech 1927 – 1929, že klenba presbytáře je pozdější nežli svazkové přípory. Zároveň pozdně gotický portálek v severozápadním poli lodi svědčí o pozdně gotické stavební fázi. Zda došlo v rámci vrcholné gotiky rovněž k více etapám, se v literatuře diskutuje na základě formální analýzy tvaroslovných prvků. S jistotou můžeme říci, že z 2. poloviny 14. století pochází obvodové zdivo kostela, opěrné pilíře, ostění gotických lomených oken a vnitřní příporový systém lodi i presbytáře. Předložená práce se bude snažit dosavadní stav poznání stavebního vývoje objektu v období vrcholné gotiky na základě analýzy tvaroslovného aparátu 2. poloviny 14. století a určení souvislostí s lokální dobovou architekturou zrevidovat.

Obecný popis středověkého tvarosloví

Obecná situace

Díky své poloze na hraně návrší se kostel mimořádně uplatňuje v dálkových pohledech zejména z nuselské pláně. Z ní je dobře viditelný a působí jako výrazná dominanta novoměstského panoramatu. Celkový obraz ještě dotváří obrys Hradčan v pozadí a masiv Vyšehradu v popředí po levé straně. Presbytář, loď i věž jsou v současnosti výškově jednotné. Gotické hmoty jsou završeny ve všech třech případech barokními báními. Stavba působí mohutným, těžkým dojmem. Vertikální tendence je potlačena ve prospěch širokého rozpětí a celkové hmotnosti. Dobroslav Líbal přímo uvádí, že se v uspořádání chrámové hmoty projevuje důsledné zřeknutí se vertikálních tendencí v 1. polovině 14. století.⁴⁹⁸

Půdorys

Jedná se o orientovanou centrální stavbu. K hlavní lodi na půdorysu oktogonu se přimyká presbytář o jednom poli a závěru, tvořeném šesti stranami

pravidelného desetiúhelníka, tedy s opěrným pilířem v ose. Na západě se k hmotě lodi přimyká hranolová věž, na niž kolmo navazuje východní křídlo bývalého kláštera. Věž se však z vnějšího pohledu na kostele neprojevuje. Původně byl přístup do kláštera umožněn skrze věž, dnes je vchod zazděn. Na jižní straně lodi se připojuje jednopatrový objekt Svatých schodů obdélného půdorysu s ochozem. Na severu se nachází vstupní předsíň na půdorysu čtverce. Volně při ohradní zdi se nachází drobná kaple.

Obecný popis exteriéru stavby

Gotický sokl se zachoval po celém obvodu chrámu, ve svém líci je pouze novodobě upraven. Na loď a presbytář naléhají jednou odstupněné opěrné pilíře. Jeden stojí v ose presbytáře. Opěráky lodi jsou mohutnější nežli presbytáře. Opěráky lodi i presbytáře jsou celkově stejně vysoké, armovány drobnými kvádríky a nahoře ukončeny barokními volutami. Na dělicí linii mezi lodí a kněžištěm, naléhají kolmo na fasádu kněžiště, nereagují na hmotu lodi. V koutě věže a SZ opěráku se dochoval fragment bankálové římsy.

Okna jsou vysoká, široká. Okna lodi jsou širší, tříosá, s dvěma středními pruty a mohutnějšími kružbami. Jsou lemována barokními šambránami. Okna presbytáře jsou užší, dvouosá, s jedním středním prutem, jsou umístěna v pevných lizénových rámcích. Kružby oken mají různé tvary - plaménky, kruhy, sférické trojúhelníky, měchýřovité útvary, navazují na původní gotické tvary. Ostění oken lodi je profilováno odpředu drobným odsazeným obloučkem a velkým výžlabkem. Ostění oken presbytáře je tvořeno rovněž odsazeným obloučkem, širokým výžlabkem a ukončeno drobným obloučkem. Drobný oblounek se vyskytuje i na kružbách a prutech oken.

Korunní římsa, obíhající spolu s na ní nasedající barokní atikou celý obvod kostela, je nad vstupem zdvižena do trojúhelného štítu. Kostel je zastřešen třemi barokními báněmi s lucernami a makovicemi. Výběžky východní báně jsou zakryty atikou, západní báně přechází do čtverce.

Severní průčelí je tvořeno raně barokní vstupní předsíní s průčelím, orámovaným sloupovou edikulou na vrcholu se sochou PM Karlovské, obklopenou dvěma kulovými čočkami se symbolickými ohni. Uvnitř předsíně se nachází lomený gotický vstupní portál s bohatě profilovaným ostěním, které vychází nad horní římsou zalamovaného trnože. Na něm se střídají oblouny,

výžlabky a hruškovce. Je lemován vnější drobně profilovanou archivoltou, která vychází z listových konzol a vrcholí oslím hřbetem, posetým kraby a ukončeným kytkou. V obou rozích po vnější straně ostění portálu ve výšce paty archivoly se nachází přípora s hlavicí, jejíž listový dekor je částečně osekán. Na jihozápadní stěně lodi se nachází další gotický portál s polygonálními soklíky a ve svém vrcholu s přetínanými pruty. V současnosti je zazděn.

Obecný popis interiéru

Presbytář je zaklenut jedním polem křížové žebrové klenby a paprskitým závěrem. Ze štíhlých soklíků vybíhají štíhlé svazkové přípory hruškové profilace. Z nich následně vybíhají bez přerušení hlavicí žebra rovněž hruškového profilu a plynule přecházejí do klenby. Lomený vítězný oblouk má profilaci tří paprskovitě se rozbíhajících arrasovských zploštělých hruškovců, mezi nimiž jsou výžlabky. Při něm se nacházejí kružbové konzoly.

Prostor lodi je zaklenut pozdně gotickou žebrovou hvězdicovitou klenbou, charakteristickou svými přetínajícími se žebry. V jejím středu se nachází kruhový svorník s nápisem. Základním prvkem klenebního schématu jsou trojice paprsků, vybíhající z podpor. Žebra mají hruškový a ve vrcholu klenby renesanční profil. Z původní gotické klenby hlavní lodi se zachovaly v šesti rozích zkrácené klenební konzolové přípory s oblými jednoduchými pruty, kalichovými hlavicemi s rozmanitým listovým dekorem, uzavřené zespodu prstencem a na ně dosedající římsovou deskou, několikrát se zalamující.

Z desek následně vybíhají klenební žebra, náležející až klenbě z roku 1575.⁴⁹⁹ Líbal s Mukem tímto poopravili předešlý názor Birnbauma, který se domníval, že rovněž výběhy žeber patří původní podobě klenby.⁵⁰⁰ Líbal s Mukem upozornili, že z ne zcela soustředného umístění výběhů žeber uprostřed desek hlavic konzolových přípor vychází, že jde o propojení reziduí starší potenciální klenby s již novější konstrukcí. Oblé zkrácené přípory jsou ve své spodní části osekány. Při vítězném oblouku jsou osazeny původní kružbové konzoly, z nichž rovněž vycházejí svazky klenebních žeber současné klenby. Svou funkcí klenebních podpor doplňují šestici konzolových přípor.

Materiál stavby

Vzhledem k tomu, že autorka neměla možnost zkoumat obnažené zdivo stavby, neboť došlo naposledy v roce 2002 k celkové obnově exteriérových omítek a rovněž v interiéru jsou kamenné články pojednány polychromií červeného tónu, musel průzkum charakteru zdiva a kamenických článků vycházet z podkladů uměleckého sdružení Štuko, jehož autoři měli ve své době 1967–70 možnost zkoumat obnažené zdivo stavby před jejím novým omítnutím a v rámci restaurování původní polychromie kamenických článků v interiéru zkoumat jejich materiál. Podle technické zprávy J. Horákové z října 1966 je stavebním materiálem kostela tedy většinou lámaný kámen.⁵⁰¹ Kamenné opěrné pilíře jsou podle mikroskopického vyšetření provedeny z pískovce, u něhož nelze s jistotou určit provenienci lokality.⁵⁰² Dále z technické zprávy vyplývá, že severní portál je zhotoven z opuky.⁵⁰³ Kamenná ostění oken lodi pak z pískovce hořického, oken presbytáře z pískovce žandavského.⁵⁰⁴ Žebra presbytáře jsou opuková.⁵⁰⁵ Shodně tak žebra klenby jsou podle zjištění J. Herana z 60. let provedena z opuky.⁵⁰⁶

Postup výstavby gotické stavby⁵⁰⁷

Jednotliví badatelé se vzájemně názorově odlišují v otázce, zda byla vystavěna dříve hlavní loď či presbytář. V pramenných dokladech se o průběhu stavby nenachází žádná zmínka. Až Václav Hájek se zmiňoval o vysvěcení kostela roku 1377. Uvedl, že se tak stalo, ačkoliv ještě kostel nebyl dokončen.⁵⁰⁸ Dobroslav Líbal⁵⁰⁹ na základě toho usuzoval, že patrně roku 1377 byl vysvěcen právě dokončený presbytář. Dokončení zbytku stavby kladl Líbal do doby nedlouho po vysvěcení na základě faktu, že k roku 1392 je zmiňována již jen výstavba kláštera. Rovněž Mencil zmiňoval, že stavba lodi byla započata po roce 1377, tedy až druhotně po vysvěcení již dokončeného presbytáře. Navíc dodal, že stavba však uvázla na počátku 15. století, takže její klenba nebyla nikdy vystavena.⁵¹⁰ V nejmladší zmínce Líbal zkráceně hovořil o vzniku celého kostela k roku 1377.⁵¹¹ Oproti tomu Oldřich Stefan uvedl domněnku, že nejprve vznikla loď a až následně k ní byl přistavěn presbytář.⁵¹² Vycházel ze stylové odlišnosti obou částí. Loď svými znaky řadil vznikem ke směru domácím a presbytář ke slohově pokročilejší fázi tvorby Matyáše z Arrasu. Dobroslav Líbal a Jan Muk tuto názorovou tendenci nakonec popřeli svými závěry na základě Stavebně historického průzkumu z roku 1980. V něm uvedli dva klíčové argumenty, které hovoří pro vznik presbytáře před lodí. Jednalo se o opěrné pilíře na hraně obou

prostorů, které naléhají kolmo na zeď presbytáře a nereagují na hmotu lodi. Druhým argumentem bylo, že kružbové konzoly při vítězném oblouku, z nichž vychází svazky žeber současné klenby, nejsou umístěny přímo ve středu rozhraní mezi vítězným obloukem a hlavní lodí, nýbrž jsou odsazeny do stran. Nejsou tedy plně zasazeny do zdi vítězného oblouku, nýbrž náležejí již více stěně lodi. Tyto dva detaily mají dle nich dokazovat navazující přístavbu hmoty lodi k již vzniklé hmotě presbytáře.⁵¹³ Opěráky na dělicí linii tedy dle těchto argumentů měly být vystavěny ještě v rámci první fáze výstavby presbytáře. Kružbové konzoly naopak již měly spadat svým vznikem do druhé fáze následné výstavby lodi a jejího zaklenutí. Měly být svou větší částí vloženy již do zdiva lodi, nikoliv zdiva presbytáře.

Autorství projektu a jeho realizace

Pramenné zprávy ani zakládací listina se o autoru projektu nevyjadřují. Proto východiskem badatelů byla formální analýza architektury. Stavba je ohraničena rokem fundace 1350 a 1377, kdy došlo k vysvěcení presbytáře, po němž dle stavebního průzkumu následovala výstavba lodi. Základní názor, který zjednodušeně nahlížel na tuto problematiku, uvedl Karel Navrátil.⁵¹⁴ Dle něj byla zakázka svěřena Karlem IV. přímo Matyášovi z Arrasu, který vytvořil projekt stavby. Po jeho smrti roku 1352 následně měl převzít vedení stavby až do jejího dokončení Petr Parlér. Od 90. let 19. století J. Neuwirth na základě užití osového opěráku v presbytáři, což dal do analogické souvislosti s presbytářem v Kolíně nad Labem,⁵¹⁵ uvažoval o autorství projektu Petra Parléra.⁵¹⁶ Fakt, který by svědčil proti jeho tezi, a to dle něj akt položení základního kamene roku 1351, což bylo ještě pět let předtím, než je doložen Parlérův pobyt v Čechách, pro něj nebyl určující. Vycházel ze zprávy povolání Parléra do Prahy v roce 1353 a rovněž ze zprávy o vysvěcení teprve dokončeného presbytáře roku 1377, což dle něj svědčí o vleklém postupu výstavby. Domníval se, že v rámci položení základního kamene v září 1351 stavba přes zimní období nepokročila. Následujícího roku dle něj byly vykopány základy, na něž rovněž nebylo třeba dohledu mistra. Až roku 1353 spatřuje počátek samotné výstavby, na niž již Parlér, u něž je doloženo, že byl onoho roku povolán do Prahy, mohl od té doby nadále dohlížet. Navíc jak již bylo výše zmíněno, to byl patrně Neuwirth, kdo do literatury uvedl myšlenku vědomé architektonické nápodoby falcké kaple sv. Karla Velikého v Cáchách v oktogonálním půdorysu kostela na Karlově.⁵¹⁷ Tato

teze pro něj hrála klíčovou roli i v úvahách o Petru Parlěři, jehož považoval za autora plánu nejen díky charakteristickému osovému opěráku, nýbrž především kvůli jeho předpokládanému studijnímu pobytu v Kolíně nad Rýnem, kde se mohl s kaplí přímo seznámit. Neuwirth především vnesl myšlenku, že v oné době neexistoval jiný architekt, který by byl schopen vymyslet a realizovat natolik složitou dispozici Karlova.⁵¹⁸ K. Chytil Neuwirthův přípis projektu Parlěřovi relativizoval doplněním, že osový opěrný pilíř se užíval v architektuře českých zemí již dříve, např. v kostele PM pod řetězem nebo ve Strakonících. Rovněž kvůli brzkému datu fundace vyloučil účast Parlěře na základním plánu Karlova.⁵¹⁹ Navíc mu připadalo, že kdyby Parlěř skutečně Karlov stavěl, byla by stavba uvedena na triforiu v katedrále vzhledem k tomu, že byla fundací královskou, netradiční a Karlem IV. oblíbenou.⁵²⁰ V. Birnbaum⁵²¹ rovněž odmítl Parlěřovo autorství vzhledem k jeho příchodu do Prahy až v roce 1356. Navíc ani neshledal na kostele nic z parlěřovské formy. Předpokládal základní ideu, kterou sdílel spolu s četnými českými badateli, a to poplatnost tvarosloví kostela ke starší české domácí tradici z 1. poloviny 14. století s případnými vlivy stavební hutě Matyáše z Arrasu. Tuto základní myšlenku sdílel spolu s O. Stefanem. Ten navíc uvažoval ještě o dvou různých architektech obou fází. Na rozdíl od nejnovějšího bádání, ještě předpokládal jako první výstavbu lodi a až následně k ní ve druhé fázi ve formě již pokročilejší presbytář.⁵²² V. Menci⁵²³ obdobně jako Stefan a V. Kotrba⁵²⁴ rozlišuje plastické články dvojího směru. Jednoduché oblé pruty redukovaných přípor, ukončené kalichovou hlavicí v lodi, připisuje české gotice, oproti hruškovým příporám a profilaci vítězného oblouku, vytvořeným již v lineárním slohu, okruhu huti Matyáše z Arrasu. Menci si však na rozdíl od Stefana již myslel, že loď vystala až ve druhé fázi po vysvěcení presbytáře.⁵²⁵ Až A. Kotal⁵²⁶ a D. Líbal opět reflektovali opěrný opěrák jako styl P. Parlěře. Detailněji se k problému vyjádřil J. Kropáček⁵²⁷ Dle něj snad mohl návrh podle představy Karla nebo některého klerika z jeho okruhu vzhledem k závaznosti akce vypracovat Matyáš, který v této době kolem 1350-51 přicházel v úvahu. Začalo se se stavbou kněžiště, kladené před 1377 s vlivy arrasovských lineárních principů. Otevřeným problémem je však dle něj osový pilíř, motiv spojovaný s Petrem Parlěřem. Kropáček uvedl možnost další alternativy, dle níž Matyášova smrt 1352 zabrzdila stavbu sotva začatou a plán vypracovaný Matyášem mohl zdědit mistr, který byl již ovlivněn Parlěřem, ať

přišel do Prahy 1353 nebo 1356. Plán upravil v části kněžiště a s výjimkou půdorysu zcela pozměnil v lodi. V kněžišti se mohlo v detailech postupovat podle nákresů arrasovských článků, kdežto v lodi mohli začít kameníci pracovat již podle nového uceleného plánu, který zahrnoval to hlavní-klenbu.⁵²⁸ Nejnověji se D. Líbal přiklonil k vazbě tvarosloví obou autorů v presbytáři, ač kořeny jeho způsobu utváření více tkví v tvorbě Matyáše.⁵²⁹ Z německých autorů si opěrného pilíře v možnou souvislost s autorstvím P. parléře povšiml Wolfgang Götz.⁵³⁰ Otázka však musí dle něj zůstat otevřená, neboť byl Parlér po povolání do Prahy v roce 1353 plně zaměstnán vedením stavby katedrály.⁵³¹ V nejnovějším bádání R. Baťková zmínila účast na výstavbě dvorské katedrální huti.⁵³² K. Benešová předpokládala v roce 2001 na výstavbě kostela na Karlově účast člena huti Matyáše z Arrasu⁵³³ a v roce 2007 tuto tezi upřesnila o možnost provedení původního projektu dispozice Matyášem samotným.⁵³⁴ Na provedení celé stavby se pak podle K. Benešové měli podílet již stavitelé, působící na Novém Městě, kteří měli vést jak realizaci samotnou, tak její financování.⁵³⁵ Dle J. Vítovského mohlo dokonce jít i o konkrétního stavitele Markvarta, jemuž Vítovský dle archivních nepřímých dokladů připsal výstavbu cisterciáckého kláštera v Klášterní Skalici.⁵³⁶ Nejnověji by se pak měla literatura vyrovnat se zjištěními J. a P. Kroupových. Vyvozují totiž, že matematické principy, na kterých byla vybudována cášská kaple, musely být dobře známy buď stavebníkovi, architektovi, či dle nich nejpravděpodobněji, že byly známy oběma.⁵³⁷

Nález kamenických značek na hmotě kostela na Karlově v souvislostech stavební produkce karlovske doby

Nyní se zastavím u tématu nálezů kamenických značek. Tyto mohou v některých případech vypovídat až o různých stavebních fázích. V případě kostela na Karlově vycházíme ze dvou zdrojů. Prvním a zatím jediným badatelem, který soubor kamenických značek publikoval, byl Karl Kühn. Ve svém článku z roku 1931 jich publikoval celkem třináct typů, v jejichž rámci ještě rozpoznal některé, jež se v obdobné podobě opakovaly. Vzhledem k tomu, že však Kühn u značek uvedl, že pocházejí z presbytáře i z lodi, nerozlišil tedy jejich přesnou lokalizaci. Nemůžeme proto dnes již zcela přesvědčivě rozhodnout, zda se některé z nich nenacházely na klenbách, které jsou pozdější, a zda tedy značky nevypovídají např. o klenbě presbytáře nebo lodi z pozdější

doby. Tuto nepřesnost lze vyřešit pouze srovnáním značek se stavbami svého okruhu. Druhým zdrojem je průzkum autorky, v rámci něhož bylo dohledáno deset kamenických značek na hmotě severního portálu objektu.⁵³⁸ V rámci současného stavu poznání můžeme dnes především díky podrobnému článku Jakuba Vítovského ohledně kamenických značek Staroměstské mostecké věže,⁵³⁹ publikovaných značek na pražské katedrále a dalšího autorčina průzkumu kostela sv. Apolináře a kláštera v Sázavě srovnávat rozsáhlejší materiál značek karlovského kostela s dobovou stavební produkcí.

Na Karlově se na základě uvedených zdrojů dochovalo 26 kamenických značek, z čehož deset na severním portálu, zbylé v interiéru presbytáře a lodi. Na exteriéru stavby nebyly dohledány žádné značky. Budeme se nyní zabývat postupně přehledem značek s komparací se stavbami pražského a vybranými stavbami středočeského okruhu.

Značka č. 1

Jedná se o značku charakteristického tvaru, tvořeného třemi svislicemi, spojené dvěma diagonálními břevny. Tato značka se vyskytuje v kostele na Karlově vícekrát. Zaprvé dvakrát na ostění severního portálu, shodnou značku našel i Kühn. Od ní odvozené jsou značky č. 2 a č. 3. Tato značka se následně objevuje na Staroměstské mostecké věži, a sice ve výšce 3 – 4 metrů a rovněž 10 – 11 metrů.⁵⁴⁰ Vítovský ji v článku eviduje pod č. 50. Podle Vítovského se shodná značka vyskytuje rovněž na katedrále sv. Víta.⁵⁴¹

Značka č. 4

Zde se jedná o tvar trojúhelníka, jehož střední částí prochází svislice, nahoře ukončená kolmým vodorovným břevnem. Tato značka byla nalezena na ostění severního portálu v jednom exempláři. Shodnou značku uvádí Vítovský pod č. 84. Ta se podle něj vyskytuje na Staroměstské mostecké věži ve výšce od 15 do 21 metrů.⁵⁴² Jí podobná, avšak neshodná, je značka č. 19, která se však na Karlově nevyskytuje, nýbrž nachází se v katedrále sv. Víta a dvakrát na pilířích trojlodí klášterního kostela v Sázavě. V jejím případě svislice neprochází trojúhelníkem, nýbrž je napojena na něj v jeho vrcholu a je rovněž ve svrchní části přetažena kolmým vodorovným břevnem. Vítovský ji eviduje pod č. 85.⁵⁴³

Značka č. 5

Tato značka je skutečně jednoduchého tvaru. Jedná se v podstatě o písmeno X, které je na jedné ze svých stran podloženo rovnou základnou. Tato

značka byla na Karlově dohledána pouze Kühnem, avšak v různé orientaci, celkem ve třech provedeních. Shodná značka se též vyskytuje na Staroměstské mostecké věži pod č. 20, a sice od 1 – do 22 metrů.⁵⁴⁴ Podle Vítovského se shodná značka nachází rovněž v katedrále, a sice konkrétně ve Svatováclavské kapli, dolním triforiu a vyšších částech přízemí velké věže.⁵⁴⁵ Shodnou značku uvádí rovněž ve dvou případech Podlaha a Hilbert, již ji našli na křížové lodi a věži od galerie vzhůru. Shodnou značku jsem našla rovněž v přízemí severní strany západní věže klášterního kostela v Sázavě.

Značka č. 6

Tato značka je tvořena svislicí, nahoře ukončenou kolmým břevnem a po straně se k ní pojí část ve tvaru obráceného písmene v. Na Karlově byla nalezena ve dvou provedeních, kdy písmeno v je buď napojeno vlevo ke svislici nebo vpravo, Karlem Kühnem. Podobného členitějšího tvaru je rovněž Kühnem nalezená značka č. 7. Tato značka č. 6 se dále vyskytuje na Staroměstské mostecké věži pod číslem 18, a sice od úrovně mostovky do 14 metrů.⁵⁴⁶ Shodnou značku uvádí Podlaha Hilbert v katedrále, a sice opět na křížové lodi a věži od galerie vzhůru a rovněž nad kaplemi. V těchto případech je však poněkud pozměněna, a sice nepojí se k svislici písmeno v, nýbrž pouze jedna diagonální čára. Spojují je však do stejné skupiny.

Značka č. 8

Tato značka je tvořena lichoběžníkem, jehož jedna strana, na níž značka stojí, je ponechána bez základny. Ze střední části svrchní základny pak vychází svislice nahoře ukončena ve tvaru šipky. Obdobná značka, která se liší pouze v malém detailu, a sice horní část není ukončená tvarem šipky, ale pouze jedním břevnem předpokládané šipky, se nachází na Staroměstské mostecké věži, Vítovský ji eviduje pod č. 45. Vyskytuje se dle něj od 2 do 11 metrů, a stejná je podle něj i v katedrále na dolním triforiu.⁵⁴⁷

Značka č. 9

Tato značka je ve tvaru ležícího písmene Z. Vyskytuje se na Karlově jednou na severním portálu. Dále je rovněž na Staroměstské mostecké věži, Vítovským evidována pod číslem 49, a sice vyskytuje se ve výšce 3 – 4 metrů. Stejná značka se dle Vítovského vyskytuje rovněž v katedrále na předparlérovském schodišti na královskou oratoř, v arkádách a na jedno opěráku vysokého chóru.⁵⁴⁸ Tyto značky se od karlovské liší štíhlejšími

proporcemi písmene Z, domnívám se, že je však možné oba typy spojit v jeden. Podle F. J. Benesche se rovněž shodná značka v neposlední řadě nachází i v kutnohorském chrámu sv. Barbory.⁵⁴⁹ Zde však nevíme, na jak datované části stavby.

Značka č. 10

Tato značka je tvořena dvěma odvěsnami čtverce v pravém úhlu, k nimž se ve spodní části pojí diagonální čára. Tato značka byla na Karlově nalezena Kühnem a shodná se objevuje na Staroměstské mostecké věži, evidovaná pod č. 41, objevuje se zde od 2 do 4 metrů.⁵⁵⁰ Podobnou značku zrcadlově obrácenou pak uvádí rovněž v katedrále Podlaha s Hilbertem.

Značka č. 11

Tato značka je tvořena třemi odvěsnami čtverce a jednou střední diagonálou, která směřuje z levého dolního rohu do pravého vrchního rohu čtverce. Tuto značku jsem identifikovala na severním portálu jednou v této podobě a jednou nad archivoltou v zrcadlově obrácené podobě (značka č. 12). Shodná značka, jako je první nezrcadlově převrácený obraz, se pak vyskytuje na opěrném pilíři kostela sv. Apolináře. Jinde jsem značku již nedohledala.

Značka č. 13

Tato značka je podobná předešlým dvěma. Skládá se ze dvou odvěsen čtverce a jedné diagonály, která směřuje z pravého dolního rohu do levého horního, tvoří tak osu dvou předešlých úseček. Tato značka se objevila na severním portálu kostela na Karlově a zároveň se objevuje podle Benesche na nedatované části kutnohorského chrámu sv. Barbory.

Značka č. 14

Interpretace této značky je dosti obtížná. Vyskytuje se totiž dle mého nálezu na vrcholně gotických stavbách, jako např. na pilířích trojlodí klášterního kostela v Sázavě.⁵⁵¹ Zároveň však rovněž na Prašné bráně, datované do 1476 – 1484 a na kostele Panny Marie před Týnem dle nálezů Jany Čevonové.⁵⁵² Zároveň značku uvádí Karl Kühn. Kdyby nebylo případu Sázavského kláštera, bylo by možné značku zařadit do pozdní gotiky, neb na Karlově se mohla vyskytovat např. na klenbě presbytáře, což je věc, kterou již bohužel neověříme. Avšak pilíře trojlodí na Sázavě nelze vročit do období pozdní gotiky. Problematika odatování této značky zůstane tedy nevyřešenou otázkou. Navíc se ještě objevuje ve dvou variantách. Je tvořena ve spodní části trojúhelníkem,

který buď má, nebo mu chybí základna, a na něm půlměsícem. Nad tímto půlměsícem se však v případě Sázavy, Týna i Prašné brány vyskytují v přímce nad sebou dvě tečky. Na Karlově je Kühnem zobrazena bez teček, což mohla být jeho chyba průzkumu, tento detail však nevyvrací vzájemnou příbuznost značek, naopak si myslím, že lze všechny tyto značky spojovat.

Značka č. 15

Tuto značku, tvořenou dvěma obrácenými písmeny V vedle sebe, z jejichž středu vychází svislice, nahoře ukončená písmenem v, je uvedena v seznamu Karla Kühna na Karlově. Zároveň ji ve více provedeních našla Jana Čevonová na římsce a armování opěráků pod ochozem kostela Panny Marie před Týnem. Shodná značka se pak vyskytuje rovněž na Malostranské mostecké věži.⁵⁵³ Z toho vychází, že bude patřit nejspíše do pozdně gotické stavební fáze karlovského kostela.

Značka č. 16 a 17

Tato značka tvořená třemi svislicemi a mezi nimi jednou diagonální čarou, je charakteristická pro kostel na Karlově bez možnosti jejího komparování, neboť zatím nebyla na ostatních stavbách nalezena. Tato značka se však vyskytuje na Karlově na severním portálu celkem třikrát a našel ji Karl Kühn jednou a jí podobnou značku č. 17 též jednou. Zůstane proto zatím charakteristickou opakující se značkou karlovského kostela. Značka č. 17 se pak vyskytuje rovněž na Malostranské mostecké věži, jak ji uvádí August Prokop.⁵⁵⁴

Značka č. 18

Tato značka je tvořena křížkem. Vyskytuje se u Kühna na Karlově a zároveň ji v trochu pozměněné podobě opět uvádějí Podlaha s Hilbertem na katedrále sv. Víta, a sice na křížové lodi a věži od galerie vzhůru. Podobná značka se vyskytuje na opěrném pilíři kostela sv. Apolináře, ale k svislému břevnu je v tomto případě připojena polovina parabolického oblouku. Nelze tyto značky tudíž spojovat.

Závěr k nálezu kamenických značek

Předložená kapitola ukázala široký výskyt kamenických značek v kostele na Karlově ve vzájemných souvislostech především s výstavbou Staroměstské mostecké věže a katedrálou sv. Víta na Pražském Hradě. Dokládají tak, že na Karlově pracovalo 18 různých kameníků, pracujících zároveň na zakázkách dalších stavebních hutí. Značky tedy dokládají souvislost stavby karlovského

kostela s katedrální hutí a hutí při Staroměstské mostecké věži, případně s arrasovskou stavební hutí, jejímž příkladem se v literatuře předpokládá, že je výstavba kláštera v Sázavě. Do těsnější vazby pak můžeme dát kostel na Karlově s architekturou kostela sv. Apolináře, což potvrzuje nález shodné kamenické značky a zároveň i další stavební souvislosti, které budou detailněji rozebrány v kapitole o stavebních souvislostech kostela na Karlově.

Co se týče datace objektu na základě nálezu kamenických značek, Vítovský se konkrétně zmiňuje o značce pod jeho evidenčním číslem 84 (č. 4), že náležela kameníkovi, který pracoval na stavbě prvního a druhého patra věže a patřil ke stálejším zaměstnancům huti při věži. Podle Vítovského mohl přijít ale až v posledních letech výstavby prvního patra, takže jeho hlavní podíl byl zřetelný až v patře druhém.⁵⁵⁵ Podle Vítovského bylo první patro vystavěno od konce 70. let do 1. poloviny 80. let 14. století, druhé patro pak od 2. poloviny 80. let do let devadesátých.⁵⁵⁶ Dokončení stavby věže kladl autor před rok 1395.⁵⁵⁷ Podle těchto údajů lze vyvodit, že kameník se značkou č. 4 pracoval tedy na výstavbě věže rámcově v 80. a 90. letech 14. století. To odpovídá časově i výstavbě lodi karlovského kostela (pokud přijmeme verzi o prvně vystavěném presbytáři a následně stavěné lodi po roce 1377). V 80. letech 14. století mohl kameník velmi dobře být účasten i výstavbě kostela na Karlově. Výskyt této značky by potvrzoval tak zároveň dataci portálu Václavem Menclem, který jej datoval k roku 1380.⁵⁵⁸ Avšak na severním portálu se dochovaly ještě další dvě značky, které můžeme dle Vítovského článku odatovat. Jedná se o značku č. 50 (č. 1) a značku č. 49 (č. 9). Vyskytují se obě v úrovni 3 – 4 metrů, první z nich navíc ještě v 10 – 11 metrech. Stavba věže byla dle Vítovského započata kolem roku 1367.⁵⁵⁹ V 1. polovině 70. let dosáhla dle autora věž výšky zhruba 2,5 metru nad mostovkou. Značky tedy pochází ze 70. let 14. století. Vzhledem k tomu, že se však značka č. 50 vyskytuje rovněž v úrovni patra, mohli kameníci přejít na Karlov až po účasti na věži. Časné datování do 70. let 14. století tudíž nemusí být pro severní portál závazným.

Kameník se značkou č. 50 (resp. č. 1) pracoval na věži ve 2. polovině 60. let (po roce 1367) a v průběhu let 70. To dosvědčuje umístění značek od 3 do 4 metrů a od 10 – 11 metrů. Značka byla dohledána jak na severním portálu, tak v interiéru Karlem Kühnem. Může tudíž svědčit o účasti tohoto kameníka na výstavbě obvodového pláště kostela buď ante quem 1367 nebo post quem 70.

let 14. století. Kameník se značkou č. 20 (č. 5) je doložen na věži od 1 – 22 metrů. Jeho činnost na věži je tak datována od roku 1367 do 80.- 90. let 14. století. Na Karlově tento kameník pracoval v lodi či presbytáři opět v době před rokem 1367, v průběhu 70. a 80. let, nebo později v 90. letech. Kameník se značkou č. 18 (č. 6) je na věži doložen od mostovky po 14 metrů. Tedy od 1367 do 70. let 14. století. Kameník opět pracoval na výstavbě kostela na Karlově před datem, v jeho rámci nebo později. Kameník se značkou č. 45 (č. 8) je doložen na věži od 2 – 11 metrů, tudíž opět od 1367 do 70. let. Kameník se značkou č. 41 (č. 10) je pak doložen na věži ve výšce 2 -4 metrů, tedy ve 2. polovině 60. let 14. století. Kameník mohl tudíž pracovat na Karlově opět ante quem 1367 nebo post quem stejné datum.

Stavební úpravy v období 19. století

Regotizační úpravy interiéru presbytáře v 70. létech 19. století

Tématem této kapitoly jsou regotizační úpravy presbytáře kostela. V kapitole je čerpáno z fondů Archivu hlavního města Prahy, jež vypovídají o zmíněné regotizaci interiéru presbytáře. V rámci regotizačních úprav v letech 1871 – 1873 došlo k výraznému zásahu do podoby interiéru presbytáře. Z hlediska dnešní památkové péče nebyly tyto zásahy opodstatněné. Proto jsou zároveň dokladem rozdílného vztahu k obnově památek ve 2. polovině 19. století.

Listinnou pramennou základnou k stavebním úpravám kostela v 19. století jsou bezpochyby v nedávné době nově zpracované inventáře chorobince na Karlově, uložené v Archivu hlavního města Prahy. Dalším významným pramenem je publikace Karla Navrátila, a sice exemplář z roku 1877, kde autor vychází z čteného pramenného materiálu, dnes z části již nedohledatelného (kniha z roku 1881 je pouhou zestručněnou sumarizací předchozího textu). Naposledy musí být zmíněna rovněž Pamětní kniha kostela na Karlově, v současnosti uložená na faře kostela sv. Apolináře, jejíž rozsah je vymezen léty 1836 – 1937. Zmínky v literatuře, a sice jak v publikacích, tak v časopiseckých článcích v 19. Století jsou rovněž důležitými předpoklady pro hlubší studium prací, jež se udály v letech 1871 – 1873 v kostele na Karlově.

Na druhé straně je nutné zmínit se o plánovém fondu a kresebné dokumentaci, týkající se exteriéru i interiéru objektu, jež rovněž vypovídá svým způsobem k zmíněným regotizačním úpravám. Jedná se především o kresby, publikované v periodících v 70. a 80. letech 19. století, a především pak o dosud neinterpretovaný soubor kresebné dokumentace od Augusta Prokopa a dalších z roku 1864, která sloužila jako podklady k vypracování zaměření objektu, publikovaného v edici Wiener Bauhütte v roce 1865 Oskarem Weiglem. Zmíněné kresby jsou velice zajímavé, neboť jsou realistickým zachycením interiéru před puristickými regotizačními úpravami interiéru v 70. letech 19. století. Jedná se o nákres půdorysu, podélného řezu, a jednotlivých kreseb kružeb všech oken, hlavic a kružbových konzol lodi, celku přípor lodi ad.

Co se týče pramenných zpráv k regotizačním úpravám kostela na Karlově, jedná se tedy především o zmínky v knize Karla Navrátila, jenž byl při všech těchto úpravách jejich očitým svědkem. V jeho díle stojí, že v letech 1871 – 73 se udála v kostele „poslední větší oprava“.⁵⁶⁰ Ta se děla s povolením městské rady Pražské.⁵⁶¹ Během těchto oprav získal objekt na svém exteriéru novou omítku.⁵⁶² Dále podle Navrátila došlo k výměně kružeb a pažeb do oken.⁵⁶³ Co je však pro nás nejzajímavější, jsou úpravy interiéru, a sice především presbytáře (o tom obšírněji později). Dozor nad architektonickými pracemi měl dle Navrátila městský rada architekt Alois Turek, nad řemeslnickými a dělnickými pracemi správce chorobince Václav Kursa.⁵⁶⁴

Literatura

Co se týče literatury k objektu, byla zmíněna v celém svém rozsahu výše. Nyní nás zajímají pouze zprávy, vztahující se výhradně k interiéru presbytáře, tj. popisy jeho interiéru, především zmínky o jeho výmalbě a o podobě jeho přípor a vítězného oblouku.⁵⁶⁵ Jde především o časopisecké články v periodikách z 60. a 70. let 19. století. Autoři v nich totiž vesměs popsali interiér presbytáře tak, jak ho viděli před zásahy ze 70. let.

První popis interiéru presbytáře se objevuje v Průvodci po Praze Karla Vladislava Zapa z roku 1848.⁵⁶⁶ Zap se zmiňuje o klenbě presbytáře, která je ozdobena zlatem na purpurovém základu. *Cit: „Klenutí potaženo jest zlatem na brunátné půdě.“* V roce 1866 publikoval následně obsáhlý článek o kostele Jan Erazim Vocel v němčině v Mittheilungen der C. Kommission Wien (jeho české

vydání v Památkách archeologických následovalo v roce 1868.)⁵⁶⁷ Tento článek je důležitým pramenem pro podobu interiéru před regotizačními úpravami v 70. letech. Wocel důkladně popisuje interiér, poprvé se u něj objevuje popis svazkových přípor presbytáře, jež jsou navrchu ozdobeny listovými hlavicemi, popisuje podokenní římsu a zmiňuje se i o výmalbě presbytáře. *Presbytář: Cit.: „Žebra pak sklánějí se dolů na ozdobné hlavice lupenové, jejichž motivy s konsoly střední stavby dokonale se srovnávají. Pod hlavicemi proměňují se podpory klenbové v přípory, spočívající na podnožích. Škoda, že toliko tři takové přípory původního profilu za oltářem se zachovaly, ostatní byly zcopovány a v nestvůrné profily proměněny. Odkapní římsa pod okny skládá se z lištky, žlábků a prutu, kterážto římsa po zdi dále běží, až se zařízne do přípory.“* A o výmalbě klenby: *„Klenba středokostelí, jsouc velmi strakatě ozdobena, má mí toho, kdo umění nerozumí. Části klenby obroubeny jsou vedle pásů pozlacenou štukaturou, která od červené půdy křiklavě se odráží. Ale copové ty ornamenty nezasahují do středních polí částí klenby, na nichž v rámcích plochy, na způsob mramoru sbarvené, se spatřují. I klenba v presbyteři byla copem ozdobena: mezi oběma svorníky a tyto zakrývají, jest veliký štukový štít, na němž v červeném poli Český lev se vypíná.“* V roce 1867 následoval v Mittheilungen der k. k. Centralkommission článek téhož autora o ornamentální výzdobě klenby hlavní lodi.⁵⁶⁸ Autor analyzoval ornamentiku na klenbě hlavní lodi a presbytáře. Jeho závěrem bylo, že vzory pocházejí z různých časových období, a sice některé přináležejí konci 14. století, jiné pozdní renesanci nebo baroku. Počítal tudíž se vznikem kupole nad hlavní lodí ve 14. století. Tato domněnka byla novější literaturou vyvrácena,⁵⁶⁹ tudíž ani ornamentika nemohla pocházet ze 14. století. Jedná se však o první soubornou práci, zabývající se tímto tématem.

O úpravách presbytáře dále vypovídá rovněž článek Josefa Schulze z roku 1872, publikovaný v časopise Zprávy architektů a inženýrů v Čechách.⁵⁷⁰ Vyslovil se pro navrácení objektu do původního stavu, který měl ve středověku.⁵⁷¹ *Cit.: „Za času copu nebyla nižádná stavba tím jista, že pod krouceninami a často bezmotivními okrasami zmizí, i má právě zásluha naší doby v tom se jeviti, aby památky oněch nemilých a větším dílem nehezkých přívěsků sprostila a nám pomníky ony pak v onom rázu předvedla, jenž jim původně dodán byl.“* Vzhledem k omezeným finančním prostředkům však byly opravy provedeny pouze v presbytáři (byl po vzoru hlavní lodi nově vymalován) a byl zhotoven

nový novogotický hlavní oltář.⁵⁷² Podle Schulze se ale mělo nejlépe přikročit i k dalším „slohovým“ opravám objektu jako celku.⁵⁷³ K tomu však nakonec nedošlo. Došlo pouze k opravám presbyteria: Cit. *„Chrám na Karlově ujal se jistý příznivec a po mnohém namáhání některých prostředků zaopatřil, (úhrn byl velmi skrovný), jež dovolovaly tak odvážné myšlenky na opravu chrámu průchodu zjednat. Jelikož žádné vyhlídky na další podpory nebylo, obmezila se oprava pouze na kůr. Tento byl polychromován a zbudoval se v něm nový oltář, jenž slohu chrámovému odpovídal. Strop mnohoúhelníka nese polychromii velmi bohatou ve zlatě jenž sice nikoli původní nebo u velké míře obnovena snad byla, předce však charakteristicky rozlohu klenby hvězdovité podporuje, tak že méně přesný detail lehce pomíjíme. Na každý pád neruší volený motiv nijakým způsobem dojem povšechný, i může se snadno k názoru přistoupiti, že starší malba podobný dojem činiti mohla. Na všechen způsob bylo kůrem co do ustanovení a významu zcela jinou měrou naloženo a týž upraven jako loď chrámová, jelikož nás podobné úkoly v středověku a v době renaissance rozřešené k této položce opravňují. Jak středověk barvy, zejména ve službě chrámu používal, pokusili jsme se na jiném místě podati a nebude tedy obtížné dojem nově polychromovaného kůru na základě historického vývinu malířství církevního si opraviti. Těchto málo barev, jichž se tu upotřebilo, nasvědčuje, jakého vlivu tyto při zjevu prostory míti dovedou, a jak neoprávněno jest, že se z kostelů vylučují. Přáním mohlo by býti, kdyby volené barvy u větší míře ráz oněch v středověku měly, aby vůbec byly plnými, sytými tóny, jako v době, do níž vystavění padá, od malířů skutečně používány byly. Chybám jako opáčnému postavení znaku a monogramu na stropě, mohlo se snadno předejiti...Jak jsme již z předu byli podotkli, obmezila se oprava celá pouze na obnovení kůru bez ohledu na to, co by s celou stavbou dříve neb později se státi mělo. Byloby tudíž při obnovování kůru nejlepší příležitostí bývalo, kdyby se bylo poohlédlo i na to, co by se kdy s celkem as dít mohlo a tu bychom si myslili, že by ještě mnoho bylo co činiti bývalo...musela by budova poskytovat pohled, jaký by sotva pro místo to mohl šťastněji volen býti, předpokládajíce, že by se oprava ryze v slohu provedla.“*

V roce 1872 vyšly v rámci rubriky Feuilleton v časopise Čech Dějiny Karlova na pokračování od Františka Beneše, konzervátora hl. m. Prahy.⁵⁷⁴ Článek vyšel při příležitosti slavnostního vysvěcení nového hlavního oltáře na Karlově, které

proběhlo dne 15. září 1872. Ten se zmínil o výmalbě lodi a presbyteria a obnově a výstavbě nového hlavního oltáře v letech 1871-72. Cit.⁵⁷⁵ „Klenutí okrášleno jest tak pestře, že až oslepuje oko laika. Pásy a žebra kráší pozlacené stukatorské ozdoby v zlatém poli. Zcopařené plochy v hvězdovitém oblouku jsou bledě mramorovány a nikoliv vybledlou malbou na obmítce pokryty. Za motiv okrášlené obruby zvolila se liliová ozdoba, jako ji nalézáme na římsových okrajích v kapli sv. Václava u sv. Víta a relikviářích pokladů chrámových. Bledá mořeňová červeň střídá se přiměřeně s barvou modrošedou v zlatých zápletkách. Kvítek, ze šesti prostých bledošedých bodů tvořený, oživuje jádro zápletky. Rovněž tak, ano ještě skvostněji byly dekorovány stěny presbyteria. Jsou pokryty střídavě zašedlými a začervenalými pruhy tapet, které velmi krásně oživují arabeskové květiny od ruky zlatem malované. Mezery ploch klenutí měly rovněž hezkou kružbu ze zlatých jemných okras v červeném poli.“ Druhá citace vypovídá o stavu presbytáře po opravě. Cit.:⁵⁷⁶ „Konečně budiž zpočátku hlavní věci, provedené opravy a nově postaveného oltáře na Karlově, o němž za příčinou jeho vysvěcení dne 15. září p. Navrátil zvláštní brožurku napsal. Vstoupíme-li do presbyteria, spatříme tam novou stěnu a nové dekorace klenbových žeber, jež připojují se k starým vyčištěným vzorcům kobercovým. Na Karlově povolán p. Bedřich Wachsmann, aby tento úkol rozřešil. Práci jeho dostalo se nejchvalnějšího úsudku; toliko někteří znalci neschvalují motiv ozdob na vítězném oblouku. Polychromie provedl p. Adamec.“

Rovněž později v 80. a 90. letech 19. století vyšlá literatura reflektuje opravy ze 70. let. Jde o článek Karla Boromejského Mádl v časopise Ruch z roku 1884.⁵⁷⁷ Zmínil se o ornamentální malbě lodi. Domníval se však, že výmalba pochází ze 14. století. Důležitý je postřeh, že byla klenba zbarokizována opatem Tomášem Brinkem v roce 1740, což platí i pro presbytář.⁵⁷⁸ Cit: „Však vnitřek chová ještě jednu vzácnou ozdobu z první doby stavby. Veškerá pole klenby pokryta jsou ornamentální malbou. Její výkres jest arcí nejvyš jednoduchý, zásady ozdobné primitivní. Na rudé půdě spatřujeme kombinace zlatých přímých čar, čtverců, teček a kruhů, jež sice i v pozdějších slozích nalézáme, avšak v té rozsáhlé míře, jako samostatný plošný ornament jen ve středověku. Thomas Abbas r. 1740 dal jednotlivá pole barokními obloučky ze zlacené sádky omeziti a ke všemu i uvnitř jich velké zubovité plochy vybrati.“

Dále jde o publikaci Karla Chytila Petr Parlér a mistři gmündští z roku 1886⁵⁷⁹ Podle Chytila byl nejprve zbudován oktogon a až následně k němu netradičně připojen chór, a vyvozuje to z forem tvarosloví. Jednak stavba byla započata v době, kdy Parlér v Praze nebyl a navíc neodpovídá tvarosloví lodi formám parléřovským. Tvarosloví presbytáře naopak připodobňuje ke stavbám Petra Parléře. Podle Chytila nemají klenební přípory hlavice. Cit.: *„Chor kostela karlovskeho liší se svými tvary od lodi, a při choru možno skutečně konstatovati vliv Parlérův, žebra klenutí počínají již u samé podlahy a vyrůstají do výše v podobě rozčlankovaných polopilířů bez přetržení, nejsouce opatřeny zvláštními hlavicemi. Detaily svědčí o tom, že chor byl přistavěn k oktogonu již hotovému a že jest asi o dvě desetiletí mladší než původní plán. Celá stavba dokončena k roku 1377, kdy byl slavnostně klášter vysvěcen. Stavba lodi, jež při vší své původnosti zachovává v detailu staré tradice, liší se naprosto od staveb Parléřových, tak i Matiaše z Arrasu, jemuž druhdy připisuje se podíl také na chrámu tomto, a dovolujeme si vysloviti domněnku, že geniální stavitel této části nezůstal bez následovníků, nýbrž působil svým vlivem na strůjce jihočeských kleneb, Milevsko a Krumlov. Tak spojuje v sobě chrám karlovský dva ze směrů české gotiky, vnesený aklimatizovaný a dále rozvinutý směr Parlérův, se směrem starší školy..“*

Naposledy publikace Josepha Neuwirtha z roku 1891 a 1893 přinesla rovněž obsáhlý popis presbytáře.⁵⁸⁰ Cit. *Zeigen die Capitäle der Wandpfeiler im Chore den alten zierlich gearbeiteten Blätterschmuck.* (V překladu Hlavice přístěnných přípor v chóru vykazují starý jemně propracovaný listový dekor.)⁵⁸¹ A druhá citace z další publikace je: Cit. *Im Presbyterium steigen die elegant geführten Rippen von den Laubwerkcapitälen der auf ziemlich hohem Polygonsockel angeordneten Wandpfeiler zu dem durchbrochenen Schlussstein empor.* (V překladu: V presbytáři stoupají elegantně provedená žebra z listových hlavic přístěnných přípor, osazených na poměrně vysokém polygonálním soklu, až k prolamovanému svorníku vzhůru.)⁵⁸²

Regotizační úpravy

V rámci regotizačních úprav v letech 1871 – 1873 došlo k výraznému zásahu do podoby interiéru presbytáře. Díky spolehlivým pramenům a ověření

restaurátorským průzkumem z let 1928 a 1966 víme dnes s jistotou, co se přesně událo.

Co se týče zpráv, z nichž si můžeme udělat představu o stavu interiéru presbytáře před úpravami a o průběhu regotizačních úprav, tak nejdetailnější zprávy podal ve své knize z roku 1877 Karel Navrátil. Ten přímo popisuje stav interiéru presbytáře, jak vypadal před zásahy. Odcituji jeho stať:⁵⁸³
„V presbyteriu bylo až do roku 1871 viděti na klenbě na živě červené půdě na jedněch plochách zlaté kosočtverce, v nich pak čtverolisty v podobě křížků, na jedněch zase zlaté do sebe zabíhající drobné kruhy, v nich širší čtverolisty. Zlatý nápis v lomenici portalu vnitř presbyteria: Thomas Abbas 1740 značil původce té malby a nalepených tu okras. V ohbí žeber totiž byly pozlacené hlavice ze sádry nalepeny a od těchto až k podnoží žlábkování sádrou vyplněno, od hlavic do stropu pak byla žebra baňatými a bohatě zlacenými listy ze sádry polepena, na východním žebru, nad oltářem se klenoucím, přiděláno velké sádrové zlacené slunce s paprsky, přední svorník zase ohromné zlacené srdce, napodobující znak sv. Augustina, zastíralo; mezi tímto a západním svorníkem veliký, dřevěný, malovaný, korunovaný lev český zavěšen; nad lomenicemi oken mohutné pozlacené hlavy okřídlených andělů přilepeny; kosá římsa kamenná, jež druhdy podokní roubila, až na pozadí oltáře otlučena a gotický oblouk nad sedadly i žlábků jeho z části porušeny a maltou zastřeny.“

A následně popisuje Navrátil, k čemu došlo v průběhu regotizačních úprav. Cituji:⁵⁸⁴ *„Roku 1871 -72 byla malba na stropě nahražena novou a veškeré přilepky odstraněny. Na jižní a severní zdi presbyteria ale zachovaly se zbytky až podnes malby kobercové z r. 1740, ana jsouc volnou rukou dovedně dílem na půdě šedé, dílem na bledě červené, dělána a zlatem protkávána, oku velmi milé a lahodné divadlo působí. Dolejší částky těch koberců, poněvadž opadáním malty porušeny, nynější křiklavější malbou r. 1871 – 72 zastřeny.“*

Během regotizačních úprav došlo k výměně všech kružeb a pažeb kostela.⁵⁸⁵ Mimo to však byly v presbytáři, jak vychází z předešlého textu, osekány štukové zlacené ozdoby klenby, jako hlavice, a další dekor po stranách svazkových přípor a vítězného oblouku, náležející barokní obnově z r. 1740. Došlo též k nové výmalbě presbyteria, malování provedl August Adamec.⁵⁸⁶

Restaurátorský průzkum a dokumentace

Tyto údaje potvrdil rovněž restaurátorský průzkum, který provedl v roce 1928 – 1929 restaurátor malíř František Fišer, jehož výpověď je zapsána v Pamětní knize Karlova,⁵⁸⁷ a rovněž jej potvrdil restaurátor Štuka, Jaroslav Heran, který interiér presbytáře restauroval a uvedl do současného stavu v roce 1966.

František Fišer byl prvním, kdo zkoumal interiér presbytáře po proběhlých regotizačních úpravách v letech 1871 – 1873. Předtím, než se zmíním o jeho průzkumu a jeho zásazích do výmalby presbytáře, je třeba uvést ještě záznamy z Pamětní knihy, které vypsál a v restaurátorské zprávě Štuka uvedl Jaroslav Heran.⁵⁸⁸ Podle Pamětní knihy došlo v roce 1882 k větším přemalbám, v roce 1888 došlo k opravě malby, jež byla na stěnách presbytáře poškozená vlhkostí.⁵⁸⁹ V roce 1904 se dle údaje v Pamětní knize sešla první komise, jež podala návrh na restaurování maleb, jež považovala za nutné. Z představitelů komise se jednalo o Maxe Dvořáka, Antonína Viehla, Františka Mikše a Jana Heraina.⁵⁹⁰ V roce 1908 bylo vystavěno lešení po celém kostele, došlo k očištění maleb klenby a stěn a je uveden údaj, že místa, kde byla malba velmi poškozená, byla opravena, jinak bylo vše ponecháno v původním stavu bez dodatečných zásahů.⁵⁹¹ V roce 1927 restauroval malby v presbytáři František Fišer a je v zápisech uveden rovněž akademický malíř Číla, štukatér Veselý a pozlacovač Had.⁵⁹² František Fišer pojednal o restaurování presbytáře obšírně ve své stati, vepsané do Pamětní knihy kostela na Karlově.⁵⁹³ Závěrem jeho průzkumu bylo, že výmalba byla provedena dle něj v obyčejné klišové barvě, a tudíž byla v jeho době zvětralá, že bylo nutné plánovat náležitou opravu.⁵⁹⁴ Co se týče vykonaných prací, Fišer je započal koncem října roku 1927, dokončeny byly pak někdy následujícího roku.⁵⁹⁵ Podle údajů mělo původně jít o očištění klenby od předcházející novogotické výmalby a úkolem mělo být červeně ji vytónovati na stěnách a kobercovou malbu barokní též očistit a opravit. Poté, co však Fišer očistil klenbu od malby novogotické, objevila se pod ní barokní výmalba z roku 1740 a siluety po štukových ornamentech, které byly při regotizaci otlučeny.⁵⁹⁶ Následovalo obnovení této barokní výmalby klenby, na návrh Fišera byly siluety po štucích zvýrazněny světlou barvou. Fišer pak na svorník nově namaloval znak hl. města Prahy a byl rovněž zavěšen na původní místo dřevěný český dvouocasý lev, který byl dle Fišera z klenby též odstraněn v roce 1872. Dále došlo k předatování doby vzniku kobercové malby, a sice

rovněž k roku 1740, což předcházely domněnky, že je až novogotická. Fišer to zjistil především porovnáním technického provedení s malbami v lodi, a zároveň doložil na levé straně presbytáře pod barokním kobercem ještě fragmenty figurálních renesančních maleb s konsekračním křížem. Podle nalezeného kříže měly být dle Fišera namalovány rovněž kříže na kobercové malbě. Fišer ještě zjistil, že kobercové malby byly v pozdější době asi od výšky 3, 5 metru dodělávány. Během zmíněných oprav došlo k novému nastavení kobercové malby. Na ostatních stěnách, vítězném oblouku a okenních ostění bylo odkryto a opraveno staré mramorování současné s ostatní malbou. Zmíněným postupem docílil Fišer celkového obnovení barokního vzezření presbytáře.

Následně bylo opravou, proběhlou v letech 1966, pověřeno umělecké družstvo Štuko.⁵⁹⁷ Průzkum prokázal, že nejstarší polychromií kamenných článků je starorůžová. Podle zhotovitelů průzkumu došlo později k napekování kamenných článků a jejich omítnutí, předpokládaným rokem se označoval rok 1730 (popř. 1740). Z téže doby by měl pocházet dle průzkumu ornamentální červený prozlacovaný vzor na klenbě presbytáře. V době 60. let byla na klenbě spatřitelná vyznačená místa žlutou barvou, ta byla dílem zásahu z roku 1927, barva měla pomoci lépe rozlišit původní opatření těchto míst štukovou plastickou výzdobou. Některá místa byla rovněž zvýrazněna modrou barvou. Ta zase odkazovala k tomu, že místa byla původně tmavě červená a prozlacená. V době 60. let byly všechny kamenné články spatřitelné jako mramorované mastnými olejovými barvami, šlo o mramorování, provedené Františkem Fišerem. Podle Herana byly štukové ornamenty v klenbě otlučené a plochy po otlučení přeštukovány. Přes štukované plochy byl proveden ornamentální vzor. Bylo potvrzeno, že v roce 1927 došlo k omytí malby z roku 1882 a došlo k obnovení ornamentálního vzoru původní barokní výmalby z r. 1740. Sondážní průzkum prokázal, že některé kamenné články byly omítnuté štukem a jiné polychromované přímo na původní polychromii olejovým mramorováním. V průběhu oprav došlo ke zbavení kamenných článků mramorování, které jejich hmotu neprodyšně uzavřelo. Byl odstraněn znak hl. města Prahy ze svorníku. Odstranily se všechny přemalby z doby po r. 1740, byly smyty až na původní z období baroka 1740. Plochy, které byly původně žluté, byly tónovány ve zlatém metalu. Modře vyznačená místa byla rovněž obnovena v původní barokní podobě. Lakové přetahy byly sejmuty na původní zlacení. Došlo

k obnovení červeného podkladu s ornamentálním zlaceným vzorem. Zlacení ornamentální malby na stěnách bude po očištění ponecháno v původním stavu a doplněno tak aby tvořilo nerušený ucelený pohled.

Na základě ohledání současného stavu presbytáře jsou na svazkových příporách patrná světlejší místa, kde se původně nacházely štukové hlavice. Rovněž zdrsnění zdi na místě původně probíhající římsy je dosud patrné.

Plánová a kresebná dokumentace

V předchozích odstavcích zmíněné údaje v pramenech potvrzuje rovněž plánová a kresebná dokumentace ke kostelu na Karlově. Nejstarším dokladem pro podobu interiéru před regotizačními úpravami je podélný řez interiérem kostela od Franze Pávíčka z roku 1797, uložený v Archivu plánů Národního památkového ústavu, ústředního pracoviště.⁵⁹⁸ Franz Pawiczek (František Paviček), rodilý Čech ze vsi Kováry Rakovnický okres, byl 8. 12. 1812 – pomocí dochovaného a přiloženého magistrátního dekretu pod č. 22398 s pečeti a pomocí usnesení dvorské kanceláře z 15. 12. 1812 inkorporován do cechu pražských stavitelů.⁵⁹⁹ Podle A. Hnojila a T. Snopka, autorů výstavy historických plánů ze sbírek Národního památkového ústavu, ústředního pracoviště, která proběhla v termínu od 21. 6. 2006 do 2. 7. 2006 v Galerii Ledebourských zahrad, šlo v případě tohoto plánu nejspíše o školní práci na stavovské polytechnice nebo zaměření vzniklo pro úřední potřebu v rámci projektu adaptace kláštera na Karlově na zamýšlený chorobinec, který připravoval Franz Leonard Herget.⁶⁰⁰ Na tomto plánu je jasně vidět, že svazkové přípory v presbytáři měly hlavice. Tento plán tedy dokládá vznik štukové výzdoby před rok 1797, je tudíž možné uvažovat o v literatuře citovaném roce 1740, v němž mělo dojít k barokizaci interiéru za opata Tomáše Jana Brinkeho, který působil ve své funkci v letech (1729 – 1744). Hlavice se dále vyskytují rovněž na nedatovaném podélném řezu kostelem s klášterem, uloženém v Archivu plánů NPÚ ú.p. jehož originály jsou uloženy v Albertině ve Vídni. Název je Allgemeines Krankenhaus im Stift Karlshof, (Všeobecná nemocnice v klášteře Karlovském), nedatováno. Zde však nejsou zřetelně vidět zakončení přípor v lodi, neboť jsou zobrazeny jako pouhé konzoly jak v lodi, tak navíc i v presbytáři jsou vypuštěny svazkové přípory. Zde tedy patrně lze hovořit spíše o nepřímém dokladu původní podoby.

Hodnověrným zdrojem informace o podobě interiéru presbytáře před regotizačními úpravami je pak dosud neinterpretovaný soubor kresebné dokumentace od studentů architektury v ateliéru Friedricha von Schmidta ve Vídni, a sice od Augusta Prokopa, Carla Laužila a Friedricha Schulka z července roku 1864. Skicy sloužily jako podklad k vypracování zaměření objektu, publikovaného v roce 1865 Oskarem Weiglem in: *Mitteilungen der Architekten – Vereinigung, Wiener Bauhütte* Wien 1865. Zmíněné kresby jsou realistickým zachycením interiéru před regotizačními úpravami presbytáře.

O STUDIU V ATELIÉRU FRIEDRICH A VON SCHMIDTA⁶⁰¹

Friedrich von Schmidt se stal se od 1. listopadu 1859 Profesorem na vídeňské akademii výtvarných umění na katedře architektury. Učil vývoj středověké architektury, nebo spíše gotického stylu 13. -16. století. Schmidtův kantorský princip byl založen jednak na každodenních korekcích studentů za rýsovacím prknem v ateliéru a na druhé straně na přímém studiu historických staveb. Zaměřování vynikajících starých stavebních památek považoval za hlavní doplněk výuky, proto byly každoročně po skončení školního roku podnikány studijní cesty, během nichž byly v průběhu let zaměřovány nejdůležitější středověké stavební památky rakouského státu, následně zakresleny a skrze edici „Wiener Bauhütte“, což byl Schmidtem založený spolek akademiků, který stál pod jeho vedením od roku 1862, byly následně publikovány. V létě roku 1864 byla tedy podniknuta studijní cesta do Čech, při níž došlo k zaměření kostela na Karlově v Praze. Jednalo se o minimálně tři studenty architektury, kteří na Karlově kreslili interiér, a sice šlo o Augusta Prokopa (1838 – 1915),⁶⁰² Carla Laužila (1842 – 1902)⁶⁰³ a Friedricha Schulka (1841 – 1919),⁶⁰⁴ kteří své práce signovali. Prokop se zapsal do studia na Akademii v roce 1863, F. Schulek v r. 1862 a K. Laužil v r. 1863. Několik zaměření je však signováno pouhou zkratkou, z níž již nelze vyvodit, o koho se jednalo. Došlo k zaměření půdorysu Carlem Laužilem, provedení podélného řezu Friedrichem Schulkem, zaměření profilů architektonických článků Augustem Prokopem a zákresům okenních kružeb Friedrichem Schulkem. Na základě těchto přípravných skic z terénu byla následně vypracována již jen Augustem Prokopem finální zaměření, která byla následně publikována Oskarem Weiglem v roce 1865 v edici Wiener Bauhütte.⁶⁰⁵ Šlo v tomto případě již jen o půdorys a podélný řez. Kresby, a sice nejvíce podélný řez interiérem,

jsou důležitým dokladem podoby interiéru před regotizačními úpravami v 70. létech 19. století. Hlavními hesly Friedricha von Schmidta byla pravdivost formy a pravdivost konstrukce. Studenti tedy kreslili, co viděli. Podélný řez dokládá, že v presbytáři se vyskytovaly hlavice přípor. Zaměření půdorysu doplňuje informaci o podobě kružeb oken. V roce 1864 se nacházela kružba v podobě plaménků pouze v jednom oknu, po regotizaci ve dvou oknech po stranách osového opěrného pilíře presbytáře. O původní podobě interiéru presbytáře vypovídají rovněž kresby, publikované v periodikách v 70. a 80. letech 19. století (jako např. Zawacki, Interiér presbytáře, in: Zlatá Praha, 1864 et J. Koula, Interiér, in: Ruch, 1884).

Autorství projektu regotizace

Základními prameny k autorství projektu stavebních úprav presbytáře jsou listiny, uložené v Archivu hlavního města Prahy. V nich je doložen architekt Alois Turek, který měl dozor nad architektonickými pracemi. Cituji: sign. I 18/1, Protokol ze dne 19. 4. 1870: „*Co se týká upravení presbyteria, přislíbil a uvolil se pan městský rada Turek, že celé presbiterium uvnitř též i také zřízení nových oken i s vyměněním chatrných dílů kamenných futer (Maßwerken) důkladně a náležitě upraví, všechno všudy za 2 000 zlatých. Podepsáno Huletsch, Klenka z Vlastimilu.*“⁶⁰⁶ A zároveň další listina uvádí poznámku, že: cit. „*Zadává se stavebnímu a hospodářskému úřadu, aby (...) pak domluví se s panem městským radním Turkem, sdělal podle jeho plánů rozpočet na vnitřní restaurování kostela na Karlově, kterýžto rozpočet s plány v době šesti neděl předložen býti má.*“⁶⁰⁷ Turka uvádí za autora projektu regotizace rovněž Karel Navrátil⁶⁰⁸ a je uveden v Pamětní knize Karlova.⁶⁰⁹

Alois Turek se narodil 20. července 1810 v Novém Bydžově a zemřel 26. prosince 1893 v Praze.⁶¹⁰ Vystudoval pražskou stavovskou polytechniku, již absolvoval v roce 1829.⁶¹¹ Následně pobýval tři roky v ateliéru architekta Brandta ve Vídni.⁶¹² Ve Vídni studoval zároveň na Akademii výtvarných umění, v roce 1832 složil závěrečnou stavitelskou zkoušku.⁶¹³ Od roku 1832 je doložena jeho architektonická činnost v jeho rodišti Novém Bydžově.⁶¹⁴ V Ottově slovníku naučném se uvádí, že stavěl pro šlechtice Cavrianiho, Paara, Althana, Kolovrata – Liebštejnského a další.⁶¹⁵ Shodně se v něm dále obecně uvádí, že stavěl objekty hospodářské, průmyslové, opravil a vystavoval kostely, zakládal rybníky,

vodovody a další.⁶¹⁶ Dle Ottova slovníku konkrétně vystavěl, co se týče průmyslových staveb, cukrovar ve Svojsčicích, přádelnu na len v Náchodě, papírny ve Vraném nad Vltavou a v Hostinném, brusírnu na sklo v Mayerhöfen, co se týče světských staveb, letohrádek Rödrův v Hostinném a co se týče staveb církevních, vystavěl kostel ve Slivně, Chotějovicích a hřbitovní kapli v Rychnově, přestavěl pak kostel v Králově Městci⁶¹⁷ a zámeckou kapli v Březnici.⁶¹⁸ Podle Pavla Vlčka údajně v letech 1835 -1837 opravoval klenbu kostela v Jičíně, 1839 – 40 obnovil kostel ve vysokém Veselí (Jičín), v letech 1865 – 66 opravil kostel v Sejčíně, v roce 1872 – 73 vystavěl novorománský kostel v Horním Slivnu (Mladá Boleslav).⁶¹⁹ Od roku 1848 podle Pavla Vlčka, od roku 1850 podle Ottova slovníku naučného působil v Praze. Měšťanské právo v Praze získal k 1. říjnu 1861.⁶²⁰ Stavitelem v Praze se stal až výnosem c. k. místodržitelství 21. srpna 1862.⁶²¹ V roce 1873 se následně vzdal provozování stavitelské živnosti v Praze,⁶²² podle Pavla Vlčka bylo hlavním důvodem jeho stáří.⁶²³ Byl od roku 1866 členem a v letech 1869 - 1871 předsedou Spolku architektů a inženýrů v království Českém.⁶²⁴ V Praze je doložen na stavbách vzájemné pojišťovací banky Slavia na Senovážném náměstí⁶²⁵ a vystavěl též do Vladislavovy ulice orientované křídlo První vzájemné čes. pojišťovny, obojí v letech 1872 – 73.⁶²⁶ Při stavbě banky Slavia došlo následkem předčasného odstranění lešení proti příkazu nastalo částečné sesutí a zranění několika dělníků, vina byla přisuzována Turkovi, který se stal obětí medií. Dle Pavla Vlčka od něj pochází rovněž projekt domu čp. 1491/II na Novém Městě, který je dle něj chybně uváděn jako dílo architekta Antonína Turka.⁶²⁷ Prokop Toman Turkovi ještě připsal výstavbu Národního domu na Vinohradech.⁶²⁸ Mimo jiné založil stipendium pro výtvarné umělce. Realizace stavebních oprav v kostele na Karlově v letech 1871 – 1873 tedy nebyla dosud v odborné literatuře k jeho osobě šířeji připomenuta.

Závěr kapitoly

V kapitole se mi podařilo na základě dostupných pramenů a plánové dokumentace objasnit, že v letech 1871 – 1873 v presbytáři došlo k zásahu do barokní dekorace a nikoliv do tvarosloví středověkého. Byl zároveň připomenut podíl architekta Aloise Turka na těchto opravách, neboť v odborné literatuře byla tato jeho realizace opomíjena. Zmíněné opravy spadají svým vznikem do

období 2. poloviny 19. století, v němž bylo nazíráno na ochranu památek z rozdílného úhlu pohledu. Při tzv. puristických obnovách docházelo často k úbytku původní autenticity a hmotné podstaty památky, stavby byly nenávratně ochuzovány o především barokní doplňky, jak na stavební podstatě, tak co se týče movitého zařízení. Rovněž na Karlově byla kolem roku 1900 zvažována obnova střech na původní gotickou stanovou, čímž by došlo ke zničení barokních kupolovitých bání. Tomuto počínání však zabránil Max Dvořák, jenž se přímo vyjádřil pro zachování barokních forem. Bohužel to samé se však nestalo v 70. letech 19. století, a tudíž došlo k nevratným zásahům do podoby interiéru presbytáře. Jak presbytář vypadal, musíme se spokojit se slovním popisem u Navrátila, nedochovalo se žádné přímé zobrazení, které by bylo v této otázce nápomocné. Určitou představu poskytne Pávičkovo zaměření. Kresebná dokumentace Prokopa, Schulka a Laužila dokládá rovněž podobu interiéru před regotizací. Tato zaměření byla navíc v této kapitole představena vůbec poprvé. V předloženém textu jsem se snažila uvést maximum informací, které se k tématu dalo zjistit, samozřejmě je však další prohloubené studium této problematiky na místě, především co se týče dohledávání listinných podkladů z fondů Archivu hlavního města Prahy (zatím se mi např. nepodařilo dohledat účty městské chorobnice z let 1871, 1872 a 1873, které cituje Navrátil.)

Novodobé stavební zásahy: přehled oprav kostela ve 20. století

Ve 20. století došlo celkem ke čtyřem zásadním opravám objektu kostela na Karlově. Nyní se ještě krátce vrátím k obnovám ve 20. letech 20. století. V letech 1927 - 1929 bylo navázáno na regotizační úpravy interiéru v 70. letech 19. století.⁶²⁹ Došlo tudíž opět k obnově barokní výzdoby interiéru kostela. Obnova probíhala ve dvou fázích. První etapa zahrnovala, jak bylo výše obšírně zmíněno, obnovu interiéru presbytáře. Podle S. F. Svobody byl konstatován již starší poznatek, a sice že klenba je až z pozdější doby.⁶³⁰ Ve druhé etapě se restauroval interiér lodi. Průzkumy, vedené v těchto letech odkryly dosti zásadní poznatek, a sice že klenba lodi podle nápisu na svorníku pochází až z roku 1575. Toto tvrzení potvrzoval rovněž nález renesanční profilace žeber ve vrcholu klenby. Jak Svoboda dodal, měl následovat

archeologický výzkum podlahy, který měl objasnit původní systém zaklenutí prostoru na případné střední podpory. Vzhledem k tomu, že jsem nedohledala další zprávu o výsledcích tohoto průzkumu, domnívám se, že byl realizován, jak ostatně je uvedeno i ve Stavebně historickém průzkumu z roku 1980, až později, a sice v 70. letech 20. století. Nutno je ještě zmínit, že v rámci těchto oprav provedl podrobný výzkum interiéru včetně zaměření profilací klenebních žeber Karl Kühn. Byl to právě on, kdo se tak v zásadní míře podílel na objasnění stavebních dějin kostela. Své závěry vydal v roce 1931 tiskem.⁶³¹ Tento příspěvek stále zůstává zásadním na poli uměleckohistorických průzkumů objektu kostela.

Dále generální oprava objektu, a sice jak jeho interiéru, tak exteriéru, byla provedena v letech 1966 – 1967 družstvem Štuko (lidové družstvo sochařsko – štukatérské).⁶³² Samotné práce se dělily na dvě etapy. První etapa zahrnovala renovaci interiéru, a sice a, kněžiště kostela a b, loď kostela s přílehlými místnostmi a byla realizována od října 1966 (projektová dokumentace I. etapy byla firmou ŠTUKO vypracována v říjnu 1966). Ve druhé etapě byla pak řešena obnova exteriéru stavby, která proběhla od května 1967. Kromě nálezové zprávy projektové dokumentace se o obnově interiéru v tisku vyjádřil Ivan Šperling v roce 1970, který na opravu jako zástupce Památkového ústavu dohlížel.⁶³³ Obecně byly v rámci oprav interiéru provedeny práce restaurátorské, štukatérské, sochařské, kamenické, malířské a pozlacovačské. Došlo zároveň k opravě varhan a k rozvodu elektroinstalace elektrického osvětlení, pro něž byla zhotovena nová osvětlovací tělesa.⁶³⁴ V rámci opravy exteriéru došlo k opravě střech, výměně nových okapních žlabů, k provedení nové štukové omítky a byly realizovány nezbytné sklenářské, zámečnické práce, včetně instalace hromosvodu a odvodnění kolem kostela.⁶³⁵ Problematika obnovy presbytáře již byla včetně předešlých oprav ve 30. letech podrobně zhodnocena v kapitole o regotizačních úpravách. Nebude zde tudíž znovu opakována. Co se týče druhé etapy obnovy interiéru, v níž se jednalo o loď, v rámci průzkumu⁶³⁶ se zjistilo, že výmalba lodi celkovým pojetím i technologickým provedením pochází z doby barokní. Štukové ornamenty a konturování je zlacené, místy byly v době průzkumu poznatelné opravy, na něž byl údajně použit špatný materiál, a proto místa byla charakteristická ztmavnutím a zpraškovatěním.⁶³⁷ Podle průzkumu kamenné články i štukové

ornamenty v klenbě byly mramorovány v jiné nežli barokní době. Kamenné články byly přelakovány, a tím pádem uzavřené, takže kámen nemohl dýchat, a tudíž došlo k jeho vystřelování.⁶³⁸ Po sejmutí mramorování na vítězném oblouku došlo k nálezů červené polychromie, stejné jako v presbytáři.⁶³⁹ Během průzkumu byl objeven na žebří při svorníku nápis /Restauroval Bohumír Číla 1928/, vypovídající tudíž o předešlé opravě klenby.⁶⁴⁰ Na západní straně klenby pod opatským znakem a hořícím srdcem sv. Augustina se dle J. Herana dále nalézala nápisová deska s latinským textem, vztahujícím se k barokní obnově interiéru lodi za opata Tomáše Brinkeho. Jde o velice cenné zjištění. Text zní „*Laudetur Jesus Christus in saccula/ Ex hoc quod est hac in sacra aede per/ Reverendissimum ac Amplissimum Dominum Thoman Brinke/ Sacri Ord. Canonic. Regul. Lateran. in hac Caesarea Regiaque/ Canonica Carloviensi Abbatem Ejusdemque ordinis ad/ Rhenum in Inferiory Ingelheim Visitatorem perpetuum/ Regui Bohemial Praelatum Infulatum Regiumque/ Eleemosynarium/ Quem dilexit, hunc induxit/ Domui Dei Decorem / EXaVo sIt LaVs pla Deo honor VirgInI-pVerperaet/ Beato/ Carolo IMperatorI /1737/“.⁶⁴¹ Heran se ještě zmínil o dekorativní malbě stěn lodi, a sice „*na stěnách jest jediný ornamentální vzor od shora až dolů. Na bledě růžové půdě žlutý čtverolist s černým lemováním, objímá šest žlutých teček.*“⁶⁴² Tento popis odpovídá současnému stavu. Kamenné články klenby byly ve stavu shodném jako články presbytáře „*byly polychromovány přímo na kámen a přes tuto polychromii bylo přetaženo ještě mramorování v mastném materiálu, a navíc bylo vše v pozdější době přelakováno*“.⁶⁴³ Nové kružby ze 70. let 19. století byly pak pouze přetřeny temperovou polychromií.⁶⁴⁴ Také štukové zlacené rámování kolem žeber bylo přelakováno. Rovněž zbylé plastické štukové dekorace klenby byly mramorovány a přelakované. Co se týče restaurování, došlo k odstranění nevhodného olejového mramorování až na původní polychromii červeného tónu. Větší poškozené části byly vyspraveny drcenou opukou s pojivem. Po odstranění mramorování byly kamenné články omyty acetonovým ředidlem a lihoterpentýnovým roztokem.⁶⁴⁵ Odkrytá původní polychromie se pak omyla vlažnou vodou s přísadou odmašťovače, byla provedena celková retuš kamenných článků a nakonec fixáž voskovou emulzí a byly přešetřeny.⁶⁴⁶ Bylo opraveno zlacení a stěny s ornamentálním vzorem též řádně restaurátorsky ošetřeny. V rámci prací též došlo k očištění a vyspravení severního portálu.⁶⁴⁷*

V technické zprávě se předpokládalo, že k přelakování došlo v průběhu 19. století.⁶⁴⁸ Tyto přemalby a přetažení článků lakem byly v rámci restaurování interiéru v 60. letech tedy všechny odstraněny na původní barokní polychromii.

V roce 1967 byla realizována 2. etapa obnovy exteriéru kostela. V rámci této celkové obnovy vnějšího pláště a střech objektu došlo především k opravě všech omítek stěn, říms opěrných pilířů a všech kamenných částí fasády. Byla tedy provedena renovace všech barokních omítek exteriéru kostela.

V roce 1998 následovala generální oprava vnějšího pláště, realizovaná firmou MURUS.⁶⁴⁹ Samotným pracím předcházela průzkum barevnosti omítek vnějšího pláště objektu, který provedl v několika fázích v roce 1996 Mojmir Horyna. Z 27. dubna roku 1996 pochází jeho první předběžný průzkum barevnosti průčelí Svatých schodů.⁶⁵⁰ V rámci této fáze bylo provedeno celkem 12 sond na západní a jižní fasádě objektu Sv. schodů. Výsledkem sond bylo především zjištění, že soudobé představy o barevném řešení objektu byly mylné, průzkum dokázal pouze výskyt šedého tónu a v podstatně menším rozsahu barvu červenou.⁶⁵¹ 16. května roku 1996 následovala druhá etapa sondážního průzkumu, provedená opět M. Horynou.⁶⁵² Sondy byly provedeny především na východní a jižní fasádě. Závěrem obou průzkumů bylo zjištění třech základních barevných omítkových vrstev. Nejmladší první vrstva byla světle okrová, druhá vrstva byla provedena ve dvou tónech šedé, nejstarší vrstva byla pak shledána světle bledě růžovou. V rámci poslední vrstvy byly vertikální články a volné plochy průčelí realizovány světle růžovou a horizontální prvky fasády šedou barvou. Na základě tohoto zjištění doporučil Horyna původní nejstarší barevnost obnovit. 25. srpna 1996 doplnil Horyna předešlé zprávy o průzkum barevnosti kaple bývalé konventní zahrady.⁶⁵³ Byly zjištěny rovněž tři barevné omítkové vrstvy, a sice nejmladší svrchní malinového odstínu, pod ní světle růžová a nejstarší bělavá do žluta. 24. února 1997 byl nakonec proveden sondážní průzkum jižní stěny presbytáře a jihovýchodní stěny oktogonu lodi.⁶⁵⁴ Celkem bylo provedeno 12 sond. Pod dochovanou omítkou však nebyly nalezeny žádné stopy původní omítky. Horyna tudíž dospěl k závěru, že při regotizačních úpravách v 19. století došlo k jejímu úplnému odstranění a omítnutí na očištěné zdivo novou omítkou, která se dochovala do současnosti. Doporučil tudíž obnovit šedý tón fasád exteriéru oktogonu.

Zároveň doporučil ponechat architektonické prvky jako čela opěrných pilířů a okenních špalet odkryty tak, jak to již provedla předešlá oprava v 19. století.⁶⁵⁵

Co se týče generální opravy vnějšího pláště kostela, provedené firmou MURUS (Monumenta renovamus), byla technická zpráva vypracována v lednu 1996. Z ledna 1996 pochází rovněž technická zpráva Ing. Michaela Balíka, předkládající návrh sanace zdiva z hlediska vlhkosti. Jednalo se o projektovou dokumentaci, připravenou ke stavebnímu povolení. V dubnu 1996 byl pak firmou MURUS předložen projekt pro výběrové řízení, zpracován Ing. Martinem Maršíkem a v červnu 1996 vypracována již projektová dokumentace – realizační projekt opravy střechy, v červenci 1996 pak realizační projekt opravy fasád. Následoval nakonec realizační projekt restaurátorských a konzervačních prací, týkajících se kamenných článků, barevnosti fasád. Nakonec následoval realizační projekt odvodnění a terénních úprav bez uvedení termínu realizace. Samotná realizace oprav firmou MURUS proběhla pak v roce 1998. Jednalo se o opravy fasády exteriéru a střechy včetně krovů. Co se týče průzkumu, zjistilo se, že např. bankály oken jsou z betonu, ostění oken je mladší nežli kámen opěráků.

V červnu až listopadu 2002 proběhla zatím poslední důležitá obnova vnějšího pláště objektu kostela. Prováděla ji firma APZ Buštěhrad, zastupovaná p. Gabrielem Fršílkem. Údržbové práce na vnější fasádě kostela obsahovaly opravu omítek a nový nátěr presbytáře i lodi, opravu (restaurování) kamenných prvků fasády, výměnu klempířských prvků, dále částečnou opravu vitráží oken lodi a presbytáře a osazení ochranných sítí.

Restaurátorský záměr na opravu vnějšího pláště vypracoval nedávno zesnulý restaurátor Milan Šturm.⁶⁵⁶ Podle této zprávy lze rekonstruovat, k jakým pracím ve stanoveném termínu došlo. Restaurátorské práce se dělily na tři oblasti. Došlo k restaurování kamenných opěráků, gotických oken a vstupního portálu (tj. barokního vstupního portálu, římsy, koulí a sochy Panny Marie). Nyní odcituji závěry průzkumu, které jsou pro stavební dějiny objektu velmi cenné. Podle Šturma byly materiálem, z něhož jsou zhotoveny opěrné pilíře objektu, jemnozrný pískovec a také opuka. Zjistil, že v rámci předešlých oprav byly nejvíce poškozené části pilířů doplňovány hořickým pískovcem. V záměru zazněly informace o současném stavu opěráků před opravou v roce 2002. Odcituji závěry restaurátorského průzkumu. „*Míra poškození je*

proměnlivá. Vrchní části kamenných opěráků až ke stříškám (povětšinou zhotoveny z opuky) jsou navětralé, vykazují díky povětrnostním vlivům větší poškození. Vlastní stříšky byly v minulosti nahrazeny novým materiálem s pemrlovaným povrchem. Spáry těchto stříšek jsou vyplněny pružnou hmotou, z důvodu zabránění zatékání. Úseky opěráku pod okapnicí stříšky jsou nejvíce poškozené. Je zde viditelný značný výskyt krust a kámen je pod nimi značně zkorodovaný. Střední části opěráků jsou v poměrně dobrém stavu. Spodní část je poškozena hlavně korozí (stékající a spodní voda) a v nemalé míře i vlivem lidského faktoru. Spárování kamenných bloků bylo v minulé opravě provedeno v hrubozrnné, zřejmě vápenno-cementové maltě. Na exponovaných místech jsou spáry porušené a uvolněné. Spáry byly naznačeny a vytaženy v černé barvě.“ Nyní co se týče kamenných ostění gotických oken. Podle Šturma jsou okna provedena z opuky a jemnozrnného pískovce. Z opuky jsou dle něj zhotoveny špalety oken a jejich kružby, z jemnozrnného pískovce pruty. Co se týče současného stavu před opravou, „...špalety a kružby jsou ve velmi špatném stavu. Při minulé opravě byla profilace doplněna cementovým hrubozrnným tmelem, který je v současné době značně degradován. Tmely jsou uvolněné od původního materiálu a popraskané. Parapety (bankály) byly rovněž zhotoveny z hrubozrnného cementového tmelu. Jsou uvolněné a popraskané. Spárování mezi segmenty špalet bylo pouze naznačeno. Pruty, které nevykazují větší poškození. Pouze bude nutné doplnit poškozené spárování. Při minulých opravách byly zřejmě nahrazeny novým materiálem (toto se pouze domnívám).“

Nyní k postupu při restaurování. Co se týče opěrných pilířů, došlo nejprve k jejich omytí vodou pod mírným tlakem za použití čpavkové vody a peroxidu vodíku. Dále byly odstraněny nevhodné či uvolněné vysprávkové a spárování. Chybějící části byly následně zpevněny a doplněny umělým probarveným kamenem, poškozené spárování bylo nahrazeno vápennou maltou s přídavkem akrylátové disperze Sokrat a malým množstvím cementu. Spárování stříšek bylo provedeno silikonovým tmelem. Na závěr došlo k postřiku hydrofobizačním nátěrem. Co se týče postupu při restaurování kamenných ostění oken, byla rovněž nejprve omyta vodou pod mírným tlakem. Uvolněné vysprávkové byly odstraněny. Poškozená místa byla zpevněna, následně doplněna umělým probarveným kamenem, odpovídající barevnosti a zrnitosti. Spárování bylo provedeno ve vápenné maltě, opět s přídavkem akrylátové disperze a malým

množstvím bílého cementu. Následně bylo provedeno barevné sjednocení stejnými prostředky jako v případě opěrných pilířů. Naposled došlo k hydrofobizačnímu nástřiku.

V červenci v průběhu těchto posledních oprav vyhotovil rovněž Ladislav Valtr návrh technologie ošetření fasád.⁶⁵⁷ Předmětem předložené práce byl posudek stavu historických omítek vnějšího pláště stavby kostela z hlediska materiálové skladby.⁶⁵⁸ Výsledkem průzkumu byl následně návrh technologie oprav omítek. Průzkum barevnosti omítek provedla ak. mal. Vaica Hejdová. V rámci průzkumu byl prokázán výskyt novodobých vápenno-cementových omítek na cementovém podhazu.⁶⁵⁹ Vzhledem k omezeným finančním prostředkům nebyla však provedena laboratorní analýza omítkových vrstev ani určena stratigrafie nátěrů fasád. Na objektu byly nalezeny závady, jako částečně porušené omítkové vrstvy a kamenické články, nevhodné zatmelení spár kamene silikonovým tmelem, nevhodný podhoz omítek adal.⁶⁶⁰ Bylo navrženo novodobé omítky, které byly pořízeny při poslední opravě v 70. letech 20. století ponechat s realizací oprav výše zmíněných závad, na poškozených místech použít nové vápenné omítky. Co se však týče realizace nátěru fasád, došlo nakonec k nátěru omítkové vrstvy růžového odstínu na základě doložené barokní barevnosti Svatých schodů. Omítky tak byly uvedeny do stavu, jenž je viditelný v současnosti.⁶⁶¹

Část IV.: Hodnocení objektu v širších kulturně historických a umělecko-historických souvislostech území

V rámci této kapitoly budou detailněji pojednány stavební souvislosti s dobovou produkcí karlovske doby. Kapitola navazuje na analýzu tvarosloví objektu na předchozích řádcích. Postupně budou hledány komparační souvislosti na konkrétních tvarech kostela na Karlově. Vzhledem k náročnosti komparační analýzy budou zde načrtnuty pouze základní shodné znaky s dalšími stavbami především na Novém Městě pražském a vybranými stavbami Středočeského kraje. Pro hlubší analýzy by bylo třeba provést detailní stavebně historický průzkum nejen kostela na Karlově, ale zároveň i objektů, s nimiž je porovnáván. Proto tato kapitola obsahuje pouze návrhy dalšího rozšiřujícího studia souvislostí zmíněných staveb karlovske doby.

Analýza tvarosloví kostela na Karlově v souvislostech s dobovou stavební produkcí karlovskej doby

Základní komparovatelné výtvarné principy kostela

Detailní analýza prvků exteriéru⁶⁶²

Způsob umístění opěráků na dělení lodi a presbytáře

Dobroslav Líbal s Janem Mukem si v rámci provádění Stavebně historického průzkumu všimli detailu ve způsobu umístění dělicích opěrných pilířů na hranici mezi lodí a presbytářem. Opěráky naléhají kolmo na fasádu kněžiště, nereagují na hmotu lodi. Podle Líbalova a Mukova názoru je to způsobeno dvěma fázemi výstavby kostela. V první byl dle nich vystavěn presbytář s vítězným obloukem a až v následující fázi loď.⁶⁶³ Obdobné členění najdeme rovněž v Novém Městě nad Váhem. Dále jsou shodně postaveny opěrné pilíře z centrálních staveb, které ve své publikaci uvádí W. Götz, snad jen u gotického presbytáře, přistavěného k oktogonu v Cáchách. Zde je však toto srovnání problematické vzhledem k tomu, že oktagon vznikl doloženě v dřívější etapě a presbytář k němu tudíž byl jednoduše přistavěn dodatečně, čímž by se karlovskej teze obrátila v opak.

Parapetní římsa, obíhající původně exteriér

Dalším detailem byl fragment bankálové římsy, umístěné v severozápadním nároží mezi západní věží a navazujícím opěrným pilířem severozápadní stěny lodi. Římsa je tvořena odspodu drobným odsazením, které přechází v obloun. Líbal s Mukem dle tohoto fragmentu dovodili, že původně pravděpodobně obíhala celý obvod chrámu a propojovala mezi sebou okna a opěrné pilíře.⁶⁶⁴ K. Navrátil si všiml, že na anonymní kresbě přepadení kláštera na Karlově z roku 1611, celý obvod lodi i presbytáře včetně přes opěrné pilíře zakreslená římsa velice jednoduchého tvaru, obíhá.⁶⁶⁵ O reálném stavu se však nezmínil. Z ostatních třech ikonografických pohledů na Karlov nelze nic bližšího vyčíst. J. Neuwirth však římsu zaznamenal. Zmiňoval se o průběžné římsě pod parapetem, která mírně odpadává. Uvedl, že probíhala kolem presbytáře.⁶⁶⁶ V rámci srovnání se stavbami novoměstského okruhu zjišťujeme, že podokenní římsa shodné profilace jako je na Karlově, nenalezneme (ani na kostele sv. Apolináře, ani na kostele P. Marie na Trávníčku). V obou případech se sice

podokenní římsy na objektech vyskytují, patrně však zaprvé nejsou původní a za druhé mají jinou profilaci. Jedná se tím pádem o prvek, charakteristický pro karlovský kostel, nemůžeme tudíž vyhodnotit tento prvek v souvislostech s dobovou stavební produkcí.

Původní výška opěrných pilířů

Dalším prvkem byla dodatečná nadstavba opěrných pilířů barokními volutami. Líbal nevykloučoval, že původně mohly být opěráky vyšší.⁶⁶⁷ Ve své nejnověji publikované stati J. a P. Kroupových z roku 2003 na základě matematické analýzy architektury kostela na Karlově ve spojitosti s kaplí sv. Karla Velikého v Cáchách, dospěli ve svých výpočtech k určení základního modulu, podle kterého byla vystavěna falcká kaple. Jím bylo 12 stop, což je zároveň čtyři metry.⁶⁶⁸ Ve srovnání s rozměry karlovské stavby dospěli ke zjištění, že základem všech podstatných rozměrů půdorysu a zdálo se, že i výškového členění stavby, je rovněž karolinský modul.⁶⁶⁹ Co se týkalo výškové elevace stavby kostela na Karlově, výška horní úrovně podstřešní římsy odpovídala svými 48 stopami výšce podstřešní římsy polygonu cášské kaple. Na základě konkrétních dalších měření dospěli k závěru, že karolinský modul byl přesvědčivě aplikován především na půdorysný rozvrh, ale patrně i na výškové členění kostela, což by svědčilo pro fakt, že kostel na Karlově původně vyšší opěráky, nežli k dnešní korunní římsě neměl.⁶⁷⁰ Obdobný případ pro barokně zakončené opěrné pilíře v Praze nebo Středních Čechách, co mi je známo, pravděpodobně nemáme.

Osový opěrný pilíř presbytáře

Charakteristickým prvkem exteriéru je následně osový opěrný pilíř, který v tomto případě je logicky užít na základě užití šesti polí závěru. Princip užívání osového opěrného pilíře v závěru presbytáře je dle D. Líbala již starší a objevuje se v české architektuře již ve 13. století, a to především na klášterních kostelech johanitů, na presbytáři kostela Panny Marie pod řetězem v Praze a ve Strakonících, a rovněž již na starších cisterciáckých stavbách. K tomu Erich Bachmann doplnil, že býval osový opěrný pilíř užíván na cisterckých stavbách od 13. století, a to především v postranních chórech.⁶⁷¹ Parlér však podle Líbala přivedl jeho užívání do dokonalosti. Tento princip se v analogii ke Karlovu na Parlérových stavbách či na stavbách, vykazujících jeho vliv, objevuje především

v ose chóru městského kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem, datovaného a Parlěřovi doloženého dle dochované desky s datem započetí přestavby trojlodí v roce 1360 a s datem vysvěcení k roku 1378. Dále se objevuje z mnoha příkladů především v jižní svatovítské předsíni, vtažený opěrný pilíř je položen rovněž mezi kaplemi závěru kostela sv. Barbory v Kutné Hoře v jeho ose, či v ose středního závěru o 6stranách 10úhelníka trojchórově zakončeného chrámu Panny Marie před Týnem v Praze na Starém Městě Pražském.

Gotický severní portál lodi

Dalším určujícím detailem severního průčelí je jednoznačně v raně barokní předsíni umístěný portál. Nejprve je nutno se zmínit k předsíni kostela. K. Benešová předpokládala původní drobnou severní předsíň, u níž počítala se zaklenutím stejným jako u předpokládané původní klenby lodi, a sice tedy systémem křížových kleneb a trojapaprsků.⁶⁷² Zmiňovala se, že tato předsíň, severní portál do lodi a chór vykazují prvky slohu Matyáše z Arrasu.⁶⁷³ Pro původní podobu předsíně by jediným ukazatelem mohla být opět výše zmíněná anonymní kresba z roku 1611, na níž se ve velice zjednodušené formě objevuje s předstupujícím středním pilířem. Kresba je však celkově velice zjednodušena a realitě neodpovídají zakreslené opěrné pilíře ani počet okenních os presbytáře. Současná předsíň⁶⁷⁴ je zaklenuta lomenou valenou klenbou, která navazuje na přístěnné poloviční žebro nad portálem, na které je osazena. Žebro sbíhá na subtilní přípory s listovými hlavicemi s polygonálními soklíky s jonskými patkami. Přípory vyčnívají ve tvaru čtvrtsloupu v koutech prostoru. Dle Muka původní řešení není za tohoto stavu patrné. Usuzoval, že vzhledem k tomu, že hlavicové desky jsou polygonální, mohla na ně nasedat čelně další žebra. Na základě výše zmíněného ikonografického dokladu nevyklučoval její existenci. Muk uvedl, že detailněji by mohl v problematice napovědět hloubkový archeologický průzkum.⁶⁷⁵

Ke kvalitě severního portálu se od 40. let i v rámci Stavebně historického průzkumu vyjadřoval D. Líbal. V roce 1948 se zmínil, že je poset listovými kraby, které jsou neobvykle jemné.⁶⁷⁶ V průzkumu uvedl, že náleží zcela atmosféře 2. poloviny 14. století.⁶⁷⁷ Václav Mencl jej datoval k roku 1380.⁶⁷⁸ Vzhledem k Menclově zmínce v publikaci z roku 1948 o pokračování ve

výstavbě lodi až po vysvěcení presbytáře roku 1377,⁶⁷⁹ vztahuje se tato datace patrně především k časovému vývoji výstavby objektu.

Za tvarově nejbližší analogii užitých listových krabů bych spatřovala trojici krabů, umístěných na dřívku pod vrcholovou kyticí fiály trojbokého opěrného pilířku při severozápadním nároží jižní věže trojlodí Sázavského kláštera. Shodná kamenická značka, nalezená na ostění severní stěny západní věže při trojlodí, může opět dokládat práci alespoň jednoho kameníka na Sázavě jako na Karlově. Vzhledem k tomu, že jde však pouze o jeden nález značky a že Kühn tuto značku rovněž nelokalizoval, nemůžeme z této podobnosti nic zásadního vyvozovat. Obdobného charakteru jsou dále i kraby západního vstupního portálu Týnského kostela na Starém Městě. S dalšími novoměstskými příklady nelze portál spojovat, neboť pochází u sv. Apolináře a Panny Marie na Trávníčku až z 19. století.

Kraby na Karlově jsou ve formě výrazně zploštělého seschlého dubového listu, na svém svrchním povrchu žilkovaného. Ten přechází ve své horní části ve výrazně vypouklý kulový tvar. Oba analogické tvary jsou na svých hranách zaoblené, rovněž oba dřívky kytek jsou polygonální a vrcholí obdobným poupětem. Je zřetelné, že karlovska kytka se svými kraby nemůže porovnávat se sázavskou. Porovnání by však snad bylo možno spatřovat konkrétně ve tvaru středního krabu a karlovských krabů, umístěných nikoliv na kytce, nýbrž na archivoltě. Co se týče datace sázavského pilíře, spadá svým vznikem do 2. poloviny 60. let. Tvořil dle Pocheho součást zamýšlené západní sázavské předsíně. Tato spadala celkově svým vznikem až do druhé fáze výstavby v objektu kláštera, a to do doby po změně projektu původně bazilikálního trojlodí na síňovou halu.⁶⁸⁰ Tyto dvě fáze se promítly rovněž do tvarosloví trojlodí. V první fázi před změnou projektu byla dle Jana Muka⁶⁸¹ vystavěna celá jižní průčelní zeď včetně jižní průčelní a zčásti západní stěny věže. Po změně projektu na halu vznikla zbývající severní průčelní stěna věže. Dvojitá stavební fáze na hmotě věže se projevilo dle Muka v odlišném tvarosloví především na východní arkádě v otevřeném přízemí věže, jejíž jižní polovina má odlišný sokl od severní. Odlišné jsou rovněž koutové konzoly žebrové klenby přízemí věže, na jižní straně sraženější, na severní protáhlejší. Rovněž profilace severní arkády přízemí věže má již arrasovsky zploštělý hruškovec s dvěma výžlabky po stranách. Nárožní trojboký po stranách vyžlabený opěrný pilíř,

vrcholící fiálou s křížovou kytkou spadá svým vznikem tedy až do fáze výstavby po změně projektu. Nad opěrákem se nachází část okapní římsy předsíně a vnější a vnitřní arkády předsíně, profilované širokou hruškou a dvěma oblými pruty s výžlabky po stranách.⁶⁸² Dle Pocheho dochovaný trojboký opěrák svým tvaroslovím přímo odkazuje na opěrné pilíře mezi kaplemi arrasovské části katedrály sv. Víta.⁶⁸³ Poche kladl vznik předsíně na počátek výstavby trojlodí, a to navíc po realizaci předpokládaného vzoru Zlaté brány. Datoval ji tedy do 2. poloviny 60. let 14. století.⁶⁸⁴ Výstavby se měla ve druhé fázi účastnit pražská katedrální huť.⁶⁸⁵

Zasazení portálu do souvislostí s dobovou karlovskou produkcí je poměrně složité a nelze v tuto chvíli uzavřít.

Profilace vítězného oblouku

Jako první připodobnil profilaci vítězného oblouku Matyášovým arkádovým pilířům v katedrále sv. Víta v roce 1936 Oldřich Stefan.⁶⁸⁶ Princip tvarování středním zploštělým hruškovcem s výžlabky a hruškovci po stranách, který se objevuje na Karlově, má analogie mezi stavbami, dávanými výše zmíněnou literaturou do souvislostí s dvorskou katedrální hutí Matyáše z Arrasu, spojenou obecně dle literatury se Sázavou, Klášterní Skalicí, Ojvínem u Žitavy aj. V Sázavském klášteře lze nalézt několik příkladů užití tohoto prvku, především vnitřní strany opěrných pilířů, zároveň severní arkáda podvěžní kaple při severozápadní straně věže trojlodí, rovněž vnější arkáda předsíně opakuje tvarové schéma. I profilace Sázavských arkád je odkazována k vzoru svatovítských pilířů.⁶⁸⁷ Dle Pocheho však arkády sázavské jeví úsilí po dosažení dojmu větší vertikality než svatovítské.⁶⁸⁸ Toho dosahují jednak svými proporcemi, které jsou štíhlejší nežli arkád svatovítských, a především díky absenci dělicích jednotlivých článků vnitřní strany pilířů.⁶⁸⁹ Tento princip, ač v literatuře ke Karlovu konkrétně nevztahovaný, bychom však snad mohli analogicky spatřovat i zde vzhledem k tomu, že obě podmínky vítězný oblouk splňuje. Poněkud by se však stavělo proti zmínce D. Líbala z roku 2001, v níž dle něj uspořádání chrámové hmoty dokládá důsledné zřeknutí se vertikálních tendencí 1. poloviny 14. století.⁶⁹⁰ Dalším příkladem ještě bývá v literatuře zmiňovaná západní předsíň kostela Panny Marie pod řetězem, jejíž arkády jsou profilovány obdobně. Dle Pocheho její vznik je rovněž nutno klást po vzniku

Zlaté brány.⁶⁹¹ D. Líbal ji datuje do 70. let 14. století spolu s novostavbou trojlodí a dvěma západními věžemi. Jedná se zde dle něj opět o prolínání parléřovských vlivů s prvkem půlkruhově zakončeného hlavního portálu, lemovaného baldachýny⁶⁹², tak mimo arkády se zploštělým hruškovcem rovněž hranolové opěráčky obdobné ochozovým kaplím katedrály sv. Víta.⁶⁹³ Stejně jako na Sázavě, kde se o parléřovském vlivu uvažuje v souvislosti s figurálními maskami tvaru konzol při výběžích žebor jižní stěny trojlodí.⁶⁹⁴ Fragmenty předsíně i arkádové pilíře jsou dle Líbala svědectvím těsných vztahů sázavské huti k arrasovskému tvarosloví svatovítské katedrály.⁶⁹⁵

Co se týče analogií pro profilaci severního portálu, P. Kalina⁶⁹⁶ uvádí kostelu na Karlově za obdobné severní portál kostela Petra a Pavla v Liticích, jižní portál kostela sv. Bartoloměje v Plzni, západní portál augustiniánského klášterního kostela v Litomyšli, portál kostela sv. Mikuláše v Jaroměři. Tyto komparace se mi však nepodařily ověřit. František Navrátil se domníval, že před přístavbou Svatých schodů se po jižní straně lodi nacházel severnímu portálu obdobný.⁶⁹⁷ V neposlední řadě je možné spojit profilaci karlovského vítězného oblouku ještě profilaci pilíře zaniklého klášterního kostela v Klášterní Skalici. Obdobnou profilaci má rovněž svazková přípora klenby v kapli sv. Kříže na Karlštejně.

Jihozápadní portál lodi

Jihozápadní portál lodi je situován v jihozápadním poli lodi. Na polygonálních soklících leží talířová patka a z ní vybíhají pruty, které se ve vrcholu přetínají. Profilace je tvořena středním drobným hruškovcem a od něj se rozbíhající výžlabkem a krajním obloučkem. D. Líbal jej v průzkumu kostela datoval do konce 15. století.⁶⁹⁸ Dobovou analogií by mohl pro své utváření být např. portál z hradu Kunětická Hora z doby 90. let po započetí přestaveb za Viléma z Pernštejna.⁶⁹⁹

Kružbové vzorce oken presbytáře⁷⁰⁰

Zabývat se detailně kružbovými vzorci spatřuji za podnětné na základě detailního studia kreseb žáků Friedricha von Schmidta z roku 1864. Tyto kresby totiž až na jeden případ dokládají, že během regotizačních úprav interiéru nedošlo ke změně rozvrhu kružbových vzorců, ale naopak byly dodrženy původní tvary. Z analýzy kreseb pouze vyplývá, že kružba s plaménkovým

motivem, která se v roce kresby 1864 vyskytovala pouze na jednom z oken po stranách osového opěrného pilíře, byla aplikována rovněž na druhé okno po straně opěrného pilíře, což bylo zřejmě vyvoláno potřebou symetričnosti v užití kružbových vzorců. Přes toto zjištění nemůžeme však počítat, že by byly kružby z 14. století, obecně literaturou je přijatý fakt, že kružby jsou z doby pozdější, avšak předpokládá se, že tedy stále z doby středověké. Nevíme, kdy byly obnoveny před obnovou v 70. letech 19. století. Analýza jejich tvarů však datování může napomoci. Okna presbytáře jsou užší, dvouosá, s jedním středním prutem. V rámci kružeb se setkáváme celkem se dvěma typy kružeb. Jsou to jednak na dvou trojlísty zakončených lomených částech osazené čtyřlísty v kružích, zadruhé na dvou shodně utvářených částech osazené tři plaménky v kruhu. Tento druhý typ se vyskytuje, jak již bylo výše zmíněno, na oknech po stranách opěrného pilíře, stojícího v ose presbytáře. Drobný oblounek se vyskytuje na kružbách a prutech oken.

Co se týče hlediska komparace kružeb kostela na Karlově, lze okenní kružby presbytáře porovnávat s kostelem sv. Apolináře. Na kostele sv. Apolináře se totiž na jeho severní straně presbytáře vyskytuje rovněž užití téměř shodného kružbového vzorce, a sice dvojice plamének v kruhu, které stojí na dvou trojlísty zakočených částech, nebo trojlíst v kruhu, taktéž na dvou trojlísty zakočených částech. Vzhledem k tomu, že okna karlovskeho kostela jsou mohutnější, jsou v prvním případě plaménky v kruhu tři a v druhém případě je v kruhu čtyřlíst. Problematictější nežli tato drobná nesrovnalost je však spíše otázka jejich původnosti. U Apolináře jsou s největší pravděpodobností vyměněny. Na Karlově obnovu dokládá regotizace v roce 1871 – 1873 a zároveň o ní svědčí průzkum Milana Šturma. Každopádně však kresby A. Prokopa, C. Laužila a F. Schulka dokládají, jak již bylo výše zmíněno, že regotizace v 70. letech postupovala způsobem s hlediskem zachování původních kružbových vzorců. Je tedy otázka, zda Mocker též nepostupoval tímto způsobem u kostela sv. Apolináře, což je z hlediska dalších jeho postupů v interiéru nejvýše pravděpodobné. Co se týče profilace ostění gotických oken, tak v tomto případě jsou rozlišná. Apolinář má jednoduchou profilaci, tvořenou hlubokým výžlabkem, zatímco na Karlově ostění na svém vnějším okraji nejprve tvoří obloun a až následně hluboký výžlabek. Obdobné členění kružbového vzorce se vyskytuje rovněž na kostele P. Marie na Trávníčku, jejíž okno jižní

strany lodi má kružbu tvořenou dvěma plaménky v kruhu na dvou trojlísty zakončených částech.

Detailní analýza prvků interiéru

Princip užití kružbových konzol

Na Karlově se vyskytují kružbové konzoly po stranách vítězného oblouku. Jsou proti dalším příkladům, které vzápětí uvedu, poměrně drobné. Konzoly jsou celkem proraženy čtyřmi poli s kružbovým vzorcem, páté pole, které směřuje v obou případech směrem k vítěznému oblouku, je plné, bez proříznutí kružbou. Celá spodní část konzoly včetně plného místa je plně zlacena. Konzola je na svrchní straně zakončena polygonálním profilovaným abakem shodné profilace jako u hlavic lodi. Jakým způsobem došlo k vytvoření plného pátého pole, nelze bez hloubkového průzkumu zjistit. Ten by napomohl případně zjistit, zda došlo k přetažení štukem a vyzlacení kružbového pole až dodatečně, tudíž kdyby bylo pod vrstvou štukem kružbové pole obsaženo, nebo by odhalil, že kružbová konzola byla takto vytvořena již v rámci svého vzniku, a byla tímto detailem a zlacením určena k prezentování ve výraznější zlacené podobě. Tuto problematiku nelze rozluštit a uzavřít. Každopádně vzhledem k proběhlým regotizačním úpravám v interiéru presbytáře, při nichž došlo k odstranění barokní štukové výzdoby jinak gotických článků, tak se můžeme na tomto základě dohadovat, zda nenáleží dekorace kružbových konzol včetně zlacení a pojednání pátého pole právě barokní obnově interiéru v 40. letech 18. století. Je nanejvýše pravděpodobné, že zlacení včetně této úpravy mohly mít původ v této době. Porovnáním s presbytářem, kde byly svazkové přípory ve své celé výškové elevaci pojednány štukovým zlaceným dekorem, vysvítá, že zmíněná úprava kružbových konzol by pravděpodobně mohla skutečně náležet úpravám této doby. Problematiku však nelze bez hloubkového průzkumu, který však kvůli kvalitě barokních úprav jen stěží lze očekávat, uzavřít.

Problematiku typologie kružbových konzol můžeme rozdělit na dvě skupiny. V prvním případě se jedná o typickou kružbovou konzolu, v druhém případě se jedná o hlavici s kružbovým motivem. Příkladem první skupiny je kostel na Karlově, kapitulní síň a kaple Panny Marie včetně severní zdi trojlodí kláštera v Sázavě, klášterní kostel v Sedlci u Kutné Hory a kostel sv. Apolináře. Objektem, kde se vyskytují kružbové konzoly ještě navíc s charakteristickým

ozvláštňením, je kostel sv. Apolináře. Kružbové konzoly se nachází jako podpůrné články klenby v lodi. Jejich charakteristikou jsou však profilované obdélné příložky z přístěnných žeber, na nichž jsou konzoly umístěny. Genezi a podobě příložek, které mají dle něj vypovídat o novém českém slohu, se věnoval Václav Mencl.⁷⁰¹ Patrně se kružbové konzoly objevují i ve více dalších klášterech řádu augustiniánů kanovníků jako např. v Lanškrouně a Třeboni. Jaroslava Kroupová, zabývající se architekturou augustiniánských kanonií v Čechách a na Moravě však ve své práci se tomuto možnému předpokladu nevěnovala.⁷⁰² Příklady druhého typu jsou k nalezení v kapitulní síni kláštera v Sázavě, v klášteře v Roudnici nad Labem a v ambitu a kapli po severní straně presbytáře v kostele Panny Marie na Slovanech. V kapitulní síni na Sázavě se přípora s kružbovou hlavicí rovněž vyskytuje na charakteristické příložce.

V literatuře všeobecně převládá názor o zdrojovém Roudnickém klášteře, odkud se princip užívání kružbových přípor, či následně transformovaných v kružbové konzoly, šířil, a to především v souvislosti s předpokládaným přesunem tzv. dražické roudnické stavební huti k výstavbě kláštera Sázavského. K této tezi se na základě značné rozšířenosti tohoto tvaroslovného prvku skeptičtěji postavil při nedávno realizovaném hloubkovém průzkumu ambitů Roudnického kláštera v letech 1998- 2004 Petr Macek. Uvedl v patrnost všeobecnou známost podobnosti přípor roudnického kláštera se sázavskou hutí. Je však dle něj nutné zvažovat i obecnější dobový výtvarný projev.⁷⁰³ Co se týče nejnovější literatury, věnované rovněž problematice kružbových konzol, vyvozoval Thomas Weclawowicz o transportu principu kružbových konzol ze sedlckého klášterního kostela rovněž na stavbu katedrály v Krakově po roce 1320.⁷⁰⁴ Tím rozšířil problematiku vzájemných vazeb a přejímání tohoto prvku mezi stavbami střední Evropy v průběhu 14. století.

Charakter válcových přípor lodí

Jak již bylo zmíněno, v šesti rozích hlavní lodi se dochovaly zkrácené klenební přípory. Jejich oblé pruty jsou ve spodní části asi ve výšce okenního parapetu různým způsobem zdeformované. Buď jsou jednoduše osekáné, je jim ubrána hmota z původního dřívku. Některé však vykazují na svém dřívku nejprve ve spodní části vydutí, přebývá na nich hmota, a některé mají zkombinovanou jak spodní odsekání, tak svrchní zaoblené vydutí. Dle J. Muka a D. Líbala ve

Stavebně historickém průzkumu se ve spodní části přípor měla nacházet neznámá dekorace, která byla dodatečně odsekána.⁷⁰⁵ K této otázce se zdá být nápomocná kresba A. Prokopa z roku 1864, vydaná v edici Wiener Bauhütte ve Vídni. Na tento dokument upozornil D. Líbal v průzkumu s poznámkou, že mu v roce provádění průzkumu nebyl dostupný.⁷⁰⁶ Na podélném řezu kostelem s pohledem na jeho jižní stranu se v místě dnešních odsekání objevuje prstencová dekorace. Pod prstenci přípory přecházejí ve špice, které navíc končí v rovině okenního parapetu. Navrátil se o klenebních příporách a konzolách zmiňuje: „Hlavice po stranách vítězného oblouku při presbyteriu sloupců prosty, vkusného tvaru gotického jsou; ostatních šest, listovými okrasami zdobených na polosloupcích, dole ve špic zakončených, spoléhá. Zdá se, že také podokní v lodi kosmou kamennou římsou druhdy roubeno bylo.“⁷⁰⁷ Situace, ač se na první pohled zdá jednoduchou, a to považovat kresbu za pramenný doklad před regotizačními úpravami v 70. letech 19. století, o nichž se zmiňuje jen K. Navrátil, ztěžuje několik detailů. Dle dnešní situace lze zkontrolovat, že nebyla kreslena zcela podle reality, že se v ní pojí rovněž ideální rekonstrukce. Tu dokládá zakreslení křížových gotických kleneb na kružbových konzolách v patrech západní věže, která jsou překlenuta valeně s lunetami od pol. 17. století. Rovněž záklenky přístěnných oblouků stěn lodi dávají mezi svým lomeným obloukem a lomeným ostěním oken lodi neadekvátně širší prostor nežli je tomu ve skutečnosti. Kružbové vzorce oken lodi neodpovídají realitě.⁷⁰⁸ Vzhledem k nedostatečným zaměřením interiéru rovněž nelze zcela zkontrolovat úroveň umístění koncových částí přípor vůči rovině parapetu. Situaci by mohla napomoci kresba K. Kinšnera. Je však téměř jisté, že vzhledem k tomu, že se Navrátil o nákresech studentů z Vídně ve své publikaci zmiňoval a že ač zmiňoval, že vyhotovit nákresy bylo zadáno přímo Kinšnerovi magistrátem, vykazují jeho kresby nápadné shody v detailech, které napovídají, že plány zčásti mohl překreslit. Jedná se o prostor nad oblouky oken, které již od doby renesanční klenby měly vypadat v dnešní podobě, při níž přístěnné žebro se oblouku ostění téměř dotýká. Kinšnerova kresba prstencový dekor má také.

Při přijetí možnosti zachycení původní podoby zakončení přípor tímto dekorem, nabízí se ještě otázka průběžné podokenní římsy, na niž by svou délkou mohly dosedat. Vzhledem k tomu, že již za Navrátila v interiéru nebyla,

neboť on o ní pouze spekoval, nabízela by se při přijetí možnosti této průběžné římsy logická možnost jejího odsekání v baroku, a to jak z důvodu výstavby Svatých schodů, tak z důvodu osazení nového mobiliáře ke stěnám. K užití průběžné podokenní římsy se nabízí četné analogie obdobného stylu v novoměstských kostelích.⁷⁰⁹ Obdobné válcové přípory s pouze odlišným dekorem kalichových hlavic se nacházejí v presbytáři kostela sv. Apolináře, v presbyteriu i lodi kostela Panny Marie Na Trávníčku, v bočních chórech kostela Na Slovanech. V kostele Na Trávníčku pokračuje římsa přes vítězný oblouk a napojuje se na obdobnou v presbytáři. Navíc na konečné části přípory, která se včleňuje do podokenní římsy, se nachází jehlancový útvar. Ve Stavebně historickém průzkumu D. Líbala aj. Muka z roku 1986 se autoři o tomto detailu domnívají, že pochází až z regotizačních úprav B. Grubera v letech 1858-63.⁷¹⁰ Za možný prvek regotizace spatřují i přebíhání římsy přes vítězný oblouk.⁷¹¹ V kostele sv. Apolináře přípory na spodní straně dekor nemají. Dřívky totiž vycházejí z podokenní římsy, do níž se svou hmotou zasekávají. Všechny jejich spodní strany jsou však obnovované. Vzhledem k údajům Stavebně historického průzkumu, dle kterého bylo dle dobové ikonografie zkontrolováno, že Josef Mocker, provádějící v interiéru regotizační úpravy v letech 1893 – 98, rekonstruoval věrně dle dochované původní podoby, je rovněž existence obdobných dekorací přípor v presbytáři sv. Apolináře vyloučena. Dle průzkumu Mocker vyměnil současnou podokenní římsu dle zbytků staršího řešení.⁷¹² Dalším místem, kde se vyskytují charakteristicky zakončené válcové přípory a které se dle mého názoru nejvíce blíží karlovským, je kapitulní síň Sázavského kláštera. Zde se totiž vyskytuje dvojí řešení. Prvním případem jsou válcové přípory na východní stěně síně, a sice v severovýchodním a jihovýchodním koutě. Tam jsou útlé válcové přípory zakončeny systémem vydutí hmoty, a sice ve spodní části je na válcovém dřívku hmota navýšena, tvoří rovněž válcový útvar a přípora je tím pádem ve spodní části širší. Je zakončena kuželovitým zakončením. Druhá podoba se vyskytuje u přípory s kružbovou hlavicí a u přípory severně od vstupního portálu, která má hlavici profilovanou geometricky oblouny a výžlabky. Tyto totiž jsou ve spodní části dřívku zakončeny rovněž kuželovitým zakončením, ale nad ním je hmota dřívku profilována prstencem, oblouny a výžlabky. Na základě dochované kresebné dokumentace, z 19. století, která se v podání zakončení karlovských přípor liší, je možné

vyvozovat ze sázavského příkladu na dvě reálné možnosti, jak mohly být přípory ve skutečnosti ve spodní části zakončeny. (Zakončení přípory s kružbovou hlavicí je navíc rovněž poškozena, hmota je ubrána). Každopádně opět tato problematika nelze uzavřít, neboť nevíme, kdy došlo k poškození karlovských přípor. Vzhledem k tomu, že to však nebylo během regotizace, což dokládají kresby, které již rekonstruuji původní podobu, a z nichž je tedy jasné, že kreslíři již viděli současný stav, usuzovat by bylo pak možné na barokizaci interiéru, případné odstranění předpokládané podokenní římsy kvůli osazování nových barokních oltářů a v její souvislosti s případným poničením zakončení přípor. Tuto problematiku však nemůžeme uzavřít, každopádně se jeví sázavský příklad pro své dvojí řešení, které se rekonstruuje na Karlově, za nejbližší možnou analogii původního možného řešení.

Charakter hlavic lodi

Co se týče listového dekoru hlavic, v literatuře badatelé obecně tvarosloví lodi přičítali české gotice 1. pol. 14. století.⁷¹³ D. Líbal hlavice s listovým kadeřavým dekorem považoval příbuzné hlavičkám přípor vstupního portálu.⁷¹⁴ Jedná se celkem o šest hlavic v šesti rozích oktogonu lodi, dvě při vítězném oblouku jsou kružbové konzoly. Kalichové zkrácené tělo hlavice je ze spodní části ohraničeno prstencem a ze svrchní strany profilovaným polygonálním abakem, tvořícím pět stran osmiúhelníka. Vlastní tělo hlavice pak pokrývá listový dekor, jenž se u jednotlivých hlavic liší, a vykazují rozlišnou kvalitu provedení. V rámci hlavice jsou hrany abaku s prstencem a listový dekor zlaceny. Hlavice v jihovýchodním koutě oktogonu má listový dekor utvářen z krátkého vodorovného stonku. Z něj vychází široký laločnatý list, který se v polovině své šířky charakteristicky otáčí, vytváří vlnu podobně jako vlny ve vlasech. Jedná se o stylizované dubové listy. Hlavice v jihozápadním koutě oktogonu je ve své hmotě utvářena obdobně, jen listový dekor se liší. Zde je tělo hlavice poseto rovnoměrně rozmístěnými třemi listy, z nichž dva postranní se plazí od spodu nahoru a střední vychází odshora dolů. Listy jsou laločnaté, tvarově profilované, vyboulené, vzájemně se nedotýkají. Další je hlavice na kruchtě, tedy v jihozápadním koutě oktogonu. Tato je v porovnání s předešlou, již má tendenci se podobat, mnohem méně kvalitní. Tělo je členěno obdobně včetně listového dekoru. Jednotlivé listy jsou však mnohem méně náročně

utvářené, nejsou tolik profilované, již se vzájemně dotýkají, jsou celkově nepromodelované. Obdobně je na tom rovněž hlavice v severozápadním koutě, tedy v druhém rohu kruchty. Je rovněž nedostatečně promodelovaná, listy se dotýkají. Následuje hlavice v severozápadním koutě oktogonu. Její listový dekor se opět liší svým charakterem. V tomto případě je listový dekor poměrně dobře promodelovaný, listy se dotýkají, a jsou charakteristicky mnohem více zašpičatělé nežli u ostatních hlavic. Další hlavice v severozápadním koutě lodi je nejcharakterističtější ze všech hlavic a nejsnáze je její tvar porovnáván např. s hlavicemi u sv. Apolináře nebo P. Marie na Trávníčku. Tělo je opět shodně utvářeno, jsou to opět tři listy dubového typu, které tělo hlavice pokrývají. Jsou na svých hranách opět zaoblené a ve střední části vypouklé, vyboulené, laločnaté, vzájemně se nedotýkají.

V porovnání s listovým dekorem válcových příporek severního portálu a krabů na jeho archivoltě, zjišťujeme nepoměr. Zatímco přípory tvaroslovně odpovídají hlavicím v lodi, jsou kraby utvářeny zcela na jiných principech. Hlavice přípor presbytáře i konzoly po stranách presbytáře mají tělo utvářeno shodně, jde o prstencem ohraničenou spodní část hlavice přípory s polygonálním abakem, tvořeným oblounem, výžlabkem a pak hranou. Shodně mají utvářeny abakus rovněž obě konzoly. Na pravé hlavicí přípory vyrůstá listový dekor z vodorovného stonku jako u hlavice v jihovýchodním koutě lodi. Jedná se následně o dubový list, štíhlý, který má zaoblené rohy a ve svrchní části je vyboulený. Obdobně ze stonku vychází i tři dubové listy levé hlavice přípory při portálu. Listový dekor konzol je částečně osekaný. Celkově jsou listy štíhlejší a ne tolik profilované. To dosvědčují pak především samotné kraby, které jsou utvářeny velice plochými štíhlými dubovými listy, plazícími se po archivoltě. Jsou ze dvou třetin své výšky zcela ploché, poslední třetina je vypouklá. Kraby lze komparovat s listovým dekorem přilehlých hlavic přípor, ale těžko již s masivními profilovanými listy hlavic lodi. Proto se zde dostáváme k paradoxu, kdy hlavice přípor s lodí srovnávat lze a dobereme se podobného tvaru, kraby se však již svým utvářením odlišují. Tuto problematiku nelze zcela uzavřít, ale vysvítá, že jak ostatně uvádí literatura, kraby patří již spíše do okruhu francouzsky orientovaného tvarosloví, hlavice lodi naopak české škoře 2. poloviny 14. století.⁷¹⁵ Hlavice přípor portálu tvoří mezi nimi přechod. Závěrem rovněž nutno říci, že z odlišného tvaru hlavic vysvítá, že na nich nejspíše

pracovalo několik rukou kameníků. Vzhledem k tomu, že se však nenašla žádná kamenická značka, není možné tuto hypotézu zcela potvrdit, je však na základě rozboru nejvýše pravděpodobná.

Velmi zajímavé je dále určitě srovnání hlavic lodi Karlova s presbytářem u sv. Apolináře. Ty totiž vykazují znatelné podobnosti jak v základním tvaru polygonálně ukončené hlavice, tak v samotném utváření listového dekoru. Hlavice u Apolináře (tedy míněny jsou tři s listovým dekorem, zbylé s figurálním dekorem zatím není možné komparovat), jsou tedy kalichové, kalichové tělo je zkráceno. Jsou ze spodní strany ohraničené prstencem, a ze svrchní strany polygonálním abakem, který se ukazuje svými pěti stranami osmiúhelníku. Tělo hlavice je pak poseto listovým dekorem. Jedná se o laločnaté, vypouklé listy, které obemykají rovnoměrně tělo hlavice. Tři hlavice jsou každá z nich utvářeny jiným způsobem. Karlovskému případu listových hlavic lodi je nejbližší hlavice na severní stěně presbytáře, druhá vpravo od západu. Na Karlově se jí pak podobá většina hlavic v lodi pro své shodné utváření kalichovitého krátkého těla s prstencem a polygonálním abakem a především pro utváření listového dekoru. Jen na Karlově jsou listy provedeny kvalitněji, jsou více vypouklé, od sebe vzájemně oddělené a rovněž abakus je ještě profilován výžlabkem. I přes tyto nepřesnosti je apolinářská hlavice severní stěny nejbližším možným komparačním předmětem, srovnatelným s utvářením karlovského listového dekoru i hlavic samotných. Porovnatelnost hlavic lodi Karlova s Apolinářem by mohlo být dalším vodítkem pro možnou vazbu obou staveb a pro principy české gotiky.

Karlovské hlavice lze srovnat dále ještě s vybranými hlavicemi kostela Panny Marie na Trávníčku. Zdejší hlavice jsou určitě B. Grueberem obnovované (což však je údaj, který již nemůžeme bezpečně ověřit, a tudíž se ho pouze domnívám). Proto je otázka, zda je listový dekor původní. Jedná se o kalichové tělo s prstencem i svrchním polygonálním abakem (většina abaků jsou však půlkruhového tvaru!). Listový dekor však již tak docela porovnatelný není. Jednotlivé listy sice vycházejí rovněž ze stonků, ale jsou mohutné, tvary se zásadně liší, jsou odpozorované z přírody, jen částečně stylizované. Nejedná se ani v jednom případě o dubové listy jako na Karlově, ale spíše o různé typy blíže obtížně identifikovaných druhů. Rovněž abaky nejsou již profilované, nýbrž je tvoří pouze svrchní deska.

U sv. Štěpána na Novém Městě překvapivě jde o podobné utváření, ale pouze základního těla hlavice. Jedná se zde rovněž o válcové přípory klenby, jejich hlavice jsou však čistě geometrické, čili bez listového dekoru. Prstenec je na rozdíl od Karlova polygonální. Tělo hlavice je pak rovněž zkrácené kalichové, abakus je výrazným způsobem profilován, ještě výrazněji, nežli na Karlově. Je rovněž tvořen pěti stranami osmiúhelníka.

Porovnatelný s Karlovskými hlavicemi je dále listový dekor několika případů konzol v ambitu kláštera v Emauzích. Zde se jedná o jehlancové konzoly, završené profilovaným abakem, což je princip utváření abaku jako na Karlově, nejde však o zcela shodný tvar profilace abaku. Listový dekor je pak opět drobnějšího charakteru, jedná se o dubové lístky, které se vzájemně dotýkají, obemykají tělo konzoly a střední z nich vytváří vlnu tím, jak se otáčí. Byly by tedy podobné nejvíce nejspíše hlavici s obdobným motive otáčejícího se listu.

Dubové lístky, které se odshora dolů otáčejí, spatříme pak dále rovněž na jediné dochované hlavici přípory jižní předsíně katedrály sv. Víta. Zde jsou dubové listy zpodobněny včetně drobných žaludů, listy vycházejí opět charakteristicky ze stonků. Vzájemně se dotýkají, střední je charakteristicky přetočen odshora dolů. Tyto tvary však již nejsou karlovským případům tolik blízké. Rovněž zcela odlišně utvářený abakus této hlavice tomu nasvědčuje.

Naposledy bych ještě ráda navrhla podobnost utváření listového dekoru v lodi karlovského kostela s listovým dekorem hlavic v kapli sv. Kříže na Karlštejně. Badatele totiž v jejich případě překvapí jejich shodné utváření. Ačkoliv jsou konzoly zcela jiného tvaru, válcového, děleného na dvě části prstencem, kde spodní část je zaoblená do tvaru polokoule a nad prstencem vychází svrchní velmi štíhlá kalichová část hlavice, zakončená nahoře jednoduchým abakem. Co se týče listů, tak se velmi nápadně podobají svým utvářením karlovským. Jsou to dubové listy, které jsou ve střední části rovněž shodně vyboulené, jejich hrany jsou oblé.

Profilace svazkových přípor presbytáře

Architektura interiéru presbytáře je v literatuře dáována do souvislosti s Matyášem z Arrasu. Pod dvoudílnými okny se přímo nachází průběžná, téměř po celém obvodu obíhající bankálová podokenní římsa, tvořená jednoduchou

sešikmenou plochou a pod ní drobným výžlabkem. Skrze její hmotu po stranách všech oken probíhají svazky lineárních přípor. Na nárožích jsou svazky přípor umístěny vedle římsy, na pozicích uprostřed průběžného pásu římsy ji přípory prorůstají, a to tak, že svrchní střední dominantní hruškový profil je již umístěn před římsou, je od ní vymaněn, kdežto ostatní jdou skrze její hmotu. Na rozích přípory hruškovce nemají, je to svazek linií, navzájem od sebe dělených mělkými výžlabky. Vyrůstají ze soklíků, sešikmených, polygonálních, jejichž střední úzká plocha trojboce vystupuje, aby z ní mohl vycházet střední, rovněž vystupující hruškovec. Sokly přípor na nárožích jsou tvořeny třemi stejně širokými stranami. Přípory bez jakéhokoliv přerušení vybíhají přímo do klenby.

Za formálně příbuznou analogii je nejspíše možné k presbytáři Karlova uvažovat o Svatováclavské kapli. Literatura se o možné tvarové detailnější příbuznosti obou prostorů nezmiňuje. Vzájemná podobnost by se projevila především v užití obdobného principu přímého směřování svazků do klenby bez přerušení, postavení soklů nakoso, prorůstání profilů římsou. V užších detailech se odlišují, v kapli nedochází například k vymanění dominantního profilu z hmoty římsy. Kaple byla vysvěcena 30. 11. 1367.⁷¹⁶

Na podélném kresebném řezu z roku 1864 (zmiňovaný výše v souvislosti detailů v lodi), jsou hlavice přípor přerušeny listovými hlavicemi. Listový dekor je spatřitelný i ve spodní části při vítězném oblouku osazených kružbových konzol. Z dobových pamětníků před regotizací se K. Navrátil zmiňuje: „Opuková žebra presbyteria, svižně z podnoží vybíhající, pnou se jako sličné oblouky vkusného žlábkování bez hlavic ku stropu, kde se sbíhají ve svorník.“⁷¹⁷ Naopak J. Neuwirth popisuje: „Hruškovcová žebra, lemovaná po obou stranách výžlabky, vybíhají z listových hlavic přízedních pilířů, umístěných na polygonálních soklech, až do svorníku.“⁷¹⁸ Na kresbě K. Kinšnera, publikované v knize K. Navrátila, se rovněž ku prospěchu tvrzení Navrátila hlavice neobjevují. Otázkou tedy zůstává, co bylo přesným zadáním úkolu studentům vídeňské architektury na studijní cestě v Praze a jak moc se drželi ve své kresbě skutečnosti. Sporné jsou především detaily. Ostění oken, profil soklů i klenební vzorec lodi odpovídá realitě. Realitě neodpovídají pruty kružeb při vnitřní straně okenních ostění, u čehož je možné dovodit, že při následné regotizaci v letech 1871-73 nebyly dodrženy veškeré jemné drobné původní profily prutů. Co se týče velkých kružeb tří zakreslených oken, ty se v detailu se

současností shodují, pouze jsou umístěny v odlišných oknech, což dokládá, že byly při regotizaci skutečně obnoveny dle původních tvarů nedochovaných kružeb.

Problematika utváření svazkových přípor presbytáře je těsně vázána na stať v publikaci Karla Navrátila z r. 1877. Jen zde se totiž vyskytuje přímý popis událostí dosud detailněji v literatuře nereflektované skutečnosti. Jedná se tedy o problém, zda svazkové přípory měly hlavice nebo přecházely do klenby bez nich. Dle dochované plánové a kresebné dokumentace přípory hlavicemi přerušeny byly. To dokládá rovněž Joseph Neuwirth (1893). Existující kresebná a plánová dokumentace se však ve své výpovědi různí. Na některých dokumentech se totiž hlavice vyskytují a na jiných zůstávají přípory bez nich. Vzhledem k tomu, že se zmíněný předěl nachází v realitě v dosti velké výšce, nebylo možné detailně místo ohledat a nalézt případná rezidua kamenné hmoty, která by odkazovala k případnému odsekání hlavic. Po přiblížení místa fotoaparátem nebylo nalezeno ani žádné zdrsnění plochy, které by odsekání nasvědčovalo. Konečně do problematiky vnesl světlo odstavec, uvedený v knize Karla Navrátila. Dle něj totiž šlo o barokní „přílepky“, tedy sádrové hlavice, které byly v presbytáři připojeny v průběhu barokizace interiéru v 40. letech 18. Století. Navrátil přímo uvádí, že v 70. letech 19. Století v rámci regotizačních úprav interiéru presbytáře došlo k odstranění všech barokních přílepků, tedy rovněž hlavic. Na regotizačních úpravách se podílel architekt Alois Turek. Dle tohoto odstavce je tudíž vysvětlitelné, proč se různí některé kresby a plány interiéru se současným stavem. Tato problematika dosud nebyla v literatuře kromě spisu Karla Navrátila dostatečně reflektována.

Původní průběh podokenní římsy presbytáře

Dalším detailem vídeňské kresby byla podokenní římsa presbytáře, která obdobně jako zde, i na kresbě K. Kinšnera horizontálně probíhala až k vítěznému oblouku, oproti dnešní situaci, kdy není dochována. Při detailním ohledání stěny je patrné výrazné zdrsnění toho úseku zdi, který logicky odpovídá právě možnému průběhu původní římsy. Rovněž v detailu na hranici styku římsy s příporou se na její hmotě ve správné výšce objevuje vyboulení, patrné pozůstatek nedokonalého odsekání. Je tedy nanejvýš pravděpodobné, že původně podokenní římsa probíhala až k vítěznému oblouku a byla odsekána

v 70. letech 19. století. Co se týče srovnání se stavbami karlovske doby, nachází se podokenní římsa v presbytářích kostela sv. Apolináře, tak Panny Marie na Trávníčku. Vzhledem k převažujícímu tvarosloví obou staveb, které podle mého názoru lze spíše spojovat s architekturou karlovske lodi, však tento argument není tudíž dostatečným pro vhodnou komparaci. Můžeme se tudíž v karlovske případě držet nalezených pozůstatků po podokenní římsě včetně kresebné a literární dokumentace, které existenci římsy dokládají, spíše nežli brát v úvahu v tomto případě nevyhovující komparační vztahy.

Shrnutí problematiky srovnávací analýzy

V rámci této kapitoly jsem navrhla možnosti srovnání tvaroslovných detailů kostela na Karlově s dobovou stavební produkcí karlovske doby, a sice se stavbami novoměstského okruhu a vybranými stavbami Středních Čech. Domnívám se, že problematika je dosti složitá a předložená kapitola proto musí být brána jako hypoteticky podložitelná fakta. Nemůžeme se než dohadovat o stavebních souvislostech bez hloubkových stavebně historických průzkumů, resp. standardních průzkumů jak po stránce stavební, tak historické v archivech. Vzhledem k tomu, že autorka provedla průzkum pouze na základě obhlídky v terénu a studia dostupných nepublikovaných materiálů stavebně historických průzkumů a dostupné literatury, a neprovedla již detailní archivní průzkum, není možné vyvozovat z předložené studie právoplatné závěry, ale je možné ji brát pouze jako hypotézu, směřující k dalšímu prohloubení poznání případných stavebních souvislostí. V rámci možností komparace byly celkově zjištěny těsnější vazby kostela na Karlově ke kostelu sv. Apolináře (1362 přesídlila kolegiální kapitula ze Sadske do Prahy, 1376 ještě nebyl kostel dokončen),⁷¹⁹ ať již porovnáním prvků jeho vnitřního klenebního systému, okenních kružeb, nález shodné kamenické značky tuto hypotézu může zčásti potvrdovat. Vazby byly zjištěny rovněž k architektuře Sázavského kláštera po roce 1340, tedy ke kapitulní síni, trojlodí a západní věži, jež dokládá shodné tvarosloví, stejně jako výskyt dvou shodných kamenických značek. S ostatními objekty lze bližší stavební souvislosti pouze předpokládat, avšak zatím nikoliv je doložit. Co se týče podobností se Staroměstskou mosteckou věží, domnívám se, že tyto dvě stavby přesvědčivě porovnávat ve svých tvarech je značně obtížné, vyžadovalo by to prohloubení poznatků ze stavebního vývoje kostela na

Karlově. Lze pouze předpokládat podle výskytu shodných kamenických značek, že ruce kameníků, které pracovaly na Staroměstské mostecké věži, měly co do činění rovněž na Karlově, avšak pro zcela rozdílné ideové i tvaroslovné stavební důvody. Souvislosti s katedrálou sv. Víta lze pouze předpokládat, ale nikoliv doložit. Velká různorodost tvarosloví kostela na Karlově činí problematiku vhodného srovnání velmi těžkou. Máme co do činění se složitou stavbou, na níž lze vyčíst stopy různých tvaroslovných principů, které střídavě odpovídají podle literatury české školy 1. poloviny 14. století s dvorskou katedrální hutí Matyáše z Arrasu, jak nejnověji podotkla Klára Benešová.⁷²⁰ Rozlišit, co je na Karlově dílem které stavební huti, rozdílných rukou kameníků a případně důsledkem změny architekta se v této práci nepodařilo spolehlivě vyřešit a zůstalo jen na poli hypotéz. Problematika komparace karlovského kostela se tudíž uzavírá v rámci těchto hypotéz, které bude potřeba prohloubeným studiem archivních materiálů i stavby samotné a prohloubeným studiem staveb jejího okruhu ještě doplnit.

V. Kostel Narození Panny Marie v Novém Městě nad Váhem

Úvod

Kostel Narození Panny Marie v Novém Městě nad Váhem se nachází v kraji Trenčianském, okrese Nové Mesto nad Váhom. Kostel je ve slovenském Ústředním seznamu památkového fondu SR zapsán s areálem pod číslem 1277/1 – 5. Areál tvoří farní kostel, který byl za kulturní památku vyhlášen v roce 1963 pod číslem PZ 26/09/63, dále opevnění kostela, budova probošství, sousoší Golgota a socha Panny Marie s dítětem.

Část I.: Historická fakta

Přehled literatury⁷²¹

Počátky literatury ke kostelu Narození Panny Marie v Novém Městě nad Váhom spadají do 90. let 19. Století.⁷²² Novým Městem nad Váhom se zabývali zpočátku především maďarští historiografové, Pál Jedlicska (1891)⁷²³ a Bertalan Reviczky (1897)⁷²⁴. Velkým přínosem především publikace B. Reviczkého je shromáždění přepisů latinských listin, vztahujících se k probošství Panny Marie, a sice datovaných od roku 1225 až do r. 1695, které v současnosti nejsou jiným způsobem dostupné.⁷²⁵ Probošství zmínil ve své práci z roku 1926 rovněž Gyula Ethey.⁷²⁶ Počátky zmínek o kostele v české a slovenské literatuře o umění spadají do dvacátých let 20. století. V roce 1925 se objevil článek J. Houdka ve Slovenském deníku.⁷²⁷ Houdek jako první uvedl latinské listiny, které se váží k počátkům Nového Města.⁷²⁸ Vylíčil stručně historii Nového Města a rovněž uvedl základní data ke stavební historii kostela. Co se týče jeho popisu, omezil se na konstatování, že objekt byl zásadně přestavěn v barokní době za probošta Haška a že z gotického slohu zůstala pouze polygonální podoba a klenba presbytáře, okna věže a opěrné pilíře.⁷²⁹ Cenné je však především citování nápisů v kostele, jež se do dnešní doby nedochovaly v úplnosti.⁷³⁰ V roce 1927 vydal následně publikaci o Novém Městě František Loubal.⁷³¹ Ten se však omezil na pouhé zmínění původního kostela v době kolem roku 1263 bez uvedení jeho přestavby po roce 1414.⁷³² Dalším autorem byl Vladimír Wágner. Ten ve své publikaci z roku 1930 zařazuje výstavbu kostela do třetího období gotiky na

Slovensku, a sice do doby Zikmundovy, ohraničené rokem 1400 a nástupem krále Matěje v roce 1458.⁷³³ Do tohoto období spadají i další stavby, mimo jiné především přestavba domu v Košicích, Bratislavě a chrámu sv. Egidia v Bardějově. Uvedl do literatury základní dataci založení kostela Stiborem ze Stiboríc v roce 1414 na místě staršího kostela, jeho dokončení k roku 1423 a jeho zbarokizování v 17. Století. Jako první upozornil na charakteristický prvek utváření presbytáře, v němž žebra křížových kleneb dosedají na válcové přípory s hlavicemi.⁷³⁴ První souhrnnou umělecko-historickou analýzu objektu provedl Václav Mencl. Ten se stavebním vývojem kostela zabýval především ve 30. letech⁷³⁵ a vrátil se k němu rovněž v roce 1948⁷³⁶ a 1969.⁷³⁷ Mencl jako první uvedl do literatury návaznost novoměstského oktogonu na dispozici pražského kostela na Karlově. Dle něj se jedná o půdorysnou repliku.⁷³⁸ Jeho základní výzkum je zásadním příspěvkem k poznání stavebních dějin kostela.⁷³⁹ Jako první detailněji analyzoval jednotlivé stavební fáze (románská, datovaná před polovinu 13. století; gotická v době po roce založení 1414; renesanční v 1. polovině 16. století a barokní na konci 17. století). Vycházel rovněž z nápisových desek v kostele a z pramenných zpráv. Dále se ve třicátých letech stavební historií kostela zabývali Gyula Ethey a J. Csemegi (1938)⁷⁴⁰. Ti v článku představili vlastní teoretickou rekonstrukci zaklenutí kostela v podobě vnitřního oktogonu s osmihranným ochozem. Přičemž vnitřní oktogon na osmi pilířích je zaklenut kupolí a jednotlivá klenební pole ochozu jsou zaklenuta střídavě křížovými klenbami a trojicemi paprsků. Tímto principem zaklenutí a utváření vnitřního prostoru se pokusili přirovnat novoměstskou stavbu centrálam byzantským, které byly následně rozvíjeny kaplí cášskou a stavbami jejího okruhu.⁷⁴¹ Do čtyřicátých let patří výše zmíněná publikace Václava Mencla. V šedesátých letech je potřeba zmínit práce Denisy Kahounové (1962),⁷⁴² která vycházela z předešlých časopiseckých článků Václava Mencla a nepřinesla, co se týká stavebních dějin kostela, nic nového. Dějinami probošství se dále zabýval Július Gabriš (1963 a 1968), novoměstský farář a probošt v 60. letech 20. století.⁷⁴³ Vycházel z listinných materiálů, uložených na faře probošství, jež v současnosti vzhledem k tomu, že fond není uspořádaný, nejsou ke studiu dostupné. Proto je jeho příspěvek nesmírně důležitým pramenem poznání dějin probošství a s tím i jeho kostela. Gábriš sepsal na základě pramenných zpráv dějiny probošství od jeho počátků do jeho současnosti, jedná se o první

soubornou monografickou práci, věnovanou tomuto tématu. Jeho hlavní zásluhou je však publikování poznatků, které byly zjištěny archeologickým výzkumem v lokalitě při jižní straně západního průčelí a stratigrafickým výzkumem podloží návrší kostela po jeho jižní straně. Prvním výzkumem z roku 1962 došlo k odhalení základových konstrukcí, interpretovaných jako základové zdivo románského kostela.⁷⁴⁴ Na podkladě výzkumu byla rekonstruována původní dispozice kostela jako trojlodní bazilika s dvojvěžovým západním průčelím.⁷⁴⁵ Především výzkumem z roku 1959, jemuž předcházelo zřícení části hradby, která obepínala návrší, na němž je kostel vystavěn, byly stratigraficky zjištěny tři vrstvy nad sebou ležících pohřebišť. Nejstarší byla odatována do 2. poloviny 9. století, nad ní do 13. století a svrchní do 16. století.⁷⁴⁶ Na základě tohoto nálezu však Gábriš dosti nekriticky vyvodil, že původní náboženskou osadu s křesťanským pohřebištem museli založit sv. Cyril a Metoděj, neboť přes Nové Město vedla cesta z Velehradu do Nitry a byl zde rovněž brod přes Váh.⁷⁴⁷ O kostele bylo souhrnně pojednáno rovněž v Súpisu pamiatok na Slovensku (1968).⁷⁴⁸ Byly zde zesumarizovány poznatky o stavebním vývoji kostela. Jeho počátky jsou kladeny do poloviny 13. století, z této doby se zachovala spodní část věže s ústupkovým portálem, další stavební etapa nastala v letech 1414 – 1423, v níž došlo ke gotické přestavbě za augustiniánů po vzoru kostela na Karlově v Praze, v polovině 16. století byla k objektu připojena sakristie. Důležitou etapou je barokní přestavba v letech 1667 – 1675, při níž došlo k vestavění arkád a vytvoření tím pádem barokního trojlodí, kostel byl nově zaklenut a vyzdoben štukovým ornamentálním dekorem. V polovině 18. století došlo k přístavbě západní předsíně, nástavbě věže a jejímu zastřešení. Nová je zde zmínka o restaurování kostela architektem J. Lippertem na konci 19. století. V sedmdesátých letech vznikl jednak článek Ernő Marosiho (1971)⁷⁴⁹. Ten v něm zařadil kostel Panny Marie do řady staveb v Uhersku, ovlivněných parléřovským uměním. Marosi opět vyzdvihl princip okopírování pražské karlovske svatyně, na niž navázal Stibor ze Stiboric svým nově fundovaným chrámem. Na výjimečný stavební typ navázal Stibor nejen kvůli tomu, že z Karlova byl osazen rovněž novoměstský klášter, na návaznosti měl podíl rovněž fakt Stiborových doložených studií v Praze a další politické souvislosti.⁷⁵⁰ Podle Marosiho je v tomto případě nutno odvozovat původ těchto dvou nákladných privátních staveb od říšské kaple v Cáchách.⁷⁵¹ Na konci 70. let následně vznikl rovněž

příspěvek Silvie Paulusové a Ivana Gojdiče (1979).⁷⁵² Autoři se zabývali především rekonstrukcí zaklenutí novoměstského kostela na základě podrobného průzkumu půdního prostoru objektu. V článku představili zároveň dvě další oktogonální centrály stiborovské doby na Slovensku, hřbitovní kapličky ve Skalici a Holíči. V osmdesátých letech se stavebními dějinami kostela zabývala Mária Kodoňová (1984).⁷⁵³ Nově navrhla označení tzv. beckovského výtvarného okruhu pro stavby, realizované po dobu působení Stiborovců na Pováží. Jedná se v rámci tohoto okruhu o několik stavebních kruhů: nejprve o jednoduší pozdně gotické kostely na Pováží, centrální stavby s oktogonálním půdorysem, mezi něž kromě novoměstské centrály zařadila rovněž centrály v Skalici, Holíči a Hlohovci, a naposledy beckovský hrad a stiborovské stavby mimo Slovensko. Ve svých závěrech o stavbě novoměstského kostela však doslovně vycházela z předešlého výzkumu I. Gojdiče a S. Paulusové. K tématu se vrátil rovněž Ernő Marosi (1987).⁷⁵⁴ V devadesátých letech byl publikován příspěvek Metoděje Zemka (1994).⁷⁵⁵ Zde byla přednesena základní historická data k dějinám kláštera od počátků kolem roku 1414 do konce 16. století. V roce 2000 vyšla stať Ernő Marosiho.⁷⁵⁶ Marosi shrnul možné rekonstrukce zaklenutí novoměstského chrámu. Navrhl zabývat se detailněji rekonstrukcí západního průčelí, které dle něj mělo původně být náročné, ale patrně zůstalo nedokončené. Rekonstruoval je jako dvouvěžové průčelí, složené z románské a přimyšlené gotické novostavby věže, předsíně a případné empory nad ní.⁷⁵⁷ Takto utvářenému průčelí dle něj mohly být analogiemi dóm v Cáchách nebo Frauenkirche v Norimberku.⁷⁵⁸ V roce 2001 vypracoval Denis Haberland na Univerzitě Komenského v Bratislavě na stavební dějiny kostela diplomovou práci (2001),⁷⁵⁹ v níž shrnul přínos dosavadní literatury, vypracoval stavebně historický průzkum objektu a rozšířil jej o dobové analogie. O rok později publikoval o kostele článek (2002).⁷⁶⁰ Ve stejném roce zmínil kostel Panny Marie ve své publikaci o gotické sakrální architektuře Slovenska Karol Kahoun (2002).⁷⁶¹ Kahoun pouze velmi stručně zmínil odvození novoměstského kostela z pražského prostředí. V roce 2005 se kostelem zabývala naposledy opět Silvia Paulusová, která vypracovala Architektonicko – historický výzkum archeologicky odkrytých konstrukcí v roce 2005.⁷⁶²

Archivní prameny z období středověku (15. století)⁷⁶³

Zakládací listina kláštera augustiniánů kanovníků v Novém Městě nad Váhom pochází z 16. ledna 1414.⁷⁶⁴ Zakladatelem byl Stibor ze Stiboric starší. V úvodu listiny se praví, že klášter řeholních kanovníků na počest blahoslavené Panny Marie v Ujhely zakládá Stibor spolu se svou manželkou Dobrochnou a synem Stiborem, a sice pro spásu duší rodičů, dobrodinců, na odpuštění hříchů vlastních i všech přátel atd. Do kláštera, jak z listiny dále vysvítá, byli uvedeni probošt Petr s dvanácti bratry, jimž se ukládá, aby konali každý den příslušné bohoslužby za spásu živých i mrtvých.⁷⁶⁵ Dále listina pamatuje na hmotné zabezpečení kláštera, když klášteru věnuje obce Pobedim a Bašovce.⁷⁶⁶ Podle J. Gábriše byla Stiborova listina potvrzena ostráhomským arcibiskupem, králem Zikmundem Lucemburským a papežským nunciem.⁷⁶⁷ Dalším listinným údajem k dějinám stavby ve středověku je podle Gábriše listina z roku 1419, dochovaná v archivu probošství, v níž vacovský biskup Štefan klášterní kostel vysvětil, a sice v sobotu před čtvrtou nedělí po Velké noci, přičemž druhý den vysvětil filiální kostel v Moravském Lieskovém.⁷⁶⁸ Z roku 1423 pak pochází gotický nápis nad hlavním portálem západního průčelí kostela, jenž vypovídá o Stiboru starším, zakladateli kláštera, nápis byl realizován Stiborem mladším. Text zní „*Anno Domini MCCCCXXIII Magnificus Dnus Stiborius Wajvoda quondam Transilvan fundator hujus Monasterii instituit hoc opus Ecclesiae. Orate pro eo.*“ (Léta Páně 1423 vznešený pan Stiborius svého času vévoda Sedmihradský zakladatel tohoto kláštera vystavěl dílo tohoto kostela. Modlete se za něj). Podle Václava Mencla by mohl svědčit o případném dokončení oktogonu kostela, pakliže je umístěn na původním místě.⁷⁶⁹ Ze 4. září 1431 pak v závěti Stibora mladšího bylo uvedeno, že klášter v Novém Městě získal do državy ještě obec Andovce.⁷⁷⁰ Toto jsou klíčové listinné doklady ke středověkým stavebním dějinám kostela v Novém Městě nad Váhem v 15. století.⁷⁷¹

Barokní archivní prameny: tzv. kanovnické vizitace

Dalšími velmi cennými archivními doklady, vztahujícími se k probošství, a disponujícími též konkrétními údaji k samotnému kostelu, jsou tzv. Kanovnické vizitace, jež byly doloženě provedeny v letech 1780, 1788 a 1797.⁷⁷²

Podle Viery Mlynářčikové⁷⁷³ dochází až do současnosti k tzv. kanovnickým vizitacím, jež přinášejí spoustu cenných informací o objektech kostelů a

klášterů. Pro účel diplomové práce jsem se soustředila na zprávy, týkající se architektury kostela v Novém Městě nad Váhom, jeho situace, popisu a zhodnocení, které se v rámci rozsáhlých vizitací nachází většinou na samém počátku. Ke zkoumání vizitací mě dovedlo rovněž zjištění, že se jimi ještě nikdo z badatelů o kostele nezabýval. Proto zde budu uvádět vybrané pasáže v latinském znění s překladem od studenta latiny, Bc. Libora Duchka. Myslím si, že informace, získané o objektu z kanonických vizitací by neměly být při hlubším studiu stavebních dějin kostela opomenuty. Na úvod několik věcných informací o vizitacích obecně, převzatých z úvodu k jejich soupisu od Viery Mlynarčíkové.⁷⁷⁴ Kanonické vizitace mají za úkol shromáždit všechny dostupné informace o farách v konkrétních diecézích. Vykonává je většinou biskup ve své vlastní diecézi nebo jejich prováděním obvykle pověřil jemu podřízené osoby – generálního vikáře nebo arcijáhna. Úkolem biskupa je provést vizitace každým rokem v části diecéze tak, aby ji „provizitoval“ za pět let celou. Podle Ottova slovníku naučného se rozlišují vizitace generální, které vykonával sám biskup, od kanovníckých, které prováděl okresní vikář.⁷⁷⁵ Podle Mlynarčíkové první doklady o kanovníckých vizitacích pochází již z Byzantské říše ze 4. století, v Evropě se objevují v 6. století.⁷⁷⁶ Cílem vizitací je podat informace o stavu jednotlivých far, o jejich majetkových poměrech, vlastnictví nemovitých objektů v jednotlivých obcích, o výkonu funkcí duchovních osob, o dodržování církevní disciplíny, víry a mravů.⁷⁷⁷ Při vizitacích se má přezkoumat architektura chrámů, kaplí v jakém jsou stavu, dále oltáře a předměty, které jsou používány při bohoslužbách, čili movité předměty z objektů. Současně má dojít k revizi toho, jak jsou na faře dodržovány liturgické obřady, svátky, otázky víry. Výsledkem revizí v terénu je sepsání všech zjištěných dat do závěrečné zprávy.⁷⁷⁸ V některých případech docházelo k zasílání vypracovaných otázek na fary v předstihu (tzv. instrukcí neboli tzv. puncta interrogatoria), přičemž při revizích si vizitátor zodpovězená data zkontroloval.⁷⁷⁹ K Novému Městu nad Váhom byly vizitace provedeny v letech 1560 a následně víme až o vizitacích z let 1780, 1788 a 1797.⁷⁸⁰ O vizitaci z roku 1560 psal Július Gábriš ve svém spise Dějiny prepozitúry v Novom Meste nad Váhom, vyšlém v Trnavě roku 1968.⁷⁸¹ Vizitátor údajně napsal, že po posledním pustošení kostela v roce 1545, začal se kostel opravovat, ale tato oprava se nedokončila.⁷⁸² Text vizitace zní „*Ecclesia B. Virginis Praepositurae imperfecta, sine testudine vel tabulis et pavimento. Esset*

idem egregium aedificium si in finem deductum fuisset. Negotium, quod fenestrae nulla habeant vitra, ventus in ea sacra peragentes turbat, lumina extiguit, vestimenta sacerdotalia et altarium ornamenta evertit, pulveribus inplet."⁷⁸³ Následující doba 2. poloviny 16. století, celého 17. století a 1. poloviny 18. století není vizitacemi zmapována. Můžeme se opřít až o vizitace z 2. poloviny 18. století.

Kanovnícké vizitace farního kostela Nového Města nad Váhem⁷⁸⁴

Kanovnícká vizitace z 25. 11. 1780⁷⁸⁵

Tuto vizitaci provedl kaplan Stephan Nagy. Jedná se o zásadní text, jenž byl následujícími vizitacemi přebírán. Libor Duchek si všiml, že texty vizitací jsou často nesrozumitelné kvůli tomu, že autoři často opisovali a syntax jim byla cizí. V pozdějších textech dle Duchka klesá jejich úroveň a v prepisech jsou nelogické náhražky často neexistujícími slovy. Kanovnícká vizitace z roku 1780 začíná textem o původu probošství ve Vágh Ujhely. Následně se Nagy zabýval samotným kostelem, vypracoval popis situace, exteriéru, interiéru a vnitřního vybavení. Rovněž se zmínil o zásadní problematice rozmístění krypt v objektu. Tímto způsobem byly vystavěny následně texty všech dalších vizitací.⁷⁸⁶

De Ecclesia Praepositurali

*Ecclesia haec Praeposituralis et Parochialis oppido Vagh – Ujhelly ad lasus oppidi versus orientem in exiguo colliculo facile accessibili situata, a periculo incendii et rapacis vero fluvii accessu plane remota est. Ecclesia haec partim ex quadratis, partim aliis lapidibus tegulis ustis aedificata, columnis muratis externae munita, imbricibus tecta, interne tota quadrato marmore albo strata est. Habet turrim frontispicis eminentem ex solidis materialibus erectam solido futero per modulo arcus firmata orgiarum 3 et 2 rum pedum longam, toti demque latam: ex muro org. 15, ex ligno org. 12 altam, lamina alba tectam, pergula ferrea pro precone nocturno, Imbricinibusque deserviente, horologio quadrantes, horasque sonante, tribus majoribus, minoribus vero intra cuppas pluribus fenestris in instructa.*⁷⁸⁷

Hujus Ecclesiae Sanctuarium est forma a reliqoo corpore. Ecclesia distinctum, una gradu a navi elevatum sub fornice eleganti labore stucatura,

*pulcherrimisque picturis exornatum, longum orgig 6, latum org. 4 et 3. Pedum, altum orgig 6..*⁷⁸⁸

*Post hanc datur in latere muri locus excavatus, sectio lapidibus per margines restitus, an vero pro recondendo venerabili condam praeparatus fuerit sciri nequis, cum ejus pars inferior una tantum spitama a terra sis elevata. Navis Ecclesiae aque sub fornice structa, insigni labore diversissimisque picturis ornata, ex utraque parte duabus intermedios muratis columnis firmata org. 12 longa, totidemque 8 org. Alta satis lucida, sicca, et Populi Parochiani vicinibus pro Divinis comparensis capax est.*⁷⁸⁹

*In ea datur Chorus musicorum supra portam majorem in parte inferiori ex muro in superiori ex ligno excusus flavo colore pictus et in sculpturio inauratus organs ..et multiplicibus musicalibus instrumentis instrusus, in cujus parte inferiori haec est inscriptio: Styborius totius Vagi Dominus has aedes posuit, quas Jacobus Hasko propriis sumptibus reaedificavit noviter Comes Antonius de Reva Fulgere fecit. Reperiunt in ea duae cryptae, altera per D. Jacobum Hasko, loci olim Praepositum curata, infra Sanctuarium in longitudinem 3, in latitudinem 2orig extensa, adituque ex navi ecclesiae provisae est, cum inscriptio ne lapidi superposito insculpta: Rendissimus Dnus Jacobus Hasko eleq Eppus Rosonz Abbas de Rajk, Praepositum B. M. V. de Vagh – Ujhelly fieri fecit M. D. C. L. XXXV: Altera e eregione portae inferioris sita infra navim Ecclesiae in longitudinem trium, in latitudine 2 dum orgig protensae, quae per quem curata sit, nesciri nequis. Tertia demum exigua ad atrium Portaeminoris situata, aditu ex caemeteris provisae, quod quid benedictum, solido muro cinctum, sed a tempore canonicae visitationis Anno 1756 sepulturae amplius non deservit in hac cadavera putrida ac Cryptis extracta reponebantur, sed iam iis repleta obmurata est, Anno 1775 crypta haec omnes nondum adnovum scriptum aditu externe reformatae sunt, illa utpote qua aditu ex ipsa ecclesia provisae sunt, earum reformatio ne ruina ecclesiae protiberat, instituetur interim ad illud tempus nemo ad eas sepelietur., habet haec ecclesia duas portas, alteram majorem eregione Arae majoris supra quam legitur haec inscriptio: Honoribus B. M. V. Nata hanc Ecclesiam gratuitis expensis curavit instaurari Jacobus Hasko Praepositus Vagh – Ujhelly.*⁷⁹⁰

Alteram minorem exlatere Praepositurae obverso quo bene munitam quarum uti et sacristiae clareo apud capellanos conservantur. Sacristia hujus

*Ecclesiae est aequae ex solidis materialibus sub fornice aedificata, asserit strata, satis ampla, sicca, lucida, cratibus in fenestris solida porta bene munita, supra quam datur conservatorium.. porta, lamina ferrea obducta, provisum, in quo pretiosis sacra supellex, cujus ordinarius usus non habet, prout et libri Ecclesiae asservantur.*⁷⁹¹

Kanovnická vizitace z 29. 8. 1788⁷⁹²

Tato vizitace obsahuje dosti zásadní informace k situaci, exteriéru kostela a k jeho movitému vybavení. V úvodu je zmíněna jeho poloha ve městě a umístění hřbitova a krypty při kostele.

Visitatio Batthyaniana Parochia curata Praeposituralis Vágh-Ujhelyiensis lecta 29a Augusti 1788

Fol. 364, 364b

De Situ Ecclesia

*Ecclesia curata Praeposituralis in privilegiato Oppido Vagh-Ujhely ad latus, Oppidi Orientem versus in exiguo Colliculo facile accessibili situata, a periculo Incendii satis tuta, a rapaci vero fluvio plane remota est. Ambit hanc Ecclesiam Caemeterium benedictum, muro cinctum, in quo antea soli Catholici absque omni taxa sepeliebantur, verum ob multitudinem sepultorum ibidem cadaverum a tempore Canonicae visitationis Anno 1756to peractae sepulturae amplius non deservit, accedente etiam nova Dispositione Diecesana in Bguis Mandatis Regiis fundata, quae usum ejusmodi Caemeteriorum vetat. In Crypta tamen hujus Caemeterii e regione portae majoris Ecclesiae existente Catholici erga taxam suedum sepeliuntur.*⁷⁹³

Jak z vizitace vyplývá, jedna z více krypt, které se nacházely při kostele, která byla umístěna před západním vstupem, sloužila k pohřbívání i po zákazu pohřbívání okolo kostela po roce 1756. Je velice důležité, že je zde zmíněna, protože se patrně skutečně jedná o kryptu, která byla objevena při archeologickém výzkumu v roce 2005 a již se detailněji zabývala Silvia Paulusová.⁷⁹⁴ Následuje další část textu vizitace, který se týká popisu exteriéru kostela.

De exteriori structura Ecclesiae

Ecclesia moderna exordium suum debet magno illi Fundatori Stiborio Transylvaniae Voivodae totius Vági Domino, per quem demolita antiqua in fundo parochiali 1423 propriis expensis in collegiatam Canonice Regularium

Ordinis S. Augustini erecta est. Testatur istud Inscriptio Gothica , quae supra majorem Ecclesiae portam ita sonat: „Anno Domini 1423o Magnificus Dnus Stiborius condam Vojvoda Transylvaniae Fundator hujus Monasterii institut hoc opus Ecclesiae Orate pro eo“. Testantur etiam collationales praelibati Stiborii Martino Praeposito datae, utpote de Anno 1414 emanatae Preposituram curatam B. M. Virginis novae Civitatis ante erectionem modernae Ecclesiae praeextitisse.⁷⁹⁵

Nyní následuje pro nás klíčový odstavec, v němž je popsána samotná stavba kostela.

Ecclesia haec partim ex quadratis, partim aliis lapidibus, ustisque tegulis aedificata, columnis muratis externe munita, imbricibus tecta, interne tota albo quadrato marmore strata est. Habet Turrim a frontispicio eminentem ex solidis materialibus erectam. (...) Lamina alba tectam, pergula ferrea, cubilique super campanas pro nocturnis vigilibus deserviente provisam, atque horologio quadrantes et horas sonante, majoribus tribus, pluribus vero intra Cuppas fenestris instructam. Hanc Turrim occasione vastatae per Incendium Ecclesiae 1429. Adalbertus Revay Praepositus expensis suis prope 4000 fl. Superadditis duobus praegrandibus fulcris munivit.⁷⁹⁶ Hujus Ecclesiae Sanctuarium est forma a reliquo corpore⁷⁹⁷(...) Cryptam sepeliuntur Catholici erga taxam fuod 14. Habet haec Ecclesia duas portas, alteram majorem e regione Arae majoris, supra quam legitur haec Inscriptio: „Honoribus Beatae Virginis Natae Hanc Ecclesiam gratis expensis instaurari curavit Jakobus Hassko Praepositus Ujheliensis“ Alteram minorem ex latere Praepositurae obverso utramque bene munitam, quarum uti et Sacristice Claves apud Capellanos consistentur.⁷⁹⁸

Sacristia hujus Ecclesiae est aequae ex solidis materialibus sub fornice aedificata, asseribus strata, satis ampla, sicca, lucida, cratibus in fenestris et solida porta bene munita supra quam datur Conservatorium, Porta lamina ferrea, obducta provisum, in quo pretiosior sacra supellex, cujus ordinarius usus non habetur, prout et libri Ecclesiae asservantur. Extat insuper in ipsa Sacristia ferrea fornax, ut tempore hyeniis maxime infirmi Divinis interesse ibique commodius suas Consessiones peragere queant.⁷⁹⁹

Kanovnická vizitace z 10. 11. 1788⁸⁰⁰

De Ecclesia Praepositurali

(...) Ecclesia hac Praeposituralis et Parochialis in Oppido V-Ujhel ad Latus oppidi versus orientem in exiguo colliculo facile accessibili situata, a periculo incendii utcunque rapacis vero fluvii accessu plane remota est. Ecclesia haec partim ex quadratis, partim ex aliis lapidibus, tegulis notis aedificata, columnis muratis externe munita, imbricinus tecta, interne tota quadrato marmore albo strata est, habet turrim a frontispicio eminentem ex oblidis materialibus erectam solido Fulcro per modum arcus firmata orgiarum triobus et duorum pedum longam, totideinque latam: ex muro org. 15, ex ligno or. 12 altam, lamina alba tectam, pergula ferrea pro precone nocturno, Tubicinibusque deservientem Horologio quadrantes, horasque sonante, tribus majoribus minoribus vero intra cuppas pluribus fenestris instructa, hujus Ecclesiae Sanctuarium est forma a reliquo corpore Ecclesiae distinctum, uno gradu a navi elevatum sub fornice eleganti labore, stucatura pulcherrimisque picturis exornatum longum ...⁸⁰¹

Kanovnická vizitace z 6. 11. 1797⁸⁰²

De Ecclesia Parochiali in Vagh Ujfalu

De Ecclesia Situs, et Structura, Ornatu

Situs Ecclesiae Matris Vagh – Ujfalvensis

Ecclesia haec situata est extra Pagum inter Agros. Loco modice elevato, sicco, ab Incendiis securo, ejus Sanctuarium respicit ortuny. Est circa illam Caemeterium muro cinctum, benedictum sepulchris antiquis planatis, non item novis, fere plenum. Cingtura hujus eget novo Tecto: Crucifixi effigies laminea detriva in Cruce lignea srat ante Caemeterium. Fundamenta Ecclesiae bene consistunt absque ruina. Habet Ecclesia haec Cryptas duas: unam infra Sanctuarium, altera infra navium Ecclesiae, ingressus ad utranique est ab intus, ad posteriorem interdum Sepeliuntur Cadavera Mortuorum.⁸⁰³

Structura Ecclesiae Exterior

Est ex solidis materialibus murata, ... ejus validi ab extus muratis columnis firmari, Tectum habet bonum Scandulaceum, Turrium altam coloistis Scandulis tectam, solidam muratam, in qua exstant duae campanae, una 8a altera 4

centerariorum. /: juxta Specificationem Visitationis Canonicae 1766:/ de harum consecratione non constat. Accessus ad has est ab extuis Navium Ecclesiae et Turrim quisnam strucxerit. Non constat sanctuarium adjici curavit, Sp Dnus quondam Antonius Prilefitly Ao 1753 non est consecrata, neque ullo Privilegio aut Indulgentiis provisa.⁸⁰⁴

Structura Ecclesiae Interior

Ecclesia haec est fornita, munda, choro/: in quo erat organum Murationum novium coloratum:/et Sacristia Muratis provisa. Sacristia est in Latere Evangelii, ex qua est Accessus ad cathedram antiquam ligneam denuo coloratam. (...)⁸⁰⁵

Závěr k vypovídací hodnotě kanovníckých vizitací

Výše odcitované kanovnícké vizitace jsou důležitým barokním pramenem pro poznání historie probošství i stavebních úprav objektu. Přinášejí svědectví o nápisových deskách, které se v kostele v některých případech do současnosti nedochovaly, a tudíž jsou pramenem prvního stupně. Pomohly ozřejmit situování krypt v kostele i v jeho blízkosti. Jsou prvními dochovanými popisy architektury kostela. Obsahují jako první literární doklad dokonce rozměry stavby kostela. Vypovídají, co se týče opěrných pilířů věže, o jejich možném založení až proboštem Vojtěchem Révayem, který byl ve své funkci v letech 1719 – 1733.⁸⁰⁶ Tento argument, pakliže by mohl být přijat, by posunul dataci pilířů z původního předpokládaného 16. století do počátku 18. století. Prozatím nemáme další podklady pro rozhodnutí, zda by tato datace skutečně mohla být možná, necháváme ji zde proto jako hypotézu.

Historické souvislosti pro období středověku

Počátky Nového Města nad Váhom. Řád benediktinů.

Počátky Nového Města nad Váhom se zabývali již od konce 19. století maďarští autoři, jako např. především Bertalan Reviczky v publikaci z roku 1897.⁸⁰⁷ Z nejdůležitější slovenské literatury o počátcích a vývoji Nového Města nad Váhom je potřeba zmínit následně práci Františka Loubala, který se pokusil o jeho první monografii v roce 1927.⁸⁰⁸ Dále se městem a jeho vývojem zabývali především Denisa Kahounová ve své diplomové práci a v článku⁸⁰⁹, A. Jursa (1970)⁸¹⁰, Peter Hajduch (1971)⁸¹¹, Jaroslav Straka (1973)⁸¹², Bohumil Kováč (1997)⁸¹³, v letech 1983⁸¹⁴ a 2000⁸¹⁵ vyšly dosud jeho dvě stručné monografie. Naposledy se historickým vývojem města zabývali rovněž D. Haberland ve své diplomové práci,⁸¹⁶ M. Zemene (2004)⁸¹⁷, Martina Orosová (2006)⁸¹⁸ a kolektiv autorů z Krajského pamiatkového úradu v Trenčíně ve spisu o Zásadách pamiatkovej zóny Nové Mesto nad Váhom (2006)⁸¹⁹. V roce 2006 vyšla současná monografie Beckova a ve stejném duchu se v blízké době počítá s vydáním monografie Nového Města.⁸²⁰

Počátky Nového Města nad Váhom dosud nebyly plně objasněny. Pro úplnost ve všeobecném přehledu je dle archeologických výzkumů datováno nejstarší osídlení do paleolitu do doby asi 240 tisíc let př. n. l.⁸²¹ Na území města byly zjištěny i pozůstatky osídlení z eneolitu s kulturou kanelované keramiky⁸²², z mladší doby bronzové⁸²³, byl učiněn nález popelnicového pohřebiště z mladší doby lužické⁸²⁴ a rovněž je doloženo osídlení z doby slovanské s pohřebištěm z doby Velké Moravy.⁸²⁵

Vznik středověké osady souvisel s budováním pásma pohraničních opevnění na hřebenech Malých a Bílých Karpat, osada spolu s pohraničními hrady (především Čachticemi, Beckovem a Tematínem)⁸²⁶ chránila západní hranice Uherska z moravské strany.⁸²⁷ Svou polohou byla osada výhodně umístěna na křižovatce povážské cesty s cestou na Moravu při brodě přes Váh.⁸²⁸ Dle archivních zpráv z 11. Století bylo území nazýváno jako „*provincia, cui nomen Uag est*“⁸²⁹, jako „*teritorium Nitrie*“⁸³⁰ nebo „*possesio Wag*“.⁸³¹ V počátcích Nového Města na území města (na Pováží) figuroval kmen tzv. Sikulů, o němž se zmiňuje V. Chaloupecký a po něm J. Gábriš.⁸³² Podle Gábriše se kmen Sikulů usídlil na velkém povážském ostrově „*Insula magna*“.⁸³³ Tento

kmen, který měl strážit moravskou cestu a jehož pojmenování se různila („*Siculi de Wag*“ nebo „*Sagitarii nostri de Wagh*“) byl dle Gábriše zmiňován v listinách ještě za Bély IV.⁸³⁴ V listině z roku 1256 pak bylo nazýváno území, chráněné kmenem Sikulů jako „*terra Semptey*“.⁸³⁵ Předpokládá se podle názvu „*nové město*“, že se původní osada nacházela na jiném neznámém místě.⁸³⁶ Byla totiž pravděpodobně zničena během tatarských vpádů do Uherska kolem roku 1241.⁸³⁷ Po tatarském vpádu došlo k založení nové osady, zárodku dnešního města, a sice na vyvýšené terase nad řekou Váh, která byla z východní a jižní strany chráněna tokem potoka.⁸³⁸ V historických pramenech se pojmenování této osady různí.⁸³⁹ První zmínka o ní pochází z roku 1253. Jedná se o privilegium krále Bély IV. z 6. června 1253.⁸⁴⁰ Béla IV. touto listinou poskytl občanům z královské obce „*de villa nostra regia Ujhelly, iuxta fluvium Vagh vocata*“ za jejich věrnost při tatarském vpádu městské svobody.⁸⁴¹ Královská privilegia se však týkala patrně jen osobních práv, neboť osada nadále zůstala poddanskou v područí krále.⁸⁴²

Co se týče řádu benediktinů, panují kolem problematiky jejich usídlení se v klášteře v Novém Městě nejasnosti. Július Gábriš se domníval, že řád osídlil Nové Město již na počátku 11. století. Ostatní literatura je opatrnější a obecně se za příchod benediktinů přijímá rok 1263, jak bude dále detailněji rozvedeno. Benediktini obdrželi podle Júliuse Gábriše tedy oblast Pováží od uherského krále sv. Štefana dle listiny z r. 1001 v tomto roce, tato listina je však literaturou považována za mladší falsum.⁸⁴³ Podle informací od pracovníka archivu kláštera benediktinů na Panónské hoře (ověřit je nechal v roce 1965 J. Gábriš) se označení Váhu (*Wag, Wagh, Waagh* atd.) a výrazy (*possessio, monasterium, insula, terra*), které se v listinách tohoto kláštera vyskytují od 11. do 13. století, týkají bez výhrady velkého vážského ostrova, který začínal při Novém Městě nad Váhom a končil někde za Piešťanami.⁸⁴⁴ Dle Gábriše mohli benediktini do Nového Mesta však přijít nejdříve okolo roku 1015.⁸⁴⁵ Dle něj se však v počátcích nezdrželi dlouho, neboť v průběhu 11. století na tomto území docházelo k velmi častým bojům mezi německými, českými a uherskými vojsky.⁸⁴⁶ Podle Gábriše se v dobách bojů benediktini usadili raději na Skalce u Trenčína.⁸⁴⁷ Gábriš dále uvádí, že klidnějších časů se území Nového Mesta dočkalo v 1. polovině 12. století po uzavření mírové smlouvy mezi uherským králem Bélou III. s českým knížetem Soběslavem, kteří se domluvili na

stabilizování hranice mezi Moravou a Uherskem na hřebenech Bílých Karpat.⁸⁴⁸ Bezpečně jsou benediktini doloženi však až listinou z roku 1263, již Béla IV. daroval město, popsané jako královská obec Vyhel „*possessionem nostram Vyhel, alio nomine Regia villa nuncupata*“ benediktinskému klášteru sv. Martina na Panonské Hoře.⁸⁴⁹ Benediktini získali Nové Město jako náhradu za hrad Güssing a za 800 hřiven stříbra, které si král vypůjčil od řádu po porážce od Tatarů.⁸⁵⁰ Právní akt darování města benediktinům potvrdila rovněž listina z r. 1263 královny Marie, manželky Bély IV., kde o obci hovořil jako o „*possessiones nostrae videlicet novam villam juxta Wag existente*“.⁸⁵¹ Listinou z roku 1264 daroval Béla IV. panonskému opatovi zemi při obci Vyhel „*ipsam eandem terram sepe dictis villis Vyhel (et Pothworch) perpetuo possidendam remanere*“.⁸⁵² Uherský král Štefan V. však daroval obec v roce 1271 sriemskému bánovi Vavřincovi z Doboky.⁸⁵³ Byla to pomsta za to, že ve sporech krále Štefana s otcem se opatství postavilo na stranu Bély IV.⁸⁵⁴ Konvent se proti tomuto rozhodnutí odvolal ke králi Ladislavovi IV. a získal statky v letech 1273 – 1275 dočasně zpět.⁸⁵⁵ Na počátku 14. století se obce i hradu Beckov zmocnil Matúš Čák Trenčianský, který je vlastnil až do své smrti v roce 1321.⁸⁵⁶ Proti tomu se benediktini 24. 6. 1317 před nitranskou kapitulou bez úspěchu odvolali,⁸⁵⁷ následně jsou jejich protesty v listinách doloženy až do počátku 15. století (naposledy protestovali 23. 11. 1401 před konventem v Csorně⁸⁵⁸), avšak město se jim již nikdy nepodařilo získat zpět.⁸⁵⁹

Osobnosti Stiborů ze Stiboríc, otec a syn

Vzhledem k zakladatelskému počínu vévody Stibora ze Stiboríc, díky němuž v roce 1414 vzniklo v Novém Městě nad Váhom augustiniánské probošství, je nutné zabývat se osobností jeho a jeho stejnojmenného syna důkladněji. Základním dílem ke Stiborovi je monografie G. Wenzela z roku 1874.⁸⁶⁰ Naposledy se jím však zabývala a jeho životní přínos zhodnotila Daniela Dvořáková, která po svém časopiseckém příspěvku⁸⁶¹ vydala v návaznosti na svou disertační práci z roku 1998⁸⁶², v roce 2003 rozsáhlou pětisetstránkovou monografii, věnovanou Stiborovi.⁸⁶³ Z poslední literatury byl pak Stibor zmíněn v katalogu výstavy *Sigismundus, rex et imperátor*, která proběhla v roce 2006 v Budapešti a Lucemburku.⁸⁶⁴ Ohledně Stiborů ze Stiboríc existují v literatuře četné nejasnosti, neboť často docházelo k omylům ztotožňování otce a syna.

Naposledy tuto problematiku rozlouskla a osvětlila právě Daniela Dvořáková ve výše citovaných pracích.

Stibor ze Stiboríc starší pocházel z polské zemanské rodiny Ostoja. Narodil se v polské osadě Ctiborce ve vévodství bydgoštském.⁸⁶⁵ Přesný rok narození je problematický. Do literatury vnesl rok 1347 badatel G. Wenzel.⁸⁶⁶ Ten však vycházel z listiny z roku 1362, v níž je zmíněný patnáctiletý Stibor uváděný jako nevlastní syn kujavského palatína Mostice. Je však listinně doloženo, že Stibor byl jeho vlastním synem, proto není možné údaj této listiny přijmout.⁸⁶⁷ Bratrem Stibora je obecně uváděn Mikuláš, k němuž se dochoval jeho rok narození 1350. Vzhledem k tomu, že Stibor byl jeho mladším bratrem, vyvozuje Dvořáková datum post quem 1350, kdy se měl Stibor údajně narodit.⁸⁶⁸ Není známo přesné datum jeho příchodu do Uherska. V literatuře se obecně uvádí rok 1370.⁸⁶⁹ Tehdy vládl v Uhersku král Ludvík Veliký. V roce 1370 došlo k jeho korunovaci za polského krále, čímž došlo k polsko – uherské personální unii.⁸⁷⁰ Je doloženo, že Stibor působil v Ludvíkových službách od roku 1370.⁸⁷¹ Účastnil se následně bitvy proti Benátkám a Bulharům, vedených mezi lety 1377 – 1381.⁸⁷² Co se týče Nového Města, v roce 1379 převedl vlastnictví města král Ludvík I. do rukou Mikuláše Bánffyho za věrnost a hrdinství v bitvě u Neapole.⁸⁷³ Později se však město ocitlo znovu v královských državách. Když Ludvík I. v roce 1382 zemřel, přešel Stibor do služeb královny Alžběty. Později měl zásluhu na svatbě její dcery Marie se Zikmundem, synem Karla IV. Dopomohl tak Zikmundovi získat uherskou korunu.⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ Zikmund Stibora pověřil vedením uherského vojska, tituloval ho „*Miles Aulæ*“.⁸⁷⁶ 16. Července 1388 daroval pak Zikmund vévodovi Stiborovi ze Stiboríc Nové Mesto nad Váhom.⁸⁷⁷ Město bylo následně v rukou beckovského panství až do roku 1550.⁸⁷⁸ V případě Stiborovy smrti bylo domluveno, že majetky přejdou na jeho dva bratry Andreje a Mikuláše.⁸⁷⁹ Je doloženo, že Stibor starší studoval na pražské univerzitě, v roce 1392 byl zapsán na právnické fakultě.⁸⁸⁰ V roce 1398 dal Stiborovi Zikmund svolení ke sňatku s Dobrochnou.⁸⁸¹ Bylo současně smluveno, že jeho žena bude moci užívat všechny majetky, dokud jeho děti nebudou plnoleté.⁸⁸² Následně se na krátký čas stali majiteli Nového Města bratři Ladislav a Štefan Palotaiovci.⁸⁸³ Ale již 18. 3. 1406 získal město zpět Stibor.⁸⁸⁴ Stibor se postupně za své zásluhy především na poli vojenském, stal županem bratislavským, trenčianským, nitranským a zvolenským a vévodou

sedmihradským.⁸⁸⁵ Postupně se stal pánem celého Váhu, nechal se titulovat „*Dominus totius fluvii Vagh*“.⁸⁸⁶ Vlastnil 15 hradů, 179 panství a 300 osad.⁸⁸⁷ Sídli na hradě Beckov.⁸⁸⁸ Začátkem 15. Století byl Stibor nejbohatším a nejmocnějším velmožem v Uhersku.⁸⁸⁹ 16. ledna 1414 založil v Novém Městě augustiniánské probošství s kapitulou.⁸⁹⁰ Probošství získalo do svého vlastnictví obce Pobedim a Bašovce.⁸⁹¹ Prvním proboštem byl Petr, příbuzný Stibora. Do novoměstského kláštera dorazil spolu se 12 kanovníky z kanonií ve Šternberku a z pražského Karlova.⁸⁹² Podle G. Wenzela se obecně přijímá rok 1414 za rok smrti Stibora staršího.⁸⁹³ Stibor starší byl velmi schopným válečníkem, ale rovněž politikem a diplomatem, který si za svou věrnost a za své služby od Zikmunda vysloužil četné majetky především na Pováží. Dá se říci, že byl jedním z nejdůležitějších velmožů Uherska 15. století.

Stibor mladší studoval rovněž na pražské univerzitě na fakultě artistické. 11. 12. 1400 totiž vykonal bakalářskou zkoušku a byl zapsán do matriky graduovaných jako Stiborius de Bettsko.⁸⁹⁴ Pod stejným jménem je uváděn rovněž v listině z 24. 5. 1401.⁸⁹⁵ Podle D. Dvořákové se v těchto případech jednalo o první listiny, v nichž je Stibor mladší zmíněn. Dále je uváděn v listině z roku 1411, týkající se hradu Beckov, a v roce 1414 je v rámci zakládací listiny kláštera v Novém Městě nad Váhom spolu se svou matkou uveden jako spoluzakladatel.⁸⁹⁶ Podle D. Dvořákové začal vydávat listiny od roku 1416, v nichž se tituluje jako Stibor ze Stiboric nebo Beckova, titul nitranského župana, marmarošského župana a kapitána řeky Váh jako velitele protihusitských vojsk, užíval však až od 20. let 15. století.⁸⁹⁷ Pro krále Zikmunda se osvědčil, stejně jako jeho otec, především jako válečník, a sice především proti husitům. Od roku 1422 je totiž doloženo jeho působení proti husitům, porazil např. v roce 1426 vojska Prokopa Holého u Břeclavi.⁸⁹⁸ V rámci této bitvy se bojovalo i při Novém Městě, tehdy Prokop Holý totiž táhl od Bratislavy až po Beckov přes Pováží.⁸⁹⁹ Dále roku 1430 došlo ke srážce s husitským vojskem u Trnavy, na Zikmundově straně stál rovněž Stibor mladší, došlo však k jejich porážce.⁹⁰⁰ Co se týče opevnění, je Nové Město zmíněno v Zikmundově listině jako opevněné již roku 1383, ale již roku 1449 se v jiné listině uvádí jako „*non murata*“.⁹⁰¹ Straka se domnívá, že výše zmíněné opevnění bylo zničeno při vpádu husitů v roce 1428.⁹⁰² K vybudování nového opevnění došlo následně po bitvě u Trnavy. Zikmund nechal tehdy opevňovat cesty, vedoucí Povážím a

v této souvislosti nechal Stibor opevnit i Nové Město, což potvrzuje listina z 5. ledna 1431.⁹⁰³ Podle Straky však byla fortifikace pouze provizorní, kolem města se netáhla souvislá hradební zeď, nýbrž město chránily pouze šance s palisádami, které husitům zakrátko podlehly.⁹⁰⁴ Roku 1432 totiž padlo skoro celé území do rukou husitů.⁹⁰⁵ V husitské době augustiniáni odešli z novoměstského kláštera a útočiště našli na hradě Beckov. (V listině z roku 1449, vydané papežem Mikulášem V., je uveden pobyt augustiniánů v opevněném Beckově.)

V roce 1431 napsal Stibor vlastní závěť, smrt ho zastihla o tři roky později.⁹⁰⁶ Je to doloženo listinou krále Zikmunda, v níž kromě titulatury, že se v případě Stibora jedná o hlavního velitele protihusitského vojska, je uvedena rovněž poznámka o nenadálé smrti Stibora.⁹⁰⁷ Nepřežil tak o moc déle svého otce, jehož slávy nedosáhl.

V období Stiborovců došlo k výrazné hospodářské prosperitě celého Povazí a tudíž i Nového Města. Ještě před rokem 1388, než přišlo do vlastnictví Stibora staršího, je v listině uváděno jako Vyhel, Regia villa nebo Nova villa, v listině z 16. Července 1388 je již osada uváděna jako oppidum nebo civitas.⁹⁰⁸ V březnu 1443 zemřel Stibor mladší, po jeho smrti připadlo město zpět královské koruně.⁹⁰⁹ Vzhledem k tomu, že Stibor po sobě nezanechal mužských potomků, získal od Zikmunda beckovské panství v roce 1437 Pavel Bánffy, který se oženil se Stiborovou dcerou Kateřinou.⁹¹⁰ Na rod Bánffyovců přešlo i patronátní právo nad augustiniánským klášterem.⁹¹¹

Historie objektu podle archivních pramenů a literatury

Vzhledem k zásadnímu významu obou publikací Júliuse Gábriše je záhodno věnovat zaslouženou pozornost jeho poznatkům, které získal zevrubným studiem pramenné základny, uložené na Farním úřadě v Novém Městě nad Váhom, ke které není badatelům umožněn ze strany farnosti, vzhledem k nezpracovanosti archivních materiálů, přístup. Gábriš, jak vysvítá z jeho publikace z roku 1968, poctivě prošel archiválií, uložené na Farním úřadě, a je tak jeho příspěvek zásadním počinem na poli historického výzkumu farního kostela. Proto zde cituji jeho dílo a jeho poznatky a předkládám rovněž jeho názory na dějiny farního kostela. Ty však v některých případech vybízejí

k revizi nebo jsou z kritického pohledu neudržitelné. Ty budou následně zmíněny.

K otázce založení a počátečního slohového utváření kostela

Předrománské období

Podle Júliuse Gábriše stával na místě dnešního kostela již v době předrománské patrně křesťanský kostel. Vyvozuje to na základě doložené existence hřbitova, jenž se dle něj stavíval zásadně při kostelech, položeného na okraji sprašové terasy, na níž je kostel položen, který je podle svých hrobů datován do mladší doby hradištní, čili do 9. století.⁹¹² V roce 1959 se totiž zřítily část hradby, která opeňovala návrší, na němž je kostel situován, a tímto pádem došlo k odkryvu profilu zeminy, v níž byly identifikovány tři nad sebou ležící vrstvy pohřebišť. Svrchní vrstva byla pak datována do 16. století, střední ze 13. století a spodní z 2. poloviny 9. století.⁹¹³ Tento poznatek určitě má své opodstatnění. Gábriš ve svém textu však dále poměrně nekriticky rozvíjí teorii o založení tohoto objektu samotnými sv. Kontantinem a Metodějem, což podle něj dokládá existence slovanského hřbitova a fakt, že Nové Město je položeno na půl cesty mezi moravským Velehradem a druhým sídlem věrozvěstů, Nitrou.⁹¹⁴ To je názor, jenž odborně není udržitelný. Bez písemných dokladů lze jen těžko uvažovat o věrozvěstech, jež by měli údajný církevní objekt založit. Vzhledem k dosavadní absenci celkového archeologického výzkumu rovněž nelze o původním kostele nicméně nic víc nežli spekulovat, neboť nedošlo k odhalení případných zůstatků zdiva, jež by mohly o původním objektu svědčit.

Románský kostel

Podle Mencla zbyla z románského kostela pouze spodní část věže s původním románským zaklenutím a portálem. Zbývající část je gotická, zadaptovaná barokem. Dle Mencla románský portál byl vstupem do původního kostela, jehož nižší boční loď byla zbouraná, když se r. 1414 začala budovat loď na oktogonálním půdoryse.⁹¹⁵

Podle J. Gábriše si uherští panovníci udrželi celé území oblast při Novém Městě, neboť bylo pro ně důležité ze strategických důvodů.⁹¹⁶ Podle něj to totiž byli Béla III. nebo Ondřej II., kdo „pravděpodobně podstatně rozšířili chrám Panny Marie, který v Novém Městě začal figurovat jako votivní mariánský dar

*uherských panovníků.*⁹¹⁷ Gábriš dále uvedl, že po výstavbě mariánského kostela Ondřej II. daroval celé území své manželce.⁹¹⁸ Rovněž manželka Bély IV. považovala území za své vlastnictví, jak o tom vypovídá listina z roku 1263.⁹¹⁹ V roce 1263 získali od Bély IV. kostel a ještě nějaké majetky zpět benediktini z Panonské hory. Podle Gábriše se podíleli na úpravě románské baziliky, o níž svědčí nalezené torzo románského sloupku, uložené v současnosti v Podjavorinském muzeu, který byl vykopán na místě druhé předpokládané věže baziliky.⁹²⁰ Podle Gábriše dali benediktini kostelu poutní charakter vzhledem k tomu, že údajně sloužil za útočiště v době vpádu Tatarů. Vzhledem k tomu, že benediktinům bylo Nové Mesto v roce 1275 odejmuto, usuzuje Gábriš, že se od té doby objekt stal kostelem farním.⁹²¹ Po ztrátě kostela benediktini dle Gábriše neodešli z Nového Města, jak se před ním domnívali např. Loubal nebo Reviczky, nýbrž se přesunuli na sever od města a zřídili si poustevnu a žili dále způsobem eremitským, což je doloženo listinou z roku 1293.⁹²² V době konce 13. století měl údajně dle Gábriše novoměstský kostel výsadní právní postavení, což dokládá listinou, v níž se novoměstský farář sám sebe nazývá prvně jako správce kostela Slavné Blahoslavené Panny Marie a až poté jako farář.⁹²³ Rekonstrukci románské baziliky přednesl Gábriš v článku v Duchovním pastýři v roce 1963.

Ke stavebnímu vývoji kostela v 15. Století

Přestavba za Stibora ze Stiboric st. a ml.

Gotický kostel

V roce 1388 získal od krále Zikmunda Stibor ze Stiboric Nové Mesto i hrad Beckov.⁹²⁴ Po vyjednávání s ostřihomským arcibiskupem Janem z Kaniže (1413) založil nakonec Stibor starší 16. ledna 1414 v Novém Městě augustiniánské probošství s kompletní kapitulou (probošt a 12 kanovníků).⁹²⁵ Povznesl tak poutní místo, známé již z doby románské. Ze zakládací listiny je dle Gábriše zřetelné, že r. 1414 v Novém Městě již však nebyl žádný klášter, nýbrž pouze fara. Prvním proboštem se stal Petr, který byl Stiborovým příbuzným a původně farářem v blízkých Čachticích.⁹²⁶ Podle Gábriše po smrti Stibora staršího v roce 1414 probošt Petr převzal majetek v Pobedimě a Bašovcích a započal se stavbou proboštské budovy.⁹²⁷ Probošt Petr se rovněž dle Gábriše

zasloužil o to, že z augustiniánských kanonií ve Šternberku a z pražského Karlova přišlo 12 kanovníků, kteří se v Novém Městě usadili.⁹²⁸ Podle Gábriše došlo po výstavbě probošství i na kostel. Dle něj šlo v době počátku 15. století o románskou dvojvěžovou baziliku, která dle něj byla ve špatném stavu, a navíc sprašová terasa, na níž byla vystavěna, se sesouvala, a tudíž jedna věž a boční zeď na okraji terasy hrozily zřícením.⁹²⁹ Dle Gábriše vévoda Stibor chtěl vybudovat úplně nový kostel, jeho syn však tyto plány změnil na pouhou rekonstrukci s využitím starší stavby.⁹³⁰ Dle Gábriše zpevnil nejprve Stibor část sprašové terasy zdí a potom se rozhodl přebudovat starý románský kostel na gotický, tedy v tehdy moderním slohu. Podle Gábriše jednu věž, která se sesouvala, úplně odstranili a loď kostela přebudovali na centrální oktogonální.⁹³¹ Podle Gábriše ponechali ze starého kostela spodní část jedné věže, okrajové zdi bočních lodí, části zdí sakristie a chóru s původním vítězným obloukem.⁹³² Tím, tvrdí dále Gábriš, že došlo k včlenění románských částí stavby do gotické novostavby, došlo k zakřivení hlavní osy chrámu.⁹³³ Podle údaje u J. Gábriše došlo k dokončení kostela v roce 1419 a byl v tomto roce vysvěcen vacovským biskupem Štefanem, který druhý den vysvětil rovněž filiální kostel v Moravském Lieskovém.⁹³⁴ V tomtéž roce následně zemřel první probošt Petr.⁹³⁵ Po něm probošství převzal dále Martin I., který byl proboštem do roku 1454 a který býval původně prefektem studií na pražském Karlově.⁹³⁶ Za probošta Martina došlo v roce 1423 především k dokončení výzdoby kostela, jak o tom svědčí nápis nad portálem západního vstupu. Stibor mladší následně daroval probošství majetek při obci Šurany – Andovce.⁹³⁷ Za probošta Martina došlo především k hospodářskému zabezpečení probošství, neboť si nechal vymezit listinou nitranské kapituly majetky probošství v Pobedimi a Bašovcích.⁹³⁸ V době probošta Martina bylo Nové Mesto rovněž vyplněno husitskými vojsky. Prvně v roce 1428, dále rovněž v roce 1431, 1432 a 1447.⁹³⁹ Podle listiny z 5. ledna 1431 se započalo s opevňováním Nového Mesta.⁹⁴⁰ V roce 1434 zemřel Stibor mladší. Jeho dcera Kateřina se provdala za Pavla Bánffyho, jenž tím pádem obdržel hrad Beckov. Probošt Martin i po Stiborově smrti usiloval o hospodářské upevnění probošství, král Albert jej v roce 1439 osvobodil od placení pozemkové daně, král Ladislav tuto listinu v roce 1453 potvrdil.⁹⁴¹ Rok 1447 byl důležitý především pro požár, jenž zachvátil dle Gábriše nejen budovu probošství, ale zároveň i kostel.⁹⁴² Nakonec se kanovníci

na Beckov nepřestěhovali, naopak někteří zůstali v Novém Městě ještě do roku 1464, v tomto roce bylo husity úplně zničeno probošství a kostel.⁹⁴³ Od té doby bylo probošství až do roku 1514 opuštěno.⁹⁴⁴

Osudy budovy kostela v 16. století až do reformace

V roce 1514 zažádali měšťané ostřihomského arcibiskupa o znovuoobnovení probošství, které v tom roce slavilo sté výročí. Na to arcibiskup Tomáš Bakócz reagoval ihned tak, že zvláštní listinou pověřil Ondřeje, čachtického děkana, a Hieronyma, děkana hlohovského, aby uvedli do Nového Mesta kanovníka Matěje Báthyho a jeho pomocníka Martina.⁹⁴⁵ Matěj Báthy se zavázal obnovit probošství z peněz, pocházejících z jejich majetků a z příspěvků věřících.⁹⁴⁶ Matěj se zasloužil o příchod 12 augustiniánů z Roudnice, posléze se stal rovněž kanovníkem a proboštem obnoveného kláštera. Zemřel v roce 1528.⁹⁴⁷ Od roku 1529 v návaznosti na bitvu u Moháče 1526, začali do Uherska proudit Turci, kteří se dostali až k Vídni, posléze zpustošili též Nové Mesto.⁹⁴⁸ V roce 1545 bylo probošství i s kostelem vyplněno Štefanem Losoncym.⁹⁴⁹ Po vyplnění probošství probošt Lachus odešel s kanovníky do Čech, v Novém Městě zůstali Ondřej z Trenčína, který se stal proboštem, s jedním kanovníkem, v roce 1555 se podle Gábríše na nátlak Ladislava Bánffyho probošství zřekl.⁹⁵⁰ Nastoupil další probošt Juraj Felváry a po jeho smrti v roce 1560 trnavský farář Mikuláš Monoszlay. Ten však o probošství příliš nepečoval, neboť si zároveň držel stále trnavskou faru. Jeho počínání zkritizoval vizitátor Mikuláš Szegedy. V roce 1560 provedl kanovnickou vizitaci objektu,⁹⁵¹ k níž měl přístup pouze J. Gábriš. Ve vizitaci pravil, že po posledním pustošení kostela (v roce 1545) se začal kostel opravovat, ale tato oprava se nedokončila.

Reformace

Od roku 1570 však Ladislav Bánffy, který se mezitím stal vyznavačem reformních myšlenek, dosadil na místo evangelického probošta Mikuláše Melchera (Mechera), který z chrámu vynesl všechny ozdoby a symboly.⁹⁵² Po Mikuláši Mecherovi se vystřídala do roku 1610 řada evangelických proboštů. Příčiněním katolické rodiny Drughetovců z Humenného, jež se stala vlastníky části beckovského panství, byl na místo probošta v roce 1610 dosazen opět

katolík, Juraj Dubovský.⁹⁵³ Nezůstal však na místě dlouho, neboť se v složitých poměrech titulatury vzdal. Již v roce 1619 nastoupil opět evangelický probošt Matěj Sartoris. Následně asi ve 20. letech 17. století za Bočkayho povstání dostali se do města kozáci, kteří Sartorise odvěkli do zajetí.⁹⁵⁴ Mimo to rovněž podpálili kostel a ve věži shořel rektor školy i s 12 žáky.⁹⁵⁵ Posledním evangelickým proboštem byl Mikuláš Martiny. Proti jeho tituluře se však postavil v roce 1638 Ján Drugeth z Humenného, spoluvlastník beckovského panství, který jej žádal, aby opustil probošství, neboť na jeho místo již dosadil katolíka Juraje Séchényiho (proboštem se stal v roce 1635).⁹⁵⁶ Martiny se tomu však tak vytrvale bránil, že jej Drugethovi kumpáni museli i se stoličkou, na níž se zařekl, že budovu probošství neopustí, vyhodit ven.⁹⁵⁷

Objekt kostela v proměnách 17. a 18. století

Rekatolizace a obnova probošství

Prvním proboštem v rámci v Uhersku nastoupeného rekatolismu byl trnavský kanovník Juraj Séchényi, který nastoupil do úřadu probošta v roce 1638. Kostel i probošství bylo v té době po požáru ve špatném stavu, započal s jeho opravou na vlastní náklady patron probošství Ján Drugeth z Humenného.⁹⁵⁸ Dle Gábriše nechal Drugeth vyměnit celý krov kostela i věže a nechal jej zvenku olíčit.⁹⁵⁹ Po této obnově až nastoupil Séchényi. Zasloužil se především o znovuzavedení katolické víry do Nového Mesta. Byl v kontaktu s jezuitskou Trnavou, kam za své peníze poslal a nechal na gymnáziu a univerzitě vystudovat množství novoměstských mladíků. Založil v Novém Městě rovněž ústav pro žebráky. Z Nového Mesta odešel v roce 1643.⁹⁶⁰ V roce 1663 napadli Nové Mesto Turci s Tatary a podle Gábriše jich bylo asi 25 tisíc. Velice zničili celé mesto, o kostele Gábriš přímo nemluví.⁹⁶¹ 1. září 1666 po smrti posledního probošta nastoupil na jeho místo Jakub Haško.⁹⁶² Haško byl v roce 1651 vysvěcen za kněze, působil od roku 1653 jako farář ve Smolenicích, od roku 1660 pak po krátkém působení v Modře se stal farářem v Čachticích.⁹⁶³ Za svého působení ve výše zmíněných obcích obrátil velký počet protestantů na katolickou víru, mezi nimi byla rovněž významná vlivná rodina hraběte Františka Nádasdyho, sídlící v Čachticích. Haško se zasloužil o opravu kostela v Čachticích, který byl naposledy poničen protestanty poté, co Haško nastoupil na faru jako zástupce víry katolické.⁹⁶⁴ Na opravě se finančně podílel zmíněný hrabě

Nádasdy.⁹⁶⁵ V roce 1665 byl jmenován hlavním kazatelem slovenských katolíků v Trnavě. Pro úspěchy na poli kazatelské a pastorační činnosti se jeho patron ostřihomský arcibiskup Juraj Selepchényi vynasnažil o jeho dosazení na probošství v Novém Městě nad Váhom, což se uskutečnilo k 1. září 1666.⁹⁶⁶ Byl to rovněž Selepchényi, kdo zaopatřil probošství slušným finančním obnosem, který Haško využil na obnovu budovy probošství.⁹⁶⁷ Podle Gábriše měl kostel v době příchodu J. Haška čistě gotický charakter.⁹⁶⁸ J. Haško se zasloužil o barokní obnovu novoměstského chrámu. Finanční zabezpečení na provedení potřebných prací opět zajistil arcibiskup Selepchényi, který podle Gábriše dal rovněž k celé barokizaci podnět.⁹⁶⁹ Podle Gábriše došlo k domluvě ohledně plánované obnovy v roce 1672, kdy se v kostele konala velká slavnost, neboť byl J. Haško Selepchényim vysvěcen na titulárního biskupa bosenského a tribunického a za opata raického.⁹⁷⁰ Podle Gábriše Haško vzhledem k tomu, že šlo o finanční prostředky ze státních zdrojů (Selepchényi je přislíbil z titulu své funkce místokrále Uherska), záměrně nezachoval žádné písemnosti ani účty z barokní obnovy kostela.⁹⁷¹ Haško však na obnovu poskytl i vlastní finanční prostředky, jak dosvědčují nápisy v kostele, např. nechal vyhotovit hlavní oltář.⁹⁷² Haško se zasloužil o obnovy a výstavby i dalších kostelů v přilehlých obcích, z vlastních zdrojů např. nechal vybudovat františkánský kostel s klášterem v Beckově, nebo vystavěl kostel v Pobedimí.⁹⁷³ Podle Gábriše se na výzdobě kostela podíleli italští mistři, kteří předtím dokončili štukovou výzdobu univerzitního kostela v Trnavě.⁹⁷⁴ Od roku 1690 až do 1691 vykonával Haško funkci nitranského biskupa.⁹⁷⁵ Po roce se však této činnosti vzdal a vrátil se zpět do Nového Mesta nad Váhom. V Novém Městě Haško zemřel v roce 1695 a byl pochován v kryptě kostela.⁹⁷⁶ Podle Gábriše si Haško kryptu nechal v kostele vystavit ještě před svou smrtí.⁹⁷⁷ Po J. Haškovi nastoupil za probošta Mikuláš Lippay. Ten se však o probošství nestaral, neboť trávil čas ve Vídni nebo v Bratislavě. Svědčí o tom i kanovnické vizitace, provedené v letech 1700 a 1713. (Podle Gábriše se konala vizitace ještě v roce 1700, kdy ji vykonal Josef Pongrácz, a v roce 1713, kdy ji provedl Pavol Zichy.⁹⁷⁸) Po Lippayovi nastoupil od roku 1719 baron Vojtěch Révaly. Podle Gábriše za něj blesk podpálil věž kostela a oheň zničil celou jeho střechu.⁹⁷⁹ Révaly údajně nechal kostel opravit z vlastních finančních prostředků.⁹⁸⁰ Mimo to nechal ještě dle Gábriše opravit, pilíři zesílit a zvýšit zdi kostelní ohrady, aby tím došlo ke zpevnění sprašové

terasy, na níž stál kostel.⁹⁸¹ Po něm se roku 1734 stal proboštem hrabě František Zichy.⁹⁸² Ten působil v Novém Městě do roku 1743. V roce 1744 zvolili dále hraběte Antona Révaye.⁹⁸³ Nechal pro kostel dovézt nové varhany.⁹⁸⁴ Po něm se proboštem v roce 1781 stal hrabě Mikuláš Csáky, jenž se zasloužil o to, vybudovat pod hlavní lodí boční kryptu pro měšťany.⁹⁸⁵

Stavební úpravy kostela v 19. a 20. Století

Z proboštů 19. století je nejdůležitější hrabě Adolf Pongrácz, který měl probošství na starosti v letech 1871 – 1915.⁹⁸⁶ Podle Gábriše to byl totiž on, kdo dal opravit kostel podle návrhu Josefa Lipperta.⁹⁸⁷ Gábriš uvádí rok opravy 1872.⁹⁸⁸ V rámci oprav byla před hlavním vchodem vybudována předsíň, do níž byly umístěny oltáře sv. Anny a sv. Kříže, druhý z nich byl přesunut z lodi, kde učinil místo na proražení bočního vchodu do kostela.⁹⁸⁹ Podle Gábriše byly v rámci budování předsíně odkryty základy jižní věže románské baziliky a kamenné torzo románského sloupu.⁹⁹⁰ Probošt Pongrácz zemřel v roce 1915 a jeho ostatky byly dle Gábriše nejprve uloženy v boční kryptě kostela, v roce 1921 pak byly přeneseny do krypty pod presbytářem.⁹⁹¹ Po jeho smrti byl zvolen jeho synovec Fridrich Pongrácz, který měl probošství na starosti v letech 1915 – 1935.⁹⁹² Důležité pro kostel je však dále rozmezí let 1935 – 1938, v němž bylo probošství bez nástupce a spravoval je administrátor Vojtěch Žilinčan.⁹⁹³ Ten totiž nechal opravit v této době vnějšek kostela.⁹⁹⁴ V letech 1938 – 1944 byl následně proboštem Tomáš Caban, který se zasloužil o generální opravu proboštské budovy.⁹⁹⁵ Po jeho smrti byl pověřen správou probošství kaplan Emil Kamoda. Ten nechal opravit věž, zakoupil nové věžové hodiny a nové varhany se třemi manuály.⁹⁹⁶ V roce 1952 se stal správcem probošství děkan Anton Horák, který nechal vyměnit krytinu kostela a celý exteriér kostela nově omítnout.⁹⁹⁷ Od roku 1959 se stal správcem probošství děkan Vojtěch Packa, za něhož došlo k sesuvu zdiva z opevnění za kostelem, které bylo náležitě opraveno.⁹⁹⁸ Packa rovněž nechal opravit proboštskou budovu a vyměnil její krytinu.⁹⁹⁹ V roce 1962 se stal správcem děkan Július Gábriš, který nechal především pokrýt věž kostela měděným plechem, zavedl elektrifikaci zvonů, nechal omítnout proboštskou budovu v jejím exteriéru ze strany dvora, nechal

upravit kostelní nádvoří a interiér kostela. V interiéru sanktuaria totiž nechal podle nových liturgických předpisů umístit ambo, sedile a oltář obrácený k lidu.¹⁰⁰⁰ Od roku 1968 byla obnovena tradice a J. Gábriš se stal novoměstským proboštem.¹⁰⁰¹

Regotizace

Je nutné se ještě podrobněji vrátit k regotizačním úpravám kostela. Objekt prošel regotizačními úpravami nejpravděpodobněji v 70. nebo 90. letech 19. Století. Julius Gabriš, který sepsal Dějiny probošství a který pro ně měl podklady z Archivu probošství, totiž uvádí rok 1872, v němž byl kostel regotizován architektem Jozefem Lippertem.¹⁰⁰² Oproti tomu B. Reviczky uvádí za datum regotizace roky 1892 – 1893.¹⁰⁰³ Lippert je dále zmíněn v dalších publikacích, časový údaj je však již nepřesně určen na konec 19. Století. Tak je Lippert zmíněn v Soupisu památek na Slovensku z roku 1968,¹⁰⁰⁴ Lippert, jako regotizátor kostela na konci 19. Století je uveden rovněž v Encyklopedii Slovenska¹⁰⁰⁵, a ve Slovenském biografickém slovníku z roku 1989 je zmíněn pouze jako autor restaurace, ale bez datace těchto úprav.¹⁰⁰⁶ Pro svůj údaj musel Gabriš čerpat z neznámých podkladů, které se patrně nacházejí v Archivu probošství. Tyto podklady však ve své práci neodcitoval, a vzhledem k tomu, že se mi nepodařilo dohledat v archivech další podklady pro zmíněnou regotizaci, nemůžeme se dnes k této problematice blíže vyjádřit. Hlavním pramenem pro poznání, o jaké úpravy během restaurace objektu šlo, je tudíž krátká zmínka u Josefa Gabriše a u Bertalana Reviczského. Podle Gábriše tedy došlo k vystavění západní předsíně před hlavním vchodem, do které byly umístěny dva oltáře, sv. Anny a sv. Kříže.¹⁰⁰⁷ Dále uvádí, že tento oltář sv. Kříže původně stál v lodi, a po jeho přemístění došlo k vytvoření bočního vchodu do objektu kostela.¹⁰⁰⁸ Dle Gabriše došlo při výstavbě západní předsíně k objevení základů druhé románské věže a bylo též nalezeno torzo kamenného románského sloupu.¹⁰⁰⁹ Více se k úpravám i k torzu sloupku dále zmiňuje Štefan Oriško.¹⁰¹⁰

Bertalan Reviczky naopak tyto údaje neuvádí a zmiňuje se ve stručnosti pouze o tom, že ve výše zmíněných letech 1892 – 1893 byly nalezeny při restaurování kostela v jeho lodi románské fresky, na což jej upozornil vedoucí restaurátorů rytíř Lippert z Granberg.^{1011 1012}

Archeologické výzkumy lokality při kostele Panny Marie

Vzhledem k tomu, že v současnosti není možné studovat žádné nálezové zprávy, týkající se dvou archeologických výzkumů (z let 1959 a 1962),¹⁰¹³ které byly provedeny při kostele v Novém Městě, musíme tedy vycházet z publikovaného článku a knihy od Júliuse Gábriše, který jako jediný se o výzkumech zmínil.¹⁰¹⁴

Výzkum v roce 1959

V roce 1959 se zřítla část hradby, která opevňovala návrší, na němž je kostel situován, a tímto pádem došlo k odkryvu profilu zeminy, v níž byly identifikovány tři nad sebou ležící vrstvy pohřebišť. Svrchní vrstva byla datována do 16. století, střední ze 13. století a spodní z 2. poloviny 9. století.¹⁰¹⁵

Výzkum v roce 1962

V roce 1962 při kladení vodovodního potrubí došlo podle Gábriše na jižní straně kostela „proti dosavadní sakristii?“¹⁰¹⁶ k objevu základů širokého zdiva, zbudovaného ze stejného materiálu a stejným způsobem (kameny spojené hašeným vápnem přímo na zdivu) jako románská část věže.¹⁰¹⁷ Kusy takového zdiva byly nalezeny v blízkosti věže a na protilehlé straně okraje kostelní lodě. Gábriš dále uvedl, že již dříve (neurčil kdy přesně) byly v blízkosti okraje kostelní terasy na jižní straně kostela objeveny základy dlouhého zdiva.¹⁰¹⁸ Uvedl, že byla ověřena zpráva z r. 1892 (neodcítval, odkud zprávu znal), v němž se na opravu kostelní hradby použil kámen, který měl být údajně vybrán ze základů čtvercové stavby, poukazující na druhou věž kostela.¹⁰¹⁹ V dalších fázích průzkumu (u Gábriše detailněji nedatované), došlo nakonec k výzkumu, že základy a zároveň části zdiva sakristie, presbytáře a dvě vnější protáhlé stěny gotické lodě, byly použity z románského chrámu. Na základě konstatování těchto faktů dospěl Gábriš k představě rekonstruovaného románského chrámu. Jeho podoba by podle něj měla být trojlodní dvouvěžová bazilika s obdélnou přístavbou po celé délce jižní strany.

Výzkum v roce 2005

V souvislosti s plánovanými úpravami části nádvoří kostela byl v roce 2005 proveden archeologický výzkum. Jeho závěry však v době provádění následného průzkumu Silvie Paulusové nebyly dosud zpracovány.¹⁰²⁰

V součinnosti s tímto výzkumem provedla tedy v říjnu až listopadu 2005 Silvia Paulusová architektonický výzkum archeologicky odkrytých konstrukcí.¹⁰²¹ Bylo rovněž realizováno geodetické zaměření situace dvou nálezových situací. Cílem výzkumu S. Paulusové bylo vyhodnocení odkrytých stavebních konstrukcí, identifikace vzájemných souvislostí zdiva, jejich předběžné odatování a určení jejich funkce.¹⁰²² Podle Paulusové byla kvalita zpracování průzkumu dosti vázána na zadaný termín dokončení výzkumu. Vzhledem k tomu, že na něj byla vymezena dosti krátká doba, bylo zdivo vykopáno pouze do hloubky 60 cm, což znejasnilo jeho následnou analýzu. Proto je třeba dle Paulusové brát dosažené výsledky pouze jako částečné a předběžné.¹⁰²³ V rámci výzkumu došlo k odkryvu dvou situací. První (Objekt A) se nacházel při severozápadním nároží kostela, druhý (Objekt B) na ploše před západním portálem.

Objekt A

Při objektu A došlo k zavedení celkem 14 sond. Bylo zkoumáno zásadní místo, kde se na východní stranu hranolové věže napojuje zdivo oktogonální lodě s charakteristickým zalomením zdiva a kde se nachází severně od věže zdivo, dochované z románské stavby kostela. Při výzkumu došlo k odkryvu základového zdiva této severozápadní stěny oktogonu a následně bylo odkryto rovněž dochované zdivo románské lodě, které se napojuje k severní stěně věže a pravoúhle se zalamuje východním směrem, až zachází pod oktagon.

Objekt B

V rámci sondy, která byla situována cca 0,8 metru západně od západního vstupu kostela, byla v hloubce cca 20 cm pod terénem odkryta krypta.¹⁰²⁴ Byla odatována svým vznikem do 19. století. Zajímavým byl nález druhotně umístěné náhrobní desky s reliéfem lebky s hnáty, jíž byl zatarasen vstup do krypty.

Závěrem průzkumu objektu A bylo konstatování tří stavebních etap, které lze rozlišit a časově ohraničit. I. etapa zahrnuje románskou periodu, tudíž věž kostela. Výzkumem na nároží věže a odkrytím zdiva románské lodě došla S. Paulusová k závěru, že podle charakteru zdiva nemohlo jít v rámci románské stavební fáze o jednolodí s věží v ose, ale přiklonila se k tezi o bazilikálním trojlodí se dvěma věžemi, jak objekt rekonstruoval Július Gábriš. Svědčil pro to především fakt, že odhalené zdivo románské lodi se příliš rychle zalamovalo pod oktagon lodě, a tudíž tvořilo pouze minimální odskok.¹⁰²⁵ Do 2. etapy zařadila

nově odhalený a zatím přesně nedatovaný kus zdiva při severozápadní stěně oktogonu. Nepodařilo se objasnit, čemu sloužilo, bylo tudíž pouze zdokumentováno.¹⁰²⁶ 3. etapou pak byla samotná realizace gotické novostavby za Stiborů ze Stiboríc.

Část II.: Mapové a ikonografické přílohy

V této kapitole se pokusím zanalyzovat historické mapy a ikonografické doklady, na nichž se nachází Nové Mesto nad Váhom a jeho farní kostel. Na úvod je třeba se zmínit o tom, že Slovensko se jako samostatný administrativní a státní útvar na mapách nachází až od roku 1918, tedy od doby, kdy vzniklo Československo.¹⁰²⁷ Do té doby je zobrazováno jako nerozlišené území v rámci map historického Uherska, jehož integrální součástí tvořilo. Mapy Uherska, které vznikaly v průběhu 16. a 17. Století, se vyznačují polohovou nepřesností. Ta je způsobena nejen soudobou technickou výbavou (v 16. Století se měřilo pomocí měřičské šňůry na základě podobnosti trojúhelníků),¹⁰²⁸ na nepřesnosti měly dopad i četné nepokoje, způsobené nájezdy Turků.¹⁰²⁹ Přesto jsou samozřejmě mapy důležitými prameny poznání o lokalitách, které zobrazují, mají vypovídací schopnost především pro své místopisné názvosloví a graficko – výtvarné zpracování.¹⁰³⁰ Podle autorů výstavy je Slovensko poprvé vůbec zobrazeno na mapě Uherska od Lazara (Rosetiho?) z roku 1528.¹⁰³¹ Na této mapě se Nové Město nad Váhom objevuje pod názvem Vyhel. Před tím, než se však pustím do jejího detailnějšího popisu, je třeba zmínit jiný ikonografický doklad, který je starší a jenž cituje J. Gábriš. Ten se totiž i jako první vůbec z literatury o kostele ikonografickými doklady zabýval. Autor v článku z roku 1962 uvádí tedy asi nejstarší obrazový doklad Nového Mesta nad Váhom. Hovoří v článku o „fyzikálně – geografickém nákrese rozhraní beckovského a čachtického panství ze začátku 15. století“.¹⁰³² Na tomto mnou nedohledaném nákrese je dle Gábriše kromě označení povážské a moravské cesty zakresleno jedno rameno Váhu až k diluviální terase, na níž je situován kostel.¹⁰³³ Odcituji přesně alespoň Gábrišův popis náčrtu: „*Samotnou terasu s kostelem obtéká potok, který dvěma hrdly vtéká do Váhu. Takto jsou na mapě vytvořené dva ostrovy s pojmenováním. Při vážském ostrově je název: Insula magna a při ostrůvku, na kterém je zakreslen kostel, je pojmenování Insula sacra.*“¹⁰³⁴

Tento doklad by bylo potřebné dohledat, neboť je důležitým příspěvkem k poznání původního dělení oblasti Nového Města na dva okrsky.

Dalším zobrazením kostela jsou dvě historické kruhové pečetě Nového Města. Jedná se nejprve o historickou pečeť, datovanou do poloviny 15. století.¹⁰³⁵ Na ní se objevuje Panna Maria s Ježíškem (drží jej na levé ruce), v pozadí se nachází novoměstský kostel s jedinou výraznou věží a uherský heraldický znak. Směrem po kruhu na obrubě pečetě se objevuje latinský nápis: „*sigillum nostre ciuitatis nowe*“. (znak našeho Nového Města). Po této pečetě následovala druhá, datovaná do 17. století, již uvedu rovnou na tomto místě. Na ní je zobrazena rovněž schematictěji Panna Marie, držící v náručí Ježíška (tentokrát na pravé ruce), v pozadí se opět objevuje římskokatolický kostel a uherský znak. Po obrubě opět latinský nápis: „*Sigillum nostrae civitatis novae*“. Z tohoto znaku dle M. Orosové vychází současný erb města.¹⁰³⁶ Na první pečetě je kostel zobrazen od západu s hranolovou věží po jižní straně západního průčelí. Věž je zastřešena vysokou jehlancovou helmicí, loď sedlovou střechou. Nelze z obrazu určit, zda je podán s oktogonální lodí, podání objektu je výrazně stylizované. Na druhém zobrazení je kostel podán jako bazilikální trojlodí. Je zobrazen z jižní strany, západnímu průčelí dominuje hranolová věž s lomeným portálem v přízemí a půlkruhově zakončeným oknem v patře. Je zastřešena helmicí, u níž lze již tušit barokní tvary, neboť je podána parabolicky, tj. stylizovaně jakoby s barokní makovicí. Helmice je zakončena drobným křížkem. Okolo helmice je vidět stylizovaný ochoz. Na věž přímo navazuje podle mého úsudku bazilikální trojlodí, neboť půlkruhově zakončená okna se nacházejí nad sebou ve dvou patrech. Loď je zastřešena sedlovou střechou, podanou šrafurou. Domnívám se, že z těchto dvou zobrazení nelze hlouběji usuzovat o případných přestavbách nebo o realistickém zobrazení objektu. Obě jsou dosti stylizovaná, zobrazují obecný typ kostelní stavby.

Nyní zpátky k Lazarově mapě. Na zobrazení je vidět především stylizovaná ramena vodních toků, mezi nimiž jsou umístěny historické obce, které jsou zároveň pojmenovány. Každou obec, v níž se nachází nějaká důležitá stavba (hrad, kostel, klášter apod.) charakterizuje ikonka, jež dotyčnou stavbu představuje. Tak se můžeme dohadovat, že obec Vyhel je zobrazena s jejím klášterem. Toto zobrazení tedy dokládá jednak situování obce Vyhel při toku Váhu (na mapě pojmenován jako Wag fl. (fluvium)) a existenci kláštera. Jiného

názoru je Martina Orosová. Ta se jako další zabývala historickými mapovými podklady, týkajícími se Nového Města.¹⁰³⁷ Orosová interpretuje ikonu na Lazarově grafickém znázornění jako pás hradeb, a sice pouze s jednou střechou. Ostatní střechy podle ní chybí. To by dle jejího názoru mohlo svědčit o zuboženém stavu celého města po období reformace a tureckých nájezdů.¹⁰³⁸

Dalším ikonografickým dokladem je veduta Nového Mesta nad Váhom z roku 1681.¹⁰³⁹ Na ní je město vyznačeno jako polní tábor s opevněním.¹⁰⁴⁰ Jedná se o nejstarší zachovaný pohled na město.¹⁰⁴¹ Jeho interpretace je však dle Orosové dosti problematická. Autorka uvádí, že originál kresby je uložen v archivu v Karlsruhe, podle ní byl jejím autorem neznámý vojenský kreslič.¹⁰⁴² Orosová připomíná značnou nepřesnost v podání situace Nového Mesta. Město je podle ní podáno v dolině místo na vyvýšené terase, domy jsou nerozlišeny a podány pouze jako jeden typ na podélném půdoryse se sedlovou střechou, nevytváří žádné náměstí nebo ulice. Vodní toky a cesty vedou skrze město a jsou pouze schematicky naznačeny, neodpovídají tedy skutečnosti. Opevnění je tvořeno deseti čtvercovými nebo obdélnými, případně obdélné s dvoubokým vystupujícím hrotem směrem ven z města. Jsou na vnitřní straně částečně otevřené. Jsou očíslované a uvnitř každého čtverce se navíc nachází schematická stavbička, již Orosová interpretuje jako strážnici.¹⁰⁴³ Zajímavé je zobrazení farního kostela. Je situován nepřesně uprostřed obrazu, je zvýrazněna jeho výška oproti ostatním domům, které jej těsně obemykají. Mohutná hranolová věž je situována na západní straně, je zakončena cibulovitou helmicí s lucernou a křížkem. Ve svrchní části jsou v ní proražena dvě obdélná okna, umístěná v jedné rovině vedle sebe. Zdá se, že věž je zpodobena s ochozem. Na věž plynule navazuje loď, která je obdélná, s pěticí obdélných, půlkruhově zakončených oken. Je zakryta sedlovou střechou. Kostel celkově vyčnívá nad městem, je znázorněn hieratickou perspektivou jako nejdůležitější stavba na zobrazení. Působí jako opevněná architektura, kam se mohli měšťané v případě nejvyšší nouze dobytí města ukrýt. Nesouhlasí však jeho umístění ve středu obce, ale to jsou detaily, které nelze na tomto zobrazení uplatňovat, neboť ani zbylé podání domů a hradebního pásu není doložitelné. Po pravé straně veduty se nachází oválná kartuše, v níž je umístěn německy psaný nápis (legenda k zobrazení), která zní: „*Kaiiβerlichs erschanβtes feld lager Unser Commando perrn obrijten freii Herrn Von*

dieppenthal in Hungarisch Neu stättl Anno 1681“ (v překladu Orosové jako: „*Císařský opevněný polní tábor našeho oddílu plukovníka svobodného pána von Dieppenthal v uherském Novém Městě roku 1681*“).¹⁰⁴⁴ Podle autorky je velmi problematické, zda se vůbec jedná o zobrazení Nového Města.¹⁰⁴⁵ Domnívám se, že z tohoto zobrazení je možné usuzovat na situaci Nového Města, a to především pro nápis v kartuši, dále pak pro podobnost monumentálního kostela, tyčícího se nad městem. Co se týče opevnění, vyvozuje Kahounová, že podle čtvercových bašt je možné soudit, že město bylo v 17. století dobře opevněno pravděpodobně z důvodu tureckých válek a nájezdů.¹⁰⁴⁶ I přesto dále informuje, že bylo město v letech 1663 a 1685 vypleněno.¹⁰⁴⁷ Základem opevnění byly šance Stibora II., z nichž byly do nového barokního opevnění zahrnuty dvě brány (tzv. Horní a Dolní) a dolní svah, nazývaný Valy.¹⁰⁴⁸ Kahounová uvádí, že se rovněž dochovaly zprávy, týkající se údržby bran.¹⁰⁴⁹ Podle Kahounové byly brány rozebrány až po skončení válek v 18. století a jejich materiál byl využit na výstavbu domů v městě.¹⁰⁵⁰ Kahounová interpretuje zobrazení jako dobové potvrzení existence hradeb, podle ní však nemůže být dokladem jejich skutečného stavu.¹⁰⁵¹

Dalším ikonografickým dokladem je nástropní malba refektáře „*prepozitúry*“ při kostele Panny Marie. Na ní je vyobrazen kostel od východu na charakteristickém ohrazeném vršku, severně od kostela je situováno probošství. Výjev zachycuje stavby ještě bez náletové zeleně, která objekty do dnešní doby zakryla, takže je obtížné objekt dobře fotografovat. Vidíme elevačně vytáhlý vysoký presbytář, který je zpevněn opěrnými oblouky, jež nedosahují až koruny zdiva. Po jižní straně presbytáře je vidět navazující oktogonální loď, jejíž opěrné pilíře jsou již rovněž sníženy oproti předpokládané původní středověké podobě. Presbytář má lomená vysoká štíhlá okna, okna lodi nelze dostatečně rozeznat. Na severní straně přiléhá k presbytáři čtvercová sakristie s depozitářem v patře. Oba prostory presbytáře i lodi jsou zastřešeny sedlovou střechou. Na západě se tyčí převýšená mohutná hranolová věž s ochozem a pravouhle zakončeným vstupem na ochoz. Je završena cibulovou helmicí s dvojitou lucernou a křížem. Závěr střechy presbytáře má rovněž kříž. Toto zobrazení je velice zajímavé pro své poměrně věrné zachycení kostela v současné podobě, již objekt získal po barokní přestavbě.

Dalšími mapovými podklady jsou tři fáze vojenského mapování. První mapování proběhlo v letech 1782 – 1784, druhé v roce 1837, třetí v roce 1875 – 1884. Na jednotlivých konkrétních listech se objevuje Nové Mesto nad Váhom. Na listu 1. vojenského mapování se Nové Město nazývá třemi způsoby: Nova Miasto, Nové Mesto, Neustadt an der Waag. Obec je zobrazena ve tvaru lichoběžníka, který je obehnan výrazným valem po celém svém obvodu.¹⁰⁵² Uvnitř je situováno šest obdélných bloků, které asi zjednodušeně reprezentují domovní zástavbu. Bloky mezi sebou ponechávají místo na celkem široké ulice, uprostřed nich je obdélné náměstí, na němž jsou dvě církevní stavby.¹⁰⁵³ Podle Orosové probíhala skrze náměstí severojižní hradská a poštovní cesta Trenčín – Čachtice.¹⁰⁵⁴ V jihovýchodním rohu za náměstím je drobná zástavba, podle dnešní situace by se mohlo jednat o návrší při kostele, který je rovněž umístěn mimo hlavní osy náměstí spíše na okraji historického jádra. Stavby však nejsou označeny ikonkou pro církevní stavbu. Je možné, že zaměřovatel nebral v úvahu, že kostel je netypicky umístěn mimo hlavní náměstí a vyznačil proto na mapě církevní stavby tradičně uprostřed náměstí. Může jít tudíž o nepřesnost, které se zaměřovatel nevyvaroval.¹⁰⁵⁵ Každopádně celková silueta dnešní reality víceméně odpovídá. Na 2. vojenském mapování z roku 1837 vidíme již rozsáhlejší zástavbu, která se rozvinula podél přirozeného obranného valu kolem historického jádra. Vidíme opět tentokrát historické jádro ve tvaru protáhlého obdélníka, kolem nějž je především na východní straně situován mohutný val. Z ostatních světových stran obemyká historické jádro potok, který se vlévá do Váhu. Městský interiér je již detailněji naznačen, uprostřed se nachází poměrně pravidelné obdélné náměstí s drobnými vyznačenými třemi stavbičkami, z nichž dvě působí jako stavby církevního charakteru. Obdélník jádra nadále vyplňují obdélné bloky domů, (celkem jich lze rozlišit zhruba sedm), jež jsou již detailněji utvářeny, tak, že rozeznáme zastavěnou část a dvory. V jihovýchodním koutě je již poměrně dobře rozeznatelný církevní okrsek s kostelem a proboštvím. Je ohrazen, a tak jako v současnosti vedou od něj úzké ulice, jimiž lze dospět na hlavní náměstí. Opět byly správně vystiženy základní prostorové vztahy mezi proboštvím a zbylou částí města. Historické jádro je obemknuto zelení, v níž lze spatřit samostatně stojící dvorce.¹⁰⁵⁶ Na jih od jádra je poměrně vyprofilovaná městská část, která k jádru patří. Názvy města jsou německy (Neustadt an der Waag, Dolnj Nowe mesto, h. Vágh Ujhely.

3. vojenské mapování, které bylo provedeno v letech 1875 – 1884, je trochu problematické. List je totiž useknut právě v polovině dispozice městského celku.¹⁰⁵⁷ Na mapovém zobrazení je zřetelně opět vidět obdélný tvar městského jádra. Domovní bloky jsou vyznačeny opět schematickým způsobem, mezi nimi jsou uliční interiéry a obdélné náměstí. Zajímavý je však detail jihovýchodního koutu jádra. Tam je totiž v rámci církevního okrsku probošství s kostelem v mapě vyznačena ikona pro kostel. Tento detail tedy dokládá existenci kostela v této části městského jádra, což je situace, která odpovídá dnešnímu stavu.¹⁰⁵⁸ Bohužel je však tato část mapy uříznuta právě v místě, kde je situován kostel. Nemůžeme tedy zhodnotit celkové zobrazení mapového podkladu. Vlevo od městského organismu jsou opět jeho názvy, které zní: Waag – Neustadt, Vág Ujhely, Novemesto).

Nejdůležitější opravy kostela ve 20. století

V archivu Krajského památkového úřadu v Trenčíně jsou uloženy spisy, týkající se oprav novoměstského kostela od 30. let 20. století. Pro úplnost přehledu oprav v rámci monografického zpracování objektu zařazují rovněž údaje o nejdůležitějších opravách z 30. let. Z roku 1934 pochází zpráva, které kritizují počin správy kostela, která nechala opravit exteriérovou omítku kostela neodborně a bez příslušného ohlášení Památkovému úřadu. Ze dne 22. prosince 1934 pochází „Zápisnica“, jejímž předmětem je žádost římskokatolického farního úřadu získat dodatečné stavební povolení na omítku kostela a věže.¹⁰⁵⁹ Zástupci církve uvedli, že k urychlené opravě byli nuceni kvůli havarijnímu stavu omítky, která odpadávala a ohrožovala tak kolemjdoucí.¹⁰⁶⁰ Dále v souvislosti s rovněž nehlášenou opravou soklové části zdiva uvedli, že ošetření bylo provedeno nastavovanou omítkou, neboť zdivo je smíšené z kamenných kvádrů a cihel.¹⁰⁶¹ Podle zápisu a po prohlídce situace odbornou komisí bylo však zjištěno, že omítky byly realizovány neodborně a nevhodně. Bylo totiž shledáno, že celá fasáda kostela je opatřena v části nad soklovým zdivem umělou vakovkou, a zdivo soklové z nastavované malty, resp. z malty cementové.¹⁰⁶² Komise dospěla k názoru, že nevhodné je především použití umělé vakovky, která je hrubá a není v souladu s kamennými profily a články fasády, neboť tyto byly převakované, místo toho, aby byly ponechány bez omítání rezné. Komise proto nedoporučila vydání dodatečného stavebního

povolení, dokud nebude jasné, jak by bylo možné vzniklou situaci z hlediska památkové péče napravit. Dále se v souvislosti s touto kauzou v archivu trenčínského památkového úřadu nachází další listiny, týkající se tedy dodatečného udělení stavebního povolení.¹⁰⁶³ V tomto výměru se praví, že ř. kat. farnímu úřadu se dodatečně povoluje oprava omítky při dodržení uvedených podmínek: fasády musely být upraveny tak, aby architektonické články (ostění oken, římsy, sokly, armatura opěrných pilířů aj.) zůstaly bez vakovky.¹⁰⁶⁴ Tato kauza tedy nakonec dopadla prospěšně pro farní úřad, neboť došlo k požadované nápravě.

Další opravy, a sice interiéru, se realizovaly v roce 1937.¹⁰⁶⁵ Zmiňuji je zde z toho důvodu, že v rámci restaurování mobiliáře interiéru kostela došlo též k opravě kamenických článků (klenebních a portálů). Z hlediska památkové péče byla tato obnova interiéru a jeho zařízení vhodná. Již v úvodu restaurátorského návrhu Jelínek zmínil požadavek provedení oprav především ve smyslu původním.¹⁰⁶⁶ V návrhu popsal interiér (především štukovou a freskovou výzdobu a mobilní zařízení) a následně navrhl tento způsob restaurování kamenných článků: „Kamenné součásti architektury, jako dveřní ostění, portál a gotické prvky /sloupy/ v presbytáři budou očištěny a ponechány v přírodním tónu, v případě, že jsou příliš vyspravovány omítkou, budou přepolychromovány řídkým kaseinovým roztokem, tak aby vynikla struktura kamene. Polychromie omítek stěn byla by provedena v technice vápenné nebo kaseinové, dle tonů původních. Sokl v technice enkaustické, aby barva se tak snadno nestírala a snáze odolávala vlhkosti.“^{1067 1068} Z průzkumů z lešení zjistil Jiří Jelínek zajímavé informace, týkající se povrchové úpravy klenebních článků presbytáře. Odcituji: „Gotická žebra jsou pokryta mnohonásobnou vrstvou vápna a teprve na této vrstvě nalézají se zbytky polychromie žlutavé barvy, další popelavě šedé a bezprostředně pod nynějším nátěrem růžové. Mám za to, že původně byla přírodní, bez polychromie. Pečlivým očištěním žebroví od silné vrstvy vápna a barev, vynikly by pěkně profily jejich a detaily skulpturálního ukončení, které jsou nyní sotva znatelné. Tím dostal by se také krásný sienově červený tón pískovce v presbytáři a šedožlutavý v lodi. Hnědočervený tón kamene v presbytáři dělá skutečně dojem polychromie.“¹⁰⁶⁹ Zajímavý je rovněž dopis ak. mal. Jiřího Jelínka ze dne 26. 9. 1937, v němž se zmínil, že očekává návštěvu ing. Václava Mencla.¹⁰⁷⁰ Interiér presbytáře byl tehdy pod lešením.

Mencl, který ještě v tom samém roce vydal fundovaný článek o kostele, tudíž měl s největší pravděpodobností možnost studovat detaily kamenických a klenebních článků z bezprostřední blízkosti. Mencl totiž byl zaměstnán ve Štátném referátu na ochranu pamiatok na Slovensku a na opravu kostela v Novém Mestě nad Váhom dohlížel.¹⁰⁷¹ V rámci oprav interiéru kostela v roce 1937 došlo tesařem Karolem Šimovičem rovněž zachycení roztahujícího se krovu nad kostelem.¹⁰⁷² V účtech za provedené práce v interiéru kostela je uvedeno, že ak. mal. Jiří Jelínek kromě hlavních restauračních prací na mobiliáři a štukové výzdobě mimo jiné „očistil gotické sloupoví za oltářem“.¹⁰⁷³ V dalším spisu je uvedeno patrně Václavem Menclem přímo nutnost další fáze oprav, a sice stavební oprava fasád kostela a krovu. O ní se však dle spisu zatím v roce 1938 neuvažovalo v předložené žádosti. V listině je uvedeno, že referát na opravu počítá s příspěvím 35. 000 Kč. Součástí žádosti byl i historický stavební vývoj kostela, zmíněna byla gotická přestavba románského kostela a přestavba za probošta Jakuba Haška. Podle tohoto detailu a podpisu ve zkratce opět usuzují, že šlo o spis od Václava Mencla.¹⁰⁷⁴ Vnitřní restaurování bylo kolaudováno v květnu roku 1938.¹⁰⁷⁵

Podle materiálů, uložených v archivu Krajského pamiatkového úradu v Trenčíně, došlo dále v roce 1955 ke generální opravě věže kostela.¹⁰⁷⁶ V roce 1956 došlo k bližší nespecifikované 3. etapě úprav kostela.¹⁰⁷⁷ V roce 1959 došlo k významnějším opravám kostela.¹⁰⁷⁸ Jednak došlo k obnově dlažby v interiéru – v bočních lodích kostela. Dále došlo k zachování a zakonzervování románského portálu na věži. V odborném vyjádření, provedeném inženýrem Chlupem, se dále praví, že není vhodné a přípustné vyměňovat části, zhotovovat kopie architektonických článků portálu, vyměnit je dle něj možno pouze části soklů, které nemají charakteristickou profilaci. Co se týče dalších úprav, v sakristii doporučil kamenná žebra a gotický portálek pouze očistit a nechat působit povrch kamene v přírodním materiálu.¹⁰⁷⁹ Dále se ve vyjádření hovoří o opravě bašt a opevnění kolem kostela. Chlup doporučil omítnout reliкty omítkou z hydraulického vápna, spáry měly být jen hrubě zatřeny a povrch nehlazený tak, aby zůstala struktura zdiva viditelná. Opravy bašt a opevnění jsou doloženy rovněž fotografiemi, uloženými v archivu KPÚ Trenčín. Oprava ohradní zdi kolem kostela byla na konci 50. let již velmi nutná, neboť zdivo bylo ve velmi špatném stavu a hrozilo na mnoha místech zřícením. Chlup dále doporučil

přenést torzo románského sloupu (patrně sloupu románské křtitelnice), do interiéru, neboť do té doby stával v exteriéru vedle kostela. V archivu Pamiatkového úradu v Trenčíně jsou dále uloženy spisy, týkající se v roce 1959 zřícené bašty při farním kostele.¹⁰⁸⁰ Bohužel však v materiálech, uložených na Pamiatkovém úradu, nejsou zmínky o proběhlém archeologickém výzkumu. Musíme tedy brát za hlavní informační zdroj článek Júliuse Gábriše z roku 1962, v němž tento výzkum je popsán.¹⁰⁸¹ Podle záznamu z prohlídky kostela došlo k destrukci jižního opevňovacího zdiva areálu kostela, které se zřítilo asi v délce 20 m. Bylo konstatováno, že druhotně navršená zemina hrozila dalším zřícením, čímž by ohrožovala samotné základy kostela, a proto bylo doporučeno urychleně situaci řešit, provést statické posouzení a zdivo rekonstruovat. A sice bylo navrženo v hlavním místě destrukce nahradit dosavadní zdivo železobetonovým opěrným systémem, který měl být po vystavění obložen opět zdivem kamenným, pocházejícím z demolované části. Během opravných prací se tedy vyhloubily hluboké základy 1,5 metru, z vnitřní strany opevnění došlo k vestavění betonové zdi se silnými železnými traverzami a z vnější strany došlo k obkladu demolovaným kamenným zdivem.¹⁰⁸² Práce, které byly započaty v srpnu 1959, byly již na konci října téhož roku hotovy.¹⁰⁸³ Dále se pokračovalo s havarijním zabezpečením i dalších částí opevnění, připojeny byly např. opěrné pilíře rohové okrouhlé bašty.¹⁰⁸⁴ S pracemi se pokračovalo i na jaře dalšího roku.¹⁰⁸⁵ Pro úplnost údajů o kostele v roce 1963 došlo následně k zápisu kostela do státního seznamu kulturních památek v Západoslovenském kraji. Došlo k tomu na základě rozhodnutí Školské a kulturní komise Okresního národního výboru v Trenčíně ze dne 26. 9. 1963 pod číslem 84/63.¹⁰⁸⁶ V 70. letech (1976) došlo následně k opravě fasád exteriéru kostela.¹⁰⁸⁷ V rámci konzultačního dne na stavbě byl konstatován porušený stav fasád. Bylo doporučeno vzhledem k porušenému stavu omítek pouze k jejich vyspravení hladkou vápennou maltou, a sice pouze v takových místech, kde byla původní omítka opadaná, přičemž povrchová úprava omítek (jejich struktura) musí být přizpůsobena dochované.¹⁰⁸⁸ Co se týče barevného nátěru, bylo doporučeno řešit jej v jednom základním odstínu vápenné barvy, na základě zachovaných stop původní výmalby, s kombinací světlejšího odstínu, resp. lomené bílé barvy při zvýrazňování architektonických prvků, jako jsou např. hlavní římsa, barokní pilastry s hlavicemi na věži, hlavní římsa věže apod.¹⁰⁸⁹ Co se týče kamenických

prvků jako ostění oken, kamenná armatura opěrných pilířů atd., musely být pouze odborně očištěny a zakonzervovány, stejně tak románský portál, na jehož realizaci doporučili dosadit restaurátora s příslušnou licenci.¹⁰⁹⁰

Část III.: Stavební vývoj objektu

Rozbor objektu

Následující kapitola v sobě zahrnuje analýzu stavby – architektonicko – technický popis objektu. Pionýrskou práci, co se týče stavebně historického průzkumu, provedl ve 30. letech Václav Mencl.¹⁰⁹¹ Poopravil částečně své závěry, jak si všiml D. Haberland, následně v článku z roku 1942 – 1943 ve Štencově Umění.¹⁰⁹² Po zásadním zakladatelském počínání V. Mencla na něj navázali v roce 1979 Silvia Paulusová a Ivan Gojdič a na ně Denis Haberland v roce 2001, citovaní v přehledu literatury. V roce 2005 pak byl nakonec průzkum obohacen nejnovějším poměrně zásadním výzkumem Silvie Paulusové.¹⁰⁹³ V současnosti je přínosem autorky např. nalezení dosud neinterpretovaných kamenických značek objektu. Pokusí se o vlastní analýzu a zasazení objektu do širších souvislostí s lokální architekturou.¹⁰⁹⁴

Situace

Kostel Narození Panny Marie je situován na vyvýšené sprašové terase na jihovýchodním konci historického jádra na ostrohovém výběžku, který je z jižní a východní strany zakončen prudkým srázem.¹⁰⁹⁵ Je vystavěn na strategickém místě obce, z něhož dominuje především svou vysokou věží celému okolí. Vyvýšenina, na níž se kostel nachází, je obehnaná ze západní, jižní a východní strany opevňovacím ohradním zdívem, zesíleným opěrnými pilíři. Vstup do areálu, jenž kromě kostela obsahuje budovu probošství, situovanou na sever od kostela, a hřbitov, rozkládající se na východ a jih od kostela, je vstupní branou od severozápadu.

Půdorys

Jedná se o centrální stavbu, jejíž loď je vystavěna na oktogonálním půdorysu, k níž se na západě přimyká hranová věž a na východě presbytář o dvou polích křížové klenby se závěrem o pěti stranách pravidelného

osmiúhelníka. V ose hlavní lodi je ještě na západní straně připojena obdélná předsíň. Na rozhraní presbytáře a lodi se na severní straně připojuje sakristie nepravidelného lichoběžníkového půdorysu, která má v patře depozitář. Patro je přístupno z interiéru šnekovým točitým schodištěm. Věž je podpírána dvěma mohutnými pilíři. Opěrné pilíře exteriéru stavby jsou na jižní straně lodi znásobené. Na rozhraní mezi presbytářem a lodí naléhají kolmo k hmotě presbytáře, nereagují tak na hmotu lodi. Opěrný pilíř je obsažen rovněž na severní straně na dělení mezi presbytářem a lodí, je umístěn již v prostoru tudíž dodatečně přistavěné sakristie. Je zapojen do obvodového zdiva sakristie. Vstup do kostela je zajištěn západní předsíní s gotickým portálem a ze severní strany, kde je přistavěna drobná obdélníková předsíň. Interiér lodi je dělen čtyřmi mohutnými pilíři, na nichž spočívají půlkruhové arkády, nesoucí klenbu. Prostor je zaklenut valenou klenbou s lunetami v lodi hlavní, křížovými klenbami v lodích bočních. Předsíň západní je zaklenuta křížovou klenbou, severní valenou s lunetami. Presbytář, jak již bylo výše zmíněno, je zaklenut dvěma poli gotických křížových kleneb s paprscitým závěrem. Sakristie je zaklenuta jedním polem křížové žebrové klenby. Přízemí věže valenou klenbou.

Stavební vývoj

Kostel Narození Panny Marie v Novém Městě nad Váhom prošel v průběhu doby do současnosti (kromě novodobých stavebních zásahů) celkem pěti hlavními stavebními etapami. Následující řádky se pokusí jednotlivé fáze objasnit na základě výzkumu předchozích badatelů a vlastního průzkumu objektu na místě.

Románská stavební fáze (13. století)

Hlavní dochovanou románskou strukturou objektu je západní hranolová věž. Je založena na čtvercovém půdorysu na severozápadním nároží lodi kostela, a sice tak, že svou hmotou ono nároží překrývá a částečně dokonce proniká do interiéru lodi. Věž je v přízemí zaklenuta románskou valenou klenbou. Na západní stěně věže je umístěn románský vstupní portálek, půlkruhově zakončený, s pravouhlým ústupkem s vloženými sloupky. Dřívky nemají entazi, patky jsou profilovány oblouny a výžlabky, hlavice jsou košové s bobulovitými listy a svrchními čtvercovými abaky. Jedná se nejspíše o

pískovec. Kámen je po celé ploše portálu přetřen neidentifikovatelným okrovým nátěrem, který znesnadňuje čtení jeho architektonické povahy.¹⁰⁹⁶ Věž je ve vyšších partiích pročleněna na západní stěně třemi velice úzkými štěrbinovými okénky. Nad nimi se nachází asi ve třetí čtvrtině výšky věže tři lomená okna, která jsou umístěna vždy v ose západní, jižní a severní stěny věže. Nad touto úrovní je čtvrtá čtvrtina výšky věže, která je na spodní části oddělena profilovanou římsičkou a nad ní je situována barokní nástavba s hodinami a ochozem, završená barokní cibulovou věží se dvěma lucernami.

Gotická stavební fáze (15. století)

Exteriér

V této stavební etapě byla k románské věži přistavěna loď na půdorysu oktogonu s presbytářem o dvou polích křížové klenby se závěrem o pěti stranách pravidelného osmiúhelníka. Obvodové zdivo lodi a presbytáře bylo zpevněno jednou odstupněnými opěrnými pilíři, které však byly oproti původnímu předpokládanému stavu o dost sníženy. Na jižní straně oktogonální lodi jsou opěráky poskládány v hustším rytmu, je jich užito celkem osm oproti dvěma na straně severní. Opěrné pilíře presbytáře jsou vystavěny pravidelně kolem celé dispozice kněžiště. Na nároží mezi lodí a presbytářem opěrné pilíře v exteriéru předstupují méně, jsou částečně zapuštěny do hmoty obvodového zdiva lodi a jsou k nároží přistavěny kolmo. Jejich prodloužením do interiéru vytvářejí vítězný oblouk. Zajímavé je charakteristické zdvojení opěrných pilířů, a sice se tento princip vyskytuje na jihozápadním nároží lodi a rovněž ve střední části severního průčelí lodi. Vypadá to tak, že z hmoty obvodového zdiva vycházejí směrem od sebe dva pilíře, vytvářející tak písmeno V. Problematika původní výšky opěrných pilířů kostela v Novém Městě souvisí s pozdějšími úpravami, které byly na stavbě kostela podniknuty, především v rámci barokní obnovy. Podle dnešního stavu dosahují opěrné pilíře lodi do výšky zhruba dvou třetin celkové výšky lodi. Zasahují nad okna, která však jsou půlkruhově zakončena a pocházejí až z barokní přestavby ve 2. polovině 17. století. V souvislosti se sníženou výškou opěrných pilířů muselo dojít i ke snížení koruny zdiva. Na severozápadním nároží lodi, kde se připojuje věž, je hmota gotického oktogonu nejasná. Připojuje se totiž k hmotě věže, ale východně od východní strany věže se na zdivu objevuje zalomení, které vypovídá o případném

plánovaném opěrném pilíři na nároží. Hmoty věže dále, jak již bylo zmíněno, proniká především svým jihovýchodním nárožím do interiéru lodi. Rovněž západní stěna oktogonu lodi nenavazuje na věž organicky, nýbrž je posunuta na západ, čímž dochází k proniku nároží hmoty věže do interiéru.

Neorganické napojení lodi na románskou věž je následováno i barokní vestavbou vnitřních arkád, které jsou rovněž posunuty k severu, čímž se nejzápadnější pilíř opírá o konstrukci věže.¹⁰⁹⁷ Opěrný pilíř na severním nároží mezi presbytářem a lodí je v současnosti skryt ve zdivu sakristie, svědčí tedy o jejím dodatečném přistavění.

Interiér

Jak již bylo řečeno, presbytář je zaklenut dvěma poli křížové žebrové klenby s paprscitým závěrem. Gotické architektonické články, a sice jak svazkové přípory, tak klenební žebra kryje barokní štuková výzdoba. Odkryty jsou pouze dvě přípory, umístěné po stranách východní strany presbytáře. Jedná se o válcové dřívky (polosloupy) přípor s polygonálními sokly, oddělenými od hmot dřívků profilovanými patkami, tvořenými hlubokým výžlabkem a oblounem. Mají pouze mírně projmuté košové hlavice ze spodu oddělené prstencem, nahoře uzavřené vysokými čtvercovými abaky, na něž dosedá profilovaná římsa. Z prstenců vyrůstají na vodorovných stoncích vzájemně oddělené reliéfní květy, tvořené střední bobulovitou vypouklou částí a okvětními listy okolo ní. Ze svrchní římsy nad hlavicemi válcových sloupků pak konečně vycházejí svazkové přípory, nahoře přerušené jehlancovitými hlavicemi, které vybíhají do klenby, jejíž klenební žebra jsou již překryta barokním štukem, takže nejsou zřetelná. Podle průzkumu Václava Mencla mají klenební žebra presbytáře profil klínový, dvakrát vyžlabený. Interiér lodi byl v 60. letech 17. století zásadně změněn a nově překlenut, tudíž jeho zaklenutí náleží až do barokní fáze.

Kamenické značky

Kamenické značky se dochovaly v exteriéru na vybraných pilířích jižní strany lodi a na objektu šnekového schodiště. V interiéru se značka nachází na soklu severní ze dvou oblých přípor gotického klenebního systému v presbytáři za hlavním oltářem a značka se rovněž nachází na pravé části ostění portálu, vedoucího ze šnekového schodiště do místnosti prvního patra nad sakristií.

Značky, které se dochovaly na pilířích oktogonální lodě, jsou charakteristické pro svou jednoduchost. Celkem se na pilířích vyskytovalo šest značek, z nichž se dvě opakovaly, takže tvořily dvojice shodných značek. Na pilíři 2 a 7 jižní strany se opakovala značka ve tvaru písmene T, na něž navazovalo písmeno V s roztaženými břevny. Na pilíři 2 a 3 se nacházela rovněž značka téměř shodná, kterou tvořilo poloviční písmeno T, z jehož středu vycházelo diagonální břevno, zakončené svislým krátkým břevnem. Tato značka se nacházela na jednom pilíři v této podobě a na druhém zrcadlově obrácená. Spojují jejich provedení však do shodné skupiny. Na pilíři 6 na jeho soklu se pak nacházela značka tvořená dvěma stranami pravouhlého trojúhelníku s diagonálním břevnem, spojujícím obě ramena. Na pilíři 7 se pak vyskytovala ještě poslední značka, tvořena číslicí 1, která byla horizontálním břevnem přetažena. Na dalších pilířích lodi, presbytáře ani obou opěrných pilířů věže se mi již žádné značky nepodařilo nalézt. Může to být samozřejmě způsobeno historickými okolnostmi narušení zdiva objektu, výměnou kvádrů opěrných pilířů při obnovách atd. Značky tohoto typu se mi zatím nepodařilo dohledat na žádné stavbě, která by byla s kostelem v Novém Městě porovnatelná. Na Beckovském hradě byla nalezena Š. Tóthovou a M. Kodoňovou řada kamenických značek, které byly publikovány v roce 1998,¹⁰⁹⁸ žádná z publikovaných značek však není shodná s novoměstskými a pouze jedna je podobná té značce na pilíři 6, avšak oproti diagonálnímu břevnu ve střední části mezi dvěma vzájemně kolmými břevny se vyskytuje kolmý čtverec na osu značky, který má tři strany. Fakt, že se na pilířích značky ve dvou případech opakovaly, svědčí o pravděpodobnost účasti několika kameníků na výstavbě lodi kostela.

Dále se vyskytovala jedna značka na portálu šnekového schodiště, umístěném v exteriéru tohoto schodiště v jeho prvním patře. Nalézala se na ostění portálu na jeho pravé části. Byla tvořena svislým břevnem, na něž v horní části navazovalo břevno vpravo kolmé, které se pravouhle zalomilo směrem dolů. Zajímavý je fakt, že shodnou značku (která měla pouze horizontální břevno více nakloněno směrem nahoru), se nachází na ostění portálu, který vede ze šnekového schodiště prvního patra do místnosti nad přízemím sakristie. Opět se tedy v shodném úseku stavby setkáváme s opakující

se značkou, která by svědčila pro jednoho kameníka, který pracoval na kamenických detailech tohoto úseku stavby.

Poslední identifikovaná značka se nacházela v interiéru presbytáře. Jedná se o sokl severní ze dvou přípor východní stěny kněžiště. Jde tedy o jedinou nalezenou značku na hmotě kněžiště. Je co do svých rozměrů dvakrát vyšší nežli zbylé značky. Její čtení je znejasněno, neboť kámen soklu je na několika místech poškozen. Jedná se o vysokou svislici, k níž je na třech místech pod sebou připojeno kratší kolmé břevno. S obdobnou značkou se na hradě Beckov rovněž nesetkáváme, navíc v zmíněné publikaci nebylo uvedeno měřítko, takže nemůžeme porovnat ani její výšku, která se od zbylých značek v Novém Městě liší.

Závěr k nálezům kamenických značek

Domnívám se, že výskyt kamenických značek za současného stavu poznání nelze interpretovat jinak nežli tak, že dosvědčují účast několika kameníků, resp. stavební huti na objektu, a sice v etapách výstavby jak presbytáře, tak lodi i sakristie s točitým schodištěm. Tyto značky však podle mého názoru rovněž dosvědčují, že se na stavbě kostela nepodílela huť, působící na stavbě kostela na Karlově ani na stavbách pražského okruhu (sv. Apolinář), kde byly identifikovány značky, příslušící k okruhu Staroměstské mostecké věže a v žádném případě nebyly porovnatelné s novoměstskými. Značky takto v podstatě dosvědčují fakt, že kostel v Novém Městě byl vystavěn sice s největší pravděpodobností podle půdorysného vzoru karlovskeho kostela, na výstavbě se však podílela lokální stavební huť, která je zařaditelná do souvislosti výhradně uherské stavební produkce doby 1. poloviny 15. století. Bližší souvislosti se stavbami tzv. beckovského stavebního okruhu však ještě nebyly zatím možné blíže specifikovat. Kamenické značky sice nepotvrzují sounáležitost stavby kostela novoměstského k hradu Beckov, avšak pro Stiborovo doložené působení na Beckově je však nutné tuto stavební sounáležitost z historických důvodů předpokládat. Značky by mohly dále dokládat různé ruce kameníků, pracujících na postupné výstavbě gotických částí stavby, a sice presbytáře, lodi a pozdější sakristie. Pro detailnější vývody však bylo značek nalezeno málo, proto musí tyto vývody zůstat pouze na poli hypotéz (tři různé stavební fáze, v nichž by měl např. vzniknout presbytář, loď a

sakristie, nelze za současného stavu poznání doložit.). Další objasnění stavební historie by přinesl až hloubkový stavebně historický průzkum stavby.

Půda

Půdní prostor novoměstského kostela obsahuje důležité detaily, které vypovídají o gotické stavební fázi.¹⁰⁹⁹ Architektonické prvky se dochovaly v úrovních nad hlavní i bočními loděmi. V severní boční lodi se dochovaly koutové třičtvrtěkruhové přípory. V severní obvodové stěně jsou dále zachována v současnosti zazděná štěrbinová okénka střílen, zakončená segmentovým záklenkem, která se směrem ven zužují. Podle D. Haberlanda se v severozápadní, jihozápadní a jihovýchodní stěně oktogonu nalézají části okenních šambrán původních gotických oken.¹¹⁰⁰ Podle něj mají shodnou profilaci s okny Beckovské kaple i kostela sv. Štefana v Beckově.¹¹⁰¹ Haberland se domníval, že snížená koruna zdiva severní lodi byla již v 16. století opět navýšena, když do její hmoty byly vybudovány střílny, zakončené segmentovým záklenkem.¹¹⁰² Haberland dále interpretoval klenební náběhy, které se zachovaly ve všech čtyřech koutech oktogonu na rozhraní severní a jižní stěny oktogonu s přiléhajícími šikmými zdmi bočních lodí. Náběhy mají podle něj jednoduchou profilaci s okosením a vyžlabením, charakteristické pro ně je to, že bez přerušení zabíhají přímo do nosného zdiva.¹¹⁰³ Nad klenbou hlavní lodi lze podle Denise Haberlanda spatřit v převýšení zdiva mezilodních zdí okna bazilikální zóny, která jsou osazena do cihlového zdiva.¹¹⁰⁴ Jedná se o dva typy oken, buď je ve tvaru lomeného oblouku, nebo je okrouhlé. Většina z těchto oken je dnes zazděna.

Problematika renesanční stavební fáze (16. století)

Do této stavební fáze náleží podle Václava Mencla přístavba sakristie po severní straně objektu spolu s objektem šnekového schodiště na rozhraní presbytáře a lodi. Dále do ní zařadil rovněž podle něj dodatečně přistavěné opěrné pilíře západní věže. Zdivo sakristie se na východní stěně opět poměrně neorganicky napojuje na druhý opěrný pilíř presbytáře od severozápadu. Je to provedeno jednoduchým napojením zdiva ve směru severním na již existující pilíř, avšak zdivo sakristie na východní straně o něco uskakuje, takže netvoří souvislý pás zdiva. Na západní straně, která je skryta v interiéru, navazuje zdivo sakristie přesně. Zdivo vybíhá tedy kolmo na hmotu presbytáře směrem

severním a lichoběžníkovitým způsobem se spojuje s hmotou lodi, na jejímž nároží ještě včleňuje mezi opěrný pilíř severní fasády lodi a hmotu místnosti sakristie v síle zdi šnekovité schodiště. Na jižní stěně sakristie v interiéru je ve zdivu omítnut předstupující opěrný pilíř, jenž původně byl na nároží lodi s presbytářem. Klenební žebra sakristie mají profil jednou vyžlabeného širokého klínu. Dosedají na kulovité konzoly a ve svorníku se nachází erb Stiborovců. Exteriér sakristie je pročleněn renesančními okny, pravouhle zakončenými s průběžnými profilovanými římsami, okna se nacházejí jak v přízemí, tak v patře. Šnekové schodiště se na severní straně otvírá do exteriéru v přízemí úzkým lomeným šterbinovým okénkem s gotickou kružbou a zdobnou mříží, v patře pravděpodobně lomeným gotickým portálem, dnes zazděným, v jehož vstupním otvoru se dnes nachází čtvercové okno, nad nímž je situován blíže neidentifikovatelný kamenný kvádr, tvořící oknu překlad. Ve spodní části je prostor původního portálu ještě šikmo přepažen. V interiéru schodiště se nachází dva portály, jeden sedlový v přízemí do sakristie, umístěný na západní stěně sakristie, druhý lomený v patře nad ním, směřující do místnosti patrové (depozitáře). Objekt je osvětlen rovněž renesančními půlkruhově zakončenými okny.

Problematika datování vzniku sakristie byla V. Menclem již na konci 30. let 20. století revidována. Ač ve svých dvou publikacích na nákrese půdorysu vyznačil původ zdiva sakristie včetně šnekového schodiště do počátku 16. století,¹¹⁰⁵ ve svém základním výzkumu i v článku ze 40. let považoval již zdivo obou přístaveb za starší, náležející tudíž ještě do 1./3 15. století, a sice podle stiborovského erbu ve svorníku klenby sakristie a kulových patek.¹¹⁰⁶ Je tedy otázkou, kdy došlo ke změně původního projektu, který s jistotou na základě posouzení opěrných pilířů, s přístavbou sakristie nepočítal. Je možné, že podle Menclových datací mohlo dojít k této změně po smrti zakladatele Stibora staršího, tedy za Stibora mladšího, který v otcově díle pokračoval, a stavba byla dotažena ke konci k roku 1423. Přiklonila bych se rovněž k opravenému datování sakristie, neboť i nalezené dvě shodné kamenické značky neodpovídají svým tvarem renesančním, které bývají často utvářeny složitějším způsobem, ale jsou poplatné spíše době gotické.

Co se týče datace opěrných pilířů hranolové věže, přinesl výzkum kanovníckých vizitací údaj o možném založení pilířů až v prvních desetiletích 18.

století za probošta Vojtěcha Révaye. Vzhledem k tomu, že k roku 1732 je doložena nástavba věže, která tak získala svou současnou podobu, nemůžeme tento údaj úplně vyloučit. Historizující profilace pilířů, podle níž datoval jejich vznik Václav Mencl do doby renesanční 16. století, mohla být vybrána záměrně i v pokročilém barokním období.

Barokní fáze (17. – 18. století)

Do této stavební fáze spadá přestavba interiéru lodi za probošta Jakuba Haška ve 2. polovině 17. století. Jedná se o vestavěné arkády do interiéru lodi, které ji rozdělily na v podstatě pseudobazilikální trojlodí. Boční lodi jsou totiž nižší nežli střední loď, přičemž střední loď není osvětlena okny. Prostor střední lodi byl překlenut valenou klenbou s lunetami, boční lodi klenbami křížovými. Podle V. Mencla byla ještě v baroku přistavěna část severní předsíně, nalepená na hmotu zdvojeného opěrného pilíře severní strany lodi. Tento prostor byl zaklenut valenou klenbou s lunetami a opatřen vstupním portálem, segmentově zakončeným, nad nímž je reliéfní erb Stiborovců v kruhu. V době barokní byla podle Mencla rovněž přistavěna drobná výklenková kaplička na severní straně opěrného pilíře věže, a sice toho jižně položeného. Podle Mencla bylo následně rovněž osově okno presbytáře proraženo nebo upraveno jeho ostění v době barokní.

Stavební úpravy v období 19. a 1. poloviny 20. století

Podle V. Mencla byla naposledy v 19. století přistavěna k západnímu průčelí obdélná předsíň, zaklenutá křížovou klenbou s osově umístěným vstupním portálem, půlkruhově zaklenutým. Následně rovněž byla dokončena vstupní předsíň na severní straně lodi, kde došlo k přístavbě obdélného prostoru k již existující obdélné předsíni z barokní doby. Je však na tuto dle Mencla novostavbu osazen barokní segmentově zakončený portál, lemovaný šambranou nahoře vykrajovanou a s ušima, s klenákem v ose, v němž se nachází letopočet 1754.

Část IV.: Hodnocení objektu v širších kulturně historických a umělecko-historických souvislostech území

Beckovský výtvarný okruh

Co se týče hodnocení objektu v širších kulturně historických souvislostech území, v němž se nachází, zabývala se touto otázkou dosud především ve svém článku z roku 1984 nedávno zesnulá Mária Kodoňová.¹¹⁰⁷ Zavedla do literatury pojem tzv. beckovského výtvarného okruhu v pozdní gotice.¹¹⁰⁸ Středověké období, v němž vznikl novoměstský kostel, obecně spadá do období vlády Zikmunda Lucemburského (1387 – 1437) v Uhersku. Kodoňová píše, že v době jeho působení existovalo v rámci území Slovenska několik stavebních center, kde se na výstavbě objektů podíleli mistři z Čech, Francie či Bavorska. Hlavním centrem byla Bratislava, kde si Zikmund budoval svou rezidenci, dále se stavělo především v Košicích a ve středoslovenských báňských městech.¹¹⁰⁹ Důležitým je poznatek, že na Pováží vzniklo rovněž stavební centrum právě v oblasti Beckova poté, co panství získal vévoda Stibor ze Stiboríc.¹¹¹⁰

Co se týče objektů tzv. beckovského výtvarného okruhu, je to problematika velmi složitá, jež zatím nebyla zcela objasněna. Stiborovci (tedy otec a syn) totiž za svého působení v Uhersku získali velké majetky, patřilo jim okolo 15 hradů a 300 míst a obcí.¹¹¹¹ Je doloženo, že darovací listiny krále Zikmunda obsahovaly rovněž doložku, podle níž Stiborovci přebírali současně s majetkem též patronátní práva nad kostely.¹¹¹² Podle M. Kodoňové lze do rozsáhlé stavební činnosti počítat s novoměstským kostelem a od něho odvozenými stavbami na centrálním oktogonálním půdoryse, jednodílnými kostely na Pováží, velkou přestavbou Beckovského hradu a přestavbami a opevňovacími pracemi na ostatních hradech, jež mu patřily, jako naposledy rovněž se stavbami mimo území Slovenska jako např. pohřební kapličkou v Krakově nebo palácem v Budíně.¹¹¹³ Kodoňová dodává, že okruh činnosti Stiborovců zatím v její době nebylo možné detailněji určit.¹¹¹⁴

Otázka zdrojů výtvarného tvarosloví novoměstského kostela

Literatura počítá se třemi druhy vlivů, které se mohly uplatnit na kostele v Novém Městě nad Váhem. A sice Mária Kodoňová vnesla do problematiky původu tvaroslovných prvků v Novém Městě zatím jako jediná

možnost působení vlivů z Polska. Vzhledem k Stiborovu polskému původu a faktu, že byl pochován v krakovské kapli sv. Moniky při kostele sv. Kateřiny v městské části Kaziměř, již Stibor zároveň založil, vyvodila, že to byl Stibor II., který povolal huť z tohoto krakovského centra augustiniánů do Nového Města.¹¹¹⁵ Počítala s ní vzhledem k tvaroslovnému aparátu v Novém Městě a argumentem pro ni bylo rovněž příchod augustiniánů do Nového Města mimo jiné též z Krakova.¹¹¹⁶ Podle Kodoňové je to příporový systém v presbytáři, který poukazuje na „*lineární sloh z okruhu krakovské huti předměstí Kaziměř, jmenovitě na přístavbu – stiborovskou kapli při augustiniánském kostele sv. Kateřiny*“.¹¹¹⁷ Vzhledem k tomu, že jsem však citovanou kapli nenavštívila, nemohu se k tomuto případnému zdroji tvaroslovných prvků zatím vyjádřit. Důležitým postřehem Kodoňové je podle mne dále rovněž možnost vlivu, resp. podpory při zakládání kláštera v Novém Městě samotného krále Zikmunda Lucemburského. Kodoňová připomněla, že se Zikmund snažil nejen získat území, které vlastnil Karel IV., ale i jej napodobit.¹¹¹⁸ Podle autorky se Zikmund snažil „*převzít nejpokrokovější české myšlenky ve sféře umění a částečně i pomáhat umírněné církevní reformě, reprezentované v prvním řádu řeholí augustiniánů..tyto skutečnosti přispěly k tomu, že Zikmund podporoval snahy svého nejvlivnějšího velmože Stibora na zavedení augustiniánské řehole na Slovensku a na zřízení probošství při poutním kostele Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, které chtěl Stibor přestavět podle pražského Karlova*“.¹¹¹⁹ Tento možný vliv Zikmunda se mi zdá logicky možný a měl by být ještě zhodnocen na základě nejnovější literatury.¹¹²⁰

Druhým vlivem, spatřovaným na tvaroslovném aparátu novoměstského kostela, je české prostředí. Tradičně započal s touto problematikou již Václav Mencl ve 30. letech, jenž měl fundovaný přehled o stavební produkci českého i slovenského prostředí, a o to mají jeho návrhy větší důležitost. Již ve svém článku z roku 1933 rozvedl myšlenku o vzoru karlovského kostela pro novoměstskou centrálu, a sice podle něj se v Novém Městě jedná o „*přímé, avšak slohově o stupeň pozdější napodobení Karlova*“.¹¹²¹ Vzor karlovského kostela pro Nové Město byl poté následující literaturou všeobecně přijat.¹¹²² Vliv Karlova na Nové Město pak byl reflektován rovněž autory, zabývajícími se stavebními souvislostmi kaple sv. Kříže.¹¹²³ Autoři I. Gojdič a S. Paulusová nebo E. Marosi se v uvedených příspěvcích zabírali především problematikou

konceptu a realizace klenebního schématu nad oktogonální lodí Nového Města v porovnání s kostelem na Karlově. Uceleně problematiku shrnul ve své diplomové práci i v článku Denis Haberland.¹¹²⁴ Co se týče rozměrů obou staveb, vzhledem k tomu, že neexistuje podrobné zaměření kostela v Novém Městě, vycházíme z Menclova zaměření půdorysu, které prvně publikoval v roce 1933. Z jeho měřítka lze vyčíst, že vnitřní průměr má „přes“ 20 metrů, Mencil pak ve svém článku přesný rozměr Nového Města neuvedl, jen kostela na Karlově, jehož světlá šířka se rovná podle něj 23, 75 metru.^{1125 1126} S. Paulusová a I. Gojdič pak uvedli, že obě stavby mají jednu stranu lodi rovnu 30 stopám.¹¹²⁷ Nejnověji uvedl průměr kostela 21,5 metru D. Haberland.¹¹²⁸ Fascinováni zjišťujeme, že ač je v literatuře všeobecně přijata rozměrová shodnost, dosud kromě Menclova příspěvku kostel v Novém Městě nikdo nezaměřil.

Problematika tvarosloví novoměstského kostela byla některými dalšími badateli rovněž řešena v tom smyslu, že tvárné novoměstské principy jsou závislé na českém prostředí pozdní gotiky. Václav Mencil například přisoudil tvar kulových konzol sakristie svatovítskému (dvorskému) slohu české gotiky z doby Václava IV.¹¹²⁹ Domníval se, že jde o práci pražských mistrů, kteří odešli po smrti Václava IV. do Uher ke svoru Zikmunda Lucemburského. „*Zvláštní netektonický tvar kulových konzol údajně upomíná na práci těchto mistrů.*“¹¹³⁰ Dle Kodoňové se shodné konzoly vyskytují na Bartilsavském hradě ze Zimundovy přestavby.¹¹³¹ Haberland k tomu dohledal, že podle B. Varsika přicházeli ve 20. letech 15. století z Čech odborníci na opevňovací práce, od r. 1424 pracovali v Bratislavě na hradě i na městském opevnění. Roku 1427 vydal Zikmund povolení pro Stibora ml., že může na Beckově přijmout takových Čechů z Čech a Moravy, kteří opustili bludy heretické a stali se věrnými přívrženci katolické církve.¹¹³² Podle Kodoňové náleží i profilace klenebních žeber sakristie svým původem jihočeské rožuzberské huti.¹¹³³ Objevuje se dle ní zároveň v kapli Beckovského hradu.¹¹³⁴ Dalším tvaroslovným prvkem novoměstského kostela je příporový systém presbytáře. Na václových příporách sedí klínovitě profilované svazkové přípory, na něž dosedají klenební žebra shodné profilace. Haberland navrhl komparaci s augustiniánskými kanoniemi jako např. Lanškrouně a Jaroměř, tyto stavby jsem nenavštívila, nemohu se tudíž k jejich tvaroslovnému aparátu vyjádřit.¹¹³⁵ Listovou hlavicí válcové přípor pak připodobnil k pilířům ze sakristie kláštera v Litomyšli (1360 – 70), kapli sv. Mikuláše v Jindřichově Hradci

(1365).¹¹³⁶ Co se týče masky nad východním pilířem presbytáře, je v literatuře spojován s analogickou maskou kaple sv. Antonína Paduánského v Čachticích a s parlářovskými principy.¹¹³⁷ Denis Haberland se, jak již bylo výše stručně zmíněno, domníval o české provenienci tvarosloví v Novém Městě, které dával do souvislosti s českými stavbami augustiniánského řádu.¹¹³⁸ Tento názor je v problematice autorství projektu kostela v Novém Městě dosti zásadní. Museli to být skutečně čeští mistři, kteří realizovali, jak se domnívala rovněž Mária Kodoňová, stavbu hradu Beckov, a tím pádem i stavbu novoměstského kostela? Na tuto otázku není za současného stavu poznání možné podat přímou odpověď. Domnívám se však na základě nálezů kamenických značek, že stavbu mohla podle případného základního rozvrhu, převzatého z Karlova, realizovat právě domácí huť a nikoliv mistři, přizvaní z Čech. Pak by již bylo otázkou pouze rozlišit, v kolika etapách objekt kostela vznikl, na což nemáme zatím dost srovnávacího materiálu. Promyslet případnou účast výhradně uherské stavební hutě se mi zdá pro tuto chvíli nejpodstatnější. Co se týče architektury augustiniánských klášterů v Čechách, nejnověji se k tomuto tématu vyjádřila Jaroslava Kroupová ve své diplomové práci, obhájené v roce 1983 na filozofické fakultě Univerzity Karlovy, pod odborným vedením prof. Jaromíra Homolky.¹¹³⁹ Kroupová zde došla překvapivě k závěru, že *„neexistuje specifická augustiniánská architektura, ale architektura 14. století jako taková, a stavby augustiniánské jsou stejně rozmanité jako celé 14. století (a sice hlavně jeho 2. polovina).“*¹¹⁴⁰ Z tohoto důvodu mi připadá neudržitelné spatřovat v architektuře augustiniánů hlavní východisko tvaroslovného aparátu v Novém Městě. Tuto problematiku bude nutno ještě řešit dalším srovnávacím výzkumem. Za současného stavu pouze opatrně konstatujeme, že je spíše pravděpodobné, že vzory bychom měli hledat v domácím uherském prostředí 2. poloviny 14. a počátku 15. století.

Třetím okruhem, který mohl ovlivnit tvary, užitá v kostele v Novém Městě, je pak samozřejmě oblast historického Uherska. Vycházíme z výše navrženého konceptu tzv. Beckovského výtvarného okruhu. Na základě tohoto konceptu lze dle Kodoňové komparovat kostel v Novém Městě např. s beckovským hradem a jeho kaplí, beckovským farním kostelem sv. Štefana krále, s Čachtickým kostelem sv. Ladislava a dalšími.¹¹⁴¹ Kladně se k tomuto možnému vlivu vyjádřil rovněž D. Haberland ve své diplomové práci, kde přímo

zmínil, že „v presbyteriu a na plášti venkovního vřetenového schodiště použité tvarosloví je formálně i charakterově příbuzné architektonickým článkům a pracím dílny, která působila na přelomu století na hradě Beckov, konkrétně na výstavbě hradní kaple, na farním kostele sv. Štefana v Beckově a prabděpodobně i v Čachticích a jinde v okolí.“¹¹⁴² Zároveň doplnil, že stylová orientace této dílny by měla být odvozená od jihočeské gotiky.¹¹⁴³ Zároveň dle Haberlanda má tvarosloví v Novém Městě přímo blízká augustiniánskému klášteru a kostelu v Třeboni.¹¹⁴⁴

Co se týče hradu Beckov, bývá v literatuře spojován novoměstský kostel s hradní kaplí. Kaple se nachází v rámci prostoru hradu na východním konci nádvoří, které od sebe dělilo dva paláce. Dle Kodoňové je datován její vznik do období přestavby hradu za Stibora staršího 1388 – 1414.¹¹⁴⁵ Jedná se o podélnou stavbu s polygonálním závěrem. Stavba je v současnosti dochována v torzálním nezastřešeném stavu s výběhy klenebních žeber hruškovcové profilace. V západním průčelí je situován portál, jehož ostění je vylomené. Nad ním v ose se nachází obdélné okno, zakončené segmentovým záklenkem s odlehčovacím obloukem nad ním. Stavba je provedena z lomového zdiva. Kaple je prolomena štíhlými vysokými lomenými okny, v nichž se částečně dochovaly i původní kružby a původní polychromie ve špaletách. Výběhy klenebních žeber jsou posazeny na konzolách s listovým dekorem, završených polygonálními abaky. Její klenba je rekonstruována jako síťová s obkročným systémem žebroví asymetrického tvaru a je považována za dosti pokročilou. Kodoňová vyvozuje, že z tvarosloví, užitého na Beckově, lze usuzovat na vliv slezský (klenba kaple) a český (svorníky z kaple).¹¹⁴⁶ Domnívala se, že na Beckov přišli stavět pražští mistři „parléřovské“ školy, jež přivedl Stibor.¹¹⁴⁷ Kaple má shodné s Novým Městem pouze polygonální zakončení presbytáře, resp. apsidy. Mohla by být případně půdorysnou zdobnělinou novoměstského presbytáře, to však nedokládají její rozměry, které s novoměstskými porovnat nelze (že by např. byla 2/3 rozměrů apod.). Co se týče ostatních tvarů, spatřuji pochybnosti o dávání těchto dvou staveb do bližších souvislostí, neboť jimi dle mého názoru nedisponují.

Farní kostel sv. Štefana krále v Beckově byl vystavěn kolem roku 1400 na místě staršího kostela.¹¹⁴⁸ Z období gotiky se dochovalo obvodové zdivo s opěrnými pilíři, lomená gotická okna s plaménkovými kružbami, portál do

sakristie, příporový systém presbytáře (polygonální přípory s římsovými hlavicemi), pastoforium. Domnívám se v tomto případě opět, že případná souvislost s novoměstským kostelem, který má tvarosloví řešeno zcela odlišným způsobem, je málo pravděpodobná.

S kostelem sv. Ladislava v Čachticích spatřuji nakonec významnou stavební souvislost, avšak nikoliv v době gotické jako spíše v době barokní, tedy za opata Jakuba Haška. Lze v pramenech doložit poměrně jednoduchou souvislost, neboť Haško v Čachticích jako farář působil předtím, než přešel do Nového Města. Stavba gotického kostela byla provedena v letech 1373 – 1390, jejím zakladatelem byl vévoda Stibor ze Stiboríc starší.¹¹⁴⁹ Barokní obnova proběhla v roce 1687.¹¹⁵⁰ Ze stavby samotné jsou to právě půlkruhově zakončená okna s ostěními stejně profilovanými, rovněž základní podobnost vykazuje shodné situování na vyvýšeném vrchu s ohradní zdí s opěrnými pilíři. To je prvek, který je pro Nové Město i Čachtice společný. Ohradní zeď je datována k roku 1496.¹¹⁵¹ Z gotické stavební fáze se dochovalo obvodové zdivo, jedno gotické lomené okno, které bylo odkryto v roce 1940, opěrné pilíře.¹¹⁵²

Co se týče srovnání z hlediska shodného oktogonálního půdorysu, máme na Slovensku dvě oktogonální kapličky, které prvně v souvislosti s novoměstským kostelem představili ve svém příspěvku na konferenci Historická Olomouc Ivan Gojdič a Silvia Paulusová v roce 1979. Jedná se o hřbitovní kaple ve Skalici a Holíči na Záhoří.¹¹⁵³

Shrnutí problematiky srovnávací analýzy

Podle mého názoru je kostel v Novém Městě nad Váhem co do komparace se stavbami svého okruhu spíše stavebním solitérem, jenž nemá na Slovensku obdoby ani následovníků svého architektonického stylu. Domnívám se, že za současného stavu poznání není tudíž myšlenka beckovského výtvarného okruhu udržitelná. Zmíněný Beckovský výtvarný okruh sice má svou logiku skrze osobnost Stiborů ze Stiboríc, avšak formálně jsou tyto stavby srovnatelné jen s velkými obtížemi.

VI. Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách

Úvod

Jedná se o objekt s rejstříkovým číslem Ústředního seznamu nemovitých kulturních památek 34449/8-1323, jenž leží v Moravskoslezském kraji v okrese Opava. Objekt byl do státního seznamu zapsán Školskou komisí Okresního národního výboru 19. 4. 1963 s datem označení 18. 11. 1966. Nařízením vlády ze dne 16. 8. 1995 byla následně prohlášena za Národní kulturní památku. Je položena na stavební parcele č. 69 a je lemována hřbitovem s parcelními čísly 300/1 a 300/3. Památkové chráněna je stavební parcela kaple i s areálem okolního hřbitova.

Část I.: Historická fakta

Přehled literatury¹¹⁵⁴

Literatura o kapli sv. Kříže začíná v roce 1805. Tehdy sepsal krátkou zmínku R. Kneifel.¹¹⁵⁵ Zmínil se o tom, že v jeho době byla kaple veřejnosti nepřístupná a v roce 1789 došlo k jejímu odprodeji místním obyvatelům Kateřinek. Na jejím místě měl údajně dle Kneifela stávat pohanský chrám.¹¹⁵⁶ Tuto domněnku relativizoval již Faustin Ens, jenž se vyslovil o tom, že z nedostatku důkazů nelze tento názor ani přijmout ani vyvrátit.¹¹⁵⁷ Dále se o kapli zmínil Erasmus Kreuzinger.¹¹⁵⁸ Uvedl, že byla založena vévodou Přemkem v roce 1394 a následně též informoval, že interiér kaple byl v roce 1857 vymalován.¹¹⁵⁹ Důležitým příspěvkem je následně zmínka z pera Řehoře Wolného.¹¹⁶⁰ Wolny uvedl, že kaple byla v jeho současnosti všeobecně zvána „pohanským chrámem“. Zároveň byl prvním, kdo rozpoznal její oktogonální půdorys, jako první stručně popsal její exteriér i interiér.¹¹⁶¹ Dle něj ještě v roce 1771 disponovala kaple přístavbou („malou sakristií“), měla dřevěný strop, kazatelnu, na niž vedlo přístupové schodiště z exteriéru, jeden oltář, dřevěnou hudební kruchtu a ve věžičce jeden malý zvon.¹¹⁶² Dále uvedl, že byla kaple v roce 1785 odsvěcena a využívána poté jako skladiště.¹¹⁶³ Wolny se domníval, že kaple je svým původem starší nežli o ní vypovídá zakládací listina vévody Přemka z roku 1394, a sice myslel si, že Přemek kapli tehdy pouze restauroval a nově dotoval.¹¹⁶⁴ Wolny rovněž uvedl rozměry objektu v sáhách.¹¹⁶⁵ Pro užití za materiál cihel a tufu připodobnil kapli k farnímu kostelu Panny Marie v Opavě.

Soklová část v době Wolného nebyla omítaná, svědčí o tom další zmínka o soklové zóně z neopracovaného lomového kamene.¹¹⁶⁶ Dalším autorem, který v roce 1874 stručně zmínil kapli sv. Kříže, je G. Biermann.¹¹⁶⁷ Biermann se v rámci historického textu, věnovaném osobnosti Přemka Opavského, zmínil o jeho fundaci kaple. Vystavěl ji za hradbami Opavy ke spáse duše své a svých předků se souhlasem faráře a řádu německých rytířů, kteří spravovali farní kostel Panny Marie. A z důvodu, aby jim založený objekt nepřivodil žádné materiální škody, daroval farnímu kostelu les při hradě Witkenstein.¹¹⁶⁸ Následuje krátký článek v Opavském týdeníku z roku 1885.¹¹⁶⁹ Zde byla precizována informace o fundaci kaple vévodou Přemkem v roce 1394.¹¹⁷⁰ Autor se rovněž dohadoval o stáří objektu, přemýšlel o možnosti, že by původně kaple sloužila jako tvrz ještě před rokem 1394, čímž by byla nejstarším objektem v Kateřinkách. Tuto hypotézu však limituje a drží se pouze data fundace 1394. V jeho době kaple sloužila jako sýpka.¹¹⁷¹ Dále se o kapli zmínil V. Prasek.¹¹⁷² Na něj navázal v roce 1907 Josef Zuka.¹¹⁷³ Zuka zmínil stručné dějiny objektu. Založena byla podle něj již v roce 1390, což je údaj, který převzal opět z Opavské kroniky.¹¹⁷⁴ 9. Zářím v roce 1394 pak podle původního listu v městském archivu v Opavě nechal Přemek opavskému faráři zapsat pozemek lesa při hradě Vikštejn, což měla být náhrada za škody jemu vzniklé z fundace kaple.¹¹⁷⁵ Důležité dále je, že podle Zukala byla kaple od roku 1789 zesvětšena a v roce 1859 prodělala pak velký požár.¹¹⁷⁶ Z literatury 20. století se o „Švédské kapli“ zmínil dále krátce Joseph Neuwirth. Podle něj stavba kaple překvapí svým neobvyklým oktogonálním půdorysem, který se v zemích koruny české jinak vyskytuje pouze v případě kostela na Karlově v Praze.¹¹⁷⁷ Ve 30. letech zmínil v rámci analýzy pramenů a stavby konkatedrály Panny Marie kateřinskou kapli Vladimír Denkstein.¹¹⁷⁸ Stručně vypracoval popis její architektury a uvedl její příbuznost kostelu Panny Marie pro užívání cihel a kamenných detailů pro stavbu. Podle Denksteina je tento princip poplatný slezské oblasti českoslezské oproti severoněmeckým stavbám, jež užívaly bohatě členěných architektonických detailů rovněž z cihelného zdiva a nikoliv tedy z kamene. Denkstein si všiml osmiúhelníkového půdorysu kaple, dále rovněž jako první nepravdělně vázaných cihel, z nichž některé jsou pojednány černou glazurou. Rovněž architektonické články jsou prováděny vesměs z kamene (neurčil však z jakého). Jako první se zabýval rekonstrukcí původního zaklenutí kaple, podle

existence výběhů žeber hruškové profilace v rozích kaple uvažoval o hvězdivé klenbě.¹¹⁷⁹ Podle Denksteina náleží kaple sv. Kříže k ojedinělým centrálním stavbám české cihlové architektury.¹¹⁸⁰ Obdobně se vyjádřil následně i Dobroslav Líbal o kapli v roce 1948, a sice jako o centrální oktogonální stavbě, zaklenuté hvězdivou klenbou.¹¹⁸¹ V roce 1950 pak vyšel tiskem článek Matěje Valíka ke vzniku kaple sv. Kříže.¹¹⁸² Valík uvedl do literatury základní podobnost kaple s kostelem na Karlově, Novým Městem nad Váhom a nejbližším komparačním objektem označil vratislavskou, v roce 1848 zbořenou, kapli sv. Materna.¹¹⁸³ V roce 1951 obhájil Viktor Kotrba na pražské filozofické fakultě disertační práci o České středověké architektuře cihlové, v jejímž rámci se věnoval rovněž kapli sv. Kříže v Opavě.¹¹⁸⁴ V roce 1953 vyšel dále soupis stavebních památek v Ostravském kraji od A. Königové – Kudělkové, v němž se zmínila o kapli sv. Kříže.¹¹⁸⁵ Autorka v rámci stručného popisu kaple počítala na západní straně se zbořenou přístavbou, a sice dle ní schodištěm na kruchtu. Dle Kudělkové nemáme jistotu, zda byla původní klenba vůbec provedena (počítala rovněž s hvězdicovým vzorcem).¹¹⁸⁶ V roce 1956 se kapli věnovali v rámci přehledu památek Opavy J. Orlík a E. Christová.¹¹⁸⁷ Následující literatura ke kapli pochází ze 70. let 20. století. Prvním je zkrácený odstavec, věnovaný kapli, z pera Viktora Kotrby z roku 1970.¹¹⁸⁸ Podle Kotrby kaple, založená k roku 1394, a dokončená před rokem 1400, byla Přemkem I. Opavským založena jako zádušní svatyně pro jeho rod opavských Přemyslovců.¹¹⁸⁹ Podle něj byla před rokem 1400 patrně dokončena bez klenby, Kotrba se dohadoval o původní, avšak nerealizované hvězdicové klenbě. Jako první rovněž uvedl rozměry kaple, které dle něj odpovídají ½ šířky Karlova, inspirací pro kapli tudíž odvozoval kostel na Karlově, což dle něj dosvědčovaly rovněž úzké vztahy opavských vévodů ke dvoru Karla IV.¹¹⁹⁰ Původní klenba byla podle jeho rekonstrukce tvořena systémem osmi trojpařských, vybíhajících z konzol. Všiml si, že v kapli se dochovaly podvojně klenební výběhy. Dále se v 70. letech jedná o stavební průzkum, který vykonal v rámci své diplomové práce na téma Gotické cihlové stavby v Opavě, obhájené na filozofické fakultě brněnské univerzity v roce 1971, Rudolf Kouba.¹¹⁹¹ Kouba ve své stati o kapli zhodnotil stav dosavadního bádání a vypracoval stavební popis objektu. Jedná se v podstatě po případu V. Denksteina a po údajích v disertační práci Viktora Kouby o další fundovaný stavební popis objektu a zasazení stavby do souvislostí s dobovou stavební

produkcí.¹¹⁹² V rámci stavebního popisu objektu neopomněl Kouba navrhnout původní podobu obou přístaveb, podle něj na konci 18. století zbořených. Vycházel ze starého snímku archeologických vykopávek, v jehož rámci došlo k odkryvu kruhové základny schodišťové věže. Zároveň dohledal ikonografický pohled na Opavu z roku 1720, na němž je kaple vyobrazena i s přístavbou sakristie. Vzhledem k údají u Řehoře Wolného, že ještě v roce 1771 kaple disponovala sakristií a věžičkou se zvonem, vyvodil správně termín *post quem*, kdy byla kaple patrně o přístavby ochuzena. Kouba se dále zabýval proveniencí ideje oktogonální dispozice kaple sv. Kříže a našel ji v údajném vzoru kostelu na Karlově. Zmínil se o předchůdcích Karlova, jež spatřoval v cášské palácové kapli a stavbách byzantských v Ravenně (San Vitale). Podle něj zapůsobila stavba na knížete Přemka, jenž dle Kouby doloženě vlastnil dům v Praze, a to tak, že si podle ní nechal vystavět svou stavbu v Opavě, pro což spatřoval důvod právě v rozměrech, které jsou v opavském případě poloviční vůči rozměrům karlovske lodi. Ke kapli dále připodobnil kapli sv. Materna ve Vratislavi a kapli v Lubomi, které se však do dnešní doby nedochovaly. Zmínil se rovněž o kostele v Novém Městě nad Váhem, který měl být kromě kaple druhou kopií karlovske dispozice. Poměrně zásadní přínos, co se týče spatřovaných stavebních fází objektu, je nález dvou omítek v interiéru, které dle něj vypovídaly o dvou rozdílných fázích výstavby kaple. K těmto se vyjádřila dále I. Stanislavová a J. Bindr a po nich Halámková, byly výsledkem restaurátorského průzkumu, provedeného v roce 1969, v jehož rámci byly identifikovány celkem čtyři vrstvy omítek interiéru.¹¹⁹³ Podle těchto indicií by byla nejprve dle Kouby vystavěna stavba v základu obvodového zdiva včetně obou přístaveb. Až následně by došlo k interiérové výmalbě, a sice datoval ji Kouba do 1./3 15. století. Vzhledem k husitským výbojům uvažoval, že v první fázi byly vztyčeny klenební výběhy, avšak k samotné realizaci klenby z důvodu husitských válek nedošlo. V závěru své analýzy odmítl možnost spatřovat v kapli sv. Kříže záměrně vystavěné mauzoleum opavských Přemyslovců, jak se o tom domnívala soudobá literatura, a sice ve prospěch běžné liturgické funkce, tak jako u příkladů pražského a novoměstského. Podle Kouby náleží výstavba kaple zcela českému slohovému proudu centrálních staveb 2. poloviny 14. století a slezský vliv se na ní uplatnil pouze v použití režného cihelného zdiva. Nástěnným malbám se pak dále v rámci konference Historická Olomouc v roce 1979 věnovala prvně ze

svých více příspěvků Zuzana Vsetečková.¹¹⁹⁴ Nástěnné malby s tematikou 15 znamení před Posledním soudem, čili koncem světa, dle ní dokládají sepulchrální určení kaple, která byla vystavěna pro odpočinek Přemka I. Opavského a jeho rodiny.¹¹⁹⁵ Této funkci by dle ní nasvědčovalo i patrocinium sv. Kříže.¹¹⁹⁶ Vsetečková ve svém článku zhodnotila symboliku oktogonu a načrtla vývoj oktogonální dispozice od jeruzalémských centrálních svatyní nad hroby Krista a Panny Marie přes byzantské oktogonální stavby, palácovou kapli v Cáchách až ke kostelu na Karlově, z něhož odvozovala dispozici kaple sv. Kříže.¹¹⁹⁷ Podle autorky však spíše kaple sv. Kříže navazuje na stavby starší tradice jako např. na rotundu Anastasis v Jeruzalémě, jež byla ve středověku často kopírována a symbolizovala svou centrální dispozicí zmrtvýchvstání a věčný život.¹¹⁹⁸ Podle ní by mohlo o tomto určení svědčit i umístění kaple mimo historické centrum po vzoru mauzoleí jako např. Santa Constanza v Římě nebo mauzoleum Theodoricha v Ravenně, která byla situována rovněž mimo město.¹¹⁹⁹ Navázání na rotundu Božího hrobu dle ní mohl ovlivnit rovněž blízký řád johanitů, jehož úkolem bylo chránit poutníky, kteří Boží hrob přišli navštívit, a jenž stavěl řádové kostely po vzoru právě rotundy Anastasis po celé Evropě.¹²⁰⁰ V 80. letech se z badatelů o kapli opět velmi krátce zmínil Dobroslav Líbal, který uvedl předpoklad jejího původního zaklenutí hvězdzovou klenbou.¹²⁰¹ Uměleckohistorickou analýzu kaple v roce 1983 provedli J. Bindr a I. Stanislavová.¹²⁰² Práce se soustředila na sumarizaci dosavadních poznatků z historie objektu, byl v jejím rámci vypracován stavební popis objektu, analyzovány nástěnné malby a na konci připojen projekt rekonstrukce objektu pro jeho plánované zpřístupnění.¹²⁰³ Autoři převzali literaturou diskutované funkční zařazení objektu jako památky sepulchrální, rovněž převzali citovaný vzor kaple v příkladu karlovskeho kostela. Dále převzali za datum započetí kaple listinu z 9. září 1394 a za dokončení dobu kolem roku 1400. V rámci stavebního popisu patrně prvně uvedli typ tufitového kamene z Razova, jenž byl využit na provedení architektonických článků.¹²⁰⁴ Jinak vycházeli z Koubova textu, jejich výklad je sumarizací poznatků té doby. Hlavním přínosem je vypracování historického přehledu nakládání s kaplí a jejími opravami až do roku 1979.¹²⁰⁵ Kapli následně rovněž stručně v rámci přehledu opavských památek zmínila Marie Schenková.¹²⁰⁶ Zmínila se o datu fundace kaple v roce 1394 a uvedla, že v její době byla spodní část z lomového kamene omítnuta.¹²⁰⁷ O klenbě

zopakovala starší dohad, že není jisté, zda byla vůbec provedena.¹²⁰⁸ V 90. letech byla literatura ke kapli obsáhlá. Uměleckohistorickou analýzu provedla rovněž Halámková, jejíž průzkum sice nebyl přesně odatován, ale vzhledem k tomu, že se v úvodu zmiňuje o připravovaném zpřístupnění kaple po stavebních úpravách, můžeme vznik jejího rukopisu zařadit před rok 1996. Halámková nekriticky převzala údaje, uvedené v předešlém průzkumu I. Stanislavové a J. Bindra, jako tedy např. funkční zařazení objektu jako památky sepulchrální, rovněž převzala citovaný vzor kaple v příkladu karlovskeho kostela. Dále převzala za datum započetí kaple listinu z 9. září 1394 a za dokončení dobu kolem roku 1400.¹²⁰⁹ Co se týče stavebního popisu, nepřinesla její zpráva nic výrazně nového. Převzala rovněž historický přehled nakládání s kaplí a jejími opravami až do roku 1979. Dosud nepřekonaným přínosem jsou především časopisecké články Dalibora Prixe, který se stavebním vývojem kaple zabýval od roku 1990¹²¹⁰ až roku 2006, v němž vyšla jeho poslední studie v rámci syntetické monografie Opavy.¹²¹¹ Autor zhodnotil kapli po stránce historické i stavebně technické, sebral dostupnou literaturu ke kapli a prošel pramenné zprávy. Výsledkem jeho stavebně historického průzkumu byla především rekonstrukce původní podoby kaple před odbouráním sakristie a šnekového schodiště na vnitřní kruchtu a ideální rekonstrukce původní klenby. Podařilo se mu rovněž dohledat dosud neinterpretovanou stavbu kaple v polském Reichebachu, s níž má kaple sv. Kříže blízkou stavební souvislost.¹²¹² V 90. letech provedl archeologický průzkum objektu Jiří Pavelčík, který své závěry publikoval na dvou místech v roce 1993.¹²¹³ V roce 1996 obhájil na opavské univerzitě svou bakalářskou práci na téma Konzervace historických dveří z kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách P. Havrlant.¹²¹⁴ V roce 1999 se v rámci syntetické publikace Od gotiky k renesanci zmínila o malbách opět Zuzana Všecková.¹²¹⁵ V roce 2000 vznikla v rámci semináře středověké architektury na Univerzitě Palackého v Olomouci seminární práce na gotický stavební vývoj kaple od Martiny Horáčkové.¹²¹⁶ V roce 2001 se následně objevil architektonický rozbor v rámci Katalogu gotické architektury od Dobroslava Líbala.¹²¹⁷ V roce 2002 vydal publikaci, věnovanou opavským církevním stavbám Bohumil Kaděra.¹²¹⁸ Jeho přínosem je sumarizace historických fakt, týkajících se dějin objektu. V roce 2004 na opavské univerzitě obhájila ročníkovou práci na téma Kaple sv. Kříže v 19. a 20. století Lucie Vidmertová.¹²¹⁹ Především

procesími, konanými při kapli sv. Kříže se zabýval v roce 2005 v rámci monografie o Přemkovi Opavském Martin Čapský.¹²²⁰ Zatím posledním příspěvkem, týkajícím se kaple sv. Kříže je výše zmíněná sumarizace poznatků od Dalibora Prixe v rámci monografické publikace o Opavě z roku 2006.

Archivní prameny z období středověku

Co se týče pramenných zpráv, máme několik dokladů z období středověku ohledně kaple sv. Kříže.¹²²¹ V literatuře se spekuluje o údajích v dnes nezvěstné tzv. „Chronicon Oppaviense“, podle níž došlo k započetí stavby kaple již v roce 1390.¹²²² Zakládací listina objektu se bohužel nedochovala. Doložená je až následná listina z 9. září 1394, jejíž regest je uložen v městském archivu v Opavě a již publikoval F. Kopetzky v roce 1871.¹²²³ Podle této listiny potvrdil Michael z Brodu, který byl plebánem opavského kostela Panny Marie a zároveň komturem opavské komendy řádu německých rytířů, fundaci kaple sv. Kříže vévodou Přemkem I. Opavským, a sice v obvodu opavského farního kostela.¹²²⁴ Zároveň listinou Michael z Brodu potvrdil, že obdržel on, jeho nástupci a opavský farní chrám jako náhradu za způsobené škody ze založené kaple od Přemka pozemek lesa u Vikštejna.¹²²⁵ V listině se ještě dále praví, že opavský plebán se zavázal nečiní žádných překážek kaplanovi kaple.¹²²⁶ Následně se, jak dohledal D. Prix, o kapli jako o orientačním bodě mluví v dalších několika listinách z 15. století, a sice např. v listinách z 3. května 1417 nebo 1. května 1442.¹²²⁷

Historické souvislosti a opravy kaple do současnosti

Historie Kateřinek, o níž můžeme svědčit pramennými zprávami, spadá do období raného středověku. Badatelé se domnívají, že to bylo právě území Kateřinek, kde vznikla první osada tzv. Staré Opavy, předcházející dnešnímu historickému středu města.¹²²⁸ Toto tvrzení je dle J. Zukala podloženo zprávou P. Melichara Lindnera, faráře a děkana opavského, již uvedl v děkanské matrice v roce 1672.¹²²⁹ Rovněž je tato informace uvedena v Opavské kronice (tzv. Chronicon Oppaviense) datované svým vznikem do 16. století.¹²³⁰ Podle těchto pramenů ležela tedy nejstarší osada Opavy na místě Kateřinek a chrám sv. Kateřiny byl jejím farním kostelem.¹²³¹ Jedná se o místo na severním konci řeky Opavice na jejím levém břehu. Současná historická Opava byla pak podle literatury založena na počátku 13. století na pravém břehu a převzala všechna

práva Kateřinek, které se nadále staly již pouze jejím předměstím.¹²³² První doložené zprávy o Kateřinkách máme z doby vlády Jana Lucemburského, kdy kníže Mikuláš II., vnuk Přemysla Otakara II., obdržel zemi Opavskou v roce 1318 jako knížectví, kde panoval do roku 1365.¹²³³ Po Mikulášově smrti získali část opavské země knížata Mikuláš a Přemek. Přemek, který vládl v letech 1377 až 1433, byl zakladatelem kaple sv. Kříže.¹²³⁴

Podle literatury¹²³⁵ došlo někdy po roce 1400 k provedení nástěnných maleb v interiéru kaple. K roku 1454 se pak počítá s vymřením větve opavských Přemyslovců, majitelů kaple. Od poloviny 16. století byla kaple spolu s kostelem sv. Kateřiny pod společnou správou probošství v Opavě. Svě druhé pojmenování tzv. „Švédská kaple“ získala kvůli využívání objektu Švédy v průběhu třicetileté války. Byla tehdy užívána švédskými protestanty. V roce 1785 následně kapli zakoupila obec Kateřinská a proměnila ji v sýpku. Ke dni 16. 2. 1859 údajně shořela střecha kaple, následně v roce 1866 došlo k založení hřbitova v jejím okolí. V roce 1907 byla na popud Zemského sněmu provedena oprava objektu kaple. Stavebními úpravami kaple a památkovou péčí od 80. let 19. století do 20. let 20. století se naposledy zabývala Lucie Vidrmertová ve své výše odcitované ročníkové práci z roku 2004. Zhodnotila v ní především jednání z 19. století ohledně plánovaných oprav, resp. rovněž snah o její zbourání. V roce 1915 došlo k doloženému restaurování nástěnných maleb H. Viertelbergenem. Od roku 1920 byl následně objekt využíván k pohřebním účelům. K roku 1949 je následně datována další oprava maleb interiéru. V listopadu 1969 až říjnu 1970 byl proveden průzkum nástěnných maleb, a sice restaurátory P. Barešem a akad. mal. A. F. Sedláčkem. V dubnu 1971 byly realizovány stavební úpravy kaple, a sice především klempířské práce. Od roku 1972 byl podle Bindra a Stanislavové objekt ve správě Technických služeb města Opava a od června 1979 došlo následně k majetkoprávnímu převodu objektu do péče Okresního střediska státní památkové péče a ochrany přírody.

Co se týče novodobých stavebních úprav,¹²³⁶ v prosinci 1987 byla ukončena 1. etapa restaurátorského zajištění maleb před poškozením během plánovaných stavebních úprav. Restaurátoři, kteří se na ní podíleli, byli akad. mal. František Sysel, Josef Dočekal, a akad. mal. Marie Dočekalová. V březnu 1989 byla následně předložena zpráva z 2. etapy zpevnění a opětovných fixází nástěnných maleb, realizace byla provedena stejnými autory. Po roce 1990 byl

objekt převeden do majetku města Opavy, jež jej spravuje dodnes. Co se týče archeologických výzkumů, byl proveden zjišťovací výzkum od října do listopadu roku 1992 Jiřím Pavelčíkem z Archeologického ústavu ČSAV v Brně. V červnu roku 1994 byly ukončeny stavební úpravy, prováděné firmou Level Servis (Vlastinil Petržela), bylo provedeno statické zabezpečení, elektroinstalace a elektrovytápění podlahy včetně položení dlažby, byla provedena výroba kovových okenních rámců a zasklení oken, byly dokončeny úpravy vnitřních omítek a spárování venkovního režného zdiva. V srpnu 1994 až srpnu 1996 byly realizovány stavební rekonstrukční práce prováděné firmou WINRO (Robert Winkler). V rámci těchto prací byl nahrazen pravouhlý nadedvěrní překlád vstupního portálu za prvek opisující klenbu, byl odkryt a zabezpečen gotický portál do sakristie v severní zdi, došlo zároveň k otevření dalšího původního gotického portálu ve zdi severovýchodní. Byla provedena výměna a oprava vnitřních omítek včetně sanačních, byly korigovány tvary špalet. Došlo následně rovněž k zabezpečení vnitřních parapetních ploch proti stékající kondenzaci vodních par z okenních výplní, k opravě a konzervaci tufových článků. Konzervován byl rovněž původní základ oltáře. Nakonec byly nově vyrobeny vstupní západní i severovýchodní dveře. Došlo rovněž ke zprovoznění odvětrávacích šachet po venkovním obvodu kaple. V listopadu 1994 došlo následně k zajištění uvolněných částí malby a původních omítek u vstupního a severovýchodního portálu akad. mal. Romanou Balcarovou. Stejná autorka provedla v květnu 1995 až listopadu 1996 zatím poslední restaurátorské práce na nástěnných malbách. Dne 15. listopadu 1995 došlo následně k zařazení kaple mezi Národní kulturní památky a 8. prosince 1996 ke slavnostnímu otevření zrekonstruované objektu.

Část II.: Obrazové přílohy

Jedním z nejstarších mapových dokladů Opavy – Kateřinek bude patrně Wielandova mapa z roku 1736, na níž mají být vyobrazeny kaple i kostel sv. Kateřiny.¹²³⁷ Dále se opavská kaple bude vyskytovat patrně na otiscích stabilního katastru.¹²³⁸ Co se týče mapových dokladů, je úkolem dalšího bádání doplnit příslušnou mezeru.

Nejstarším ikonografickým dokladem, na němž se vyskytuje kateřinská kaple sv. Kříže je kolorovaná mědirytina nebo ve stejném provedení perokresba

Johanna A. Delsenbacha z roku 1720.¹²³⁹ Zde je kaple vyobrazena ještě s charakteristickou přístavbou sakristie po její severní straně, která byla později odstraněna. Jedná se tedy o jediný doklad původní podoby kaple s přístavbami. Sakristie je na ikonografickém pohledu zobrazena v podobě obdélné dispozice s pultovou střechou, která navazuje na stanovou střechu celého objektu. Dále je to až z doby před rokem 1840, z něhož pochází další vyobrazení kaple. Jedná se o barevnou litografii Georga Schetha, již provedl dle kresebné předlohy Jakuba Alta.¹²⁴⁰ Kaple na tomto dokladu je vyobrazena stojící na charakteristickém vršku bez ohrazení, bez přístupového schodiště k objektu a okolnímu hřbitovu. Je zobrazena z jižní strany, vidíme hlavní vstupní portál s ostěním kamenným, jižně od vstupu je při fasádě umístěn krucifix. Spodní část z kamenného lomového zdiva je zde omítaná. Opěrné pilíře v jejich polovině výšky přepásává horizontální římsa, vinoucí se pod lomenými okny kaple. Kaple je zastřešena stanovou střechou nejspíše s šindelovou krytinou. Dalším vyobrazením kaple je ocelorytina Julia Umbacha podle kresby Karla Würbse z doby kolem roku 1850.¹²⁴¹ Na tomto pohledu vidíme kapli sv. Kříže ve štíhlejších proporcích, je pročleněna vysokými štíhlými lomenými okny, opěrnými pilíři, které dosahují až ke koruně zdiva, na ně navazuje štíhlá vysoká stanová střecha. Obdobně jako na předešlém pohledu od J. Umbacha vyskytuje se kaple ještě na ocelorytině z roku 1870.¹²⁴² Následuje malba bez autorského určení, datovaná k roku 1905.¹²⁴³ Zde se již vyskytuje kaple, která je zobrazena od severu z přilehlého hřbitova, charakteristicky bez přístaveb. Malba není úplně realistická, takže více z ní nevyčteme. Následuje historická fotografie, datovaná k roku 1906.¹²⁴⁴ Je opět podána z jihozápadu, takže jsou na ní patrné úpravy objektu. Spodní část z lomového zdiva je omítnuta, taktéž se na jihovýchodní straně nachází krucifix. Omítány jsou rovněž záklenky vysokých lomených oken. Následuje fotografie z roku 1910.¹²⁴⁵ Tato fotografie doplňuje pro svou čitelnost a názornost předešlý snímek. Je nutno poopravit, že omítána byla jenom stěna jižně položená od hlavního vstupu, při níž byl situován krucifix. Ostatní zdivo je neomítané. Vysoká lomená okna jsou zazděna a zabilena, což je způsobeno přepatrováním interiéru a jeho využíváním jako sýpku. Zdá se, že kaple disponovala břidlovou krytinou. Obdobně je kaple následně podána na další malbě, a sice na akvarelu Adolfa Zdrzilky z roku 1912.¹²⁴⁶ Zde lze konstatovat vše, co bylo řečeno u předešlého snímku.

Následuje nedatovaná a neautorizovaná kresba z Archivu Zemského muzea v Opavě.¹²⁴⁷ Zde je patrné, že opěrné pilíře nedosahují až ke koruně zdiva. Okna jsou rovněž zazděna, krucifix je umístěn při jihozápadním poli. Posledním snímkem je fotografie z roku 1920.¹²⁴⁸ Tento fotografický snímek nedokumentuje změněnou situaci, je zde uveden pro úplnost.

Plánová dokumentace

Co se týče zaměření objektu, prvně se objektem zabýval Alfred Piffel v roce 1950.¹²⁴⁹ Následně vzniklo v prosinci roku 1990 zaměření objektu Ing. arch. Petrem Šmardou v měřítku 1: 100. Šmarda měl k ruce archivní plánovou dokumentaci, již překreslil. Originály těchto dvou plánů s německým popisem se mi podařilo dohledat v expozici ve vitríně v kapli, jednalo se o západní pohled a příčný řez kaplí v měřítku 1: 100. Je otázkou, zda se v tomto případě nejedná právě o zaměření A. Piffela, tato informace se mi však nepodařila ověřit. V rámci zaměřování objektu v prosinci 1990 Šmardou byly vypracovány okótované půdorysy, pohledy exteriéru, pohledy na vnitřní stěny objektu a axonometrický řez s rekonstrukcí klenby. Byly zaměřeny rovněž profily klenebních žeber, portálů, říms a soklu. Z těchto údajů uvádím míry v rámci analýzy kaple. Následně v roce 1990 vyšel tiskem článek od Dalibora Prixe, který v něm přinesl zaměření klenebních článků, portálů, podokenní římsy a soklu. Dále vypracoval půdorys kaple se zákresem rekonstruovaných přístaveb a rekonstrukcí původní klenby a zároveň představil trojrozměrnou podobu kaple s přístavbami, zakreslenými přerušovanou čarou. V tomto prvním z jeho zaměření objektu počítal ještě s polygonální dispozicí schodišťové věžičky, což později v článku z roku 1995 na dalších provedených zaměřeních na základě znalosti výsledků archeologického výzkumu opravil na dispozici válcovou. V tomto roce tedy publikoval autor doplňující a zpřesňující zaměření objektu, a sice tedy dva půdorysy v úrovni přízemí a patra, profily architektonických článků, doplněné o profil kružbových prutů, a pohled na kapli od západu s přerušovaně zakreslenými dvěma rekonstruovanými přístavbami. V roce 1996 pak se k objektu vrátil znovu a doplnil předešlá zaměření o rekonstrukci kružeb oken kaple. Zároveň představil nejbližší možnou dochovanou analogii kaple v polském Reichenbachu, k níž rovněž přiložil její zaměření. Na základě těchto

materiálů disponujeme v současnosti plně dostačujícími plánovými podklady, na jejichž základě byla vypracována rovněž tato studie.

Část III.: Stavební vývoj objektu

Situace

Kateřinky se nacházely na klíčovém místě při brodě přes řeku Opavu.¹²⁵⁰ Kaple sv. Kříže byla pak položena na místě, kde se sbíhaly tři obchodní stezky, Krakovská, Ratiborská a Kozelská.¹²⁵¹ Na této křižovatce se měla údajně nalézat stará opavská celnice.¹²⁵² Objekt kaple je situován na přirozeně vyvýšeném terénu, je obklopen novodobým hřbitovem. Areál je ohrazen nízkým plotem.

Dispozice kaple

Jedná se o pravidelnou oktogonální dispozici s nárožními jednou odstupněnými pilíři a jehlancovou střechou, krytou měděnou plechovou krytinou. Interiér je přetažen dřevěným trámovým stropem, ve všech rozích prostoru se dochovaly výběhy klenebních žeber hruškovcové profilace. Vstup je zajištěn od západu a od severu dvěma lomenými portály. Západní je vyvýšen a je přístupný dvěma schůdky. Je profilován mělkými oblouny, výžlabky a ve střední části hruškovcem. Severní portál je profilován méně výpravně, pouze mělkými oblouny a výžlabky. Světlo přichází do objektu vysokými štíhlými okny, jejichž ostění je ve svrchní části lomeného záklenku omítáno. Mají jednoduchá hladká ostění bez profilace. Celý objekt obíhá podokenní římsa, která se na západní stěně, kde je situován portál, pravouhle zvedá. Po severní straně jsou viditelné fragmenty dvou přístaveb, a sice dle rekonstrukce D. Prixe obdélné dispozice sakristie s depozitářem v patře a válcového schodiště na tribunu do interiéru.

Gotická stavební fáze

Objekt kaple vznikl dle základního rozvrhu s největší pravděpodobností v jedné základní stavební etapě, o čemž svědčí provázanost zdiva kaple s vybíhajícími fragmenty přístaveb. Zda byl zaklenut, se v odborné literatuře diskutuje, prostor mohl být překlenut hvězdovou klenbou bez nebo na jednu střední podporu.

Materiál

Stavba je provedena ve spodní části z kamenného lomového zdiva, prokládaného cihlami. Tato partie bývala v minulosti omítána, v současnosti po rekonstrukci v 90. létech byl přiznán její materiál a zdivo zůstalo prezentováno odkryté. Všechny kamenné články jsou realizovány z tufitu, což je podle G. Kiesowa vhodný kámen především pro svou měkkost.¹²⁵³ Lze z něj podle něj snadno zhotovit pomocí železné pásové pily požadované architektonické články jako římsy, profilace portálů apod., není však vhodný pro vyhotovení hlavic a jejich figurálního nebo vegetabilního ornamentu.¹²⁵⁴ V Německu se setkáváme s porýnským tufitem, který býval dopravován na stavby vodní dopravou, a býval tím pádem využit výhradně na stavbách, které byly situovány v blízkosti splavných řek. V případě kateřinské kaple máme co do činění s tufitem razovským, tedy materiálem, těženým v Razové u Bruntálu, což byla blízká lokalita, z níž bylo možné materiál na přilehlé stavby snadno transportovat. Kamenné bloky se podle C. Navary z Razova dopravovaly totiž údajně až do Vídně volskými potahy.¹²⁵⁵ Podle Kiesowa jde však o materiál, který velmi snadno zvětrává, a byl proto v minulosti často obnovován. Na kateřinské kapli je zvětrání na člancích poznatelné. Ve svrchní části je pak stavba realizována z nepravidelně vázaných pálených cihel. Některá čela (vazáky) jsou pojednána glazurou černého odstínu. Princip glazurování pálených cihel se svým vznikem dle Kiesowa datuje před polovinu 13. století.¹²⁵⁶ V době vzniku kaple již tak byl, předpokládám, zaběhaným zvykem, vyskytuje se rovněž na stavbě konkatedrály Panny Marie v Opavě.

Analýza stavby

Vzhledem k tomu, že je v současnosti stavba kompletně neomítaná, můžeme z jejích tvarů mnohé vyčíst. Lomové kamenné zdivo bylo vyvedeno nejprve do výše cca 3, 5 metru, tj. do výšky nad kamenné portály. Jeho výška dosahuje k základnám lomených oken, přičemž okno západní stěny je umístěno nad portálem výše. Rovněž opěrné pilíře byly v této spodní partii vyzděny z lomového kamene. Sokl dosahuje třetinové výšky celé části z lomového kamene. Je horizontálně oddělen od navazujícího zdiva tufitovou profilovanou římsou, která obíhá celý exteriér stavby. Sokl je vysoký cca 80 – 90 centimetrů, na západní stěně až 125 centimetrů. Nad soklem vystupuje zdivo do výšky

k základnám oken cca 2, 4 metru. Od svrchní partie z pálených cihel je opět odděleno tufitovou kamennou horizontální římsou, která obíhá celý objekt. Pouze na západním průčelí se římsa pravouhle zalamuje a dosahuje k základně v porovnání s ostatními stěnami nižšího okna, a ohraničuje tedy spodní lomovou část zdiva a rovněž již částečně i zdivo cihlové. Zdivo západní stěny dosahuje výšky nad soklem 2,3 metru, na ně navazuje část zdiva z cihel, vysoká 1 metr a ta je ohraničena horizontální římsou, v této partii zalomenou. Římsa tedy dosahuje na západní stěně od země 3, 8 metru, kdežto u ostatních stěn od země 3, 2 metru. Na této horizontální kordonové římse jsou posazena lomená okna objektu. Okna prolamují pět stěn oktogonu, tedy od západu všechny stěny kromě stěny se severním portálem a dvě stěny s přístavbami. Stěna severně od průčelí se západním portálem je prolomena oknem, které je oproti ostatním výrazně poddimenzováno. Okna ve všech případech dosahují svými záklenky až těsně pod korunu zdiva. Okna jsou vysoká 4,1 – 4,3 metru, okno nad západním portálem 3, 2 metru. V rámci průzkumu nebyla na stavbě zjištěna jediná cihlová značka ani kamenické značky na architektonických člancích.

Západní průčelí se vstupním portálem

Jak již bylo řečeno, západní průčelí má funkci hlavního přístupu do objektu. Sokl dosahuje výšky 125 centimetru. Jeho zdivo tvoří velké kusy lomového kamene, které svědčí o tom, že mělo být původně zakryto. Zdivem soklu prochází též části tufitu, zřejmě byly tedy využity i zbytky od profilovaných článků a zasazeny do zaomítaného zdiva. Sokl je zakončen horizontální profilovanou okosenou římsou, vysokou 26 cm. Portál je vysoký 2,4 metru k vrcholu záklenku. Není ve svém provedení vypracován úplně přesně, jednotlivé opracované tufitové kvádry jsou rozdílné šířky. Nejvíce je tento detail patrný na pravé části ostění, kde kamenné kvádry nad soklovou římsou vybíhají vpravo do prostoru již mimo samotnou profilaci ostění portálu. Tento detail však pro případné osazování portálu do hmoty průčelí nemá zásadní vypovídací hodnotu, jde o nepřesnost v opracování kamenných kvádrů. (U severního portálu rovněž jeden kvádr tufitu přesahuje přes hranici profilovaného ostění.) V místě přechodu mezi vrcholem portálu a navázání cihelného zdiva je situován cihelný segmentový záklenek, odlehčovací oblouk nad portálem. Pod samotným záklenkem je obsažena ve zdivu ještě jedna vrstva nyní již rovněž vyskládaných cihel. Cihly záklenku nejsou

glazované, působí, že jsou rovněž větších rozměrů, nežli cihly v provázaném zdivu. Je tudíž jasné, že původně nebyly určeny pro přímý pohled, ale měly být skryty pod omítkou. Nad úrovní záklenku nad portálem začíná již pás cihelného zdiva, které již vychází až ke koruně zdiva. Je v něm proraženo okno, které nesedí přesně v ose nad portálem, ale je svou osou mírně vysunuto vpravo. Jeho základna je, jak již bylo výše vzpomenu, posazena na profilované zalomené kordonové římsce z tufitu, její profilace je jednoduše tvořena mělkým výžlabkem a její výška je 24 cm. Ostění okna je tvořeno tufitem, ale jen zčásti. Těsně nad základnou jsou v ostění na levé i pravé straně vsazeny široké tufitové kvádry, stejné kvádry se pak ve zdivu ostění opakují ještě ve dvou úrovních, a sice ve 2/3 výšky a na hranici se záklenkem. Mezi nimi je ostění tvořeno poměrně úzkým pruhem tufitu a cihlovou výplní. Záklenek okna je bíle omítnut, takže není vidět průběh tufitových kvádrů. Toto provedení by mohlo svědčit pro princip pouhého „zpevnění“ jinak cihelného ostění přítomností pár tufitových kvádrů. Opěrné pilíře jsou ve svrchní cihlové části nalepeny na tělo stavby, jejich cihly nejsou příliš provázány se zdivem obvodového pláště. Je však pravděpodobné, že vnitřní výplň pilířů je se zdivem pevněji svázána a jeho obvodové cihly na hmotu pláště tudíž mohou pouze naléhat. Stejně tak nelze hovořit o provázání ani u kamenného zdiva spodní části. Půjde pravděpodobně o obdobný princip svázanosti uvnitř zdiva pilíře. Opěrné pilíře dosahují až těsně pod korunu zdiva. Jsou završeny pultovými stříškami. Nelze určit, zda mohla být stavba původně vyšší, neboť koruna zdiva je pojednána odlišně z jednoho řádku cihel. V pozorování je patrné, že některé cihly jsou vyměněné, svědčí tak o opravách zdiva kaple, která několikrát podle historických údajů vyhořela.

Jihozápadní, jižní, jihovýchodní a východní průčelí

Tato čtyři průčelí mohou být pojednána dohromady, neboť se vyznačují obdobným členěním. Skrze všechna čtyři průčelí pokračují zmíněné dvě horizontální římsy, a sice soklová a kordonová bez přerušení. Soklové části jsou obdobně vyzděny z velkých nepravidelných kamenných kvádrů, proložené cihlami a částmi z tufitu. Na soklovou část navazuje část z lomového zdiva, v ní v ose jsou prolomeny štěrbinové otvory, které slouží zřejmě jako průduchy (na některých stěnách jsou průduchy prolomeny rovněž v soklové části). Některé z průduchů jsou zazděné cihlami, nad jinými se ještě vyskytují cihelné

segmentové záklenky. Na vnitřní stěně v interiéru však nejsou stopy po průduších patrné. Na kordonovou římsu nasedají ostění oken, která rovněž vybíhají až ke koruně zdiva a jsou tvořeny obdobným principem pouhého prokládání cihlového zdiva několika tufitovými kvádry. Svrchní záklenek oken je rovněž bíle zaomítán.

Severovýchodní průčelí s portálem

Toto průčelí je bez okna. Nepravidelné členění fasády cihlami by však mohlo svědčit o tom, že zde původně okno rovněž bývalo a bylo v nějaké době zazděno nebo úplně odstraněno (tzn. jeho místo bylo plně znovu vyzděno novými cihlami). V současnosti však nelze hovořit o zazdění okna, nýbrž okno ve fasádě není, šlo by v jeho případě spíše případně o historickou úpravu, při níž by tedy bylo zdivo navýšeno tak, že jeho místo by bylo plně znovu vyzděno novými cihlami. Vzhledem k tomu, že v interiéru se nástěnná malba, která by svým průběhem mohla přítomnost okna dosvědčovat nebo naopak vyvrátit, nedochovala, není možné tuto problematiku uzavřít. V přízemní části je prolomen druhý vstupní portál. Není umístěn v ose stěny, ale je situován vpravo od její osy. Jeho ostění je rovněž tvořeno z nepravidelně rozmístěných tufitových kvádrů, s jejichž opracováním do jedné linie si kameník nedal práci. Na levé části ostění např. jeden kvádr zcela vybočuje z linie jinak poměrně pravidelného ostění. Jeho profilace je oproti hlavnímu portálu značně zjednodušená, je profilován mělkými oblouny a výžlabky. Portál je ke svému záklenku vysoký 2, 3 metru. Těsně nad portálem je ve zdivu vidět částečně několik kusů cihel. Je možné, že zde původně býval též záklenek z cihlového zdiva, odlehčovací oblouk.

Severní průčelí s fragmenty po přístavbě sakristie

Hmoty tohoto průčelí jsou silně poškozeny odbouráním původní přístavby, k němuž došlo dle G. Wolného po roce 1771. Na rytině Denselbachově z roku 1720 je doložena původní podoba kaple s obdélnou patrovou přístavbou, logicky identifikovanou jako sakristie s depozitářem v patře.¹²⁵⁷ V ose přízemí stěny je situován segmentově zaklenutý vstupní portál z kaple do sakristie, vysoký do vrcholu záklenku 2 metry. Segmentový záklenek je vyzděn ze dvou řad cihel. Portál je v současnosti zazděn kamenným lomovým

zdivem a částečně cihlami ve svrchní části. Vzhledem k tomu, že se nedochovalo jeho ostění, bude se s největší pravděpodobností jednat opět jako u příkladu hlavního portálu o záklenek, situovaný nad vlastním kamenným ostěním portálu. Zdivo kaple je charakterizováno až po záklenek kaple velkými kusy kamene, nad portálem je viditelná další odlišná část zdiva, jejíž kameny jsou již daleko menších rozměrů. Tato část tvoří tedy další úroveň zdiva. Z této části zdiva byla při poslední rekonstrukci sundána bílá omítka. Prostora sakristie byla vměstnána mezi dva opěrné pilíře, situované jako obvykle u celé stavby při nárožích kaple. Do současnosti se dochoval severovýchodní opěrný pilíř. Směrem od severovýchodní stěny oktogonu na pilíř pravidelně navazuje jak soklová tufitová římsa, tak kordonová podokenní. Obě římsy obtácejí jeho celou východní stěnu a část severní stěny asi tak do poloviny jeho šířky. Tam spodní soklová římsa končí. Na kordonovou římsu již na jeho nároží navazuje tufitový článek podivných tvarů. Neboť oproti ostatní římsě kordonové je poněkud více profilován, avšak zde se bude patrně jednat u navazující neprofilované části římsy o důsledek zvětrání časem. Setkáváme se s takto výrazně profilovanými úseky kordonové římsy i na dalších partiích stavby, jako např. na západním průčelí. Ovšem tento tufitový článek je nezvyklým způsobem na své západní straně ukončen, a sice vypovídá zřejmě o tom, že v polovině šířky pilíře navazovalo již na něj zdivo sakristie, vycházející tudíž ze zdiva pilíře. A sice zdivo severní stěny pilíře na své západní polovině vybíhá z části severním směrem. To dosvědčuje, že na pilíř navazovalo již zdivo přístavby. Když se podíváme, co se děje v průběhu zdiva na pilíři v patře, zjistíme, že na zdivo pilíře je nalepen na jeho západní stěně další úsek cihlového zdiva, zastřešený pultovou stříškou, a sice odlišného sklonu, nežli je pultová stříška samotného pilíře. Tato stříška je vedena téměř kolmo ke zdivu kaple. Jedná se již o zakončení východní stěny sakristie v patře. Na východní stěně tento úsek zdiva sakristie o něco uskakuje oproti větší hloubce samotného pilíře. Svědčí to nejspíše o tom, že zdivo sakristie v patře před napojením na pilíř uskočilo. Dále se dochoval další tufitový fragment na zdivu pilíře v přízemí v úrovni případného okna. Je vykládán jako ostění předpokládaného okna východní stěny sakristie. Když porovnáme ostění s ostatními dochovanými okny na objektu, tak zjistíme, že tento článek by logicky tuto funkci plnit mohl, a i když nejsou dochovány další tufitové články v jeho blízkosti, on plynule přechází do kamenného lomového

zdiva a vytváří pouze úzký pruh ostění na východní stěně zdiva sakristie při pilíři, a to sice stejně jako jsou ostění dochovaných oken lemována tufitem ve velmi tenké vrstvě a s několika většími kvádry, které konstrukci ostění okna dodávají stabilitu. V patře v již cihlovém zdivu se pak objevuje proražený, avšak v současnosti zazděný vstupní portál z kaple do patra sakristie. Tento portál je vyznačen pouze z cihelného zdiva, nemá tufitové ostění. Je završen segmentovým záklenkem, ve vrcholu dosahuje portál 2 metrů. Tento portál zřejmě tufitové ostění ani neměl. Není situován však v ose portálu přízemí, nýbrž je opět odsunut více k východní straně. Značí tedy fakt, že depozitář nebyl přístupný z patra vstupem v ose, nýbrž se do depozitáře vstupovalo více k východu. To by svědčilo pro to, že rekonstruovaná interiérová kruchta musela obíhat západní stranu a směřovat ještě dále k východu v interiéru, a to tak, aby z ní mohl být umožněn přístup do depozitáře.

Severozápadní průčelí s fragmenty po přístavbě válcového šnekového schodiště

Nyní jde o otázku druhého pilíře na nároží se severozápadní stěnou oktogonu. Na tomto nároží byly archeologickým průzkumem zjištěny fragmenty základového zdiva o půdorysu kruhu, identifikovány jako základy schodišťové válcové věžičky.¹²⁵⁸ V přízemí na nároží kaple se dochoval tufitový vysoký článek, který patrně tvořil ostění portálu z věžičky do sakristie v přízemí.¹²⁵⁹ Následně je na nároží znatelný negativní půlválcový úskok zdiva směrem do hmoty obvodové zdi kaple. Tento úskok pokračuje přes přízemí i v patře v již cihlovém zdivu. Podle vykopaných základů, které těsně navazovaly na hmotu kaple, nebyl na tomto nároží žádný opěrný pilíř. Ve zdivu v negativním úskoku v úrovni něco pod kordonovou římsou jsou v lomovém zdivu patrný tři tufitové články, které jsou posazeny vzájemně na sobě vzestupným způsobem. Tyto patrně bývaly stupni schodiště ve výšce.¹²⁶⁰ Dosvědčují tak fakt, že schodišťové stupně bývaly z tufitu. Co se týče průběhu říms, ze severozápadní stěny na věžičku navazují jak spodní soklová římsa, tak kordonová na rozhraní mezi přízemím a patrem. Obě končí na rozhraní, kde zdivo uskakuje negativně do hmoty kaple. Na místě nad soklovou římsou je na rozhraní věžičky a severozápadní stěny umístěn štěrbinový otvor, tvořící opět asi průduch stěny. Je završen svrchním tufitovým blokem. V rámci uskakujícího zdiva věžičky v úrovni přesně nad kordonovou římsou se dále nachází druhotně zazděný

portál z patra věžičky na kruchtu v interiéru kaple. Tento prostor je v současnosti v již úrovni cihelného zdiva tudíž nelogicky zazděn zdívkou lomovým. Ve středu tohoto prostoru je umístěna čtvercová štěrbina, s jednoduchou mříží, která je na svrchní straně opět tvořena tufitovým překladem. Zbytek prostoru bývalého portálu je vyzděn asi z přebývajících kousků kamene, neboť mezi lomovými kameny se objevují i části tufitu. Zdivo cihlové nad tímto portálem i nadále poněkud již mělčeji uskakuje až v podstatě ke korunní římse ve výšce přilehlého okénka ze západní strany. Toto okénko je z důvodu existence schodišťové věžičky poddimenzováno jak ve své výšce, tak i v šířce, je cca 1, 8 metru vysoké. Je ve své hmotě svou špaletou natočeno k západu. Je lemováno úzkým tufitovým ostěním, má lomený záklenek.

Závěr

V současnosti máme díky provedenému archeologickému výzkumu a stavebně-historickému průzkumu převážně Rudolfa Kouby a Dalibora Prixe shromážděná fakta, týkající se stavebního vývoje kaple. Nevíme však stále, jaké měla funkční určení, a samozřejmě ani jaký architekt ji pro Přemka I. Opavského stavěl. Na základě archeologického výzkumu můžeme rekonstruovat původní podobu kaple s jejími dvěma přístavbami.

Část IV.: Hodnocení objektu v širších kulturně historických a umělecko-historických souvislostech území¹²⁶¹

Kaple sv. Kříže je lokalizována na hranici středověké Opavy. V Opavě se dochovala četná řada středověkých klášterních a kostelních staveb. Co se týče jejich spojitostí s kaplí sv. Kříže, bylo na více místech poukázáno na vliv architektury dnešní konkatedrály Panny Marie na kapli sv. Kříže.¹²⁶² Ve stati katalogu *Od gotiky k renesanci* se naposledy k této problematice vyjádřil Dalibor Prix, když kapli označil jako dílo „*anonymního Přemkova architekta, vycházejícího z díla stavitelů opavského farního kostela Panny Marie.*“¹²⁶³ Jako nejbližší varianta kapli v Kateřinkách je pak kaple Nejsvětější Trojice ve slezském Reichenbachu, kterou do literatury včetně jejího zaměření uvedl Dalibor Prix v roce 1996.¹²⁶⁴ Dále Prix připodobnil polygon kaple dalším stavbám gotických kaplí, jako např. ve Wolgastu nebo v Lounech, mimo to též k polygonálním dispozicím kostelů, jako jsou Cáchy, kostel na Karlově, v Novém Městě nad Váhem nebo Holíči.¹²⁶⁵ Hřbitovním karnerem, který je dáván do souvislosti

s kaplí je pak nakonec rovněž zbořená kaple sv. Materna ve Vratislavi při kostele sv. Alžběty.¹²⁶⁶ Co se týče vztahů kaple s kostelem na Karlově, bylo na tuto problematiku již rovněž vícekrát nahlíženo.¹²⁶⁷ Byl to podle Prixe V. Kotrba, který uvedl do literatury poloviční rozměry kateřinské kaple ve vztahu ke kostelu na Karlově.¹²⁶⁸ Naposledy se k problematice zevrubně vyjádřil D. Prix.¹²⁶⁹ Podle něj měly každá z obou staveb jak jiný účel, tak i měřítko. Karlov jako klášterní fundace, navazující na cášskou palácovou kapli, stojící na nejvyšším bodě Nového Města, oproti tomu drobná Přemkova kaple na periferii Opavy.¹²⁷⁰ Podle Prixe je spojování Přemkovy realizace s Karlovem tudíž krajně nejisté. Místo tradičně ke karlovskému kostelu připodobnil pak na základě detailního rozboru kapli sv. Kříže k polskému dvojníku v Reichenbachu. Tato stavba je dosud nejbližší analogií kaple sv. Kříže a D. Prix jejím nálezem velice obohatil naše poznatky o vzájemných stavebních vztazích středověkého Slezska 15. století. Tyto poznatky zatím nebyly překonány a současné řádky autorky proto pouze sumarizují nalezené souvislosti.

Co se týče zařazení kaple do skupiny cihlových staveb, podle V. Denksteina nebyla architektura kaple sv. Kříže dotčena severoněmeckými vlivy tamější cihlové architektury, neboť v jejím případě stejně jako v případě konkatedrály Panny Marie je cihlové zdivo prokládáno kamennými architektonickými detaily (zde tedy tufitem) oproti severoněmecké oblasti, kde jsou detaily architektonických článků provedeny z cihelného zdiva.¹²⁷¹ Kaple se pro tento princip dle něj tedy dá zařadit mezi cihlové stavby české a německoslezské oblasti.¹²⁷² Užití tufitu jako doplňkového stavebního materiálu, určeného nejen pro architektonické detaily, je u opavských staveb dosti typické.

Co se týče drobného komparačního zjištění, na kapli se dochovaly dva portály, hlavní vstupní západní a boční vedlejší v severovýchodní stěně oktogonu. První portál je profilován mělkými oblouky, mělkými výžlabky a jedním středním hruškovcem. Druhý je profilován v zásadě širokým mělkým obloukem a mělkým výžlabkem. V rámci středověké Opavy se dochoval s výše uvedenými případy v zásadě jeden klíčový další portál, který je stejně jako v obou předešlých příkladech proveden z razovského tufitu. Jedná se o lomený portál, situovaný na jihovýchodním nároží lodi kostela sv. Jana Křtitele a sv. Jana Evangelisty, datovaného svým vznikem k roku 1362¹²⁷³ (jde o dataci kostela, portál datován v literatuře není). Je na své hmotě profilován hruškovci,

oblouky a hlubokými výžlabky. Jedná se o jediný známý příklad obdobně členěného portálu (ač ostění je tvořeno mnohem hlubšími profily), s nímž lze kateřinské portály komparovat.

VII. Oktogonální stavby v českých zemích: Závěr: souvislosti

Hledisko komparace všech tří oktogonálních staveb v českých zemích je dosti složité. Nedochovaly se nám totiž písemné prameny, které by o případném kopírování (vzorem pro obě další stavby by byl samozřejmě předpokládán kostel na Karlově, který vznikl nejdříve) vypovídaly, tak, jak např. Richard Krautheimer citoval listinné materiály, v nichž se nacházely zmínky o tom, že konkrétní stavby vycházely ze vzoru, jímž byl chrám Božího hrobu v Jeruzalémě. Co je však na článku R. Krautheimera dosti objevné, je zjištění, že u kopírování staveb ve středověku dosti často forma kopie vůbec neodpovídá formě vzoru. Na příkladu kopírování chrámu v Jeruzalémě ukázal, že stavby často nedodržely ani základ půdorysné dispozice. Krautheimer dospěl k zjištění, že tato nepřesnost, která se projevovala jak v popisech kopií, tak v samotné formě staveb, byla ve středověku běžnou záležitostí.¹²⁷⁴ Dokonce v některých případech se nedbalo ani na to, zda objekt dodržel danou centrální dispozici, takže se stalo, že získal podobu centrální takovou, již originál nedisponoval.¹²⁷⁵ Na základě těchto zjištění zdá se problematika oktogonálních staveb v českých zemích a jejich vzájemné komparace být jasnější. Vazba kostela na Karlově k cášské palácové kapli (rovněž nejnovější literaturou již předpokládáno za závaznou – jako např. Kuthan 2008)¹²⁷⁶ a vazba Nového Města nad Váhom ke Karlovu je celkem jasná a navíc rozměrově se stavby Karlova a Nového Města podobají.¹²⁷⁷ Proto na základě těchto zjištění nehrály by asi detaily jako jedno přidané pole křížové klenby, vynechání osového opěrného pilíře nebo odlišné profily klenebních žeber a architektonických článků kostela Nového Města větší roli. Naopak ještě kopie Karlovského kostela vcelku výrazně dodržely jeho původní dispoziční řešení.

Hledisko komparace uvedených tří objektů není v literatuře zdaleka nic nového. Všechny tři stavby jsou ve vzájemných předpokládaných souvislostech v uměleckohistorické literatuře dosti dobře známy a na podstatných místech jsou jejich předpokládané souvislosti citovány. Vzpomeňme ze seznamu literatury, shromážděného v této práci např. na příspěvek Matěje Valíka z roku 1950 nebo Viktora Kotrby z roku 1951. O souvislostech mezi třemi centrálními oktogonálního půdorysu se podstatně zmiňoval v roce 1971 rovněž Rudolf

Kouba, následně na konci 70. let Silvia Paulusová s Ivanem Gojdičem a Zuzanou Všetečkovou v rámci semináře Historická Olomouc v roce 1979. Naposledy se této problematice v roce 1996 dotkl Dalibor Prix. Jednou věcí je vazba a idea vzniku oktogonální dispozice v českých zemích vůbec, a sice tedy problematika inspiračního zdroje karlovského kostela. Vedle v literatuře neustále opakovaného předpokladu, že kaple vychází z cášské palácové kaple jako např. naposledy Jiří Kuthan 2008, si myslím, dosti podstatné nové informace přinesli ve svém článku Jaroslava a Petr Kroupovi. Podle nich a jejich zaměření a porovnání rozměrů kostela na Karlově s palácovou kaplí v Cáchách¹²⁷⁸ vychází vzájemná stavební souvislost bližší, než současná i historická literatura předpokládala. Co se týče šíření oktogonální dispozice v českých zemích, tedy na území Čech, Moravy, Slezska a zároveň i historického Uherska, je situace složitější. V literatuře se sice spekuluje o údajných vazbách Stibora ze Stiboríc nebo Přemka I. Opavského na pražské dvorské prostředí vzhledem ke studiím Stiborovců v Praze na Karlově univerzitě nebo vlastnictví domu na Karlově náměstí Přemkem Opavským těsnější vazby se však pohybují v podstatě pouze v roli nepodložených hypotéz. S jistotou oba fundátoři stavbu karlovského kostela, založeného v roce 1350, resp. 1351, museli dobře znát. Je však otázka, co bylo hlavní pohnutkou, která je vedla vystavět stavbu obdobného půdorysu v jejich domovině. Předchozí zjištění Richarda Krautheimera snad dávají poměrně jednoznačný argument, proč se odvažovat spojovat československé oktogonální stavby do vzájemných souvislostí. Nálezy kamenických značek a ohledání staveb však bližší stavební souvislosti, než podobnost v základním půdorysném rozvrhu a rozměrech dispozice, však v podstatě vyvrátily. Není vůbec možné uvažovat o obdobné stavební huti, která by případně realizovala novoměstský kostel na základě realizace kostela na Karlově. Proti tomu nález devíti zcela odlišných značek i dalších detailních tvarů novoměstského kostela, které s českým prostředím nelze spojovat, jasně dosvědčují. Přesto v ideové rovině bych se klonila k ovlivnění novoměstské dispozice dispozicí kostela na Karlově. Nikoliv tedy ve formální, nýbrž jen v ideové. Novoměstští augustiniáni, jejichž příchod je v literatuře rovněž diskutován z kanonie kromě šternberské tak rovněž z kanonie na Karlově, si skutečně mohli přinést půdorysný rozvrh do Nového Města. Je však nanejvýše pravděpodobné, že stavbu realizovala domácí huť, o níž můžeme předpokládat, že mohla ve své době realizovat vícero staveb

při beckovském panství Stiborovců. Zde se však rovněž držíme v současnosti pouhého myšlenkového předpokladu, neboť ani návrh Márie Kodoňové, ani diplomová práce Denise Haberlanda nepřinesla více nežli konstatování této problematiky, která však by potřebovala důkladněji ověřit na základě realizování hloubkových stavebně historických průzkumů uvedených objektů beckovského okruhu. Tato problematika se tak jeví k tomu, aby byla dále šířeji pojednána a stanovené objekty detailněji prozkoumány. Jedině tak je možné zasadit architekturu kostela Panny Marie v Nové Městě nad Váhom do širších stavebních souvislostí, které tato předložená práce přinesla pouze v omezeném rozsahu. Vazby novoměstského kostela na architekturu českého prostředí, které cituje Denis Haberland, se mi nepodařilo ověřit ani vyvrátit, domnívám se však, že by se cesty vsazování architektury kostela měly pohybovat převážně v uherských souvislostech. Otázka komparace kaple sv. Kříže v Kateřinkách u Opavy, je ještě obtížnější nežli komparace novoměstského kostela s Karlovem. Tato stavba svým provedením rovněž jednoznačně náleží svému domácímu prostředí. Těsnější vazby v literatuře hledané v okruhu opavské sakrální středověké architektury, jak naposledy navrhoval Dalibor Prix, se mi zdají nejlépe vhodné a přiměřené. Je rovněž možné, že v ideové rovině bychom mohli hovořit o vzoru kostela na Karlově. Avšak v realizaci kaple převládl rozhodně vliv slezského prostředí.

Předložená práce si vytkla za cíl shromáždit dostupné informační zdroje, jak plánového charakteru, literárního a pramenného, aby na jeho základě mohly být vyhodnoceny případné vzájemné souvislosti všech tří staveb. Nepodařilo se mi dohledat žádné nové pramenné zprávy, které by podporovaly myšlenku společného záměru staveb. Pramenných zpráv máme k dispozici poskrovnu a pouhé doložení působení Stiborovců v Praze nebo Přemka I., Opavského nestačí na prokázání vzájemných souvislostí staveb. Zároveň analýza architektury uvedených staveb přinesla výsledky, které nepodporují tvrzení o hlubších stavebních souvislostech všech tří oktogonů. Naopak domníváme se, že prokázala vzájemné odlišnosti v realizacích, použitých materiálech, konstrukcích. Tento předpoklad tedy vyvrací v literatuře diskutované souvislosti oktogonů. Autorka se domnívá, že nelze stavby podrobit kritické komparační analýze, neboť každá ze staveb náleží primárně svému okruhu staveb dané lokality. S jistotou můžeme tedy nakonec stát pouze za tvrzením, že stavby

vzájemnou souvislost prokazují v rovině ideové a v základním půdorysném rozvrhu.

U kostela na Karlově se naopak podařila doložit na základě analytického rozboru architektonického tvarosloví a v neposlední řadě též kamenických značek těsnější vazby ke kostelu sv. Apolináře. Kameníci, kteří prováděli karlovský severní portál, pak pracovali rovněž na vybraných úsecích Staroměstské mostecké věže. Nebylo v této práci dosaženo jednoznačného závěru na poli zasazení kostela v Novém Městě do souvislostí s lokální architekturou. Domnívám se, že tato problematika je dosti složitá a je třeba v jejím rámci ještě více pokročit. Proto uzavíráme, že kostel v Novém Městě je významným solitérem v rámci středověké architektury historického horního Uherska, jenž čeká na další detailnější zhodnocení svých stavebních vazeb na architekturu svého okolí. Naposledy v případě kaple sv. Kříže bylo již D. Prixem navrženo několik komparačních souvislostí, které mi připadají logické a možné. Jeho posledním příspěvkem o vzájemných vazbách kaple opavské s kaplí v polském Reichenbachu došlo k překročení hranic zkoumaného území. Myslím si, že tento poznatek významně obohatil naše poznání ohledně vazeb této stavby s polským, resp. slezským prostředím. Je tedy dosti zásadním příspěvkem, který rozšířil obzory pouhého zasazení architektury kaple do souvislostí s lokální architekturou, kterého se závazně držela tato práce.

VIII. Přehled pramenů a literatury

1. Oktogony

Literatura

- [1] G. De Angelis d'Ossat, Sugli edifici ottagonali a cupola nell'Antichità e nel Medioevo, *Atti del I Congresso nazionale di storia dell'architettura*, Firenze 1938, s. 13 – 25.
- [2] E. Badstübner – D. Popp et al. (edd.), *Dehio - Handbuch der Kunstdenkmäler in Polen, Schlesien*, Deutscher Kunstverlag 2005, s. 1055.
- [3] Günter Bandmann, Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger, Berlin 1951, s. 200 – 207.
- [4] Romuald Bauerreis, Fons sacer: Studien zur Geschichte des frühmittelalterlichen Taufhauses auf deutschsprachlichem Gebiet, München – Pasing, 1949.
- [5] Heinz Biehn, Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Zentralbaus bis zum Jahre 1500 (disertační práce), Heidelberg 1932, Worms 1933.
- [6] Vojtěch Birnbaum, O architektuře doby starokřesťanské (1912), in: idem, *Vývojové zákonitosti v umění*, ed. Ivo Hlobil, Praha 1987, s. 144 – 164.
- [7] Hans J. Böker, Parlerisches am Wiener Stephansdom, in: Parlerbauten, Architektur, Skulptur, Restaurierung, Internationales Parler – Symposium Schwäbisch Gmünd, 17. – 19. Juli 2001, Arbeitsheft 13, Landesdenkmalamt – Baden – Württemberg, Stuttgart 2004, s. 105.
- [8] Wolfgang Braunfels (ed.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 8. Bd., Rom-Freiburg-Basel-Wien, 1976, s. 329.
- [9] Helmut Burkhardt – Fritz Grünzweig – Fritz Laubach et al. (edd.), *Das Grosse Bibellexikon*, Band 3, Paddan-Zypern, R. Brockhaus Verlag Wuppertal und Zürich 1989, s. 1705-6.
- [10] Olgierd Czerner, *Wroclaw na dawnej rycinie*, Wroclaw – Warszawa – Krakow – Gdansk – Lodz, 1989. Jedná se o vyobrazení č. 44, 104 a 195.
- [11] Friedrich Wilhelm Deichmann, Studien zur Architektur Konstantinopels im 5. und 6. Jahrhundert, Baden-Baden 1956, s. 72-76, 101-108.
- [12] Friedrich Wilhelm Deichmann, Versuch einer Darstellung der Grundrißtypen des Kirchenbaues in frühchristlicher und byzantinischer Zeit

im Morgenlande auf kunstgeographischer Grundlage, Inaugural-Disseration zur Erlangung der Würde eines Doktors der hohen philosophischen Fakultät der Martin – Luther – Universität Halle – Wittenberg, Halle 1937, cit. s. 4.

- [13] Franz Joseph Dölger, Zur Symbolik des altchristlichen Taufhauses, Das Oktogon und die Symbolik der Achtzahl, *Antike und Christentum, Kultur – und Religionsgeschichtliche Studien*, Band IV, Heft 3, Münster in Westfalen 1933, s. 153 – 187.
- [14] J. Ébersolt – A. Thiers, *Les églises de Constantinople*, Paris 1913, s. 21-51.
- [15] Otto Feld, Beobachtungen in der Küçük Ayasofya zu Istanbul, in: *Istanbuler Mitteilungen* 18, 1968, s. 264-69.
- [16] Karl Paul Friedenthal, *Das kreuzförmige Oktogon. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des Zentral- und Kuppelbaues* (disertační práce), Karlsruhe 1907, tiskem C. F. Müllersche Hofbuchdruckerei, Karlsruhe, 1908.
- [17] Wolfgang Götz, Zentralbau und Zentralbautendenz in der gotischen Architektur, Berlin 1968.
- [18] Ernst Günther Grimme, Der Dom zu Aachen. Architektur und Ausstattung, Aachen 1994, s. 20.
- [19] Peter Grossmann, Beobachtungen zum ursprünglichen Grundriss der Sergios und Bacchos Kirche in Konstantinopel, *Istanb. Mitt.* 39, 1989, s. 153-159.
- [20] Cornelius Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Bd. 1, Textband, Berlin 1912, s. 18-20.
- [21] Olav Heckmann, Romanische Achteckanlagen im Gebiet der mittleren Tauber, *Freiburger Diözesan – Archiv*, 41, 1941, s. 56 – 173.
- [22] Heinrich Höhle, *Basilika und Zentralanlage*, Düsseldorf 1906.
- [23] Jean Hubert, Umění raného středověku, in: René Huyghe (ed.), *Umění a lidstvo Larousse, Encyklopedie umění středověku*, Praha 1969, s. 262.
- [24] Z. Hugot, Die Pfalz Karls des Großen in Aachen, in: W. Braunfels – H. Schitzler (edd.), *Karl der Grosse, Lebenswerk und Nachleben III., Karolingische Kunst*, Düsseldorf 1965, s. 556-564.
- [25] Manuel Kling, Romanische Zentralbauten in Oberitalien, Vorläufer und Anverwandte, Hildesheim, Olms, 1995.
- [26] Wilfried Koch, Evropská architektura, encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost, Praha 1998, s. 44 - 45.

- [27] Richard Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, London 1965 (1. Aufl.), 1986 (4. Aufl.), s. 222-226.
- [28] Richard Krautheimer, Introduction to an „Iconography of Medieval Architecture“, in: idem, *Studies in Early Christian, Medieval and Renaissance Art*, New York, London 1969, s. 115 – 150.
- [29] Jean Lassus, *Raně křesťanské a byzantské umění*, Artia 1971, cit. s. 35.
- [30] Hans Lutsch, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Breslau 1886, s. 63.
- [31] Michael Maclagan, *The City of Constantinople*, London 1968, s. 53, 61.
- [32] Cyril Mango, The Church of S. Sergius and Bacchus at Constantinople and the alleged tradition of octagonal palatine churches, *Jahrbuch der Öster. Byzantinistik* 21, 1972, s. 189-193.
- [33] Thomas Mathews, *The Early Churches of Constantinople, Architecture and Liturgy*, London 1972, s. 42-51.
- [34] Václav Mencl, O původu byzantské architektury, *Umění*, XXIII, č. 5, 1975, s. 418 – 437.
- [35] Alexander van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, London 1912, s. 62-83.
- [36] Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie von Istanbul*, Tübingen 1977. M. Restle (ed.), *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst*, Bd IV., Stuttgart 1990, s. 459-464, 721-22.
- [37] Heinrich Otte, *Handbuch der kirchlichen Kunst – Archäologie des deutschen Mittelalters*, 1. Bd., Leipzig, 1868, s. 22 – 24.
- [38] Claire Péquignot, *Les édifices a plan centré des XIe et XIIe siècles dans le royaume de France: évocations ou copies de l'Anastasis de Jérusalem*, (disertační práce), Toulouse, 2000.
- [39] Marek Perzyński, Relikt kaplicy, *Spotkania z zabytkami*, 3, 1999, s. 37 – 38.
- [40] Ferdinand von Quast, *Über Form, Einrichtung und Ausschmückung der ältesten christlichen Kirchen*, Berlin 1853.
- [41] Johann Rudolf Rahn, *Über den Ursprung und die Entwicklung des christlichen Central- und Kuppelbaus*, Leipzig 1866.
- [42] Hynek Rulíšek, heslo Maternus, in: idem, *Slovník křesťanské ikonografie, postavy, atributy, symboly*, Karmášek 2006, nestránkováno.

- [43] Hannelore Sachs – Ernst Badstübner – Helga Neumann, *Christliche Ikonographie in Stichworten*, Leipzig 1980, s. 374.
- [44] Arthur Saliger, Zur kunsthistorischen Wechselwirkung parolerischer Aktivitäten in Prag und in Wien, Protoparlerische und postparlerische Stilresultate, in: *Parlerbauten, Architektur, Skulptur, Restaurierung, Internationales Parler – Symposium Schwäbisch Gmünd, 17. – 19. Juli 2001*, Arbeitsheft 13, Landesdenkmalamt – Baden – Württemberg, Stuttgart 2004, s. 111.
- [45] Jutta Seibert, Lexikon der christlichen Kunst, Themen- Gestalten- Symbole, Freiburg im Breisgau 1980, s. 344.
- [46] Günther Stanzl, Längsbau und Zentralbau als Grundthemen der frühchristlichen Architektur, Überlegungen zur Entstehung der Kuppelbasilika, Wien, 1979.
- [47] Josef Strzygowski, Orient oder Rom, Beiträge zur Geschichte der spätantiken und frühchristlichen Kunst, Leipzig 1901.
- [48] Heribert Sutter, *Form und Ikonologie spanischer Zentralbauten, Torres del Rio, Segovia, Eunate*, (disertační práce), Technische Hochschule Aachen, Weimar 1997.
- [49] F. W. Unger, Über die christlichen Rund – und Octogonbauten, *Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande*, Heft XLI, Bonn, 1868, s. 25 – 42.
- [50] Matthias Untermann, Der Zentralbau im Mittelalter, Form – Funktion – Verbreitung, Darmstadt, 1989.
- [51] Albert Verbeek, *Zentralbauten in der Nachfolge der Aachener Pfalzkapelle*, Sonderdruck aus Das erste Jahrtausend, Textband II, Verlag L. Schwann Düsseldorf, 1964.
- [52] Rudolf Wesenberg, Wino von Helmarshausen und das kreuzförmige Oktogon, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 12, 1949, s. 30 – 40.
- [53] Marlene Zykanová, Ke stavebním dějinám a uměleckohistorickému významu Svatoštěpánského dómu ve Vídni, chrám sv. Štěpána, gotický dóm – jeho vznik a osud, in: *Vídeňská gotika, sochy, sklomalby a architektonická plastika z dómu sv. Štěpána ve Vídni*, (kat. výst.), výstava Národní galerie v Praze ve spolupráci s Historisches Museum der Stadt Wien, Praha – Klášter sv. Anežky České, 10. říjen 1991 – 19. leden 1992, s. 43.

2. Kostel na Karlově

Edice pramenů

- [1] Kronika Františka, kanovníka pražského, in: Josef Emler (ed.), *Fontes rerum Bohemicarum (FRB)*, IV, 1884, s. 455.
- [2] Kronika Beneše z Weitmile, in: Josef Emler (ed.), *Fontes rerum Bohemicarum (FRB)*, IV, 1884, s. 520.
- [3] Kronika Vavřince z Březové, in : Josef Emler (ed.), *Fontes rerum Bohemicarum (FRB)*, V, 1893, s. 373.
- [4] Václav Vladivoj Tomek, *Základy starého místopisu pražského*, II, 1870, s.149.

Nepublikované rukopisy

- [1] Absolon, *Průvodní zpráva a provozní technologie interieru kostela Nanebevzetí Panny Marie v Praze na Karlově*, 1966, s. 1- 7.
- [2] František Fišer, *Opravy maleb v presbytáři kostela na Karlově*, in: *II. Liber Memorabilium Ecclesiae in Monte Karlov Pragae incipiens a Imo Januarii anni 1836 cum indice alphabetico neoconfecto*, 9. 4. 1928, s. 361 a – 361 b.
- [3] Jaroslav Heran, *Průvodní zpráva a provozní technologie interieru kostela Nanebevzetí Panny Marie v Praze na Karlově*, 5. 10. 1966, s. 3.
- [4] Jaroslav Heran, *Technická zpráva v rámci projektové dokumentace obnovy kostela Panny Marie a sv. Karla Velikého na Karlově v Praze na Novém Městě, I. etapa, obnova interiéru presbytáře a lodi*, 22. 7. 1966, s. 2-3.
- [5] Jaroslav Heran, *Zpráva k provedeným sondám*, in: *Kostel Panny Marie na Karlově, Projektová dokumentace, ŠTUKO, lidové družstvo sochařsko – štukatérské v Praze, Rozpočet na renovaci interiéru, I. etapa, část a, Kněžiště kostela, Sondy v interiéru na restaurátorské práce včetně rozpočtu, I. Etapa*, Praha říjen 1966, 22. 7. 1966, s. 2 – 3.
- [6] J. Horáková, *Technická zpráva v rámci projektové dokumentace Štuko, obnova kostela Panny Marie a sv. Karla Velikého na Karlově*, říjen 1966, s. 1.
- [7] Dobroslav Líbal – Jan Muk – Novosadová, *Stavebně historický průzkum Prahy, Kostel Panny Marie Na Trávníčku, Nové Město*, Paspport SURPMO Praha 1986, s. 34.

- [8] Dobroslav Líbal – Jan Muk – L.Lancinger, *Stavebně historický průzkum Prahy, Kostel Panny Marie Na Karlově, Nové Město*, Pasport SURPMO Praha 1980.
- [9] Petr Macek – M. Volejník, *Východní rameno ambitu bývalého augustiniánského kláštera při proboštském kostele Panny Marie v Roudnici nad Labem, Hlubkový průzkum interiéru, 1. etapa*, Murus projekce s.r.o., 1998, cit. s. 23.
- [10] Petr Mařík, *Mikroskopické vyšetření a spektrální analýza vzorků z opěrných pilířů, kostel Panny Marie a sv. Karla Velikého na Karlově v Praze*, 22. 9. 2002, s. 1-3.
- [11] J. Muk – M. Vilímková – M. Horyna, *Klášter Sázava, Stavebně historický průzkum*, Pasport SÚRPMO Praha 1979, s. 85.
- [12] Jan Muk – L. Lancinger, *Stavebně historický průzkum Prahy, Kostel sv. Apolináře, Nové Město*, Pasport SURPMO Praha 1980, s. 26.

Literatura

- [1] August W. Ambros, *Der Dom zu Prag*, Prag 1858, s. 52 et idem, *Prag und seine architektonischen Denkmale, Ausschnitt aus der Österreichischen Revue*, Jahrgang 1863, s. 291 – 292.
- [2] Erich Bachmann, Ein verschollener gotischer Zentralbau in Prag, *Stifter Jahrbuch* 3, 1953, s. 156-158, citováno in: Götz, 1968, s. 289.
- [3] Erich Bachmann, Architektur bis zu den Husitenkriegen, in Karl M. Swoboda (ed.), *Gotik in Bohmen, Geschichte, Gesellschaftsgeschichte, Architektur, Plastik und Malerei*, Munchen 1969, s. 96.
- [4] Bohuslav Balbín, *Miscellanea historica regni Bohemiae, III*, 1681.
- [5] Růžena Baťková, Kostel P. Marie a Karla Velikého na Karlově, in: eadem (ed.), *Umělecké památky Prahy, Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady*, Praha 1998, s. 137-141.
- [6] Kateřina Bečková, *Zmizelá Praha, Nové Město*, Praha 1998, s. 11.
- [7] Klement Benda, Jan Erazim Vocel, in: Rudolf Chadraba – Josef Krása – Rostislav Švácha et al., *Kapitoly z českého dějepisu umění I, předchůdci a zakladatelé*, Praha 1986, s. 87.
- [8] Franz Joseph Benesch, Steinmetzzeichen und Marken an alten Baudenkmalen Böhmens gesammelt, *Mittheilungen der k. k.*

Centralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst – und historischen Denkmale IX, 1864, s. XLI – XLV.

- [9] František Beneš, *Dějiny Karlova, Čech, ročník IV.*, 1872, č. 211, 14. 9., s. 1-2 – Idem, *Dějiny Karlova, Čech, ročník IV.*, 1872, č. 212, 15. 9., s. 1-2 – Idem, *Dějiny Karlova, Čech, ročník IV.*, 1872, č. 213, 17. 9., s. 1 – Idem, *Dějiny Karlova, Čech, ročník IV.*, 1872, č. 213, 18. 9., s. 1-2.
- [10] Klára Benešová, *Emauzy a Nové Město pražské: otázka architekta*, in: Eadem – Kateřina Kubínová (edd.), *Emauzy, benediktinský klášter Na Slovanech v srdci Prahy, soubor statí věnovaných znovuotevření chrámu Panny Marie a sv. Jeronýma benediktinského kláštera Na Slovanech, Opatství Emauzy 21. 4. 2003*, s. 77 – 92, zvl. 81, 85.
- [11] Klára Benešová, *Kostel P. Marie a Karla Velikého na Karlově*, in: eadem – Petr Chotěbor – Tomáš Durdík et al., *Architektura gotická, Správa Pražského Hradu 2001*, s. 91.
- [12] Klára Benešová, *heslo Matyáš z Arrasu*, in: Anděla Horová (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění I*, Praha 1995, s. 494.
- [13] Vojtěch Birnbaum, *Gotické umění, Architektura*, in: Antonín Matějček – Josef Cibulka – Jaroslav Pečírka et al., *Dějepis výtvarného umění v Čechách, I. Díl středověk*, Praha 1931, s. 125.
- [14] Alain – Erlande Brandenburg, *Triumph der Gotik (1260 – 1380, Universum der Kunst*, München 1988, s. 331 – 332, 447.
- [15] Josef Braniš, *Dějiny středověkého umění v Čechách*, díl II., Praha 1893, s. 40 – 42.
- [16] Milan M. Buben, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích, II. díl, I. svazek, Řeholní kanovníci*, Praha 2003, s. 21.
- [17] Ivana Ebelová, *Zápisná kniha pražských stavitelů 1639 – 1903*, *Fontes historiae artium IV*, Praha 1996, s. 31.
- [18] František Ekert, *Posvátná místa královského hlavního města Prahy, II*, 1884, s. 152 – 170.
- [19] D. F., *Chrám Páně na Karlově v Praze, Zlatá Praha, číslo 14*, roč. I., 15. července 1864, s. 169.
- [20] Max Fleischer, *Friedrich Freiherr von Schmidt, Mensch, Lehrer und Chef. Eine kurze biographische Skizze, aus Dankbarkeit und Liebe für den unvergeßlichen Meister. Wien im Selbstverlage des Verfassers. Ein Auszug*

- hievon ist abgedruckt im Abendblatt der „Neuen freien Presse“ vom 30. Jänner 1891. in: *Friedrich von Schmidt, ein gothischer Rationalist*, (kat. výst.), Historisches Museum, 12. září – 27. říjen 1991 - Rathaus, Volkshalle, Wien 1991, s. 47 ff., zvl. 53 – 54.
- [21] Bernhard Grueber, Charakteristik der Baudenkmale Böhmens, IV., Die Übergangsperiode in Böhmen ums Jahr 1300, *Mittheilungen der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, I. Jahrgang, No. 11, November 1856, s. 221 – 222.
- [22] Bernhard Grueber, Die Karlshofer Kirche in Prag, in: idem, *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen, Teil 3, Die Periode des luxemburgischen Hauses 1310 – 1437*, Wien 1877, s. 95 – 97.
- [23] Václav Hájek z Libočan, *Kronyka czeska*, 1541.
- [24] Johann Florian Hammerschmid, *Prodromus gloriae Pragenae*, Praha 1723.
- [25] Jan Herain, *Stará Praha*, 100 akvarelů Václava Jansy, tisk obrazů dokončen v září 1901, tisk textu v prosinci 1902, s. 192 – 195.
- [26] Eduard Herold, Stavitel Karlova. Povídka z časů Karla IV., *Lumír, Belletristický týdeník*, 3. ročník, díl 2., 1853, s. 1033 – 1038.
- [27] Jaroslav Herout, *Staletí kolem nás, Přehled stavebních slohů*, Praha 1981, III/32.
- [28] Zdeňka Hledíková, *Biskup Jan IV. z Dražic*, Praha 1992.
- [29] Zdenka Hledíková, Fundace českých králů ve 14. století, *Sborník historický* 28, 1982, cit. s. 44.
- [30] Adam Hnojil - Marie Mžýková - Tomáš Snopek, *Historické plány ze sbírek Národního památkového ústavu, ústředního pracoviště v Praze*, (kat. výst.), Galerie Ledebourského paláce, 21. 6. - 2. 7. 2006.
- [31] Karel Chytil, *Petr Parlěř a mistři gmündští*, Praha 1886, s. 27.
- [32] Karel Chytil, O otázce parlěřovské, in: Bohuslav Rayman (ed.), *Věstník české akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, roč. X*, Praha 1901, s. 121 – 139.
- [33] Zbigniew Jakubowski, *Czeskie i moravskie fundace kanonickie XIV – XV wieku (Studium z dziejów devítka moderna)*, Czestochowa 2001, Aneks 2, s. 120-121.

- [34] Eva Janská, K pražským hradbám Karla IV., in: Zdislav Buřival ed., *Staletá Praha IX*, Praha 1979, s. 68, 70.
- [35] J. Kačer, *Karlov*, 1892.
- [36] Jaroslav Kadlec, Začátek kláštera augustiniánských kanovníků v Roudnici, *Studie o rukopisech*, XX, 1981, s. 65n.
- [37] Pavel Kalina, Praha a Cáchy? Kostel sv Karla Velikého na Karlově, in: idem, *Praha 1310-1419, Kapitoly o vrcholné gotice*, Praha 2004, s. 129.
- [38] Zdeněk Kalista, *Karel IV., jeho duchovní tvář*, Praha 1971, s. 44.
- [39] Karlshofer Kirche, *Politik, IV. Jahrgang*, č. 152, 4. 6. 1870, není uveden autor článku.
- [40] Otto Kletzl, *Plan- Fragmente an der deutschen Dom – Bauhütte von Prag in Stuttgart und Ulm*, Stuttgart 1939, s. 84, citováno in: Götz (pozn. 20), s. 288.
- [41] J. A. Klíma, Chrám na Karlově, *Týdeník Květy, roč. V.*, 1870, č. 25, s. 197-199.
- [42] Ivo Kořán (rec.), Zbigniew Jakubowski, Czeskie i morawskie fundacje kanonickie XIV – XV wieku, (Studium z dziejów devotio moderna), Czestochowa 2001, *Umění, roč. XLIX*, 2001, cit. s. 469.
- [43] Viktor Kotrba, Architektura, in: Jaroslav Pešina (ed.), *České umění gotické (1350 až 1420)*, Praha 1970, s. 96.
- [44] Vojtěch Kraus (red.), *Dějiny obecní správy královského hlavního města Prahy 1860-1880*, I. díl, 1903, s. 202 - 231.
- [45] Jiří Kropáček, K fundacím Karla IV. na Novém Městě pražském, in: Zdislav Buřival (ed.), *Staletá Praha IX*, Praha 1979, s. 238.
- [46] Jaroslava Kroupová, *Architektura augustiniánských kanonií v Čechách a na Moravě*, (diplomní práce), Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, katedra dějin umění, 1983.
- [47] Jaroslava Kroupová – Pavel Kroupa, K otázce uložení svátostin Svaté říše římské v Čechách, in: Jiří Fajt (ed.), *Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba*, Sborník příspěvků ze symposia, Klášter sv. Anežky České 23.9-25.9. 1998, Národní Galerie 2003, s. 401.
- [48] Franz Kugler, *Geschichte der Baukunst*. Stuttgart, 1856 – 1873. Bd. 3., s. 312 – 313.

- [49] Karl Kühn, Zur Baugeschichte der Karlshofer Stiftskirche in Prag, in: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 69, 1931, s. 230-242.
- [50] Albert Kotal, *České gotické umění*, Praha 1972, s. 35.
- [51] Jiří Kuthan, *Splendor et gloria regni Bohemiae, Umělecké dílo jako projev vladařské reprezentace a symbol státní identity*, Praha 2008, s. 267.
- [52] Dobroslav Líbal, Architektura gotická, in: Dobroslav Líbal – Patrik Líbal, *Architektonické proměny Prahy v 11 stoletích*, Praha 2000, s. 87 – 90.
- [53] D. Líbal, Nové Město a Vyšehrad, přehled jeho urbanistického i architektonického vývoje ve středověku, in: Růžena Bařková (ed.), *Umělecké památky Prahy, Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady*, Praha 1998, s. 19-20.
- [54] Dobroslav Líbal, *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*, Praha 1948, s. 159.
- [55] Dobroslav Líbal, Gotická architektura v době Karlově, Zdislav Buřival ed., *Staletá Praha IX*, 1979, s. 58.
- [56] Dobroslav Líbal, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 386.
- [57] Dobroslav Líbal, Stavitelství, in: Albert Kotal – Dobroslav Líbal – Antonín Matějček, *České umění gotické I, Stavitelství a sochařství*, Praha 1949, s. 28.
- [58] Vilém Lorenc, *Nové Město pražské*, Praha 1973, s. 111.
- [59] Karel B. Mádl, Karlov, *Ruch, obrázkový časopis pro zábavu a poučení*, roč. VI., 1884, č. 6, 25. 2., s. 101 – 102 – idem, Karlov, ibidem, 1884, č. 8, 15. 3., s. 130 – 131 – idem, Karlov, ibidem, 1884, č. 10, 5. 4., s. 162 – 163 – idem, Karlov, ibidem, 1884, č. 12, 25. 4., s. 194 – 195.
- [60] Zdeněk Mahler – Petr Chotěbor – Ivo Hlobil, *Katedrála sv. Víta, díl 1 Stavba, Pamětní vydání k 650. výročí založení Svatovítské katedrály*, Pražský Hrad, 1994, s. 77.
- [61] Franz Machilek, Augustiniáni kanovníci v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, in: Henri Marrou, *Svatý Augustin*, Řím, 1979, s. 166 – 174 - idem, Die Augustiner – Chorherren in Böhmen und Mähren, in: *Kirchengeschichte*, 1976.
- [62] Franz Machilek, Die Augustiner – Chorherren in Böhmen und Mähren, in: *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien*, Königstein 4, 1976.

- [63] Václav Mencl, Česká architektura doby lucemburské, Praha 1948, s. 72-73.
- [64] Mencl, Vývoj středověkého portálu v českých zemích, *Zprávy památkové péče*, roč. XX, 1960, s. 138.
- [65] *Městská chorobnice na Karlově v Praze, stručný nástin vývoje, účelu a činnosti. Za příležitosti sjezdu lékařů a přírodopýtců českých v Praze dne 26. až 30. května 1882*, Praha 1882.
- [66] F.M. (Mertens), Prag und seine Baukunst, *Allgemeine Bauzeitung*, 1845, s. 28.
- [67] Karel Navrátil, Betlémská jeskyně na Karlově, *Čech*, roč. VI. 1874, č. 294
- [68] Karel Navrátil, *Kostel a bývalý klášter na hoře Karlově v Praze*, Praha 1881.
- [69] Karel Navrátil, O archivu a knihovně kanonie karlovské v Praze, *Čech*, VII. ročník, 1875, č. 30, 7. 2., s. 1 – 2.
- [70] Karel Navrátil, *Paměti kostela Panny Marie na nebe vzaté a sv. Karla Velikého a bývaléhokrálovského kláštera řeholních kanovníků Lateránských sv. Augustina, nyní městské chorobnice na Hoře Karlově v Novém městě Pražském*, Praha 1877, 259 s.
- [71] Karel Navrátil, Starobylé malby na skle v kostele karlovsém, *Čech*, V. ročník, 1873, č. 154.
- [72] Karel Navrátil, Svaté schody v karlovsém kostele v Praze, *Čech*, VII. ročník, 1875, č. 70, 27. 3., s. 1 – 2.
- [73] Joseph Neuwirth, Dějiny Karlova, *Čech*, ročník IV., 1872, č. 212, 15. 9., s. 1–2
- [74] Joseph Neuwirth, Dějiny Karlova, *Čech*, ročník IV., 1872, č. 213, 17. 9., s. 1
- [75] Joseph Neuwirth, Dějiny Karlova, *Čech*, ročník IV., 1872, č. 213, 18. 9., s. 1-2.
- [76] Joseph Neuwirth, *Geschichte der deutschen Kunst und des deutschen Kunstgewerbes in den Sudetenländern bis zum Ausgang des 19. Jahrhundert*, Augsburg 1926, s. 48 – 49.
- [77] Joseph Neuwirth, *Geschichte der bildenden Kunst in Bohmen vom Tode Wenzels III. bis zu den husitenkriegen*, I, Praha 1893, s. 454-458.
- [78] Joseph Neuwirth, *Prag*, Leipzig, 1912, s. 41.

- [79] Joseph Neuwirth, *Peter Parler von Gmünd*, Prag 1891, s. 80-85.
- [80] V. J. Nováček, Knihovna řeholních kanovníků sv. Augustina na Karlově na Novém Městě pražském, *Časopis Českého muzea*, roč. LXX., 1896, s. 130.
- [81] O. Plaček – V. Barcuchová – M. Wasserbauer (edd.), *Rekonstrukce památkových objektů, stavby odvětví kultury*, Výstavba hlavního města Prahy, výstavba účelových staveb, Praha 1975, nestránkováno.
- [82] Emanuel Poche, Stavba kláštera Sázavského v době gotické, *Časopis společnosti přátel starožitností českých XLII*, 1934, s. 97-120, zvl. s. 119.
- [83] Antonín Postřihač, *Karlov v Praze*, 1903 - idem, *Svaté schody na Karlově*, 1903.
- [84] August Prokop, *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung II., Das Zeitalter der gotischen Kunst*, Wien 1904, s. 38.
- [85] Floridus Röhrig, hrg., *Die Stifte der Augustiner – Chorherren in Böhmen, Mähren und Ungarn*, Wien – Klosterneuburg 1994.
- [86] František Ruth, *Kronika královské Prahy a obcí sousedních, I*, 1903, s. 466 – 468.
- [87] Jaroslav Schaller, *Beschreibung der königlichen Haupt – und Residenzstadt Prag, IV*, 1797, s. 36.
- [88] Julius Max Schottky, *Prag wie es war und wie es ist*, 1831, s. 416.
- [89] Josef Schulz, Chrám na Karlově v Praze, *Zprávy architektů a inženýrů v Čechách, VII.*, 1872, s. 82 – 85.
- [90] Oldřich Stefan, *Pražské kostely*, Praha 1936, s. 89, 114.
- [91] S. F. Svoboda, Oprava kostela na Karlově, *Umění II*, 1929, s. 238.
- [92] Petr Sommer, *Sázavský klášter*, Vlastivědná knihovnička SPS, svazek 3, 1996, s. 27.
- [93] Karel Stejskal, *Umění na dvoře Karla IV.*, Praha 1978, s. 141.
- [94] Ivan Šperling, Obnova interiéru kostela P. Marie a Karla Velikého v Praze na Karlově, *Památková péče 30*, 1970, s. 131.
- [95] Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy*, VIII, 1891, s. 170 – 171.
- [96] Václav Vladivoj Tomek, *Základy místopisu pražského*, II, 1870, s. 149.
- [97] Jan Vinař, Krový stanových střech konkávního tvaru, *Sborník*, 3/2005, s. 107 – 114, zvl. 107 – 110.

- [98] Jakub Vítovský, heslo Matyáš z Arrasu, in: Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 413. Idem, heslo Markvart, in: ibidem, s. 400.
- [99] Jakub Vítovský, K datování, ikonografii a autorství Staroměstské mostecké věže, *Průzkumy památek, ročník I., č. 2*, 1994, s. 15 – 44.
- [100] Thomas Weclawowicz, *Krakowski kościół katedralny w wiekach średnich, funkcje i możliwości interpretacji*, Krakow 2005, s. 79 – 82 - idem, Stavali stavitelia z cisterciánskej dielne zo Sedleca katedrálu na Waweli po roku 1320?, in: Dana Bořutová – Stefan Oriško (edd.), *Pocła Václavovi Menclovi, Zborník štúdií k otázkám interpretácie stredoeurópskeho umenia*, Bratislava 2000, s. 73 – 81.
- [101] Jan Erazim Wocel, Die Kirche des ehemaligen Augustiner-Chroherrenstifts am Karlshofe in Prag, *Mittheilungen der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, XI. Jahrgang*, Wien, 1866, s. 99 – 116.
- [102] Jan Erazim Wocel, Die Ornamentirung der Deckenwölbung der Kirche am Karlshofe zu Prag, *Mittheilungen der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, XII. Jahrgang*, Wien 1867, s. 167 – 170.
- [103] Jan Erazim Wocel, *Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde*, Prag 1845, s. 95.
- [104] Jan Erazim Wocel, Kostel býv. opatství řeholních kanovníků sv. Augustina na Karlově v Praze, *Památky archeologické a místopisné, VII*, 1868, s. 265n.
- [105] Jan Erazim Wocel, O starožitnostech českých a o potřebě chrániti je před zkázou, *Časopis českého muzea XIX*, 1845, sv. 1, s. 666.
- [106] Karel Wladislaw Zap, *Průwodce po Praze, potřebná příruční kniha pro každého, kdo se s pamětnostmi Českého hlavního města seznámiti chce*, Praha 1848, s. 162.
- [107] Metoděj Zemek, Die Augustiner-Chorherren in den Ländern der böhmischen Krone, in: Röhrig (ed.) (pozn. 446), s. 10.

3. Kostel v Novém Městě nad Váhem

Nepublikované rukopisy

- [1] Akademický malíř Jiří Jelínek, Ateliér církevního umění, Návrh a rozpočet na vnitřní opravu proboštského chrámu P. Marie v Novom Mestě nad Váhom, v Praze dne 3. 3. 1937, s. 1-3, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava zariadenia, 28. 2. 1937, č. 2082/37.
- [2] Dopis ak. mal. Jiřího Jelínka Štátnému referátu na ochranu pamiatok v Bratislave, v Novom Mestě n. Váhom dne 26. 9. 1937, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava, prohlídka, 20. 9. 1937, č. 2979/37.
- [3] Dopis ak. mal. Jiřího Jelínka Štátnému referátu na ochranu pamiatok v Bratislave, v Novom Mestě n. Váhom dne 26. 9. 1937, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava, 27. 9. 1937, č. 3060/37.
- [4] Dopis správce fary, Vojtecha Packy, č. 305/1959, ze dne 21. 10. 1959, Krajskému národnímu výboru, oddělení ochrany památek v Bratislavě. uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, Nové Mesto nad Váhom, R. kat. kostol farský, inv. č. 647 a 773/11.
- [5] Dopis správce fary, Vojtecha Packy, č. 15/1960, ze dne 15. 1. 1960, Krajskému národnímu výboru, oddělení ochrany památek v Bratislavě. uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, Nové Mesto nad Váhom, R. kat. kostol farský, inv. č. 647 a 773/11.
- [6] Dopis správce fary, Vojtecha Packy, č. 305/1959, ze dne 21. 10. 1959, Krajskému národnímu výboru, oddělení ochrany památek v Bratislavě. uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, Nové Mesto nad Váhom, R. kat. kostol farský, inv. č. 647 a 773/11.
- [7] Kolaudační protokol č.j. 1659/38 z 28. 6. 1938, zmíněno v listině, uložené in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava, 30. 3. 1938, č. 2438/38.

- [8] Odborné vyjádření Ing. arch. Čačániho, č.j. 659/76-Ka, ze dne 24. 3. 1976, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, Nové Mesto nad Váhom, R. kat. kostol farský, inv. č. 647.
- [9] Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, Nové Mesto nad Váhom – vyjadrenie k úpravám farského kostola, číslo 1282/A-2/59, k číslu 112/1959, vybavil inž. Chlup, v Bratislave 1. VII. 1959, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, Nové Mesto nad Váhom, R. kat. kostol farský, inv. č. 647 a 773/11.
- [10] Účet za provedené práce v proboštském chrámu P. Marie v Novém Městě nad Váhom, ak. mal. Jiří Jelínek, v Praze dne 27. ledna 1938, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava, 4. 2. 1938, č. 383/38.

Literatura

- [1] Lívia Bláhová - Renáta Kollárová - Jozef Múdry - Alžběta Podobová - Daniela Nipčová - Martina Orosová - Ivan Radimák - Dezider Ďuračka, *Zásady pamiatkovej zóny Nové Mesto nad Váhom, Urbanisticko – historický výskum pamiatkového územia, Návrh zásad ochrany, obnovy a prezentácie hodnot územia*, Pamiatkový úrad SR Bratislava, Krajský pamiatkový úrad Trenčín, marec 2006.
- [2] Daniela Dvořáková, *Rytier a jeho král, Stibor zo Stiboric a Žikmund Luxemburský, sonda do života stredovekého uhorského šlachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*, Rak Budmerice 2003.
- [3] Daniela Dvořáková, *Šľachta na Slovensku za Žikmunda Luxemburského (1387 – 1437)*, Bratislava 1998, nepublikovaná kandidátska práca, rukopis.
- [4] Daniela Dvořáková, Stiborovci v Uhorsku, *Historický časopis*, roč. 41, č. 1, 1993, s. 5 – 21.
- [5] Gyula Ethey – J. Csemegi, Vágújhely építészeti emlékei, *Magyar művészet XIV*, 1938, s. 335 – 343.
- [6] Gyula Ethey, *Váhujhely története és szomsédos várak*, Nitra 1926.
- [7] Július Gábriš, Cyrilometodský základ cirkevnej organizácie v Novom Meste nad Váhom, *Duchovný pastier*, 1963, s. 169 – 174.
- [8] Július Gábriš, *Dejiny prepozitúry v Novom Meste nad Váhom*, Trnava 1968.

- [9] Jozef Gracík - Miroslava Gracíková (edd.), *Nové Mesto nad Váhom*, Obzor Bratislava 1983.
- [10] Peter Hajduch, *Trenčín, Trenčianské Teplice a Nové Mesto nad Váhom*, Osveta Martin 1971, nestránkováno.
- [11] J. Houdek, Z minulosti Nového Mesta nad Váhom a jeho chrámov, *Slovenský denník*, 1925, 10.5., nestránkováno.
- [12] Pál Jedlicska, *Kiskarpáti emléker*, Eger, 1891, s. 531 – 580.
- [13] A. Jursa, *Nové Město nad Váhom, urbanisticko – architektonické vyhodnotenie historického jadra mesta a stanovenie kritérií pamiatkovej starostlivosti pre regeneráciu a dostavbu centrálnej mestskej*, nepublikovaný rukopis, Bratislava 1970.
- [14] Karol Kahoun, *Gotická sakrálna architektúra Slovenska*, Bratislava 2002, s. 38.
- [15] Denisa Kahounová, *Nové Mesto nad Váhom a jeho stavebný vývoj*, *Vlastivedný časopis*, 1961 – 1962, s. 87 – 94.
- [16] Denisa Kahounová, *Nové Mesto nad Váhom*, diplomová práca, rukopis, Bratislava 1962.
- [17] Mária Kodoňová, Beckovský výtvarný okruh v neskorej gotike, *Ars* 1/1984, s. 51 – 79.
- [18] Mária Kodoňová – Štefánia Tóthová, *Hrad Beckov, výsledky výskumu národnej kultúrnej pamiatky*, Pamiatkový ústav Bratislava 1995, s. 59.
- [19] Kodoňová, Beckovský hrad, *Vlastivedný časopis, roč. XXIV, č. 1*, 1975, cit. s. 26.
- [20] Juraj Koutný (ed.), *Nové Mesto nad Váhom*, Bratislava 2000.
- [21] Bohumil Kováč, *Regenerácia historického prostredia – pamiatková zóna Nové Mesto nad Váhom*, nepublikovaný rukopis, 1997.
- [22] František Loubal, *Nové Mesto nad Váhom v národnom vývoji slovenskom*, Nové Město nad Váhom, 1927.
- [23] Ernő Marosi, Centralizujúce tendencie v architektúre Uhorska okolo roku 1400, in: Bořutová – Oriško (edd.) (pozn. 704), Bratislava 2000, s. 153 – 168.
- [24] Ernő Marosi, Kostol Narodenia Panny Márie v Novom Meste nad Váhom, *Pamiatky a múzeá*, 2, 2002, s.10 – 15.

- [25] Ernő Marosi, *Magyrországi Művészet 1300 – 1470 körül*, Budapest 1987, s. 57 a 535 – 536.
- [26] Ernő Marosi, Stiltendenzen und Zentren der spätgotischen Architektur in Ungarn, *Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes der Universität Graz*, Graz 1971, s. 13 – 15.
- [27] Václav Mencl, Architektura středověku, in: Karel Šourek (ed.), *Umění na Slovensku*, Praha 1938, s. 13.
- [28] Mencl - Menclová, Český hrad v době Václavově, *Umění XIV, 1942/43*, s. 151 a 153.
- [29] Václav Mencl, Gotická architektura horného a stredného Povážia, *Vlastivedný časopis, roč. XVIII, 3*, 1969.
- [30] Václav Mencl, Chrám P. Marie v Novém Městě nad Váhom, *Památky archeologické, r. III, díl 39*, 1933, s. 20 – 25
- [31] Václav Mencl, Nové Mesto nad Váhom, P. Maria, in: Idem, *Stredoveká architektura na Slovensku 1, Stavebné umenie na Slovensku od najstarších čias až do konca doby románskej*, Praha – Prešov 1937, s. 334.
- [32] Václav Mencl – Dobroslava Menclová, O účasti Slovenska na vzniku pozdne gotické architektury, *Umění, Sborník pro českou výtvarnou práci*, řídil Jan Štenc, XI, Praha 1938, s. 363 – 384.
- [33] Václav Mencl, *Přehled vývoje středověké architektury na Slovensku*, Bratislava 1933, otisk Učené společnosti Šafaříkovy, VII., 4 – 5, s. 409.
- [34] Václav Mencl, *Základný výskum kostela Panny Marie v Novom Meste nad Váhom*, in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, 30. Léta 20. Století, sign. Z 3646
- [35] Martina Orosová, *Nové Mesto nad Váhom, historický výskum*, nepublikovaný rukopis, Bratislava 2006.
- [36] Štefan Oriško, Dva neskorogotické kamenné fragmenty z dolného Povážia, *Pamiatky a múzeá*, 3/1997, s. 54.
- [37] Silvia Paulusová, *Nové Město nad Váhom, rímskokatolícký kostol Narodenia Panny Márie, Architektonicko – historický výskum archeologicky odkrytých stavebných konštrukcií v areáli kostola v roku 2005*, nepublikovaný rukopis, Bratislava november 2005.

- [38] Silvia Paulusová – Ivan Gojdič, Vplyv centrály pražského Karlova na architektúru západného Slovenska, *Historická Olomouc a její současné problémy, II.*, Olomouc 1979, s. 87 – 94.
- [39] Bertalan Reviczky, *A boldogságos Szüzrol czimzett Vág-Ujhelyi prepostság története*, Trencsen, 1897.
- [40] Slovenský národný archív Bratislava, Fond Súpis kanonických vizitácií fár z r. 1674 – 1863 vo filmotéke Slovenského národného archívu, Inventárny súpis, Viera Mlynarčíková, Bratislava 1999.
- [41] Jaroslav Straka, K historickému vývoju Nového Mesta nad Váhom do polovice 15. Storočia, *Vlastivedný zborník Trenčianskeho muzea v Trenčíně*, Obzor Bratislava 1973, s. 7 – 23.
- [42] *Súpis pamiatok na Slovensku*, zväzok druhý, K – P, Bratislava 1968, s. 403 – 406.
- [43] Imre Takács (ed.), *Sigismundus, rex et imperátor, umění a kultura v době Zikmunda Lucemburského 1387 – 1437* (kat. výst.), Budapest Szépmuvészeti Múzeum, 18. 3. – 18. 6. 2006 et Lucemburk, Musée national de l'histoire et l'art, 13. 7. – 15. 10. 2006.
- [44] Vladimír Wagner, *Dejiny výtvarného umenia na Slovensku*, Trnava 1930.
- [45] G. Wenzel, *Stibor vajda*, Budapest 1874.
- [46] M. Zemene, *Archívno – historický výskum k stavebným pamiatkám v Novom Meste nad Váhom*, nepublikovaný rukopis, květen 2004, s. 1 – 13.
- [47] Metoděj Zemek, Ujheli – Nové Město nad Váhom – Neustadt a. d. Waag, in: Floridus Röhrig (ed.), *Die Stifte der Augustinerchorherren in Böhmen, Mähren und Ungarn*, Klosterneuburg – Wien 1994, s. 301 – 307.

4. Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách

Edice pramenů

- [1] F. Kopetzky, Regesten zur Geschichte des Herzogthum Troppau, *Archiv für österreichische Geschichte* 45, Wien 1871, č. 411, s. 112 – 113
- [2] Božena Kopiczková (ed.), *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV., (1378dec. – 1419 aug. 16.)*, Tomus IV, Fontes archivi publici Olomucensis et Opaviensis, Praha 1989, č. 728.

Literatura

- [1] _G. Biermann, *Geschichte der Herzogtümer Troppau und Jägerndorf*, Troppau 1874, 186 .
- [2] Martin Čapský, *Vévoda Přemek Opavský (1366 – 1433), ve službách posledních Lucemburků*, Brno – Opava 2005, s. 109-113.
- [3] Vladimír Denkstein, K stavební historii farního kostela Nanebevzeí Panny Marie v Opavě, *Věstník matice Opavské, slezský sborník*, ročník XXXX., č. 3-4, 1935, s. 68 – 69.
- [4] Faustin Ens, *Das Oppaland oder der Troppauer Kreis nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, bürgerlichen und örtlichen Eigenthümlichkeiten*, Wien, 1835, 2. Band, cit. s. 39.
- [5] Petr Havrlant, *Konzervace historizujících dveří z kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách* (bakalářská diplomová práce), Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav muzeologie, Opava 1996.
- [6] Martina Horáčková, *Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách*, práce pro Seminář gotické architektury, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění, 2. ročník, srpen 2000.
- [7] Bohumil Kaděra, Švédská kaple, in: Idem, *Opavské chrámy*, Opava 2002, s. s. 29 – 33.
- [8] Gottfried Kiesow, *Wege zur Backsteingotik, Eine Einführung*, Monumente Publikationen, Bonn 2003, s. 69.
- [9] R. Kneifel, *Topographie des kaiserlichen königlichen Antheils von Schlesien*, II., 2. Sv., Brünn 1805, s. 76.
- [10] A. Königová – Kudělková, *Soupis stavbních památek v Ostravském kraji*, Opava 1953, s. 8.
- [11] Erasmus Kreuzinger, *Chronik der alten und neuern Zeit Troppau's, oder Troppau und seine Merkwürdigkeiten, Ein Handbuch für Einheimische und Wegweiser für Fremde*, Troppau 1862, s. 164.
- [12] Viktor Kotrba, Kateřinky u Opavy, in: Jaroslav Pešina, věd. red., *České umění gotické 1350 – 1420*, Praha 1970, s. 109.
- [13] Rudolf Kouba, kaple sv. Kříže, in: idem, *Gotické cihlové stavby v Opavě* (diplomová práce), FF UJEP, Brno 1971, s. 63 – 79.
- [14] Dobroslav Líbal, Gotická architektura, in: Rudolf Chadraba, věd. red., *Dějiny českého výtvarného umění I/1*, Praha 1984, s. 201.

- [15] Marta Medková, *Archív města Kateřinek 1730 – 1939 (1952), Inventář Okresního archivu v Opavě*, Opava 1980, s. 3.
- [16] C. Navara, Umělce zaujaly kamenné bloky tufitu, *Náš domov*, roč. XVI, 2005, č. 9, 25. 5., s. 11.
- [17] J. Orlík – E. Christová, Památky města Opavy, in: *Slezské muzeum*, Opava 1956, s. 62.
- [18] Alfred Piffel, Proměňování slezských stavebních památek, *Slezský sborník*, roč. 48, 1950, s. 409 – 411.
- [19] Zuzana Plátková, Nástěnné malby v kapli sv. Kříže v Kateřinkách u Opavy, *Historická Olomouc a její současné problémy, II.*, Olomouc 1979, s. 105 – 115.
- [20] V. Prasek, *Historická topografie země opavské*, Opava 1889, předmluva, nestránkováno.
- [21] V. Prasek, *Historická topografie země opavské*, Opava 1889, s. 403.
- [22] Dalibor Prix, Kaple sv. Kříže na Ratibořském předměstí, in: Karel Müller – Rudolf Žáček, (věd. red.), *Opava*, Lidové Noviny, 2006, s. 366 – 367.
- [23] Dalibor Prix, Poznámky k rekonstrukci původní podoby kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách, *Umění*, XXXVIII, č. 4, 1990, s. 335 – 337 - idem, Výsledky stavebně historického průzkumu kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách, *Průzkumy památek, II*, 1995, s. 59 – 65- idem, Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách a její vztah k slezské architektuře..(pozn. 1123), s. 193 – 213 - idem, Kaple sv. Kříže, Opava – Kateřinky, in: Kaliopi Chamonikola (ed.), *Od gotiky k renesanci, Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400 – 1550, IV. Opava*, Brno 1999, s. 49 – 50. Idem, Kaple sv. Kříže v Opavě-Kateřinkách a její vztah k slezské architektuře ve druhé polovině 14. Století, *Časopis Slezského zemského muzea, ročník 45, 1996, č. 3, s. 193n.*
- [24] Marie Schenková, Památky Opavy, in: *Opava a Slezské muzeum*, Opava 1987, s. 62.
- [25] Matěj Valík, Ke vzniku kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách, *Slezský sborník, ročník 48*, Opava 1950, s. 101n.
- [26] Lucie Vidmertová, *Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách v 19. a 20. století* (ročníková práce), Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie, Opava 2004.

- [27] Zuzana Všečeková, Cyklus patnácti znamení konce světa v kapli sv. Kříže, Opava – Kateřinky, in: Kaliopi Chamonikola (ed.), *Od gotiky k renesanci, Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400 – 1550, IV. Opava*, Brno 1999, s. 78 – 85.
- [28] Gregor Wolny, *Kirchliche Topographie von Mähren*, Brünn 1862, s. 226-227.
- [29] Josef Zukal, Český kostel a česká škola v Staré Opavě, *Věstník matice opavské*, č. 15, Opava 1907, s. 60.

IX. Seznam obrazové přílohy

- [1] Split, mauzoleum v Diokleciánově paláci. Reprodukce: Wilfried Koch, *Evropská architektura, encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*, Praha 1998, s. 44 - 45.
- [2] Řím, sál v Diokleciánových termách. Reprodukce: Ibidem.
- [3] Půdorys chrámu Narození Páně v Betlémě. 4. století. Reprodukce: Jean Lassus, *Raně křesťanské a byzantské umění*, Artia 1971, cit. s. 35.
- [4] Půdorys chrámu Nanebevstoupení Páně na Olivetské Hoře v Jeruzalémě. Reprodukce: ibidem.
- [5] a, b, c, d Půdorysy raně křesťanských baptisterií, Provence. Reprodukce: ibidem, s. 94.
- [6] Baptisterium San Giovanni alle Fonti při chrámu sv. Tekly v Miláně. Reprodukce: Günther Stanzl, *Längsbau und Zentralbau als Grundthemen der frühchristlichen Architektur, Überlegungen zur Entstehung der Kuppelbasilika*, Wien, 1979, tab. 12.
- [7] Půdorys chrámu San Vitale v Ravenně. Reprodukce: Jean Lassus, *Raně křesťanské a byzantské umění*, Artia 1971, cit. s. 35.79.
- [8] Půdorys chrámu sv. Segia a Bakcha v Konstantinopoli. Reprodukce: ibidem.
- [9] Řez chrámem San Vitale v Ravenně. Reprodukce: ibidem.
- [10] Řez chrámem sv. Sergia a Bakcha v Konstantinopoli. Reprodukce: ibidem.
- [11] Půdorys dómu v Cáchách. Reprodukce: Albert Verbeek, *Zentralbauten in der Nachfolge der Aachener Pfalzkapelle*, Sonderdruck aus *Das erste Jahrtausend*, Textband II, Verlag L. Schwann Düsseldorf, 1964., s. 899.
- [12] Půdorys dómu sv. Štěpána ve Vídni s kaplí sv. Kateřiny na jižní straně. Reprodukce: Rudolf Bachleitner – Kodera Peter, *Der Wiener Dom*, Wien 1960, nestránkováno.
- [13] Archeologicky odkryté zdivo kaple sv. Materna ve Vratislavi. Marek Perzyński, *Relikt kaplice, Spotkania z zabytkami*, 3, 1999, s. 37 – 38.
- [14] Kaple sv. Materna při kostele sv. Alžběty ve Vratislavi na prospektu z roku 1650. Reprodukce: Olgierd Czerner, *Wroclaw na dawnej rycinie*, Wroclaw – Warszawa – Krakow – Gdansk – Lodz, 1989. Jedná se o vyobrazení č. 44, 104 a 195.
- [15] Kaple sv. Materna ve Vratislavi na pohledu z roku 1736. Reprodukce, ibidem.

- [16] Kaple sv. Materna při kostele sv. Alžběty ve Vratislavi na pohledu z roku 1820-25. Reprodukce, ibidem.
- [17] Panoramatický pohled na klášter na Karlově od jihu. Foto Hana Černá.
- [18] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze, pohled na jižní průčelí. Foto Hana Černá.
- [19] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze . pohled od severu. Foto Hana Černá.
- [20] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze, východní průčelí. Foto Hana Černá.
- [21] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze, Dělicí linie mezi presbytářem a lodí. Foto Hana Černá.
- [22] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze, Pozdně gotický portál v SZ stěně oktogonu. Foto Hana Černá.
- [23] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze, Barokní zakončení snížených opěrných pilířů. Foto Hana Černá.
- [24] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze, Kružby oken východního průčelí presbytáře. Foto Hana Černá.
- [25] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze, Profilace ostění oken lodi. Foto Hana Černá.
- [26] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze, Fragment bankálové římsy v SZ koutě oktogonu. Foto Hana Černá.
- [27] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Severní portál, celkový pohled.
- [28] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Severní portál, profilace ostění. Foto Hana Černá.
- [29] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; portál, charakter soklu
- [30] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Severní portál, detail konzoly po jeho východní straně. Foto Hana Černá.
- [31] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Severní portál, detail konzoly po jeho západní straně. Foto Hana Černá.
- [32] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Severní portál, detail krabů archivolty. Foto Hana Černá.

- [33] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Severní portál, detail přípory po jeho západní straně. Foto Hana Černá.
- [34] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Pohled z lodi do presbytáře. Foto Hana Černá.
- [35] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Klenba presbytáře. Foto Hana Černá.
- [36] P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Vítězný oblouk objektu a pohled na klenbu hlavní lodi. Foto Hana Černá.
- [37] P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Svazkové přípory presbytáře. Foto Hana Černá.
- [38] P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Svazkové přípory presbytáře, detail. Foto Hana Černá.
- [39] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Detail profilace svazkové přípory presbytáře. Foto Hana Černá.
- [40] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Detail profilace svazkové přípory presbytáře, druhý typ. Foto Hana Černá.
- [41] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Detail soklu přípory 39 a.
- [42] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Detail soklu přípory 40 b. Foto Hana Černá.
- [43] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Detail zdrsnění po původní podokenní římsě presbytáře, severní stěna. Foto Hana Černá.
- [44] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Detail zdrsnění po původní podokenní římsě presbytáře, jižní stěna. Foto Hana Černá.
- [45] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Profilace vítězného oblouku. Foto Hana Černá.
- [46] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Místo předpokládané odstraněné hlavice. Foto Hana Černá.
- [47] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; b Kružbová konzola po severní straně vítězného oblouku; d Kružbová konzola po jižní straně vítězného oblouku. Foto Hana Černá.
- [48] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Jižní stěna oktogonu lodi s charakteristickým detailem osazení válcových přípor v jedné třetině výšky lodi. Foto Hana Černá.

- [49] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Pohled na klenbu lodi s barokní štukovou výzdobou z roku 1740. Foto Hana Černá.
- [50] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Utváření válcové přípory lodi a. Foto Hana Černá.
- [51] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Detail hlavice válcové přípory lodi a. Foto Hana Černá.
- [52] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Utváření válcové přípory lodi b. Foto Hana Černá.
- [53] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Detail hlavice válcové přípory lodi b. Foto Hana Černá.
- [54] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Utváření válcové přípory lodi c. Foto Hana Černá.
- [55] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Detail hlavice válcové přípory lodi c. Foto Hana Černá.
- [56] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Utváření válcové přípory lodi d. Foto Hana Černá.
- [57] Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze; Detail hlavice válcové přípory lodi d. Foto Hana Černá.
- [58] Komparace tvarosloví listových hlavic kostelů Nového Města pražského; Kostel na Karlově, listová hlavice oktogonu lodi. Foto Hana Černá.
- [59] Komparace tvarosloví listových hlavic kostelů Nového Města pražského; Kostel sv. Štěpána, geometrická hlavice válcové přípory v hlavní lodi. Foto Hana Černá.
- [60] Komparace tvarosloví listových hlavic kostelů Nového Města pražského; Kostel sv. Apolináře, listová hlavice severní stěny presbytáře.
- [61] Komparace tvarosloví listových hlavic kostelů Nového Města pražského; Kostel P. Marie Na Trávníčku, listová hlavice lodi. Foto Hana Černá.
- [62] Komparace tvarosloví hlavic objektů karlovske doby; Kaple sv. Kříže na Karlštejně, listová konzola. Foto Hana Černá.
- [63] Komparace tvarosloví hlavic objektů karlovske doby; P. Marie Na Slovanech, konzola ambitu s listovým dekorem. Foto Hana Černá.
- [64] Komparace tvarosloví hlavic objektů karlovske doby; Katedrála sv. Víta, listová hlavice jižní předsíně. Foto Hana Černá.

- [65] Komparace tvarosloví hlavic objektů karlovske doby; Zakončení válcových přípor kapitulní síně kláštera v Sázavě. Foto Hana Černá.
- [66] Komparace tvarosloví hlavic objektů karlovske doby; Zakončení válcových přípor kapitulní síně kláštera v Sázavě. Foto Hana Černá.
- [67] Komparace tvarosloví hlavic objektů karlovske doby; Zakončení válcových přípor presbytáře PM. Na Trávníčku. Foto Hana Černá.
- [68] Komparace tvarosloví hlavic objektů karlovske doby; Kostel na Karlově, válcové přípory lodi. Foto Hana Černá.
- [69] Komparace tvarosloví hlavic objektů karlovske doby; Kostel na Karlově, válcové přípory lodi. Foto Hana Černá.
- [70] Komparace tvarosloví hlavic objektů karlovske doby; Zakončení válcových přípor presbytáře k. sv. Apolináře. Foto Hana Černá.
- [71] Komparace tvarosloví kružbových konzol; Kostel na Karlově, kružbové konzoly lodi. Foto Hana Černá.
- [72] Komparace tvarosloví kružbových konzol; Kapitulní síň v Sázavě. Foto Hana Černá.
- [73] Komparace tvarosloví kružbových konzol; Klášterní kostel v Sedlci u Kutné Hory, křížení. Foto Hana Černá.
- [74] Komparace tvarosloví kružbových konzol; Kostel sv. Apolináře, loď. Foto Hana Černá.
- [75] Komparace tvarosloví kružbových konzol; Katedrála sv. Václava a Stanislava na Wawelu v Krakově. Foto Hana Černá.
- [76] Komparace tvarosloví kružbových hlavic; Kružbová hlavice kláštera v Roudnici nad Labem. Foto Hana Černá.
- [77] Komparace tvarosloví kružbových hlavic; Kružbová hlavice ambitu kláštera slovanských benediktinů. Foto Hana Černá.
- [78] Komparace tvarosloví kružbových hlavic; Kružbová hlavice kostela P. Marie Na Slovanech.
- [79] Komparace tvarosloví kružbových hlavic; Kružbová hlavice kapitulní síně kláštera v Sázavě. Foto Hana Černá.
- [80] Komparace tvarosloví profilace arrasovsky zploštělých hruškovců; Vítězný oblouk kostela na Karlově. Foto Hana Černá.
- [81] Komparace tvarosloví profilace arrasovsky zploštělých hruškovců; Profilace pilíře trojlodí klášterního kostela v Sázavě. Foto Hana Černá.

- [82] Komparace tvarosloví profilace arrasovsky zploštělých hruškovců; Profilace pilíře býv. cisterciáckého klášterního kostela v Klášterní Skalici. Foto Hana Černá.
- [83] Komparace tvarosloví profilace arrasovsky zploštělých hruškovců; Profilace klenební přípory kaple sv. Kříže na Karlštejně. Foto Hana Černá.
- [84] Komparace tvarosloví profilace portálů; Sázava, křížová kytka západní věže trojlodí. Foto Hana Černá.
- [85] Komparace tvarosloví profilace portálů; Kostel na Karlově, severní portál. Foto Hana Černá.
- [86] Komparace tvarosloví profilace portálů; Kostel Panny Marie před Týnem, západní portál. Foto Hana Černá.
- [87] Situace kláštera na Karlově, Reprodukce: Vilém Lorenc, *Nové Město pražské*, Praha 1973, s. 41.
- [88] Půdorys kostela na Karlově, Reprodukce: Dobroslav Líbal –Emanuel Poche – et al., *Praha středověká, čtvero knih o Praze*, Praha 1983, s. 242.
- [89] Půdorys kostela na Karlově s rekonstruovanou severní předsíní, Reprodukce: Vilém Lorenc, *Nové Město pražské*, Praha 1973, s. 116 – 117.
- [90] Ikonografické doklady; J. Kozel a M. Peterle z Annabergu, Prospekt Prahy od západu, Tzv. Vratislavský prospekt, 1562, dřevoryt, Archiv NPÚ, ú.p. Praha.
- [91] Ikonografické doklady; J. Willenberg, Praha roku 1601, dřevoryt, D. Líbal – J. Muk – Z. Lancinger et al., *Stavebně historický průzkum Prahy, Kostel PM a sv. Karla Velikého na Karlově, Nové Město*, Pasport SURPMO Praha 1980.
- [92] Ikonografické doklady; Anonym, Obraz přepadení kláštera na Karlově roku 1611, mědiryt. Reprodukce: Karel Navrátil, *Paměti kostela Panny Marie na nebe vzaté na Hoře Karlově*, Praha 1881.
- [93] Ikonografické doklady; F. van der Bosche, Tzv. Sadelerův prospekt Prahy, 1606, mědiryt. Reprodukce: K. Bečková, *Zmizelá Praha, Nové Město*, Praha 1998, s. 234.
- [94] Kostel na Karlově, výřez zaměření (podélného řezu), Franz Pávíček, 1797, Archiv plánů NPÚ, ú. p., Praha, inv. č. PPOP 996-5-976
- [95] Kresby interiéru; Zawacki, Interiér presbytáře, in: *Zlatá Praha*, č. 14, 15. 7. 1864.
- [96] Kresby interiéru; J. Koula, Interiér, in: *Ruch*, roč. VI, č. 8, 15. 3. 1884.

- [97] Kostel na Karlově, podélný řez, detail presbytáře, záznam ze studijní cesty studentů architektury k. k. Akademie výtvarných umění ve Vídni, pod vedením Prof. Friedricha Schmidta, kreslil August Prokop, autografoval G. Hauberisser, tištěno Oskarem Weiglem in: *Mitteilungen der Architekten – Vereinigung, Wiener Bauhütte* Wien 1865
- [98] Kostel na Karlově, podélný řez, detail lodi, záznam ze studijní cesty studentů architektury k. k. Akademie výtvarných umění ve Vídni, pod vedením Prof. Friedricha Schmidta, kreslil August Prokop, autografoval G. Hauberisser, tištěno Oskarem Weiglem in: *Mitteilungen der Architekten – Vereinigung, Wiener Bauhütte* Wien 1865.
- [99] Kostel na Karlově, půdorys, zaměření Carla Laužila z 18. 7. 1864, Archiv Akademie výtvarných umění, Vídeň, inv. č. 18993.
- [100] Kostel na Karlově, podélný řez, zaměření Friedricha Schulka z 18. 7. 1864, Archiv Akademie výtvarných umění, Vídeň, inv. č. 18992
- [101] Kostel na Karlově, severní portál, zaměření Carla Laužila z 18. 7. 1864, Archiv Akademie výtvarných umění, Vídeň, inv. č. 18984.
- [102] Rekonstrukce zakončení válcových přípor lodi; Kresba in: Archiv Akademie výtvarných umění, Vídeň, inv. č. 18981
- [103] Rekonstrukce zakončení válcových přípor lodi; Detail Obr. 98
- [104] Rekonstrukce zakončení válcových přípor lodi; Reprodukce: kreslil Josef Scheiwl, publikováno in: *Světazor*, 15. 6. 1877
- [105] Rekonstrukce zakončení válcových přípor lodi; Idem in: *Památky archeologické*, VII, 1868
- [106] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, celkový pohled od jihu. Foto Hana Černá.
- [107] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled na vstup do areálu od severu. Foto Hana Černá.
- [108] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled na elevaci kostela od západu. Foto Hana Černá.
- [109] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, letecký snímek od jihu. Uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, sign. T 1045.
- [110] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled od severu. Foto Hana Černá.
- [111] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, severní průčelí se severní předsíní.

- [112] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, vstupní portál severního průčelí. Foto Hana Černá.
- [113] Detail erbu Stiborovců ze Stiboric nad portálem. Foto Hana Černá.
- [114] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, vstupní portál severního průčelí. Foto Hana Černá.
- [115] Detail klenáku portálu s letopočtem 1754. Foto Hana Černá.
- [116] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled na šnekové schodiště při sakristii od severu. Foto Hana Černá.
- [117] Detail portálu v patře. Foto Hana Černá.
- [118] Detail okna v přízemí. Foto Hana Černá.
- [119] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, severní opěrný pilíř. Foto Hana Černá.
- [120] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, jižní opěrný pilíř s kaplí po jeho severní straně. Foto Hana Černá.
- [121] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, elevace západního průčelí. Foto Hana Černá.
- [122] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail profilace severního opěrného pilíře věže. Foto Hana Černá.
- [123] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, západní portál přízemí věže. Foto Hana Černá.
- [124] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detaily hlavic s bobulovým dekorem západního portálu věže. Foto Hana Černá.
- [125] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, západní předsíň. Foto Hana Černá.
- [126] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, zdvojení opěrného pilíře lodi na JZ nároží. Foto Hana Černá.
- [127] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, elevace lodi – pohled od jihu. Foto Hana Černá.
- [128] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, elevace lodi – pohled od jihu. Foto Hana Černá.
- [129] Detail soklu opěrných pilířů lodi. Foto Hana Černá.

- [130] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled na presbytář od jihu. Foto Hana Černá.
- [131] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detaily masky při opěrném pilíři presbytáře. Foto Hana Černá.
- [132] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled na presbytář od jihovýchodu. Foto Hana Černá.
- [133] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail soklu opěrných pilířů presbytáře. Foto Hana Černá.
- [134] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, jihovýchodní nároží sakristie. Foto Hana Černá.
- [135] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, východní průčelí sakristie. Foto Hana Černá.
- [136] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled do lodi od východu. Foto Hana Černá.
- [137] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled do jižní lodi od severovýchodu. Foto Hana Černá.
- [138] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled do presbytáře od západu. Foto Hana Černá.
- [139] Kostel PM v Novém Městě nad Váhem, pohled na severní stěnu presbytáře od západu. Foto Hana Černá.
- [140] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled do presbytáře od západu. Situace sedile. Foto Hana Černá.
- [141] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, sedile po jižní straně presbytáře. Foto Hana Černá.
- [142] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail profilace sedile. Foto Hana Černá.
- [143] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, západní portál do lodi ze západní předsíně. Foto Hana Černá.
- [144] 144 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail západního portálu do lodi. Foto Hana Černá.
- [145] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail gotického nápisu nad portálem. Foto Hana Černá.
- [146] Kostel PM v Novém Městě nad Váhem, válcové přípory presbytáře za hl. oltářem. Foto Hana Černá.

- [147] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, elevace válcové přípory presbytáře. Foto Hana Černá.
- [148] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, elevace příporového systému presbytáře. Foto Hana Černá.
- [149] Kostel PM v Novém Městě nad Váhem, detail hlavice severní válcové přípory presbytáře. Foto Hana Černá.
- [150] Kostel PM v Novém Městě nad Váhem, detail hlavice jižní válcové přípory presbytáře. Foto Hana Černá.
- [151] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, elevace svazkové přípory presbytáře. Foto Hana Černá.
- [152] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail soklu válcové přípory presbytáře. Foto Hana Černá.
- [153] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail hlavice svazkové přípory presbytáře. Foto Hana Černá.
- [154] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, klenba přízemí sakristie. Foto Hana Černá.
- [155] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, klenba přízemí sakristie. Foto Hana Černá.
- [156] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, kulová konzola klenby sakristie. Foto Hana Černá.
- [157] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, svorník klenby sakristie s erbem Stiborovců ze Stiboríc. Foto Hana Černá.
- [158] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, sekundárně vystavěné zdivo se střílnami nad severní boční lodí. Foto Hana Černá.
- [159] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detaily střílen. Foto Hana Černá.
- [160] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail klenební přípory v rohu oktogonu. Foto Hana Černá.
- [161] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, původní lomené okno v bazilikální jižní zdi hlavní lodi. Foto Hana Černá.
- [162] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, kruhové okno v bazilikální jižní zdi v podkroví kostela

- [163] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, lomené okno bazilikální zóny severní strany hlavní lodi v podkroví kostela. Foto Hana Černá.
- [164] Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, lomený portál do deponitáře nad sakristií, přístupný z interiéru točitého schodiště. Foto Hana Černá.
- [165] Lazarova mapa Uherska z roku 1528. Reprodukce: Lívia Bláhová - Renáta Kollárová - Jozef Múdry - Alžběta Podobová - Daniela Nipčová - Martina Orosová - Ivan Radimák - Dezider Ďuračka, *Zásady pamiatkovej zóny Nové Mesto nad Váhom, Urbanisticko – historický výskum pamiatkového územia, Návrh zásad ochrany, obnovy a prezentácie hodnot územia*, Pamiatkový úrad SR Bratislava, Krajský pamiatkový úrad Trenčín, marec 2006.
- [166] Nové Město nad Váhem, list 1. vojenského mapování , 1782 – 1784. Reprodukce: ibidem.
- [167] Nové Město nad Váhem, list 2. vojenského mapování , 1837. Reprodukce: ibidem.
- [168] Nové Město nad Váhem, list 3. vojenského mapování , 1875 – 1884. Reprodukce: ibidem.
- [169] Veduta Nového Města nad Váhem z roku 1681. Reprodukce: ibidem.
- [170] Půdorysný plán Nového Mesta se situací kostela, in: Kahounová, 1961-2. Denisa Kahounová, *Nové Mesto nad Váhom a jeho stavebný vývoj*, Vlastivedný časopis, 1961 – 1962, s. 87 – 94.
- [171] Půdorys kostela od Václava Mencla. Publikoval Václav Mencl, Chrám P. Marie v Novém Městě nad Váhom, *Památky archeologické, r. III, díl 39*, 1933, s. 20 – 25
- [172] Půdorys se zákresem rekonstruované dispozice románského kostela od J. Gábriše. Idem, Cyrilometodský základ cirkevnej organizácie v Novom Meste nad Váhom, *Duchovný pastier*, 1963, s. 169 – 174.
- [173] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled od jihozápadu. Foto Hana Černá.
- [174] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled od východu. Foto Hana Černá.
- [175] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na západní průčelí s hlavním vstupním portálem. Foto Hana Černá.

- [176] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, okno západního průčelí. Foto Hana Černá.
- [177] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, západní portál. Foto Hana Černá.
- [178] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detaily ostění západního portálu. Foto Hana Černá.
- [179] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detail dvou úrovní lomového zdiva průčelí kaple, spodní soklová část oddělená soklovou římsou a nad ní lomové zdivo, oddělené kordonovou římsou, nad ní svrchní část zdiva cihlového. Foto Hana Černá.
- [180] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detail profilace kordonové římsy. Foto Hana Černá.
- [181] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na jihozápadní průčelí. Foto Hana Černá.
- [182] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, okno jihozápadního průčelí. Foto Hana Černá.
- [183] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detaily zdiva jihozápadního průčelí. Foto Hana Černá.
- [184] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na jižní průčelí. Foto Hana Černá.
- [185] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na jihovýchodní průčelí. Foto Hana Černá.
- [186] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na východní průčelí. Foto Hana Černá.
- [187] 187 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na severovýchodní průčelí. Foto Hana Černá.
- [188] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na portál na severovýchodní straně oktogonu. Foto Hana Černá.
- [189] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detaily profilace severovýchodního portálu. Foto Hana Černá.
- [190] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na severní a severozápadní průčelí. Foto Hana Černá.
- [191] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na severní průčelí v detailu úrovně přízemí. Foto Hana Černá.

- [192] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na situaci se severovýchodním opěrným pilířem. Foto Hana Černá.
- [193] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detail ostění okna sakristie a úseku kordon. římsy pilíře. Foto Hana Černá.
- [194] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, situace při severozápadním nároží – sakristie. Schodišťová věžička, projevující se negativním vtiskem do hmoty kaple. Fragmenty stupňů a portálu ze sakristie do věže. Foto Hana Černá.
- [195] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, situace při SZ nároží, zazděný portál 1. patra věže. Foto Hana Černá.
- [196] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, celková situace zaniklé schodišťové věžičky. Foto Hana Černá.
- [197] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detail okna severozápadního průčelí. Foto Hana Černá.
- [198] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detail zazděného portálu do 1. patra věže z kaple. Foto Hana Černá.
- [199] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detail vzájemného vztahu opěrných pilířů sakristie. Foto Hana Černá.
- [200] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detail korunní římsy. Foto Hana Černá.
- [201] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, interiér, pohled od východu na západní vstupní portál. Foto Hana Černá.
- [202] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, interiér, západní vstupní portál. Foto Hana Černá.
- [203] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, interiér, pohled od jihu na severozápadní vstupní portál. Foto Hana Černá.
- [204] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, interiér, pohled od jihu na severní a severozápadní stěnu se zazděným portálem do sakristie v přízemí a do schodišťové věžičky v patře vpravo od okna. Foto Hana Černá.
- [205] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, interiér, pozůstatek archeologicky odkryté kazatelny. Foto Hana Černá.
- [206] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, interiér, fragmenty hruškovcových kleneb. výběhů. Foto Hana Černá.
- [207] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, celkový pohled na město Opavu od severovýchodu, kolorovaná mědirytina podle kresby Johanna A.

Delsenbacha z doby kolem roku 1720, in: Stará Opava, Alt Troppau, Kalus, Jaromír – Müller, K. – Žáček, R., Opava 1994, s. 48 - 49. (detail vyobrazen in: Region, Noviny občanů Opavy a okolí, roč. 2, č. 18, 5. 5: 1993, Jiří Pavelčík, Výsledky výzkumu Švédské kaple) + Celkový pohled na město Opavu od severovýchodu. Perokresba Johanna A. Delsenbacha z doby kolem roku 1720, in: Stará Opava, Alt Troppau, Kalus, Jaromír – Müller, K. – Žáček, R., Opava 1994, s. 46 – 47.

- [208] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, barevná litografie Geoga Schetha podle kresby Jakuba Alta z doby před rokem 1840, in: Stará Opava, Alt Troppau, Kalus, Jaromír – Müller, K. – Žáček, R., Opava 1994, s. 84 et in: Fotoarchiv Slezského zemského muzea, inv. č. C 302.01, foto Wunsch, 2000
- [209] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, Celkový pohled na město Opavu od severovýchodu, v popředí vlevo tzv. Švédská kaple, ocelorytina Julia Umbacha podle kresby Karla Würbse z doby kolem roku 1850, in: Stará Opava, Alt Troppau, Kalus, Jaromír – Müller, K. – Žáček, R., Opava 1994, s. 84 et in: Valík, 1950.
- [210] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, stav k roku 1910, neznámý autor, uloženo in: Fotoarchiv Slezského zemského muzea v Opavě, inv. č. B 461.84.
- [211] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, akvarel Adolfa Zdravily z roku 1912, in: Karel Müller – Rudolf Žáček a kol., Opava, Nakladatelství Lidové noviny 2006, nestránkovaná barevná obrazová příloha et uloženo in: Fotoarchiv Slezského zemského muzea v Opavě, inv. č. C 73.467, fotil A. Pustka v r. 1973.
- [212] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, reprodukce z knihy, nedatováno, uloženo in: Fotoarchiv Slezského zemského muzea v Opavě, inv. č. 403.9.
- [213] Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, foto základů válcové schodišťové věže objektu kaple, odkryto r. 1949, foto Flasar, uloženo in: Fotoarchiv Slezského zemského muzea v Opavě, inv. č. A 8839.
- [214] Opava – Kateřinky, půdorysy se zákřesem rekonstruovaných přístaveb, pohled na západní průčelí s přístavbami po severní straně. Reprodukce: Dalibor Prix, Kaple sv. Kříže v Opavě-Kateřinkách a její vztah k slezské architektuře ve druhé polovině 14. Století, *Časopis Slezského zemského muzea, ročník 45, 1996, č. 3, s. 193n.*
- [215] Výkres 1, Profily klenebních článků Karlov v Praze – Nové Město nad Váhem – Opava – Kateřinky. Podle publikovaných podkladů kresba Hana Černá.

- [216] Výkres 2, Kostel na Karlově, nárys severního portálu se zákresem kamenických značek (bez měřítka), kresba Hana Černá.
- [217] Výkres 3, Tabulka – přehled kamenických značek v kostele na Karlově, kresba Hana Černá.
- [218] Výkres 4, půdorys Nové Město nad Váhem, opravený půdorys se zákresem zdiva sakristie z 15. Století. Převzato z V. Mencl, Chrám P. Marie v Novém Městě nad Váhom, *Památky archeologické, r. III, díl 39*, 1933, s. 20 – 25, kresba Hana Černá.
- [219] Výkres 5, půdorys Nové Město nad Váhem se zákresem nálezu kamenických značek. Převzato z V. Mencl, Chrám P. Marie v Novém Městě nad Váhom, *Památky archeologické, r. III, díl 39*, 1933, s. 20 – 25, kresba Hana Černá.
- [220] Výkres 6, Tabulka – přehled kamenických značek v kostele v Novém Městě nad Váhem, kresba Hana Černá.

POZNÁMKY

¹ Budu v diplomové práci používat počestěnou formu názvu obce.

² Níže vypracovaný seznam publikací je pouze základním přehledem poměrně rozsáhlé literatury o oktogonálních (resp. centrálních) stavbách. V diplomové práci budou z tohoto seznamu odcitovány pouze ty tituly, které bylo možno z německých knihoven v rámci časového limitu pro vypracování diplomové práce získat.

³ Ferdinand von Quast, *Über Form, Einrichtung und Ausschmückung der ältesten christlichen Kirchen*, Berlin 1853.

⁴ Ibidem, s. 21.

⁵ Heinrich Otte, *Handbuch der kirchlichen Kunst – Archäologie des deutschen Mittelalters*, 1. Bd., Leipzig, 1868, s. 22 – 24.

⁶ F. W. Unger, Über die christlichen Rund – und Octogonbauten, *Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande*, Heft XLI, Bonn, 1868, s. 25 – 42. Tento článek je sice v citaci uveden, že vyšel o dva roky dříve, nežli článek H. Otteho, avšak vzhledem k tomu, že Unger Otteho cituje, musel Otteho článek vyjít dřív. Je možné, že odpublikoval článek již v dřívější době, což mi není známo. Uvádím proto Ungera až na druhém místě.

⁷ Johann Rudolf Rahn, *Über den Ursprung und die Entwicklung des christlichen Central- und Kuppelbaus*, Leipzig 1866.

⁸ Heinrich Höhle, *Basilika und Zentralanlage*, Düsseldorf 1906.

⁹ Karl Paul Friedenthal, *Das kreuzförmige Oktogon. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des Zentral- und Kuppelbaues* (disertační práce), Karlsruhe 1907, tiskem C. F. Müllersche Hofbuchdruckerei, Karlsruhe, 1908.

¹⁰ Rudolf Wesenberg, Wino von Helmarshausen und das kreuzförmige Oktogon, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 12, 1949, s. 30 – 40.

¹¹ Vojtěch Birnbaum, O architektuře doby starokřesťanské (1912), in: idem, *Vývojové zákonitosti v umění*, ed. Ivo Hlobil, Praha 1987, s. 144 – 164.

¹² H. Freydank, *Mittelalterlicher Centralbau im Abendlande*, Halle, 1921.

¹³ Heinz Biehn, *Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Zentralbaus bis zum Jahre 1500* (disertační práce), Heidelberg 1932, Worms 1933.

¹⁴ Franz Joseph Dölger, Zur Symbolik des altchristlichen Taufhauses, Das Oktogon und die Symbolik der Achtzahl, *Antike und Christentum, Kultur – und Religionsgeschichtliche Studien*, Band IV, Heft 3, Münster in Westfalen 1933, s. 153 – 187.

¹⁵ G. De Angelis d'Ossat, Sugli edifici ottagonali a cupola nell'Antichità e nel Medioevo, *Atti del I Congresso nazionale di storia dell'architettura*, Firenze 1938, s. 13 – 25.

¹⁶ Olav Heckmann, Romanische Achteckanlagen im Gebiet der mittleren Tauber, *Freiburger Diözesan – Archiv*, 41, 1941, s. 56 – 173.

-
- ¹⁷ Romuald Bauerreis, *Fons sacer: Studien zur Geschichte des frühmittelalterlichen Taufhauses auf deutschsprachlichem Gebiet*, München – Pasing, 1949.
- ¹⁸ Günter Bandmann, *Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger*, Berlin 1951, s. 200 – 207.
- ¹⁹ Albert Verbeek, *Zentralbauten in der Nachfolge der Aachener Pfalzkapelle*, Sonderdruck aus *Das erste Jahrtausend*, Textband II, Verlag L. Schwann Düsseldorf, 1964.
- ²⁰ Wolfgang Götz, *Zentralbau und Zentralbautendenz in der gotischen Architektur*, Berlin 1968.
- ²¹ Richard Krautheimer, Introduction to an „Iconography of Medieval Architecture“, in: idem, *Studies in Early Christian, Medieval and Renaissance Art*, New York, London 1969, s. 115 – 150.
- ²² Václav Mencl, O původu byzantské architektury, *Umění*, XXIII, č. 5, 1975, s. 418 – 437.
- ²³ Günther Stanzl, *Längsbau und Zentralbau als Grundthemen der frühchristlichen Architektur, Überlegungen zur Entstehung der Kuppelbasilika*, Wien, 1979.
- ²⁴ Matthias Untermann, *Der Zentralbau im Mittelalter, Form – Funktion – Verbreitung*, Darmstadt, 1989.
- ²⁵ Wilfried Koch, *Evropská architektura, encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*, Praha 1998, s. 44 - 45. (Originál vyšel v roce 1994).
- ²⁶ Manuel Kling, *Romanische Zentralbauten in Oberitalien, Vorläufer und Anverwandte*, Hildesheim, Olms, 1995.
- ²⁷ Heribert Sutter, *Form und Ikonologie spanischer Zentralbauten, Torres del Rio, Segovia, Eunate*, (disertační práce), Technische Hochschule Aachen, Weimar 1997.
- ²⁸ Claire Péquignot, *Les édifices a plan centré des XIe et XIIe siècles dans le royaume de France: évocations ou copies de l'Anastasis de Jérusalem*, (disertační práce), Toulouse, 2000.
- ²⁹ Následující odstavce je převzat z článku Franze Dölgera (pozn. 14), s. 156.
- ³⁰ Jutta Seibert, *Lexikon der christlichen Kunst, Themen- Gestalten- Symbole*, Freiburg im Breisgau 1980, s. 344.
- ³¹ Ibidem, s. 344.
- ³² Helmut Burkhardt – Fritz Grünzweig – Fritz Laubach et al. (edd.), *Das Grosse Bibellexikon*, Band 3, Paddan-Zypern, R. Brockhaus Verlag Wuppertal und Zürich 1989, s. 1705-6.
- ³³ Ibidem, s. 1706.
- ³⁴ Ibidem, s. 1706.
- ³⁵ Hannelore Sachs – Ernst Badstübner – Helga Neumann, *Christliche Ikonographie in Stichworten*, Leipzig 1980, s. 374.
- ³⁶ Ibidem, s. 374.

-
- ³⁷ Seibert (pozn. 30), s. 344.
- ³⁸ Ibidem, s. 344.
- ³⁹ Kling (pozn. 26), s. 24.
- ⁴⁰ Dölger (pozn. 14), s. 155.
- ⁴¹ Jedná se o sbírku nápisů od Lorsche, tzv. Sylloge Laureshamensis, uložené ve Vatikánském Cod. Palat. 833 z 9. Století. Dölger (pozn. 14), cit. s. 155.
- ⁴² Dölger (pozn. 14), cit. s. 155.
- ⁴³ Přeloženo dle Dölgerova německého překladu.
- ⁴⁴ Podrobný výčet křesťanských myslitelů a jejich názorů na symboliku čísla osm uvádí Dölger (pozn. 14), s. 160 – 182. Není cílem této kapitoly citovat zde Dölgerův seznam autorů. K cílené charakterizaci spisů jednotlivých myslitelů by totiž bylo nutné dohledat příslušnou literaturu a prameny jejich prací, což není v širší záběru této kapitoly. Proto odkazujeme pouze na základní Dölgerův článek, jenž se problematikou obšírně zabývá.
- ⁴⁵ Uvádí jej Krautheimer (pozn. 21), s. 122. Dílem, v němž Erigena o osmičce hovoří, je *Versus Iohannis Scotti ad Karolum Regem*, uvedeno ibidem, cit. s. 143.
- ⁴⁶ Krautheimer (pozn. 21), cit. s. 122.
- ⁴⁷ Této kontroverze si všiml a pojednal o ní naposledy Kling (pozn. 26), s. 21n.
- ⁴⁸ Ibidem, s. 10.
- ⁴⁹ Josef Strzygowski, *Orient oder Rom, Beiträge zur Geschichte der spätantiken und frühchristlichen Kunst*, Leipzig 1901.
- ⁵⁰ Unger (pozn. 6), s. 40, píše o oktogonu s kupolí. „*Wir haben gesehen, daß die erste Anwendung des Octogons in diesem Sinne von Asien kam...*“ oproti čemuž píše Rahn (pozn. 7) s. 23n. „*Sowohl die Bezeichnung derselben als Baptisterien, wie die Centralform, welche fast ausschließlich bis ins späte Mittelalter hinein für diesselben im Gebrauche blieb, sind aus dem gleichnamigen Schwimmteiche der Thermen hergeleitet worden...Gegen diese Ableitung der Taufkirche aus dem Schwimmbade in Bezug auf die Grundform, ist namentlich Weingärtner aufgetreten.*“ Citováno dle Klinga (pozn. 26), s. 21.
- ⁵¹ Naposledy problematiku zmínil Kling (pozn. 26), cit. s. 21.
- ⁵² Josef Strzygowski, Ein bedeutender Rest des Prachtbaues Konstantins des Großen am heiligen Grabe zu Jerusalem, in: idem (pozn. 49), cit. s. 148. „*Was ist über den Ursprung der christlichen Basilika, über die Entwicklung des Centralbaues geschrieben geworden! Und doch fängt heute noch jedes Handbuch mit der Aufzählung der einschlägigen Bauten in Rom und Italien an, was heißen will, dass man die einfache, unzweifelhafte Thatsache nicht erkannt hat: Rom und Italien stehen in zweiter Linie, der Ausgangspunkt ist der hellenistische Orient, von dort aus werden die neuen christlichen Bausysteme nach Rom übertragen.*“
- ⁵³ Dölger (pozn. 14), cit. s. 184 – 185. Ten ve svém článku považoval vznik křesťanských baptisterií kopírováním antických therm, a sice konkrétně oktogonálních

frigidarií, tedy nádrží na chladnou vodu. „*Das Baptisterium von Fréjus gibt uns zugleich das klassische Beispiel dafür, wie sich das christliche Taufhaus in seinem Aufbau an die antik- römischen Thermenbauten anlehnte und besonders den Bau des Kaltwasserbades, das Frigidarium einfach kopierte...Gerade der oktagonale Raum der antiken Badeanlage wirkte dann auf das christliche Taufhaus weiter.*“

⁵⁴ Kling (pozn. 26), cit. s. 23.

⁵⁵ Stanzl (pozn. 23), cit. s. 32.

⁵⁶ Ibidem, cit. s. 32.

⁵⁷ Ibidem, cit. s. 32.

⁵⁸ Ibidem, cit. s. 10.

⁵⁹ Unger (pozn. 6), cit. s. 34.

⁶⁰ Koch (pozn. 25), s. 46. Zde je rovněž vyobrazen jeho půdorys. Jedná se o totožnou stavbu, jen Unger neměl konkrétní informaci, a proto mluvil o chrámu.

⁶¹ Krautheimer (pozn. 21), cit. s. 133. „*Octagonal plans with or without corner niches are not unusual in thermae, although regular round types occur much more often; ..on the other hand, neither octagonal nor round rooms are in any way limited to thermal architecture; indeed vaulted centralized patterns with or without niches and engaged columns were widespread in antiquity. They occur throughout secular architecture, for example as vestibules in palaces nad villas such as the Domus aurea or the Villa of Hadrian at Tivoli. They are also frequently found in the so called „nymphaea“ such as the Minerva Medica in Rome.*“

⁶² Nymphaea (řecky nymfaion) byly monumentálně zbudované kašny nebo fontány, napájené z vodovodu chrličí. Měly architektonicky vypracovanou patrovou fasádu, zdobenou plastikami. Měly účel reprezentativní. V domech a zahradách římských boháčů, v císařských palácích a vilách vytvářela s fontánou nebo vodotryskem a bazénem chladivý prostor. Ludvík Svoboda (ed.), *Encyklopedie antiky*, Praha 1973, cit. s. 423.

⁶³ Ibidem, cit. s. 133.

⁶⁴ Ibidem, s. 380.

⁶⁵ Dölger (pozn. 14), s. 184.

⁶⁶ O tom se detailně zmiňuje Dölger (pozn. 14), s. 184 – 185.

⁶⁷ Ibidem, cit. s. 184.

⁶⁸ Koch (pozn. 25), s. 46. Zde je rovněž vyobrazen půdorys sálu. Je dosti pravděpodobné, že se bude jednat o sál frigidaria. Bohužel neměla jsem k dispozici publikace o antických thermách, abych mohla zkontrolovat půdorysy frigidarií. Vycházela jsem proto pouze z Dölgera (pozn. 14).

⁶⁹ Stanzl (pozn. 23), s. 9. „*Für die Religion einer unterdrückten Kirche war der Zentralbau mit seiner anspruchsvollen äußeren Form und seinem kosmologischen Ideenhintergrund nicht angemessen. Als aber zur geistigen Macht die weltliche trat,*

erhielt der Zentralbau seine adäquate Stellung..“ Et ibidem, s. 16. „...die Bauten bis 313 werden Versammlungsräume, Gebetshäuser im wahrsten Sinn des Wortes einer sehr spirituellen Religion gewesen sein, und nicht Kirchenbauten im späteren Sinn: d. h. Bauwerke nun, die nicht mehr nur der Versammlung, Feier oder Andacht dienten, sondern jetzt auch Machtdemonstrationen einer sich stark fühlenden Religion sind, die die Unterstützung des Kaisers genießt.“ Et ibidem, cit. s. 29. „Die Errichtung von entsprechenden Bauten vor dem Kirchenfrieden kann außer Erwägung bleiben; weder waren die Umstände danach, noch die Bedürfnisse oder entsprechenden Erfordernisse gegeben.“

⁷⁰ Stanzl (pozn. 23), s. 37. Bohužel se Stanzl dále odcitovanými stavbami nezabýval.

⁷¹ Jean Lassus, *Raně křesťanské a byzantské umění*, Artia 1971, cit. s. 35.

⁷² Ibidem, cit. s. 35.

⁷³ Podle Lassuse je chrám zván Zmrtvýchvstání či Anastasis, ač je situován na místě Nanebevstoupení. Na místě Zmrtvýchvstání však byla vystavěna tzv. Anastasis-rotunda kruhového půdorysu, na niž navazovala bazilika zvaná Martyrion, obě stavby byly částí tzv. chrámu Božího hrobu. Lassus (pozn. 71), s. 35. U popisu půdorysu chrámu Nanebevstoupení tudíž zřejmě došlo k chybě, když byl chrám popsán jako chrám Zmrtvýchvstání či Anastasis.

⁷⁴ Lassus (pozn. 71), cit. s. 35.

⁷⁵ Koch (pozn. 25), s. 46.

⁷⁶ Ibidem, s. 46.

⁷⁷ Nepodařilo se mi zjistit, kdy zanikl.

⁷⁸ Ibidem, s. 39.

⁷⁹ Friedrich Wilhelm Deichmann, *Versuch einer Darstellung der Grundrißtypen des Kirchenbaues in frühchristlicher und byzantinischer Zeit im Morgenlande auf kunstgeographischer Grundlage*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Würde eines Doktors der hohen philosophischen Fakultät der Martin – Luther – Universität Halle – Wittenberg, Halle 1937, cit. s. 4.

⁸⁰ Ibidem, cit. s. 9.

⁸¹ Unger (pozn. 6), cit., s. 27. „...dále objevil Pococke v blízkosti Aleppo ruinu oktogonálního klášterního kostela Simenona Stylites, v Jeruzalémě se nachází rotunda tzv. Omarovy mešity nebo skalní dóm z 5. století, oktogonální tvar se nachází ve vnitřku „turbe“ neboli pomníku Mustafy, což bývala původně kaple v blízkosti Hagie Sofie, oktagon jako slavnostní síň se nacházel v části císařského paláce: býval zván Daphne: během povstání Niká v r. 532 shořel, avšak byl Justiniánem postaven znovu a rovněž zlaté triclinium císaře Theofila býval oktagon.“

⁸² Kling (pozn. 26), cit. s. 14.

⁸³ Ibidem, cit. s. 14.

⁸⁴ Ibidem, cit. s. 17.

-
- ⁸⁵ Ibidem, cit. s. 17.
- ⁸⁶ Ibidem, cit. s. 16 - 17.
- ⁸⁷ Ibidem, cit., s. 19.
- ⁸⁸ Ibidem, cit. s. 16.
- ⁸⁹ Ibidem, cit. s. 17.
- ⁹⁰ Ibidem, cit. s. 15.
- ⁹¹ Ibidem, cit. s. 24.
- ⁹² Ibidem, cit. s. 9.
- ⁹³ Ibidem, cit. s. 16.
- ⁹⁴ Ibidem, cit. s. 14.
- ⁹⁵ Ibidem, cit. s. 8.
- ⁹⁶ Götz (pozn. 20), cit. s. 378.
- ⁹⁷ Kling (pozn. 26), cit. s. 16.
- ⁹⁸ Tento kostel bude vzápětí pojednán šířeji, neboť autorka měla příležitost se objektem zabývat v rámci semináře Hagia Sophia během studia Sokrates – Erasmus na univerzitě v Göttingenu na katedře Christliche Archäologie und Byzantinische Kunstgeschichte.
- ⁹⁹ Kling (pozn. 26), cit. s. 17.
- ¹⁰⁰ Otto Veh (ed.), (Prokop Werke Band 5), Prokopios von Caesarea, *Bauten*, München 1977.
- ¹⁰¹ J. Ébersolt – A. Thiers, *Les églises de Constantinople*, Paris 1913, s. 21-51.
- ¹⁰² Cornelius Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Bd. 1, Textband, Berlin 1912, s. 18-20.
- ¹⁰³ Alexander van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, London 1912, s. 62-83.
- ¹⁰⁴ Friedrich Wilhelm Deichmann, *Studien zur Architektur Konstantinopels im 5. und 6. Jahrhundert*, Baden-Baden 1956, s. 72-76, 101-108.
- ¹⁰⁵ Richard Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, London 1965 (1. Aufl.), 1986 (4. Aufl.), s. 222-226.
- ¹⁰⁶ Otto Feld, Beobachtungen in der Küçük Ayasofya zu Istanbul, in: *Istanbul Mitteilungen* 18, 1968, s. 264-69.
- ¹⁰⁷ Thomas Mathews, *The Early Churches of Constantinople, Architecture and Liturgy*, London 1972, s. 42-51.
- ¹⁰⁸ Cyril Mango, The Church of S. Sergius and Bacchus at Constantinople and the alleged tradition of octagonal palatine churches, *Jahrbuch der Öster. Byzantinistik* 21, 1972, s. 189-193.
- ¹⁰⁹ Peter Grossmann, Beobachtungen zum ursprünglichen Grundriss der Sergios und Bacchos Kirche in Konstantinopel, *Istanb. Mitt.* 39, 1989, s. 153-159.

-
- ¹¹⁰ Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie von Istanbul*, Tübingen 1977. M. Restle (ed.), *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst*, Bd IV., Stuttgart 1990, s. 459-464, 721-22.
- ¹¹¹ Gurlitt (pozn. 102), s. 18-20.
- ¹¹² Ébersolt (pozn. 101), s. 21 – 51.
- ¹¹³ Restle (pozn. 110), s. 459; Mango (pozn. 108), s. 190.
- ¹¹⁴ Restle (pozn. 110), s. 459; Mango (pozn. 108), s. 191.
- ¹¹⁵ Müller – Wiener (pozn. 110), s. 178.
- ¹¹⁶ Ibidem.
- ¹¹⁷ Ibidem, s. 180.
- ¹¹⁸ Ibidem, s. 182.
- ¹¹⁹ Ibidem.
- ¹²⁰ Ibidem.
- ¹²¹ Ibidem.
- ¹²² Wolfgang Braunfels (ed.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 8. Bd., Rom-Freiburg-Basel-Wien, 1976, s. 329.
- ¹²³ Ibidem.
- ¹²⁴ Ibidem.
- ¹²⁵ Odstavec převzat z van Millingen (pozn. 103), s. 63-64.
- ¹²⁶ Mango (pozn. 108), s. 191.
- ¹²⁷ van Millingen (pozn. 103), s. 71.
- ¹²⁸ Krautheimer (pozn. 105), s. 222-226.
- ¹²⁹ Feld (pozn. 106), s. 264-269.
- ¹³⁰ Krautheimer (pozn. 105), s. 222.
- ¹³¹ Ibidem.
- ¹³² Michael Maclagan, *The City of Constantinople*, London 1968, s. 53.
- ¹³³ Ibidem, s. 61.
- ¹³⁴ Otto Veh (ed.), (Prokop Werke Band 5), Prokopios von Caesarea, *Bauten*, München 1977.
- ¹³⁵ Odstavec převzat z Feld (pozn. 106), s. 264-269.
- ¹³⁶ Převzato především z Grossmann (pozn. 109), s. 153-159.
- ¹³⁷ Mathews (pozn. 107), s. 44.
- ¹³⁸ Ébersolt (pozn. 101), s. 21-51 et Krautheimer (pozn. 105), s. 224.
- ¹³⁹ Krautheimer (pozn. 105), s. 224.
- ¹⁴⁰ Maclagan (pozn. 132), s. 61.
- ¹⁴¹ Restle (pozn. 110), s. 460.
- ¹⁴² Ibidem.
- ¹⁴³ Ibidem.
- ¹⁴⁴ Krautheimer (pozn. 105), s. 222-226 et Mathews (pozn. 107), s. 42-51.
- ¹⁴⁵ Grossmann (pozn. 109), s. 157.

-
- ¹⁴⁶ Bandmann (pozn. 18), s. 19-20.
- ¹⁴⁷ Ibidem, s. 21.
- ¹⁴⁸ Untermann (pozn. 24), s. 11. Podle něj se tento stavební typ vyvinul ze srovnatelně strukturovaných tetrakonchálních staveb 4. – 5. století.
- ¹⁴⁹ Bandmann (pozn. 18), s. 201.
- ¹⁵⁰ Verbeek (pozn. 19), cit. s. 898.
- ¹⁵¹ Ernst Günther Grimme, *Der Dom zu Aachen. Architektur und Ausstattung*, Aachen 1994, s. 20.
- ¹⁵² Verbeek (pozn. 19), cit. s. 898.
- ¹⁵³ Ibidem, cit. s. 898.
- ¹⁵⁴ Jean Hubert, Umění raného středověku, in: René Huyghe (ed.), *Umění a lidstvo Larousse, Encyklopedie umění středověku*, Praha 1969, s. 262.
- ¹⁵⁵ Verbeek (pozn. 19), cit. s. 898.
- ¹⁵⁶ Odstavec je převzat z Otte (pozn. 5), s. 22 – 24.
- ¹⁵⁷ Verbeek (pozn. 19), cit. s. 902.
- ¹⁵⁸ Následující přehled staveb je převzat z Otte (pozn. 5), s. 22 – 24.
- ¹⁵⁹ Marlene Zykanová, Ke stavebním dějinám a uměleckohistorickému významu Svatoštěpánského dómu ve Vídni, chrám sv. Štěpána, gotický dóm – jeho vznik a osud, in: *Vídeňská gotika, sochy, sklomalby a architektonická plastika z dómu sv. Štěpána ve Vídni*, (kat. výst.), výstava Národní galerie v Praze ve spolupráci s Historisches Museum der Stadt Wien, Praha – Klášter sv. Anežky České, 10. říjen 1991 – 19. leden 1992, s. 43.
- ¹⁶⁰ Hans J. Böker, Parlerisches am Wiener Stephansdom, in: *Parlerbauten, Architektur, Skulptur, Restaurierung, Internationales Parler – Symposium Schwäbisch Gmünd, 17. – 19. Juli 2001*, Arbeitsheft 13, Landesdenkmalamt – Baden – Württemberg, Stuttgart 2004, s. 105.
- ¹⁶¹ Arthur Saliger, Zur kunsthistorischen Wechselwirkung parlerischer Aktivitäten in Prag und in Wien, Protoparlerische und postparlerische Stilresultate, in: (pozn. 160), s. 111.
- ¹⁶² Zykanová (pozn. 159), cit. s. 44. „*V osmiboké kapli sv. Kateřiny – s malým chórem vystupujícím z věže na východní straně – stojí za pozornost visutý svorník s dolů vedenými žebry. Jeho předchůdce lze spatřit v sakristii pražského dómu, zaklenuté už roku 1362.*“ Et Hans J. Böker (pozn. 160), cit. s. 105. „*Die Verwendung eines hängenden Schlusssteins und freitragender Rippen hat ihr eindeutiges künstlerisches Vorbild im Gewölbe der Prager Domsarkistei Peter Parlers.*“ Et Arthur Saliger (pozn. 161), cit. s. 111. „*...die wegen des hängenden Schlusssteins zu Recht mit der Prager Domsarkistei in Verbindung gebrachte Katharinenkapelle.*“
- ¹⁶³ A. Saliger (pozn. 161), cit. s. 111. „*Neben dem mehrfach ausgeführten Verhältnissen der Rippendreistrahlen und des hängenden Schlusssteins der Katharinenkapelle zu*

artverwandten Lösungen am Prager Veitsdom ist vor allem auch die rhythmische Abfolge der Raumkompartimente der Katharinenkapelle am Wiener Hochturm, trotz völlig abweichender Proportionen, für Prag von Interesse: Einem kurzen Eingangsjoch folgt das sich ausweitende Oktogon, das in einem polygonal schließenden Chörlein ausklingt. Ungleich weiträumiger und ebenso ungleich weniger steil proportioniert findet sich diese Abfolge bei der Karshofkirche Peter Parlers in Prag, die vielleicht angesichts ihrer Weiträumigkeit tatsächlich ursprünglich eine Mittelstütze im Oktogon hatte.“

¹⁶⁴ Saliger (pozn. 161), s. 111.

¹⁶⁵ Ibidem, s. 111.

¹⁶⁶ Saliger uvádí svou interpretaci pramenů ohledně vzniku kaple. Cituji celý odstavec, neboť bez přístupu k pramenům se nemohu k problematice blíže vyjádřit. Saliger (pozn. 161), cit. s. 111. „*Nachdem am Kenotaph Herzog Rudolfs IV. neben den „pleurants“ auch die Vertreter der Universität dargestellt gewesen sind und die Errichtung des Kenotaphs noch zu Lebzeiten des Herzogs mit dem Jahr 1363 in Verbindung gebracht werden kann, wäre die Existenz der Wiener Lateinschule als Vorläufer der 1365 päpstlich bestätigten Universität ein Indikator dafür, dass die Katharinenkapelle zumindest schon 1359 aber wahrscheinlich schon früher geplant gewesen wäre und somit als Anregungsfaktor für die Karshoferkirche (1360 gestiftet) in Betracht käme. Sollte jedoch die Katharinenkapelle erst mit der Gründung der Theologischen Fakultät 1385 in Verbindung gebracht werden, so ist die Möglichkeit der Prager Priorität ernst zu nehmen.*“

¹⁶⁷ Saliger (pozn. 161), s. 111.

¹⁶⁸ Hans Lutsch, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Breslau 1886, s. 63.

¹⁶⁹ Ibidem, s. 63.

¹⁷⁰ Otte (pozn. 5), s. 24.

¹⁷¹ E. Badstübner – D. Popp et al. (edd.), *Dehio - Handbuch der Kunstdenkmäler in Polen, Schlesien*, Deutscher Kunstverlag 2005, s. 1055. „*Abriss der St. Maternus Kapelle auf dem Kirchhof im Jahre 1848*“

¹⁷² Lutsch cituje listinu, uloženou v Městském archivu ve Vratislavi. Lutsch (pozn.168), s. 63. „*Rukopis von Klose no. 74.*“

¹⁷³ Lutsch (pozn. 168), cit. s. 63.

¹⁷⁴ Hynek Rulišek, heslo Maternus, in: idem, *Slovník křesťanské ikonografie, postavy, atributy, symboly*, Karmášek 2006, nestránkováno.

¹⁷⁵ Ibidem.

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ Ibidem.

¹⁷⁸ Olgierd Czerner, *Wroclaw na dawnej rycinie*, Wroclaw – Warszawa – Krakow – Gdansk – Lodz, 1989. Jedná se o vyobrazení č. 44, 104 a195. Za upozornění na tuto publikaci i na knihu Hanse Lutsche děkuji kolegyni Zuzaně Křenkové.

-
- ¹⁷⁹ Kościół Św. Elżbiety z hełmem wieży z 1452 r. Według rysunku Biebera grafike przygotował Piotr Tröschel ok. 1650 r. Akwaforta, 520 x 395, BN Warszawa, in: Czerner (pozn. 178), nestránkováno.
- ¹⁸⁰ Matěj Valík, Ke vzniku kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách, *Slezský sborník, ročník 48*, Opava 1950, s. 101n.
- ¹⁸¹ Kościół Św. Elżbiety od południa, na pierwszym planie wieloboczna kaplica Św. Materna, po prawej tylne elewacje domów altarystów oddzielających plac pocmentarny od ul. Odrzańskiej. Według rysunku Fryderyka Bernarda Wenera grafike przygotował Karol Remshart, 1736 r., akwaforta, 205 x 305, BU Wrocław, in: Czerner (pozn. 178), nestránkováno.
- ¹⁸² Kościół Św. Elżbiety i kaplica Św. Materna od południowego wschodu, według nieznanego rysunku grafike przygotował Maksymilian von Grossmann, lata 1820 – 1825, akwaforta kolorowana, 137 x 79, MN Wrocław, in: Czerner (pozn. 178), nestránkováno.
- ¹⁸³ Jedną se o knihu Hans Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*. (neuvevl přesnou citaci, z jakého roku pochází a kdy vyšla).
- ¹⁸⁴ Valík (pozn. 180), cit. s. 101.
- ¹⁸⁵ Albert Rille, Bildende Kunst, in: *Die österreichische – ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Wien, 1897. Tento údaj odcitoval Valík (pozn. 180), s. 101.
- ¹⁸⁶ Valík (pozn. 180), cit. s. 101.
- ¹⁸⁷ Marek Perzyński, Relikt kaplice, *Spotkania z zabytkami*, 3, 1999, s. 37 – 38.
- ¹⁸⁸ Ibidem, cit. s. 37.
- ¹⁸⁹ Ibidem, cit. s. 37. „Centralne, osmioboczne wnetrze dawnej kaplice ma srednice zaledwie 8 m.“
- ¹⁹⁰ Ibidem, cit. s. 38.
- ¹⁹¹ Ibidem.
- ¹⁹² Ibidem.
- ¹⁹³ Vilém Lorenc, *Nové Město pražské*, Praha 1973, s. 111-112.
- ¹⁹⁴ Joseph Neuwirth, *Geschichte der bildenden Kunst in Bohmen vom Tode Wenzels III. bis zu den husitenkriegen, I*, Praha 1893, s. 454-458.
- ¹⁹⁵ Oldřich Stefan, *Pražské kostely*, Praha 1936, s. 89, 114.
- ¹⁹⁶ Ibidem, s. 89.
- ¹⁹⁷ Wolfgang Götz, *Zentralbau und Zentralbautendenz in der gotischen Architektur*, Berlin 1968, s. 287.
- ¹⁹⁸ Ibidem.
- ¹⁹⁹ Ibidem, s. 289.
- ²⁰⁰ Verbeek (pozn. 19), s. 938.

-
- ²⁰¹ Vojtěch Birnbaum, Gotické umění, Architektura, in: Antonín Matějček – Josef Cibulka – Jaroslav Pečírka et al., *Dějepis výtvarného umění v Čechách, I. Díl středověk*, Praha 1931, s. 125.
- ²⁰² Václav Mencl, *Česká architektura doby lucemburské*, Praha 1948, s. 72-73.
- ²⁰³ Erich Bachmann, Architektur bis zu den Husitenkriegen, in Karl M. Swoboda (ed.), *Gotik in Bohmen, Geschichte, Gesellschaftsgeschichte, Architektur, Plastik und Malerei*, Munchen 1969, s. 96.
- ²⁰⁴ Albert Kutal, *České gotické umění*, Praha 1972, s. 35.
- ²⁰⁵ Jiří Kropáček, K fundacím Karla IV. na Novém Městě pražském, in: Zdislav Buřival (ed.), *Staletá Praha IX*, Praha 1979, s. 238.
- ²⁰⁶ Dobroslav Líbal, Architektura gotická, in: Dobroslav Líbal – Patrik Líbal, *Architektonické proměny Prahy v 11 stoletích*, Praha 2000, s. 87 – 90.
- ²⁰⁷ Alain – Erlande Brandenburg, *Triumph der Gotik (1260 – 1380)*, *Universum der Kunst*, Munchen 1988, s. 331 – 332, 447.
- ²⁰⁸ Lorenc (pozn. 193), s. 114.
- ²⁰⁹ Ibidem, s. 114.
- ²¹⁰ Klára Benešová, Kostel P. Marie a Karla Velikého na Karlově, in: Eadem – Petr Chotěbor – Tomáš Durdík et al., *Architektura gotická*, Správa Pražského Hradu 2001, s. 91.
- ²¹¹ Verbeek (pozn. 19), s. 938.
- ²¹² Kropáček (pozn. 205), s. 240.
- ²¹³ Ibidem.
- ²¹⁴ Jaroslava Kroupová – Pavel Kroupa, K otázce uložení svátostin Svaté říše římské v Čechách, in: Jiří Fajt (ed.), *Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba, Sborník příspěvků ze symposia, Klášter sv. Anežky České 23.9-25.9. 1998*, Národní Galerie 2003, s. 401.
- ²¹⁵ Petr Čornej, Politické dění ve 14. století, in: idem (věd. red.), *Dějiny země koruny české, I., Od příchodu Slovanů do roku 1740*, Praha – Litomyšl, 1998, cit. s. 113.
- ²¹⁶ Ibidem, s. 113.
- ²¹⁷ František Kavka, České dějiny 1350 – 1420, in: Jaroslav Pešina (věd. red.), *České umění gotické 1350 – 1420*, Praha 1970, cit. s. 9.
- ²¹⁸ Ibidem.
- ²¹⁹ Václav Chaloupecký, *Staré Slovensko*, Bratislava 1923.
- ²²⁰ Daniela Dvořáková, *Rytier a jeho král, Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský, sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*, Rak Budmerice 2003, s. 21 – 23.
- ²²¹ Ibidem, s. 21.
- ²²² Ibidem, s. 23.

²²³ S názvem „Slovensko“ se setkáváme až u Josefa Dobrovského v 19. století. Cit. Chaloupecký (pozn. 219), s. 8.

²²⁴ V. Prasek, *Historická topografie země opavské*, Opava 1889, předmluva, nestránkováno.

²²⁵ Ibidem, nestránkováno.

²²⁶ Ibidem.

²²⁷ Ibidem.

²²⁸ Ibidem.

²²⁹ Kapitola vychází v základu z bakalářské práce a je následně šířeji rozpracována.

²³⁰ K nalezení další dostupné literatury, nežli seznamu, jenž byl využit při zpracování bakalářské práce, mi byly mimo jiné nápomocné poznámky Zdeňka Wirtha, které byly k novoměstským památkám uloženy v jeho pozůstalosti v Archivu Ústavu dějin umění. Na tomto místě děkuji panu PhDr. M. Krumholzovi za laskavé zpřístupnění poznámek, jež obsahovaly mimo literaturu rovněž seznam ikonografických pohledů na klášter a kostel. Co se týče literatury, již uvedl Karel Navrátil in: idem, *Paměti kostela Panny Marie na nebe vzaté a sv. Karla Velikého a bývalého královského kláštera řeholních kanovníků Lateránských sv. Augustina, nyní městské chorobnice na Hoře Karlově v Novém městě Pražském*, Praha 1877, 259 s., nebylo možné všechnu dohledat pro nedostatečnou citaci.

²³¹ Václav Hájek z Libočan, *Kronyka czeska*, 1541, cit. s. 322. „*Léta Páně 1351: Karel rozkázal založiti klášter na jedné hoře proti Vyšehradu ve jméno swatého Karla a sám svou vlastní rukou první kámen toho kláštera položil a vnésti kázal do něho opata a bratry řádu kanovníků řeholních jenž se spravují řeholí swatého Augustina a dal jim mnoho platů, tak že všichni pravili, že sú dobře a bez nedostatku opatření a přidal jim dva kostely farní, jeden pod Bezdězem a druhý v Lysce.*“

²³² Ibidem, cit. s. 350. „*Léta Páně 1377: klášter Karlov posvěcen. Klášter Karlov ač ještě nebyl tak, jak náleželo dokonán, císař žádal Jana arcibiskupa aby jeho posvětil a při tom císař na svůj náklad učinil témuž arcibiskupu i všem osobám duchovním skvostné hodování a po vykonání toho obědu císař rozkázal všecken svůj kredenc který měl, při tom dáti tomu klášteru karlovskému.*“

²³³ Ibidem, cit. s. 380: „*A Pražané klášter slovanský, karlovský pevně obsadili, bojíce se Vyšehradu.*“

²³⁴ Bohuslav Balbín, *Miscellanea historica regni Bohemiae, III*, 1681, cit. s. 133 – 134. „*Carloviensis Ecclesia Canonicorum Sancti Augustini ab artificibus et Architectonicis Magistris laudatur. Caret columnis omnibus et amplissimus fornix solis Ecclesiae parietibus sustinetur.*“

²³⁵ Johann Florian Hammerschmid, *Prodromus gloriae Pragenae*, Praha 1723, cit. s. 322.

²³⁶ Ibidem, cit. s. 322. „Anno Domini 1351 Carolus IV. Caesar et Rex Bohemiae Sancto Carolo Magno elegantem ac artificiosam Ecclesiam cum collegio in colle eminentiore et altiore manu sua ponendo primum lapidem 15. Septembris fundavit et magnifice exaedificavit. Ad quod collegium canonicos regulares e Gallia evocatos induxit.“

²³⁷ Ibidem, cit. s. 323. „Anno D. 1377 Ecclesiam Carloviensem, ob templi et habitationis magnitudinem tot annis protracto aedificandi labore sed neque tum omnino mode absolutum, quia tamen ita rogabat Fundator Carolus IV. Johannes iam II. Archiepiscopus Pragensis, coram Imperatore, Virgini in Coelos Assumptae catholicis ceremoniis consecravit.“

²³⁸ Ibidem, cit. s. 324. „Anno 1498, 25. Sept., Ecclesia Carloviensis utcunque restaurata, consecrata et reconciliata est cum Altari Majori Festivitatibus Divae Virginis sacro, per Ioannem Episcopum Simbaliensem. Uti in Ecclesia prope Majus Altari inscriptum legimus.“

²³⁹ Ibidem, cit. s. 324. „Anno 1575, Nicolaus Wentz, natione ex inferiori Ingelheim am Rhenum Abbas Monasterii Carloviensis... testudinem Ecclesiae et Altare majus de novo erexit. Uti scriptura in Ecclesia in pariete supra Altare S. Augustini attestatur.“

²⁴⁰ Jaroslav Schaller, *Beschreibung der königlichen Haupt – und Residenz-stadt Prag*, IV, 1797, s. 36.

²⁴¹ Julius Max Schottky, *Prag wie es war und wie es ist*, 1831, cit. s. 416. „...Kirche jedoch erst 1377 eingeweiht wurde, weil man Alles sehr groß und kostbar anlegte.“

²⁴² F.M. (Mertens), *Prag und seine Baukunst*, *Allgemeine Bauzeitung*, 1845, s. 28 a vyobrazení půdorysu na příloze č. DCXLVIII.

²⁴³ Ibidem, cit. s. 28. „Dies ist ein großes, weites Oktogon von 42 Schritten im Durchmesser, ohne Pfeiler in der Mitte, von einem einzigen Gewölbe überspannt, welches sich wie ein Netz darüber ausbreitet(..). Für eine besondere Merkwürdigkeit an der Karlskirche gilt noch zu Prag das Gewölbe, welches, so ausgedehnt es auch ist, nur drei oder vier Zoll Stärke haben soll“

²⁴⁴ Ibidem, cit. s. 28. „Die Höhenverhältnisse gehen hier sehr ins Breite, und das Ganze hat mehr den Charakter eines Mausoleums als einer andern Kirche an sich.“

²⁴⁵ Ibidem, s. 28.

²⁴⁶ Karel Wladislaw Zap, *Průvodce po Praze, potřebná příruční kniha pro každého, kdo se s paměťmi Českého hlavního města seznámiti chce*, Praha 1848, s. 162.

²⁴⁷ Bernhard Grueber, *Charakteristik der Baudenkmale Böhmens*, IV., Die Übergangsperiode in Böhmen ums Jahr 1300, *Mittheilungen der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, I. Jahrgang, No. 11, November 1856, s. 221 – 222.

²⁴⁸ Ibidem, cit. s. 221. „Von den Hussiten zerstört und wiederholt überbaut, hat sich nur das Innere, nämlich Kuppel und Chor, im alten Zustande erhalten.“

²⁴⁹ Ibidem, cit. s. 222.

²⁵⁰ Ibidem.

²⁵¹ Ibidem.

²⁵² Ibidem, cit. s. 222. „...möchte doch nur der Plan und die Angabe der Konstruktion von ihm herrühren“ (Peter Parler)

²⁵³ Ibidem, cit. s. 222. „...die Ausführung der Rippen mit abgekappten Stäben deutet auf eine spätere Zeit.“

²⁵⁴ Ibidem, cit. s. 222. „Die Stabwerke in den Fenstern, zwar gothisch, aber sehr plump und formlos, scheinen Nachahmungen der früheren zu sein, welche bei der im siebzehnten Jahrhundert vorgenommenen Reparatur eingefügt wurden.“

²⁵⁵ Franz Kugler, *Geschichte der Baukunst*. Stuttgart, 1856 – 1873. Bd. 3., s. 312 – 313.

²⁵⁶ Ibidem, cit. s. 312.

²⁵⁷ Ibidem, cit. s. 313. „Wenn die kühne Gesamtconstruction und die Form des Chorschlusses an Meister Peters Kunstrichtung erinnert, so deutet doch die einfach derbe Profilierung der Gewölberippen jedenfalls auf eine etwas jüngere Ausführung, während das rohe Fenstermasswerk einer später Restauration anzugehören scheint.“

²⁵⁸ Z Kuglerova textu vyplývá, že se mu nejpravděpodobněji jednalo o klenební žebra presbytáře. Až v letech 1927-1929 bylo doloženo, že klenba presbytáře skutečně náleží až konci 15. století.

²⁵⁹ Ibidem, cit. s. 313. „Nur Florenz hat zwei Kuppeln, welche die der Karlshofer Kirche an Durchmesser überbieten; doch gehört die Ausführung beider nicht der gotischen Epoche an. Die eine ist die frühromanische Kuppel von S. Giovanni, die im geraden Durchmesser 78 Fuss misst, die andere die Kuppel des Domes, über einer Breite von 133 F. 10 Z. Aber diese, obgleich im ursprünglichen Plane vom Schlusse des 13. Jahrh. bereits beabsichtigt, blieb unausgeführt, bis es den neuen Fortschritten der modernen Architektur gelang, die Aufgabe zu lösen.“

²⁶⁰ Ibidem, s. 312: „Es ist ein achteckiger Bau,...auf leichten Mauern eine Kuppelwölbung tragend, die als die größte in ihrer Art, welche die gothische Architektur hervorgebracht, bezeichnet werden darf.“

²⁶¹ Lumír, v němž vyšel příběh o staviteli Karlova na pokračování, patrně rozšířil již dříve známou legendu do všeobecného povědomí. Jde o text Eduarda Herolda. Idem, Stavitel Karlova. Povídka z časů Karla IV., *Lumír, Belletristický týdeník*, 3. ročník, díl 2., 1853, s. 1033 – 1038. O legendě se totiž zmiňuje již Zap v roce 1848 (pozn. 246), dále je pak citována v Zlaté Praze z roku 1864. D. F., Chrám Páně na Karlově v Praze, *Zlatá Praha, číslo 14*, roč. I., 15. července 1864, s. 169. Legenda byla citována rovněž Karlem Navrátilem (pozn. 230) a nejnověji Aloisem Jiráskem. Idem, *Staré pověsti české*, 1964, s. 149-152. A Václavem Cibulou. Idem, *Pražské pověsti*, Praha 1972, s. 452-455. Dnes již patrně nelze zjistit, kde byla publikována poprvé. Navrátil se domníval, že mohla vzniknout jako reakce na požár z roku 1755, v němž shořela střecha kostela. Navrátil (pozn. 230), cit. s. 10. Každopádně Navrátil uvedl, že v historických kronikách

a spisech ji nenalezl, a že Pamětní kniha Karlova z roku 1832 legendu již uvádí jako všeobecně v Praze rozšířenou. Nenalezl ji ani v rukopisech karlovske kanonie.

²⁶² August W. Ambros, *Der Dom zu Prag*, Prag 1858, s. 52 et idem, *Prag und seine architektonischen Denkmale, Ausschnitt aus der Österreichischen Revue*, Jahrgang 1863, s. 291 – 292.

²⁶³ Ambros, *Der Dom..* (pozn. 262), cit. s. 52.

²⁶⁴ Ambros, *Prag und seine..*, (pozn. 262), cit. s. 291.

²⁶⁵ D. F. (pozn. 261), s. 169.

²⁶⁶ Stefan (pozn. 195).

²⁶⁷ Wocel četl svůj referát o Karlovu v historické sekci Královské české společnosti nauk dne 28. května 1866. Následně byl článek publikován nejprve v němčině. Idem, *Die Kirche des ehemaligen Augustiner-Chroherrenstifts am Karlshofe in Prag, Mittheilungen der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, XI. Jahrgang*, Wien, 1866, s. 99 – 116. V roce 1868 na vyžádání české čtenářské obce též vyšel v Památkách archeologických. Idem, *Kostel býv. opatství řeholních kanovníků sv. Augustina na Karlově v Praze, Památky archeologické a místopisné, VII*, 1868, s. 265n. Jednalo se v tomto případě o přesný překlad německého vydání. Článek byl v obou případech doplněn dřevořezbami interiéru od Josefa Scheiwla, o nichž bude obšírněji pojednáno v samostatné kapitole o regotizačních úpravách presbytáře. Wocel se zmínil o kostele na Karlově ostatně již v roce 1845, a sice jej vyzdvihl pro smělost klenutí nad hlavní lodí. Idem, *O starožitnostech českých a o potřebě chrániti je před zkázou, Časopis českého muzea XIX*, 1845, sv. 1, s. 666. „*wýtečností klenutí stropowého powěstný chrám na Karlowě*“. A zároveň se o Karlovu zmínil v tom samém roce ještě podruhé. Idem, *Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde*, Prag 1845, s. 95. „*die ihres herrlichen Netzgewölbes wegen weitberühmte Kirche am Karlshof*“. Za upozornění na oba poslední citované články děkuji kolegyni Janě Čevonové.

²⁶⁸ V roce 1850 se stal J. E. Vocol prvním profesorem české archeologie a historie umění na pražské univerzitě. Klement Benda, Jan Erazim Vocol, in: Rudolf Chadraha – Josef Krása – Rostislav Švácha et al., *Kapitoly z českého dějepisu umění I, předchůdci a zakladatelé*, Praha 1986, s. 87.

²⁶⁹ Jako první uvedl prameny od 14. století dále, týkající se kostela na Karlově.

²⁷⁰ Co se týče popisu stavby, citoval Wocel architekta Antonína Bauma, jenž s ním celou stavbu důkladně ohledal a byl mu nápomocen v analýze stavby. Idem, *Kostel býv. opatství..*(pozn. 267), s. 266. Jeho postřehy a závěry jsou pro nás proto o to více důležité, že vypovídají o stavu objektu před regotizačními úpravami v 70. letech 19. století.

²⁷¹ *Ibidem*, cit. s. 267. „*Avšak povážíme –li, že již r. 1348 bylo v Praze založeno bratrstvo malířů, k němuž i zlatníci, řezbáři ..a kameníci náleželi, a že v nejstarším seznamu osob cechovních, který až do polovice 15. století dosahujíc, skoro 200 jmen*

umělců, mezi nimiž mistr Dětrčich Pražský na prvním místě se jmenuje, v sobě zavírá: můžeme s dobrou rozvahou domýšleti se, že mezi tolika osobami byli i mužové, kteří na Karlově stavbu dle úmyslu Karlova mohli vykonati.“ Tento názor je poměrně aktuální, navázal na něj v nejnovější literatuře o Karlově Jakub Vítovský. Idem, heslo Matyáš z Arrasu, in: Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 413. Idem, heslo Markvart, in: ibidem, s. 400. V nejnovější době pak zároveň Klára Benešovská. Eadem, Emauzy a Nové Město pražské: otázka architekta, in: Eadem – Kateřina Kubínová (edd.), *Emauzy, benediktinský klášter Na Slovanech v srdci Prahy, soubor statí věnovaných znovuotevření chrámu Panny Marie a sv. Jeronýma benediktinského kláštera Na Slovanech, Opatství Emauzy 21. 4. 2003*, s. 77 – 92, zvl. 81, 85.

²⁷² Wocel, Kostel býv. opatství... (pozn. 267), cit. s. 276. „Pohlížeje pak vlastenecký přítel umění na tento nehodami utvrzený památník, roztouží v mysli své, aby velebná ta stavba do původního způsobu a stavu byla navrácena a zbavena surových přídavků, jichž k vznešenému dílu Karlovu přičinila zkažená chuť pozdějších časů.“

²⁷³ Idem, Die Ornamentirung der Deckenwölbung der Kirche am Karlshofe zu Prag, *Mittheilungen der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, XII. Jahrgang*, Wien 1867, s. 167 – 170.

²⁷⁴ Karl Kühn, Zur Baugeschichte der Karlshofer Stiftskirche in Prag, in: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 69, 1931, s. 230-242.

²⁷⁵ J. A. Klíma, Chrám na Karlově, *Týdeník Květy*, roč. V., 1870, č. 25, s. 197-199.

²⁷⁶ Karlshofer Kirche, *Politik, IV. Jahrgang*, č. 152, 4. 6. 1870, není uveden autor článku.

²⁷⁷ Václav Vladivoj Tomek, *Základy místopisu pražského*, II, 1870, s. 149.

²⁷⁸ František Beneš, Dějiny Karlova, *Čech, ročník IV.*, 1872, č. 211, 14. 9., s. 1-2 – Idem, Dějiny Karlova, *Čech, ročník IV.*, 1872, č. 212, 15. 9., s. 1-2 – Idem, Dějiny Karlova, *Čech, ročník IV.*, 1872, č. 213, 17. 9., s. 1 – Idem, Dějiny Karlova, *Čech, ročník IV.*, 1872, č. 213, 18. 9., s. 1-2.

²⁷⁹ Uvedeno v úvodu k článku. Idem, Dějiny Karlova, *Čech, roč. IV.*, 1872, č. 211, 14. 9., s. 1.

²⁸⁰ Idem, *Čech, roč. IV.*, 1872, č. 211, 14. 9., cit. s. 1.

²⁸¹ Idem, *Čech, roč. IV.*, 1872, č. 212, 15. 9., cit. s. 2.

²⁸² Ibidem, cit. s. 2. S pomocí žebříku jsem ohledala důkladně okenní ostění kostela, ale kamenické značky se mi nepodařilo nalézt. Beneš neuvádí, zda se jedná o jižní okno lodi či presbytáře, je možné, že myslel okno lodi nad Svatými schody, kam jsem neměla již přístup. Každopádně kamenické značky se objevují na severním portálu a rovněž je publikoval z presbytáře a lodi Karl Kühn (pozn. 274), s. 240. Kamenické značky budou souborně pojednány v příslušné kapitole stavebních dějin.

²⁸³ Josef Schulz, Chrám na Karlově v Praze, *Zprávy architektů a inženýrů v Čechách*, VII., 1872, s. 82 – 85.

²⁸⁴ Ibidem, cit. s. 85. „*Za času copu nebyla nižádná stavba tím jista, že pod krouceninami a často bezmotivními okrasami zmizí, i má právě zásluha naší doby v tom se jeviti, aby památky oněch nemilých a větším dílem nehezkých přívěšků sprostila a nám pomníky ony pak v onom rázu předvedla, jenž jim původně dodán byl.*“

²⁸⁵ Ibidem, s. 83. Schulz se patrně rovněž domníval, že výzdoba klenby hlavní lodi je zčásti gotického původu. Tudíž se presbytář svou novou výmalbou přiblížil původní podobě, již dle Schulze měl mít ve středověku. Tuto myšlenku vyvozují z ne zcela jasného textu Schulzova článku.

²⁸⁶ Ibidem, cit. s. 85. „*Byloby tudíž při obnovování kůru nejlepší příležitostí bývalo, kdyby se bylo poohlédlo i na to, co by se kdy s celkem as děti mohlo a tu bychom si mysleli, že by ještě mnoho bylo co činiti bývalo...musela by budova poskytovat pohled, jaký by sotva pro místo to mohl šťastněji volen býti, předpokládajice, že by se oprava ryze v slohu provedla.*“

²⁸⁷ Karel Navrátil, Starobylé malby na skle v kostele karlovském, *Čech, V. ročník*, 1873, č. 154.

²⁸⁸ Idem, Betlémská jeskyně na Karlově, *Čech, roč. VI.* 1874, č. 294

²⁸⁹ Idem, Svaté schody v karlovském kostele v Praze, *Čech, VII. ročník*, 1875, č. 70, 27. 3., s. 1 – 2.

²⁹⁰ Idem, O archivu a knihovně kanonie karlovské v Praze, *Čech, VII. ročník*, 1875, č. 30, 7. 2., s. 1 – 2.

²⁹¹ Idem, Paměti kostela Panny Marie.. (pozn. 230). Přínos této zásadní publikace a zároveň pramene k regotizačním úpravám objektu v 70. letech 19. století, jejichž byl Karel Navrátil iniciátorem, bude zhodnocen v dalších kapitolách.

²⁹² Idem, *Kostel a bývalý klášter na hoře Karlově v Praze*, Praha 1881.

²⁹³ Bernhard Grueber, Die Karlshofer Kirche in Prag, in: idem, *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen, Teil 3, Die Periode des luxemburgischen Hauses 1310 – 1437*, Wien 1877, s. 95 – 97.

²⁹⁴ Opravil zde předchozí údaj z roku 1856, kde uvedl, že byl k objektu roku 1377 položen teprve základní kámen.

²⁹⁵ Ibidem, cit. s. 95.

²⁹⁶ Ibidem, cit. s. 95. „*Es ist wahrscheinlich, daß die Kuppel damals noch nicht vollendet war, sondern nur der Chor mit dem Haupt – Altar eingeweiht wurde, worauf sich der Bau noch bis gegen 1400 hingezogen haben mag.*“

²⁹⁷ Ibidem, s. 96.

²⁹⁸ *Městská chorobnice na Karlově v Praze, stručný nástin vývoje, účelu a činnosti. Za příležitosti sjezdu lékařů a přírodopytců českých v Praze dne 26. až 30. května 1882*, Praha 1882.

²⁹⁹ František Ekert, *Posvátná místa královského hlavního města Prahy, II*, 1884, s. 152 – 170.

³⁰⁰ Karel B. Mádl, Karlov, *Ruch, obrázkový časopis pro zábavu a poučení, roč. VI.*, 1884, č. 6, 25. 2., s. 101 – 102 – idem, Karlov, ibidem, 1884, č. 8, 15. 3., s. 130 – 131 – idem, Karlov, ibidem, 1884, č. 10, 5. 4., s. 162 – 163 – idem, Karlov, ibidem, 1884, č. 12, 25. 4., s. 194 – 195.

³⁰¹ Karel Chytil, *Petr Parlěř a mistři gmündští*, Praha 1886, s. 27.

³⁰² K. B. Mádl, Karlov, *Ruch, obrázkový časopis pro zábavu a poučení, roč. VI.*, 1884, č. 6, 25. 2., cit. s. 101. „*Ani zde nevidíme nikterak nutnost, zmíněný jeden nebo druhý rok za rok založení považovati. Ani dotčená listina, ani Beneš Krabice nepraví výslovně, že by byl kostel tehdá založen. Listina zakládací mluví výhradně jen o „novém klášteře“ ke ctí sv. Karla, a Beneš podobně dí, že Karel „fundavit monasterium sub titulo sancti Caroli““.*

³⁰³ Zde autor udělal chybu, neboť z dalšího textu je jasné, že mu šlo o kostel sv. Bartoloměje, dílo, doložené svou výstavbou Petru Parlěři.

³⁰⁴ Ibidem, cit. s. 102.

³⁰⁵ Ibidem.

³⁰⁶ Ibidem, cit. s. 102. „*Všechny tyto uvedené stavby, jež bud' s naprostou jistotou, neb aspoň s velkou pravděpodobností mistru Petru Parlěři se připisují, vznikly v šedesátých letech čtrnáctého století. V souhrnu všeho uvedeného pak nalézáme pokyn a do jisté míry i důvod, že založení chrámu karlovského s nimi jest současné a že tedy nejméně před rokem šedesátým kostel stavěn nebyl.*“

³⁰⁷ Idem, Karlov, *Ruch, obrázkový časopis pro zábavu a poučení, roč. VI.*, č. 8, 15. 3., cit. s. 130.

³⁰⁸ Ibidem.

³⁰⁹ Ibidem. Dle Mádlův myšlenku pro Karlov si přinesl z Paříže, kde byla vystavěna rovněž kaple templářů stejného rozvrhu. Ibidem, cit. s. 131.

³¹⁰ Tak je např. citován za autora projektu kostela Petr Arras a za vzor dáváno Loreto v Itálii. V textu je uvedena poznámka, že je zde čerpáno z článku Dr. Antonína Tumsy, publikovaného v Časopise českých lékařů z roku 1870 na straně 31. Je tudíž vidět, že si autor nezjistil dostupné podklady pro vypracování svého textu.

³¹¹ Ibidem, cit. s. 3.

³¹² Ibidem, cit. s. 10.

³¹³ Ibidem, s. 11.

³¹⁴ Ibidem, s. 11 – 12. O tomto aktu bude pojednáno v další kapitole, týkající se regotizačních úprav kostela v 70. letech 19. století.

³¹⁵ Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy, VIII*, 1891, s. 170 – 171.

³¹⁶ J. Kačer, *Karlovy*, 1892.

-
- ³¹⁷ Neuwirth (pozn. 194), s. 454 – 458.
- ³¹⁸ Josef Braniš, *Dějiny středověkého umění v Čechách*, díl II., Praha 1893, s. 40 – 42.
- ³¹⁹ V. J. Nováček, Knihovna řeholních kanovníků sv. Augustina na Karlově na Novém Městě pražském, *Časopis Českého muzea*, roč. LXX., 1896, s. 130.
- ³²⁰ Kačer, (pozn. 316), s. 5.
- ³²¹ Joseph Neuwirth, *Peter Parler von Gmünd*, Prag 1891, s. 80-85 - Idem, *Geschichte der bildenden Kunst...* (pozn. 194), s. 454-458 - Idem, *Geschichte der deutschen Kunst und des deutschen Kunstgewerbes in den Sudetenländern bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts*, Augsburg 1926, s. 48 – 49.
- ³²² Idem (pozn. 194), s. 457 - idem, Peter Parler..(pozn. 321), s. 80 - idem, *Prag*, Leipzig 1912, s. 41.
- ³²³ Idem, *Geschichte der bildenden Kunst..*(pozn. 194), cit. s. 457 – idem, Peter Parler... (pozn. 321), cit. s. 83. „...verschiedene Beziehungen Karls IV. nach Aachen weisen, in hohem Grade wahrscheinlich, dass der Meister der Karlshofer kuppelgewölbten Oktogonanlage die berühmte Aachener Pfalzkapelle gleichsam ins Gothische übertrug und im Chore mit einem charakteristischen Kennzeichen seiner beglaubigten Werke versah.“
- ³²⁴ Idem, Peter Parler..(pozn. 321), cit. s. 83.
- ³²⁵ Idem, *Geschichte der bildenden Kunst..*(pozn. 194), s. 457.
- ³²⁶ Idem, Peter Parler..(pozn. 321), cit. s. 83.
- ³²⁷ Jde o Chronik Bohemiae anonymi. Pelzel – Dobrowsky, *Scriptores rerum Bohemicarum*, II., s. 451. Uvedeno in: Neuwirth, *Geschichte der bildenden Kunst..*(pozn. 194), s. 458.
- ³²⁸ Idem, Peter Parler..(pozn. 321), s. 85.
- ³²⁹ Braniš, (pozn. 318), s. 40.
- ³³⁰ Ibidem, cit. s. 41.
- ³³¹ Ibidem, cit. s. 42. „Za to však presbyteř, jež zdá se býti dílem jiného mistra, úhlem a za ním stojícím pilířem zakončená prozrazuje oblíbenou zvláštnost Parlérovců, které se domácí mistři tím snáze chopili, ana již v hrotitém závěru kůru u P. Marie pod řetězem v Praze a kaplí vyšebrodských měla v Čechách své předchůdce.“
- ³³² Karel Chytil, O otázce parlérovské, in: Bohuslav Rayman (ed.), *Věstník české akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, roč. X, Praha 1901, s. 121 – 139.
- ³³³ Jan Herain, *Stará Praha*, 100 akvarelů Václava Jansy, tisk obrazů dokončen v září 1901, tisk textu v prosinci 1902, s. 192 – 195.
- ³³⁴ Antonín Postříhač, *Karlov v Praze*, 1903 - idem, *Svaté schody na Karlově*, 1903.
- ³³⁵ Vojtěch Kraus (red.), *Dějiny obecní správy královského hlavního města Prahy 1860-1880*, I. díl, 1903, s. 202 - 231.

-
- ³³⁶ František Ruth, *Kronika královské Prahy a obcí sousedních, I*, 1903, s. 466 – 468.
- ³³⁷ Chytil, historik umění, se stal v roce 1911 řádným profesorem dějin umění na pražské Karlově univerzitě. Josef Krása, Karel Chytil, in: Rudolf Chadraba et al., *Kapitoly z českého dějepisů umění, I*, Praha 1986, s. 173.
- ³³⁸ Chytil (pozn. 332), cit. s. 134.
- ³³⁹ Ibidem, s. 136.
- ³⁴⁰ Ibidem, s. 135.
- ³⁴¹ Herain, (pozn. 333), cit. s. 194.
- ³⁴² Vojtěch Birnbaum, Gotické umění, Architektura, in: Antonín Matějček – Josef Cibulka – Jaroslav Pečírka et al., *Dějepis výtvarného umění v Čechách, I. Díl středověk*, Praha 1931, s. 125.
- ³⁴³ Ibidem, s. 125.
- ³⁴⁴ Emanuel Poche, Stavba kláštera Sázavského v době gotické, *Časopis společnosti přátel starožitností českých XLII*, 1934, s. 97-120, zvl. s. 119.
- ³⁴⁵ Stefan (pozn. 195), s. 88-89.
- ³⁴⁶ Ibidem, cit. s. 89.
- ³⁴⁷ Obě výše zmíněné stati vyšly později, ale patrně již nestihly nové poznatky reflektovat.
- ³⁴⁸ S. F. Svoboda, Oprava kostela na Karlově, *Umění II*, 1929, s. 238.
- ³⁴⁹ Kühn, (pozn. 274), s. 230-242.
- ³⁵⁰ Hammerschmid, (pozn. 235), s. 324.
- ³⁵¹ Kühn (pozn. 274), s. 235.
- ³⁵² Dobroslav Líbal, *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*, Praha 1948, s. 159.
- ³⁵³ Idem, Stavitelství, in: Albert Kutal – Dobroslav Líbal – Antonín Matějček, *České umění gotické I, Stavitelství a sochařství*, Praha 1949, s. 28.
- ³⁵⁴ Idem (pozn. 352), s. 159.
- ³⁵⁵ Mencl (pozn. 202), s. 72-73.
- ³⁵⁶ Ibidem, s. 73.
- ³⁵⁷ Ibidem.
- ³⁵⁸ Viktor Kotrba, Architektura, in: Jaroslav Pešina (ed.), *České umění gotické (1350 až 1420)*, Praha 1970, s. 96.
- ³⁵⁹ Kutal (pozn. 204), s. 35.
- ³⁶⁰ Kotrba (pozn. 358), s. 96.
- ³⁶¹ Götz (pozn. 20), s. 285-289.
- ³⁶² Oscar Schürer, *Prag*. München/Brünn 1939, s. 76-77, citováno in: Götz (pozn. 20), s. 288.
- ³⁶³ Otto Kletzl, *Plan- Fragmente an der deutschen Dom – Bauhütte von Prag in Stuttgart und Ulm*, Stuttgart 1939, s. 84, citováno in: Götz (pozn. 20), s. 288.

-
- ³⁶⁴ Erich Bachmann, Ein verschollener gotischer Zentralbau in Prag, *Stifter Jahrbuch 3*, 1953, s. 156-158, citováno in: Götz (pozn. 20), s. 289.
- ³⁶⁵ Götz (pozn. 20), s. 285- 289.
- ³⁶⁶ Ibidem, s. 287.
- ³⁶⁷ Ibidem, s. 289.
- ³⁶⁸ Bachmann (pozn. 203), s. 95 – 97.
- ³⁶⁹ Altmann – Behringer – Bernard et al., *Skvosty Evropy, Katedrály – Kláštery – Poutní místa*, Kostelní Vydří 2002, s. 82.
- ³⁷⁰ Koch (pozn. 25), s. 185.
- ³⁷¹ Bachmann, (pozn. 203), s. 96.
- ³⁷² Ivan Šperling, Obnova interiéru kostela P. Marie a Karla Velikého v Praze na Karlově, *Památková péče 30*, 1970, s. 131.
- ³⁷³ Lorenc (pozn. 193), s. 114.
- ³⁷⁴ Dobroslav Líbal – Jan Muk – Z. Lancinger, *Stavebně historický průzkum kostela PM na Karlově*, Pasport SÚRPMO, Praha 1980.
- ³⁷⁵ Alain – Erlande Brandenburg, *Triumph der Gotik (1260 – 1380, Universum der Kunst*, München 1988, s. 331 – 332, 447.
- ³⁷⁶ Líbal (pozn. 206), s. 87 – 90.
- ³⁷⁷ Ibidem, s. 126.
- ³⁷⁸ Ibidem.
- ³⁷⁹ Idem, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 386.
- ³⁸⁰ Růžena Baťková, Kostel P. Marie a Karla Velikého na Karlově, in: eadem (ed.), *Umělecké památky Prahy, Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady*, Praha 1998, s. 137-141.
- ³⁸¹ Ibidem, s. 137.
- ³⁸² Klára Benešová, Kostel P. Marie a Karla Velikého na Karlově, in: eadem – Petr Chotěbor – Tomáš Durdík et al., *Architektura gotická*, Správa Pražského Hradu 2001, s. 91.
- ³⁸³ Kroupová – Kroupa (pozn. 214), s. 399- 409.
- ³⁸⁴ Lorenc (pozn. 193), s. 114.
- ³⁸⁵ Z. Hugot, Die Pfalz Karls des Großen in Aachen, in: W. Braunfels – H. Schitzler (edd.), *Karl der Grosse, Lebenswerk und Nachleben III., Karolingische Kunst*, Düsseldorf 1965, s. 556-564.
- ³⁸⁶ Kroupová - Kroupa (pozn. 214), cit. s. 400.
- ³⁸⁷ Ibidem, cit. s. 401.
- ³⁸⁸ Klára Benešová, heslo Matyáš z Arrasu, in: Anděla Horová (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění I*, Praha 1995, s. 494.

-
- ³⁸⁹ Vítovský, heslo Matyáš z Arrasu..(pozn. 271), cit. s. 413 - idem, heslo Markvart (pozn. 271), cit. s. 400.
- ³⁹⁰ Vítovský, heslo Matyáš z Arrasu..(pozn. 271), cit. s. 413 – idem, heslo Markvart (pozn. 271), cit. s. 400.
- ³⁹¹ Tomek (pozn. 277), s. 7.
- ³⁹² Benešová (pozn. 271), s. 77 – 92, zvl. 81, 85.
- ³⁹³ Ibidem, cit. s. 84 – 85.
- ³⁹⁴ Ibidem, s. 90.
- ³⁹⁵ Ibidem, s. 85.
- ³⁹⁶ Jan Vinař, Krovky stanových střech konkávního tvaru, *Sborník*, 3/2005, s. 107 – 114, zvl. 107 – 110.
- ³⁹⁷ Zdenka Hledíková, Fundace českých králů ve 14. století, *Sborník historický* 28, 1982, cit. s. 44.
- ³⁹⁸ Navrátil, (pozn. 230), s. 207-208.
- ³⁹⁹ Tomek (pozn. 277), s. 149.
- ⁴⁰⁰ Hledíková, (pozn. 397), s. 44.
- ⁴⁰¹ Zbigniew Jakubowski, *Czeskie i moravskie fundace kanonické XIV – XV wieku (Studium z dziejów devítka moderna)*, Czestochowa 2001, Aneks 2, s. 120-121.
- ⁴⁰² Ibidem, cit.s. 120-121.
- ⁴⁰³ Tomek (pozn. 277), cit. s. 149.
- ⁴⁰⁴ Kronika Františka, kanovníka pražského, in: Josef Emler (ed.), *Fontes rerum Bohemicarum (FRB)*, IV, 1884, s. 455.
- ⁴⁰⁵ Kronika Beneše z Weitmile, in: ibidem, cit. s. 520.
- ⁴⁰⁶ Hájek z Libočan (pozn. 231), cit. s. 322.
- ⁴⁰⁷ Ibidem, cit. s. 350.
- ⁴⁰⁸ Tomek, (pozn. 277), s. 339.
- ⁴⁰⁹ Milan M. Buben, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích, II. díl, I. svazek, Řeholní kanovníci*, Praha 2003, s. 21.
- ⁴¹⁰ Kronika husitská Vavřince z Březové, in: Josef Emler (ed.), *Fontes rerum Bohemicarum V*, Praha 1893, cit. s. 373.
- ⁴¹¹ František Palacký, Staré letopisy české 27, in: Tomek, (pozn. 277), cit. s. 149.
- ⁴¹² Hájek z Libočan (pozn. 231), cit. s. 380.
- ⁴¹³ Kateřina Bečková, *Zmizelá Praha, Nové Město*, Praha 1998, s. 11.
- ⁴¹⁴ Ibidem, s. 11.
- ⁴¹⁵ Ibidem.
- ⁴¹⁶ Kapitola je převzata z bakalářské práce a je dále rozpracována.
- ⁴¹⁷ Navrátil (pozn. 230), s. 5.
- ⁴¹⁸ Lorenc (pozn. 193), s. 111.

-
- ⁴¹⁹ D. Líbal – Jan Muk – Z. Lancinger (pozn. 374), s. 27.
- ⁴²⁰ Eva Janská, K pražským hradbám Karla IV., in: Zdislav Buřival ed., *Staletá Praha IX*, Praha 1979, s. 68, 70.
- ⁴²¹ Bečková (pozn. 413), s. 270.
- ⁴²² Dobroslav Líbal, Nové Město a Vyšehrad, přehled jeho urbanistického i architektonického vývoje ve středověku, in: Růžena Batková (ed.), *Umělecké památky Prahy, Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady*, Praha 1998, s. 19-20.
- ⁴²³ Janská, (pozn. 4), s. 76.
- ⁴²⁴ D. Líbal, (pozn. 422), s. 19-20.
- ⁴²⁵ Ibidem.
- ⁴²⁶ Kropáček, (pozn. 205), s. 231.
- ⁴²⁷ Lorenc (pozn. 193), s. 122.
- ⁴²⁸ Karel Stejskal, *Umění na dvoře Karla IV.*, Praha 1978, s. 141.
- ⁴²⁹ Kropáček (pozn. 205), s. 245, 247.
- ⁴³⁰ Lorenc (pozn. 193), s. 122.
- ⁴³¹ Přehledné zpracování této problematiky je převzato ze Stavebně historického průzkumu. L. Lancinger, (pozn. 374), cit. s. 1.
- ⁴³² Kropáček, (pozn. 205), s. 232- 234, 242.
- ⁴³³ D. Líbal-J. Muk, (pozn. 374), s. 27.
- ⁴³⁴ Ibidem, cit. s. 27.
- ⁴³⁵ Benešovská (pozn. 271), s. 77 – 92.
- ⁴³⁶ Ibidem, cit. s. 78.
- ⁴³⁷ Ibidem.
- ⁴³⁸ Ibidem, cit. s. 90.
- ⁴³⁹ Ibidem, s. 90. K otázce latinského kříže a jeho případné nepřesnosti se konkrétně ve svém článku K. Benešovská nevyjádřila, ale z textu vysvítá, že v základním rozvrhu musely být fundace řádně promyšleny a převedeny do přesných matematických vztahů. Je otázkou, zda tedy nedošlo k zmíněné nepřesnosti až v rámci fáze realizace, provedené jinými mistry. V této souvislosti K. Benešovská však uvádí, že „*vlastní vyměřování a vytýčení projektu měli za úkol specializovaní zeměměřiči*“. Tuto složitou problematiku nelze za současného stavu poznání uzavřít.
- ⁴⁴⁰ Benešovská (pozn. 271), cit. s. 81. Podle autorky lze toto pravidlo aplikovat právě na situaci kláštera na Karlově. Znalost projektanta Vitruvia svědčí opět o jeho předpokládané erudici, dle Benešovské však byly „*opisy Vitruvia od 9. století běžně k dispozici, a tak lze jeho znalost u vzdělaných architektů středověku předpokládat*“. Ibidem, cit. s. 81.
- ⁴⁴¹ Kropáček, (pozn. 205), s. 242.
- ⁴⁴² Ibidem, s. 247.
- ⁴⁴³ Ekert (pozn. 299), s. 153.

-
- ⁴⁴⁴ Franz Machilek, Augustiniáni kanovníci v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, in: Henri Marrou, *Svatý Augustin*, Řím, 1979, s. 166 – 174 - idem, Die Augustiner – Chorherren in Böhmen und Mähren, in: *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien*, Königstein 4, 1976.
- ⁴⁴⁵ Zdeňka Hledíková, *Biskup Jan IV. z Dražic*, Praha 1992.
- ⁴⁴⁶ Floridus Röhrig, hrg., *Die Stifte der Augustiner – Chorherren in Böhmen, Mähren und Ungarn*, Wien – Klosterneuburg 1994.
- ⁴⁴⁷ Jakubowski (pozn. 401).
- ⁴⁴⁸ Buben (pozn. 409).
- ⁴⁴⁹ Ibidem, cit. s. 11.
- ⁴⁵⁰ Ibidem.
- ⁴⁵¹ Ibidem.
- ⁴⁵² Machilek (pozn. 444), cit. s. 107.
- ⁴⁵³ Ibidem, s. 107.
- ⁴⁵⁴ Ibidem, cit. s. 107. Konkrétně se jednalo o ustanovení ze synody v Cáchách z roku 816.
- ⁴⁵⁵ Ibidem, cit. s. 107 – 108.
- ⁴⁵⁶ Ibidem, cit. s. 108.
- ⁴⁵⁷ Ibidem.
- ⁴⁵⁸ Ibidem.
- ⁴⁵⁹ Ibidem.
- ⁴⁶⁰ Buben (pozn. 409), s. 17.
- ⁴⁶¹ Ibidem, s. 17, 21.
- ⁴⁶² Ivo Kořán (rec.), Zbigniew Jakubowski, Czeskie i morawskie fundacje kanonickie XIV – XV wieku, (Studium z dziejów devotio moderna), Czestochowa 2001, *Umění, roč. XLIX*, 2001, cit. s. 469.
- ⁴⁶³ Buben, (pozn. 409), s. 19, 20, 57.
- ⁴⁶⁴ Ibidem, s. 19.
- ⁴⁶⁵ Zdeněk Kalista, *Karel IV., jeho duchovní tvář*, Praha 1971, s. 44.
- ⁴⁶⁶ Machilek (pozn. 444), s. 110, 166.
- ⁴⁶⁷ Jaroslav Kadlec, Začátek kláštera augustiniánských kanovníků v Roudnici, *Studie o rukopisech*, XX, 1981, s. 65n. - idem, Raudnitz, in: Floridus Röhrig (pozn. 446), s. 178.
- ⁴⁶⁸ Metoděj Zemek, Die Augustiner-Chorherren in den Ländern der böhmischen Krone, in: Röhrig (ed.) (pozn. 446), s. 10.
- ⁴⁶⁹ Jakubowski (pozn. 401), s. 15.
- ⁴⁷⁰ Buben (pozn. 409), s. 21.
- ⁴⁷¹ Zemek, (pozn. 468), s. 10.
- ⁴⁷² Kořán (pozn. 462), s. 470.
- ⁴⁷³ Zemek (pozn. 468), s. 11.

-
- ⁴⁷⁴ Oproti tomu umělecko historická literatura převzala Navrátilovu citaci názoru B. Balbína, který nepřímou vyvozoval jejich příchod z Francie na základě faktu, že poté, co získali roku 1355 podací právo v Lysé nad Labem, zde vystavěli kostel, zasvěcený sv. Desideriu. Ten měl být údajně jediný toho patrocinia v Čechách a měl odkazovat na Francii, kde je světec ctěn obvykle. Navrátil (pozn. 230), s. 117.
- ⁴⁷⁵ Machilek (pozn. 444), s. 111.
- ⁴⁷⁶ Emler (pozn. 404), s. 455.
- ⁴⁷⁷ Líbal, (pozn. 374), s. 2.
- ⁴⁷⁸ Kronika Vavřince z Březové, (pozn. 410), s. 373.
- ⁴⁷⁹ Hájek z Libočan, (pozn.231), s. 380.
- ⁴⁸⁰ F. Palacký, *Staré letopisy české 27*, in: Tomek, (pozn.277), s. 149.
- ⁴⁸¹ Tomek (pozn. 315), s. 170 – 171.
- ⁴⁸² Líbal, (pozn. 374), s. 3.
- ⁴⁸³ J. Kozel a M. Peterle z Annabergu, *Prospekt Prahy od západu, Praga metropolis Bohemiae accuratissime expressa 1562, Tzv. Vratislavský prospekt, dřevoryt*, in: Archiv plánů NPÚ, ú. p. Praha. O něm detailněji v kapitole Ikonografické doklady.
- ⁴⁸⁴ J. Willenberg, *Praha roku 1601, dřevoryt*, in: Líbal – Muk – Lancinger (pozn. 374). O něm detailněji v kapitole Ikonografické doklady.
- ⁴⁸⁵ F. van der Bosche, *Tzv. Sadelerův prospekt Prahy, 1606, mědiryt*, in: Bečková (pozn. 413). O něm detailněji v kapitole Ikonografické doklady.
- ⁴⁸⁶ Anonym, *Obraz přepadení kláštera na Karlově roku 1611, mědiryt*, in: Navrátil (pozn. 292). O něm detailněji v kapitole Ikonografické doklady.
- ⁴⁸⁷ Ekert, (pozn. 299), s. 156.
- ⁴⁸⁸ Ibidem, s. 157.
- ⁴⁸⁹ Ibidem.
- ⁴⁹⁰ Toto téma bude detailně pojednáno v příslušné kapitole.
- ⁴⁹¹ Muk, (pozn. 374), s. 49.
- ⁴⁹² Lancinger, ibidem, s. 19.
- ⁴⁹³ Detailněji budou opravy kostela rozebrány v příslušné kapitole.
- ⁴⁹⁴ Nejstarším ikonografickým dokladem je s jistotou Würzburgské album, na něm se však v úseku Nového Města nedá pro nepřehlednost přesně rozlišit, v jakém z vyobrazených objektů by mělo jít o Karlov. Martin Ježek, *Česká města na foliích Würtburského alba, II. část, Průzkumy památek, II/1997, ročník 4*, s. 19 – 47.
- ⁴⁹⁵ Stanová střecha se ještě vyskytuje na nejmenovaném zobrazení od Karla Škréty z roku 1648, které uvádí ve svém článku Vinař (pozn. 396), s. 108. Na tomto zobrazení je karlovský kostel podán netradičně od jihu. Je podán bez západní věže a samozřejmě bez přístavby Svatých schodů, jež jsou svým vznikem mladší. Loď je prolomena celkem širokými lomenými okny a je pročleněna opěrnými pilíři, které nedosahují až ke koruně zdiva. Presbytář je podán pouze z části, prolomen dvěma lomenými okny a lze si dovodit

jeden opěrný pilíř. Celek lodi je zastřešen opět charakteristickou stanovou střechou s lucernou, presbytář střechou sedlovou s drobným náznakem po sanktusníku.

⁴⁹⁶ Navrátil (pozn. 230), s. 113 – 114.

⁴⁹⁷ Je tedy nenávratnou škodou, že obě vysoce zajímavé stavby byly zbourány. Mohly přispět k poznání charakteru barokních úprav objektu.

⁴⁹⁸ Líbal, (pozn. 379), s. 386.

⁴⁹⁹ Líbal, (pozn. 374), s. 35.

⁵⁰⁰ Birnbaum, (pozn. 201), s. 125.

⁵⁰¹ J. Horáková, *Technická zpráva v rámci projektové dokumentace Štuko, obnova kostela Panny Marie a sv. Karla Velikého na Karlově*, říjen 1966, s. 1.

⁵⁰² Petr Mařík, *Mikroskopické vyšetření a spektrální analýza vzorků z opěrných pilířů, kostel Panny Marie a sv. Karla Velikého na Karlově v Praze*, 22. 9. 2002, s. 1-3.

⁵⁰³ Absolon, *Průvodní zpráva a provozní technologie interieru kostela Nanebevzetí Panny Marie v Praze na Karlově*, 1966, s. 1- 7.

⁵⁰⁴ Ibidem, s. 3.

⁵⁰⁵ Ibidem, s. 3.

⁵⁰⁶ Jaroslav Heran, *Průvodní zpráva a provozní technologie interieru kostela Nanebevzetí Panny Marie v Praze na Karlově*, 5. 10. 1966, s. 8. Nebylo však uvedeno, z jakého materiálu jsou podpůrné články klenebního systému, tedy válcové přípory s listovými hlavicemi. Je však nanejvýše pravděpodobné, že stejně tak jako klenební žebra budou z opuky.

⁵⁰⁷ Kapitola vychází z bakalářské práce a je následně rozpracována.

⁵⁰⁸ Václav Hájek, (pozn. 231).

⁵⁰⁹ Líbal, (pozn. 352), s. 158 – 9 - idem, (pozn. 374), s. 31.

⁵¹⁰ Mencl, (pozn. 202), s. 72 - 73.

⁵¹¹ Líbal, (pozn. 379), s. 386.

⁵¹² Stefan, (pozn.195), s. 89.

⁵¹³ Líbal, (pozn. 374), s. 35.

⁵¹⁴ Navrátil, (pozn. 230), s. 11.

⁵¹⁵ Neuwirth, (pozn. 194) s. 457.

⁵¹⁶ Ibidem, s. 457.

⁵¹⁷ Ibidem.

⁵¹⁸ Ibidem, s. 458. Nestudovala jsem však ještě zatím jeho další publikace, avšak ač se nevyjadřuje konkrétně, spíše tato poslední myšlenka je poplatná stejně jako dobově u K. Chytila ještě mylnému názoru na vznik klenby nad hlavní lodí.

⁵¹⁹ Chytil (pozn. 332), s. 134.

⁵²⁰ Ibidem, s. 136.

⁵²¹ Birnbaum, (pozn. 201), s. 125.

-
- ⁵²² Stefan (pozn. 195), s. 89.
- ⁵²³ Mencl (pozn. 202), s. 73.
- ⁵²⁴ Kotrba (pozn. 358), s. 96.
- ⁵²⁵ Mencl (pozn. 202), s. 72.
- ⁵²⁶ Kutal (pozn. 204), s. 35.
- ⁵²⁷ Kropáček, (pozn. 205), s. 240-242.
- ⁵²⁸ Ibidem, s. 240-242.
- ⁵²⁹ Líbal (pozn. 374), s. 33.
- ⁵³⁰ Götz, (pozn. 20), s. 286.
- ⁵³¹ Ibidem, s. 286.
- ⁵³² Bařková, (pozn. 380), s. 137.
- ⁵³³ Beneřovská, (pozn. 271), s. 91.
- ⁵³⁴ Ibidem, s. 84 – 85.
- ⁵³⁵ Ibidem, cit. s. 90. „*Vrátíme-li se k původním otázkám – kdo je „autorem“ urbanistického projektu a kdo stál za základními vzory nejvýznamnějších sakrálních staveb, můžeme shrnout, že onen sapiens architector, který vykonal fundaci a který za ní stál ve smyslu ideového projektu a právního zabezpečení dalšího fungování města, byl sám Karel IV....Za převedením Karlových idejí do matematických vztahů, za vytyčením základní osnovy a za její aplikaci na konkrétní přírodní terén budoucího města musela však stát jedna zodpovědná osoba, vzdělaná a vybavená vším, co k povolání architekta v té době patřilo. V tom smyslu můžeme uvažovat jako o autorovi projektu o mistru Matyášovi z Arasu. Jeho základní návrhy pro urbanistickou síť i hlavní církevní fundace pak převzali novoměstští stavitelé z řad lapicidae, constructores ecclesiarum, vicarii ad., kteří měli dozor nad jednotlivými stavbami a jejich financováním.*“
- ⁵³⁶ Vítovský, (pozn. 271), s. 400.
- ⁵³⁷ Kroupová - Kroupa, (pozn. 214), s. 401.
- ⁵³⁸ S pomocí žebříku jsem ohledala v rámci možností rovněž vnější ostění gotických oken a hmotu opěrných pilířů, avšak nebyl učiněn nálezn ani jedné kamenické značky. Je tudíž možné, což dokládá rovněž restaurátorský průzkum Milana Šturma z roku 2002, že ostění a hmota opěráků byla natolik poškozena, doplněna a zatmelena v rámci dřívějších úprav, že se předpokládané značky nedochovaly. Tento předpoklad totiž dokládá např. výskyt kamenických značek na opěrných pilířích nedalekého kostela sv. Apolináře. To samozřejmě není argument, proč na Karlově značky na opěrácích měly být, navíc jsem dohledala u kostela sv. Apolináře celkem pouze tři značky na rozdílných opěrácích presbytáře. Vzhledem k nálezu jedné značky u sv. Apolináře, která je shodná se značkou na karlovském severním portálu, však vysvítá, že tyto stavby pravděpodobně měly hlubší stavební souvislost.
- ⁵³⁹ Jakub Vítovský, K datování, ikonografii a autorství Staroměstské mostecké věže, *Průzkumy památek, ročník I., č. 2, 1994, s. 15 – 44.*

-
- ⁵⁴⁰ Ibidem, s. 36.
- ⁵⁴¹ Ibidem, s. 35.
- ⁵⁴² Ibidem, s. 38.
- ⁵⁴³ Ibidem. Dle něj se vyskytuje ve výši 17 – 18 metrů a shodně ještě navíc ve Václavově síni Pražského hradu.
- ⁵⁴⁴ Ibidem, s. 36.
- ⁵⁴⁵ Ibidem.
- ⁵⁴⁶ Ibidem.
- ⁵⁴⁷ Ibidem.
- ⁵⁴⁸ Ibidem.
- ⁵⁴⁹ Franz Joseph Benesch, *Steinmetzzeichen und Marken an alten Baudenkmalen Böhmens gesammelt, Mittheilungen der k. k. Centralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst – und historischen Denkmale IX*, 1864, s. XLI – XLV. Za poskytnutí tohoto článku děkuji kolegyni Janě Čevonové.
- ⁵⁵⁰ Vítovský (pozn. 539), cit. s. 36.
- ⁵⁵¹ Za upozornění, že se na pilířích trojlodí klášterního kostela nalézají kamenické značky, vděčím Mgr. Miroslavu Kovářovi.
- ⁵⁵² Tímto Janě Čevonové děkuji za poskytnutí fotografií značek z těchto dvou staveb. Na kostele Panny Marie před Týnem ji našla jednak na klenbě severní předsíně a ve dvou případech na ostění západního okna západního průčelí.
- ⁵⁵³ Benesch (pozn. 549) – August Prokop, *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung II., Das Zeitalter der gotischen Kunst*, Wien 1904, s. 38, jenž ji datuje k roku 1310.
- ⁵⁵⁴ Prokop (pozn. 553), s. 38, datovaná k roku 1310.
- ⁵⁵⁵ Vítovský (pozn. 539), s. 35. Vítovský mluví o více kamenících, pro něž je tento princip charakteristický, my se držíme jednoho, co je doloženo na Karlově.
- ⁵⁵⁶ Ibidem, s. 18.
- ⁵⁵⁷ Ibidem, s. 36.
- ⁵⁵⁸ Mencl, Vývoj středověkého portálu v českých zemích, *Zprávy památkové péče, roč. XX*, 1960, s. 138.
- ⁵⁵⁹ Vítovský (pozn. 539), s. 17.
- ⁵⁶⁰ Navrátil (pozn. 230), cit. s. 47.
- ⁵⁶¹ Ibidem, s. 47.
- ⁵⁶² Ibidem, cit. S. 47. „kostel.jenž novou omítkou vně ovržen a obílen byl“.
- ⁵⁶³ Ibidem.
- ⁵⁶⁴ Ibidem. Zde je též uvedeno, že Kursa rovněž obstaral potřebné stavivo. Ibidem, cit. s. 47.

⁵⁶⁵ Dovoluji si v této kapitole tudíž odcitovat důležité časopisecké články znovu, z nichž budou vybrány příslušné pasáže, vztahující se k popisu interiéru presbytáře. Pro následnou analýzu jsou citace nanejvýše potřebné.

⁵⁶⁶ Zap (pozn. 246), s. 162.

⁵⁶⁷ Wocel (pozn. 267).

⁵⁶⁸ Idem (pozn. 273), s. 167 – 170.

⁵⁶⁹ Kühn (pozn. 274).

⁵⁷⁰ Schulz (pozn. 283), s. 82 – 85.

⁵⁷¹ Ibidem, cit. s. 85.

⁵⁷² Ibidem, s. 83.

⁵⁷³ Ibidem, cit. s. 85.

⁵⁷⁴ Beneš (pozn. 278).

⁵⁷⁵ Uvádím i citaci o výmalbě lodi, neboť ji Beneš připodobňuje výmalbu presbytáře. Beneš, Dějiny Karlova, *Čech, IV*, 1872, č. 212, 15. 9., s. 1 – 2.

⁵⁷⁶ Idem, Dějiny Karlova, *Čech, IV*, 1872, č. 214, 18. 9. s. 1 – 2..

⁵⁷⁷ Mádl, Karlov, č. 10, 5. 4... (pozn. 300), s. 162 – 163.

⁵⁷⁸ Ibidem, cit. s. 163.

⁵⁷⁹ Chytil (pozn. 301), s. 27.

⁵⁸⁰ Neuwirth, Peter Parler (pozn. 321), s. 81 - idem, *Geschichte der bildenden..* (pozn. 321), s. 456.

⁵⁸¹ Idem, Peter Parler.. (pozn. 321), cit. s. 81.

⁵⁸² Idem, *Geschichte der bildenden..* (pozn. 321), cit. s. 456.

⁵⁸³ Navrátil, (pozn. 230), cit. s. 40.

⁵⁸⁴ Ibidem, cit. s. 41.

⁵⁸⁵ Ibidem, cit. s. 14. „*Při opravách roku 1871 – 1873 ale zvětralé a zpukřelé kružby a pažby vesměs novými dle vzoru vybouraných nahraženy byly.*“

⁵⁸⁶ Uvádí Jaroslav Heran, že je uvedeno v Pamětní knize. *II. Liber Memorabilium Ecclesiae in Monte Karlov Pragae incipiens a Imo Januarii anni 1836 cum indice alphabetico neoconfecto.*

⁵⁸⁷ František Fišer, Opravy maleb v presbytáři kostela na Karlově, in: *II. Liber Memorabilium Ecclesiae in Monte Karlov Pragae incipiens a Imo Januarii anni 1836 cum indice alphabetico neoconfecto*, 9. 4. 1928, s. 361 a – 361 b.

⁵⁸⁸ Měla jsem kratší příležitost studovat Pamětní knihu kostela na Karlově. Proto uvedené zmínky všechny jsem v knize nenašla, cituji tedy citaci Jaroslava Herana.

⁵⁸⁹ Jaroslav Heran, Zpráva k provedeným sondám, in: *Kostel Panny Marie na Karlově, Projektová dokumentace, ŠTUKO, lidové družstvo sochařsko – štukatérské v Praze, Rozpočet na renovaci interiéru, I. etapa, část a, Kněžiště kostela, Sondy v interiéru na restaurátorské práce včetně rozpočtu, I. Etapa, Praha říjen 1966, 22. 7. 1966, s. 2 – 3.*

⁵⁹⁰ Ibidem.

⁵⁹¹ ibidem.

⁵⁹² Ibidem.

⁵⁹³ Práce byly provedeny za souhlasu a dozoru stavebního úřadu města Prahy - arch. Hofmana, Státního památkového úřadu – Dr. Vágnera- a Pam. sboru m. Prahy – Dr. Gutha.

⁵⁹⁴ Fišer (pozn. 587), s. 361 a – 361 b.

⁵⁹⁵ Fišer sepsal závěrečnou zprávu v Praze 9. dubna 1928, tudíž byly práce dokončeny před tímto datem.

⁵⁹⁶ Heran, (pozn. 589).

⁵⁹⁷ Restaurátorská zpráva, vypracoval architekt Absolon, in: *Kostel Panny Marie na Karlově, Projektová dokumentace, ŠTUKO, lidové družstvo sochařsko – štukatérské v Praze, Rozpočet na renovaci interiéru, I. etapa, část a, Kněžiště kostela, Sondy v interiéru na restaurátorské práce včetně rozpočtu, I. Etapa*, Praha říjen 1966, 22. 7. 1966

⁵⁹⁸ Klášter augustiniánů kanovníků čp. 453/II s kostelem Panny Marie a sv. Karla Velikého na Karlově, 1. podélný řez, signováno vpravo dole: Gezeichnet Franz Pawiczek, 1797, inv. č. PPOP 996-5-976, grafické měřítko sáhové.

⁵⁹⁹ Ivana Ebelová, *Zápisná kniha pražských stavitelů 1639 – 1903*, Fontes historiae artium IV, Praha 1996, s. 31.

⁶⁰⁰ Adam Hnojil - Marie Mžyková - Tomáš Snopek, *Historické plány ze sbírek Národního památkového ústavu, ústředního pracoviště v Praze*, (kat. výst.), Galerie Ledebourského paláce, 21. 6. - 2. 7. 2006.

⁶⁰¹ Max Fleischer, Friedrich Freiherr von Schmidt, Mensch, Lehrer und Chef. Eine kurze biographische Skizze, aus Dankbarkeit und Liebe für den unvergeßlichen Meister. Wien im Selbstverlage des Verfassers. Ein Auszug hievon ist abgedruckt im Abendblatt der „Neuen freien Presse“ vom 30. Jänner 1891. in: *Friedrich von Schmidt, ein gothischer Rationalist*, (kat. výst.), Historisches Museum, 12. září – 27. říjen 1991 - Rathaus, Volkshalle, Wien 1991, s. 47 ff., zvl. 53 – 54.

⁶⁰² Krátký životopis Augusta Prokopa. Citace převzaty z: Hans Vollmer (hrg.), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, 27. Bd, Piermaria – Ramsdell, Leipzig 1933, s. 420 – Jane Turner (ed.), *The Dictionary of Art*, Bd. 25, Pittoni – Raphael, 1996, s. 648 – Anděla Horová (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění, Dodatky*, Praha 1995.

-Studium: Vyšší realka v Jihlavě, Olomouci a Brně, technika a akademie ve Vídni (E. van der Nüll, A. von Siccardsburg, H. von Ferstel, F. von Schmidt)

-po skončení studia podnikl studijní cesty do Itálie, Německa, Francie, Belgie a Holandska

-prošel řadou vídeňských ateliérů

-od r. 1867 působil v Brně, kde byl o rok později jmenován diecézním stavebním radou a začal přednášet na tamním alumnátu

-1868 – 1892 působil na brněnské technice (zprvu jako soukromý docent, pak profesor, děkan a rektor)

-od 1892 učil na technice ve Vídni, kam se i přestěhoval

-zastával mnoho dalších funkcí, zejména v památkové péči

-1882 – 1892 byl ředitelem UPM v Brně

-byl velmi plodný literárně, zejména pracemi z dějin architektury a uměl.- historické topografie.

-privatdocent historie architektury na brněnské technice

-v Brně a z výuky započal v r. 1867 pořizovat kresby a studie gotických staveb v Brně

-1878 zpět z Vídně učí na brněnské technice historii architektury a obecné dějiny umění

-konzervátorem c. k. Centrální komise

-1878 – 1892 2. pobyt na Moravě

-architekt, uměleckoprůmyslový výtvarník, stavitel, historik umění, profesor vídeňské techniky, autor projektů staveb (Perntejn), místa působení: Brno, Vídeň, brněnská technika, UPM Brno.

⁶⁰³ Krátký životopis Karla Laužila. Citace z: Hans Vollmer (hrg.), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, 22. Bd, Krügener – Leitch, Leipzig 1928, s. 469.

-Architekt, Studium: Technická univerzita Vídeň, Katedra architektury Akademie výtvarných umění (nástup od roku 1863)

-1867 – 1868 činný v Ateliéru Denzinger a Fr. von Schmidta

-1868 Asistent v huti při dómu v Řezně

-1870 Vedoucí huti sv. Štěpána ve Vídni

-1873 Vedoucí architektonické kanceláře „Donau-Baugesellschaft“

-Účast na soutěži na projekt Centrálního hřbitova a budovy zemského sněmu v Lemberku

-1876 povolán na nově zřízenou německou státní průmyslovou školu v Plzni

-od 1879 ředitelem nové státní průmyslové školy ve Štýrském Hradci

-Dílo: Centrální hřbitov ve Štýrském Hradci, Budova pro nadaci Peter – Reininghaus-Stiftung, (oba v novogotickém stylu), hřbitovní kaple, soukromé domy, budova knihtiskárny firmy Friedricha Jaspera ve Vídni.

⁶⁰⁴ Krátký životopis Friedricha Schulka. citace z: Hans Vollmer (hrg.), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, 30. Bd, Scheffel – Siemerding, Leipzig 1936, s. 321.

-Studium u Eduarda van der Nüll a Friedricha von Schmidta (nástup na Akademii v roce 1862)

- 1903 – 1913 Profesor Technické univerzity v Budapešti

-rozsáhlá činnost při obnovách středověkých staveb: Kaple v Csütörtökholy, zámek v Vajdahunyad, kostel v Kisszeben, františkánský kostel v Bratislavě, radnice v Letschau (Löcse), novostavba korunního kostela sv. Matyáše v Ofen, novorománská stavba rybářské bašty na Burgbergu v Budapešti (rozsáhlé ohrazení hradu na břehu Dunaje), vyhlídková věž Alžběty na vrcholu Johannisbergu v Budapešti, evangelický kostel v Szegedu.

⁶⁰⁵ Kostel na Karlově, Podélný řez, Záznam ze studijní cesty studentů architektury k. k. Akademie výtvarných umění ve Vídni, pod vedením Prof. Friedricha Schmidta, kreslil August Prokop, autografoval G. Hauberisser, tištěno Oskarem Weiglem in: *Mitteilungen der Architekten – Vereinigung, Wiener Bauhütte* Wien 1865.

⁶⁰⁶ Archiv hlavního města Prahy, Magistrát hlavního města Prahy I., Hlavní spisovna magistrátu 1784–1920, Oddělení I, chudinské věci 1865–1870, Chorobinec na Karlově – stavba a spravy, sign. I 18/1, Protokol ze dne 19. 4. 1870. Je však nutno poznamenat, že tento odstavec protokolu je v listině přeškrtnut.

⁶⁰⁷ Archiv hlavního města Prahy, Magistrát hlavního města Prahy I., Hlavní spisovna magistrátu 1784–1920, Oddělení I, chudinské věci 1865–1870, Chorobinec na Karlově – stavba a spravy, sign. I 17/4, Listina z 2. 8. 1870.

⁶⁰⁸ Navrátil, (pozn. 230), s. 47. „*Dozor nad architektonickými pracemi měl městský rada architekt Alois Turek.*“

⁶⁰⁹ Pamětní kniha.. (pozn. 586), s. 169. „*Dozor nad architektonickými pracemi svěřen architektu a městskému radovi Aloisi Turkovi.*“

⁶¹⁰ Údaj je shodně uveden in: *Ottův slovník naučný, illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí, 25. díl, T – Tzschirner*, Praha 1906, s. 919 - Prokop Toman, *Nový slovník československých výtvarných umělců, II. díl, L – Ž*, Ostrava 1993, s. 613 - Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 672 - Anděla Horová (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění, Dodatky*, Praha 2006, s. 797.

⁶¹¹ Pavel Vlček, heslo Alois Turek, in: idem, (ed.), (pozn. 610), s. 672.

⁶¹² Ibidem, s. 672.

⁶¹³ Ibidem.

⁶¹⁴ Vlček, Encyklopedie.. (pozn. 610), s. 672 - Toman (pozn. 610), s. 613 - Ottův slovník.. (pozn. 610), s. 920 - Nová encyklopedie..(pozn. 610), s. 797.

⁶¹⁵ Ottův slovník.. (pozn.610), s. 920.

⁶¹⁶ Ibidem, citace staveb viz dále.

⁶¹⁷ Podle Pavla Vlčka jej opravil a novorománsky přestavěl v roce 1846, (pozn .610), s. 672.

⁶¹⁸ Ottův slovník.. (pozn.610), cit. s. 920.

⁶¹⁹ Vlček, (pozn. 610), s. 672, 673.

-
- ⁶²⁰ Vlček, (pozn. 610), s. 672.
- ⁶²¹ Ibidem, cit. s. 672 – Ebelová (pozn. 599), s. 34.
- ⁶²² Ibidem, cit. s. 672 - Ebelová (pozn. 599), s. 34.
- ⁶²³ Vlček, (pozn. 610), s. 672.
- ⁶²⁴ Ibidem, s. 672 -Ottův slovník.. (pozn. 610), s. 920 - Toman (pozn. 610), s. 613 - Horová (pozn. 610), s. 797.
- ⁶²⁵ Vlček, (pozn. 610), s. 673.
- ⁶²⁶ Horová (pozn. 610), s. 797.
- ⁶²⁷ Vlček, (pozn. 610), s. 673.
- ⁶²⁸ Toman (pozn. 610), s. 613.
- ⁶²⁹ Zprávu o probíhajícímu restaurování podal Stanislav František Svoboda (pozn. 348), s. 238, 294.
- ⁶³⁰ Ibidem, s. 238.
- ⁶³¹ Kühn (pozn. 274). Pátrala jsem navíc rovněž v pozůstalosti Karla Kühna, jež je uložena v Archivu Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně a rovněž v Moravském zemském archivu v Brně, ale žádné další rukopisné ani tištěné poznámky k objektu kostela na Karlově jsem nedohledala. Vychází z toho tudíž závěr, že Kühn veškeré poznatky vměstnal do výše citovaného časopiseckého článku.
- ⁶³² O. Plaček – V. Barcuchová – M. Wasserbauer (edd.), *Rekonstrukce památkových objektů, stavby odvětví kultury, Výstavba hlavního města Prahy, výstavba účelových staveb, Praha 1975*, nestránkováno. Zde je uvedena doba realizace na léta 1966 – 1972.
- ⁶³³ Šperling (pozn. 372).
- ⁶³⁴ Plaček – Barcuchová – Wasserbauer, *Rekonstrukce památkových objektů..* (pozn. 632), nestránkováno.
- ⁶³⁵ Ibidem, nestránkováno.
- ⁶³⁶ Jaroslav Heran, *Technická zpráva v rámci projektové dokumentace obnovy kostela Panny Marie a sv. Karla Velikého na Karlově v Praze na Novém Městě, I. etapa, obnova interiéru presbytáře a lodi*, 22. 7. 1966, s. 2-3. Následující odstavec je převzat z tohoto podkladu.
- ⁶³⁷ Ibidem, s. 2-3.
- ⁶³⁸ Ibidem, s. 2-3.
- ⁶³⁹ Ibidem, s. 2-3.
- ⁶⁴⁰ Jaroslav Heran, *Průvodní zpráva a provozní technologie interieru kostela Nanebevzetí Panny Marie v Praze na Karlově*, 5. 10. 1966, s. 3.
- ⁶⁴¹ Ibidem, cit. s. 3. Nezkoumala jsem, zda je nápis přepsán bezchybně, každopádně nápisová deska se dochovala na své původním místě do současnosti.
- ⁶⁴² Ibidem, cit. s. 3.
- ⁶⁴³ Ibidem, cit. s. 8.
- ⁶⁴⁴ Ibidem, cit. s. 8.

⁶⁴⁵ Ibidem, cit. s. 11.

⁶⁴⁶ Ibidem, s. 1.

⁶⁴⁷ Bohužel opět nebylo uvedeno, jak byly ošetřeny hlavice a dřívky válcových přípor lodi. Dle údajů, týkajících se kamenických článků však vychází, že byly rovněž zbaveny mramorování na původní polychromii, případně patrně mohlo dojít k vyspravení původního zlacení listového dekoru. Tento údaj jsem v technické zprávě nedohledala, ale z indicií provedených úprav se dá předpokádat. Vzhledem k tomu, že hlavice sloupů kruchty a balkonů byly ošetřeny tak, že lakové a bronzové přetahy byly sejmuty na původní zlacení a to bylo následně obnoveno, vysvítá z toho i obdobný předpokládaný postup obnovy hlavic válcových dřívků přípor lodi. Je pravděpodobné, že klenební články byly považovány za součást obnovované skupiny kamenných článků – žeber. Hlavice jsou v restaurátorské zprávě nafoceny ve stavu před restaurováním. To je opět doklad, že bylo patrně postupováno shodně jako u dalších kamenických článků.

⁶⁴⁸ *Zápis z 4. 11. 1966*, obsažen v rámci: *Technická zpráva v rámci projektové dokumentace obnovy kostela Panny Marie a sv. Karla Velikého na Karlově v Praze na Novém Městě, I. etapa, obnova interiéru presbytáře a lodi*, 22. 7. 1966.

⁶⁴⁹ Neměla jsem k dispozici podklady, podle nichž by se dalo zjistit, jaké práce byly na základě schválení projektové dokumentace, již jsem k dispozici měla, provedeny. Vzhledem k tomu, že vím s jistotou, že v roce 2002 proběhla celková rekonstrukce vnějšího pláště s využitím Horynova průzkumu historické barevnosti, nerozumím tomu, proč se měla před čtyřmi lety realizovat shodná obnova vnějšího pláště. Na tuto nesrovnalost jsem však již přišla pozdě, pracovníci firmy MURUS by dotaz jistě ochotně a se vstřícností, s nimiž mě nechali studovat materiály, zodpověděli. Nebudu zde tudíž citovat dále uvedené zprávy, neboť z nich nevycházím.

⁶⁵⁰ Mojmir Horyna, *Předběžný průzkum barevnosti průčelí Svatých schodů při kostele P. Marie a sv. Karla Velikého na Karlově v Praze na Novém Městě*, nepublikovaný rukopis, 27. dubna 1996, s. 1-2.

⁶⁵¹ Ibidem, s. 2.

⁶⁵² Mojmir Horyna, *Průzkum barevnosti průčelí Svatých schodů při kostele P. Marie a sv. Karla Velikého na Karlově v Praze na Novém Městě, 2. etapa průzkumu*, nepublikovaný rukopis, nepublikovaný rukopis, 2. května 1996, s. 1-5.

⁶⁵³ Idem, *Č. p. 453/II, augustiniánský klášter na Karlově v Praze na Novém Městě, Kaple bývalé konventní zahrady, rozbor barevnosti exteriéru*, nepublikovaný rukopis, s. 1-2.

⁶⁵⁴ Idem, *Kostel Panny Marie a sv. Karla Velikého na Karlově v Praze na Novém Městě, vyjádření k problematice barevnosti exteriéru*, nepublikovaný rukopis, březen 1997, s. 1-2.

⁶⁵⁵ Ibidem, cit. s. 2.

⁶⁵⁶ Milan Šturm, *Restaurátorský záměr na opravu pláště chrámu Nanebevzetí Panny Marie a Karla Velikého na Karlově v Praze*, v Praze dne 20. 7. 2002, rest. licence MK

ČR 3577/98. Za poskytnutí tohoto podkladu vděčím p. Gabrielu Fršlítku, jemuž touto cestou děkuji.

⁶⁵⁷ Ladislav Valtr, *Kostel Panny Marie sv. Karla Velikého na Karlově, Návrh technologie ošetření fasád, technologická zpráva*, 24. 7. 2002, s. 1-6. Za poskytnutí tohoto podkladu vděčím panu Gabrielu Fršlítkovi.

⁶⁵⁸ Ibidem, cit. s. 2.

⁶⁵⁹ Ibidem, cit. s. 3.

⁶⁶⁰ Ibidem, cit. s. 3.

⁶⁶¹ Co se týče této změny oproti návrhu, citovaného ve zprávě Mgr. Valtra, zatím se mi k tomu nepodařilo dohledat příslušná fakta. Skutečnost, že došlo k růžovému nátěru celé fasády, však vyplývá z porovnání stavu před a po opravě na fotografiích od firmy APZ Buštěhrad, které jsou zpřístupněny na jejich webových stránkách <http://www.apz-bustehrad.cz/>.

⁶⁶² Tato kapitola včetně analýzy interiéru vychází z bakalářské práce a je dále rozpracována.

⁶⁶³ Líbal (pozn. 374), s. 32.

⁶⁶⁴ Ibidem, s. 30.

⁶⁶⁵ Navrátil (pozn. 230), s. 13.

⁶⁶⁶ Neuwirth (pozn. 194), cit. s. 456-7. „*die Sohlbänke, unter welchen ein Kaffsims im Wasserschlagsprofile das ganze Presbyterium umzieht, Allen mässig ab*“.

⁶⁶⁷ Líbal (pozn. 374), s. 29.

⁶⁶⁸ Kroupová - Kroupa (pozn. 214), s. 400.

⁶⁶⁹ Ibidem.

⁶⁷⁰ Ibidem.

⁶⁷¹ Bachmann (pozn. 203), s. 91.

⁶⁷² Benešovská, (pozn. 210), s. 91.

⁶⁷³ Ibidem.

⁶⁷⁴ Muk (pozn. 374), cit. s. 31.

⁶⁷⁵ Ibidem.

⁶⁷⁶ Líbal (pozn. 352), s. 159.

⁶⁷⁷ Líbal, (pozn. 374), s. 31.

⁶⁷⁸ Mencl (pozn. 558), s. 138.

⁶⁷⁹ Mencl (pozn. 202), s. 72.

⁶⁸⁰ Petr Sommer, *Sázavský klášter*, Vlastivědná knihovnička SPS, svazek 3, 1996, s. 27.

⁶⁸¹ J. Muk – M. Vilímková – M. Horyna, *Klášter Sázava, Stavebně historický průzkum*, Paspport SÚRPMO Praha 1979, s. 85.

⁶⁸² Poche, (pozn. 344), s. 101.

⁶⁸³ Ibidem, s. 116.

⁶⁸⁴ Ibidem, s. 118.

-
- ⁶⁸⁵ Benešovská (pozn. 210), s. 196.
- ⁶⁸⁶ Stefan (pozn.195), s. 88-89.
- ⁶⁸⁷ Poche (pozn. 344), s. 115.
- ⁶⁸⁸ Ibidem.
- ⁶⁸⁹ Ibidem.
- ⁶⁹⁰ Líbal (pozn. 379), s. 386.
- ⁶⁹¹ Poche (pozn. 344), s. 118.
- ⁶⁹² Dobroslav Líbal, *Gotická architektura v době Karlově*, Zdislav Buřival ed., *Staletá Praha IX*, 1979, s. 58.
- ⁶⁹³ Ibidem, s. 58.
- ⁶⁹⁴ Benešovská, (pozn. 210), s. 196.
- ⁶⁹⁵ Líbal (pozn. 379), s. 440.
- ⁶⁹⁶ Pavel Kalina, *Praha a Čáchy? Kostel sv Karla Velikého na Karlově*, in: idem, *Praha 1310-1419, Kapitoly o vrcholné gotice*, Praha 2004, s. 129.
- ⁶⁹⁷ Navrátil (pozn. 230), s. 13.
- ⁶⁹⁸ Líbal (pozn. 374), s. 30.
- ⁶⁹⁹ Jaroslav Herout, *Staletí kolem nás, Přehled stavebních slohů*, Praha 1981, III/32.
- ⁷⁰⁰ Problematika kružbových vzorců lodí není již v rozsahu této práce naplněna. Je to z důvodu její nejasnosti a obtížnosti, neboť u některých kružbových vzorců nemůžeme určit dobu vzniku.
- ⁷⁰¹ Mencl (pozn. 202), s. 85 – 86.
- ⁷⁰² Jaroslava Kroupová, *Architektura augustiniánských kanonií v Čechách a na Moravě*, (diplomní práce), Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, katedra dějin umění, 1983.
- ⁷⁰³ Petr Macek – M. Volejník, *Východní rameno ambitu bývalého augustiniánského kláštera při proboštském kostele Panny Marie v Roudnici nad Labem, Hloubkový průzkum interiéru, 1. etapa*, Murus projekce s.r.o., 1998, cit. s. 23.
- ⁷⁰⁴ Thomas Weclawowicz, *Krakowski kościół katedralny w wiekach średnich, funkcje i możliwości interpretacji*, Krakow 2005, s. 79 – 82 - idem, *Stavali stavitelia z cisterciánskej dielne zo Sedleca katedrálu na Waweli po roku 1320?*, in: Dana Bořutová – Stefan Oriško (edd.), *Poceta Václavovi Menclovi, Zborník štúdií k otázkám interpretácie stredoeurópskeho umenia*, Bratislava 2000, s. 73 – 81.
- ⁷⁰⁵ Líbal (pozn. 374), s.35.
- ⁷⁰⁶ Líbal (pozn. 374), s. 48.
- ⁷⁰⁷ Navrátil (pozn. 230), cit. s. 15.
- ⁷⁰⁸ Avšak mezi dnešními vzorci se vyskytují, pouze v odlišném umístění.
- ⁷⁰⁹ K problematice dalších novoměstských kostelů je otázkou dalšího bádání posbírat dostupnou literaturu. Následující teze vycházejí pouze ze Stavebně historických průzkumů a mohou opomíjet informace.

-
- ⁷¹⁰ Dobroslav Líbal – Jan Muk – Novosadová, *Stavebně historický průzkum Prahy, Kostel Panny Marie Na Trávníčku, Nové Město*, Pasport SURPMO Praha 1986, s. 34.
- ⁷¹¹ Ibidem, s. 34.
- ⁷¹² Jan Muk – L. Lancinger, *Stavebně historický průzkum Prahy, Kostel sv. Apolináře, Nové Město*, Pasport SURPMO Praha 1980, s. 26.
- ⁷¹³ Birnbaum (pozn. 201), Stefan (pozn. 195), Mencl (pozn. 202).
- ⁷¹⁴ Líbal – Muk, (pozn. 374), s. 35.
- ⁷¹⁵ Oproti tomu se K. Benešová domnívá, že jak tvarosloví severního portálu, stlačený hruškovcový profil vítězného oblouku, ale také hlavice lodí, jsou dávány do souvislosti s hutí Matyáše z Arrasu. Eadem (pozn. 271), s. 85.
- ⁷¹⁶ Zdeněk Mahler – Petr Chotěbor – Ivo Hlobil, *Katedrála sv. Víta, díl 1 Stavba, Pamětní vydání k 650. výročí založení Svatovítské katedrály*, Pražský Hrad, 1994, s. 77.
- ⁷¹⁷ Navrátil, (pozn. 230), s. 15.
- ⁷¹⁸ Neuwirth, (pozn. 194), cit. s. 456. „*Im Presbyterium steigen die elegant geführten Rippen von den Laubwerkcapitälern der auf ziemlich hohem Polygonsockel angeordneten Wandpfeiler, die birnstabförmig vortreten und auf beiden Seiten durch Hohlkehlen gegliedert sind, zu den durchbrochenen Schlusssteinen empor.*“
- ⁷¹⁹ Líbal (pozn. 379), s. 382.
- ⁷²⁰ Benešová (pozn. 271), s. 84-85.
- ⁷²¹ Převážná většina titulů z přehledu literatury byla sebrána zásluhou Denise Haberlanda.
- ⁷²² Václav Mencl uvádí tituly, v nichž se hovoří o kostelu v Novém Městě již od roku 1742. Idem, *Nové Město nad Váhom, P. Maria*, in: Idem, *Stredoveká architektúra na Slovensku I, Stavebné umenie na Slovensku od najstarších čias až do konca doby románskej*, Praha – Prešov 1937, s. 334. A sice v tomto článku cituje autory: M. Běl, *Notitia, IV*, 1742, s. 460n.; D. Fuxhoffer, *Monasteriologia, II*, 1803, s. 270n.; P. Jedlicska, *A vágujhelyi prépostság története*, Mag. Sion, 1867, s. 168; J. Rupp, 1.c., I, 1870, s. 205n.
- ⁷²³ Pál Jedlicska, *Kiskarpáti emléker*, Eger, 1891, s. 531 – 580.
- ⁷²⁴ Bertalan Reviczky, *A boldogságos Szüzrol czimzett Vág-Ujhelyi prepostság története*, Trencsen, 1897.
- ⁷²⁵ Originály listin by se měly nacházet v Archivu Farního úřadu v Novém Městě nad Váhem. Je však dosud nezpracovaný, a tudíž mi nebyl umožněn do něj přístup.
- ⁷²⁶ Gyula Ethey, *Vágujhely története és szomsédos várak*, Nitra 1926.
- ⁷²⁷ J. Houdek, *Z minulosti Nového Mesta nad Váhom a jeho chrámov*, *Slovenský deník*, 1925, 10.5., nestránkováno.
- ⁷²⁸ Ibidem, detailněji jsou zmíněné listiny pojednány v kapitole Počátky Nového Města.
- ⁷²⁹ Ibidem, nestránkováno.

⁷³⁰ Houdek cituje dochované nápisy např. v západní předsíni, ale zároveň nápis o obnově kostela nad severním vstupem z r. 1893, za probošta Adolfa Pongráca, který se dodnes nedochoval.

⁷³¹ František Loubal, *Nové Mesto nad Váhom v národnom vývoji slovenskom*, Nové Mesto nad Váhom, 1927.

⁷³² *Ibidem*, s. 14, 16.

⁷³³ Vladimír Wagner, *Dejiny výtvarného umenia na Slovensku*, Trnava 1930.

⁷³⁴ *Ibidem*, s. 44. Zajímavé je, že Wagner psal o kostele jako o „trojlodným s dlouhým chórem a trojbokou apsidou“. Idem (pozn. 733, s. 44). Nepovšiml si tedy jeho centrální dispozice. Na to upozornil ve své diplomové práci Denis Haberland (pozn. 759), s. 6.

⁷³⁵ Václav Mencl, *Přehled vývoje středověké architektury na Slovensku*, Bratislava 1933, otisk Učené společnosti Šafaříkovy, VII., 4 – 5, s. 409 - idem, Chrám P. Marie v Novém Městě nad Váhom, *Památky archeologické, r. III, díl 39*, 1933, s. 20 – 25 - idem, Nové Město nad Váhom, P. Maria..(pozn. 722), s. 334 – 336 - idem, *Základný výskum kostela Panny Marie v Novom Meste nad Váhom*, in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, 30. Léta 20. Století, sign. Z 3646 - idem – Dobroslava Menclová, O účasti Slovenska na vzniku pozdně gotické architektury, *Umění, Sborník pro českou výtvarnou práci*, řídil Jan Štenc, XI, Praha 1938, s. 363 – 384 - idem, Architektura středověku, in: Karel Šourek (ed.), *Umění na Slovensku*, Praha 1938, s. 13.

⁷³⁶ Idem, (pozn. 202), s. 73.

⁷³⁷ Idem, Gotická architektura horného a stredného Povázia, *Vlastivedný časopis, roč. XVIII, 3*, 1969.

⁷³⁸ Idem, (pozn. 735), ve všech titulech – idem, (pozn. 202).

⁷³⁹ Základní výzkum a jeho výsledky budou odcitovány v následující kapitole o stavebních dějinách.

⁷⁴⁰ Gyula Ethey – J. Csemegei, Vágújhely építészetí emlékei, *Magyar művészet XIV*, 1938, s. 335 – 343.

⁷⁴¹ Na tento fakt upozornil Denis Haberland ve své diplomové práci.

⁷⁴² Denisa Kahounová, *Nové Mesto nad Váhom*, diplomová práce, rukopis, Bratislava 1962 - eadem, *Nové Mesto nad Váhom a jeho stavebný vývoj*, *Vlastivedný časopis*, 1961 – 1962, s. 87 – 94.

⁷⁴³ Július Gábriš, Cyrilometodský základ cirkevnej organizácie v Novom Meste nad Váhom, *Duchovný pastier*, 1963, s. 169 – 174 - idem, *Dejiny prepozitúry v Novom Meste nad Váhom*, Trnava 1968.

⁷⁴⁴ Podrobněji viz kapitola o stavebních dějinách.

⁷⁴⁵ Gábriš (pozn. 743), s. 170.

⁷⁴⁶ *Ibidem*, cit. s. 173.

⁷⁴⁷ *Ibidem*, cit. s. 174.

⁷⁴⁸ *Súpis pamiatok na Slovensku*, zväzok druhý, K – P, Bratislava 1968, s. 403 – 406.

⁷⁴⁹ Ernő Marosi, Stiltendenzen und Zentren der spätgotischen Architektur in Ungarn, *Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes der Universität Graz*, Graz 1971, s. 13 – 15.

⁷⁵⁰ Ibidem, cit. s. 14.

⁷⁵¹ Ibidem.

⁷⁵² Silvia Paulusová – Ivan Gojdič, Vplyv centrály pražského Karlova na architektúru západného Slovenska, *Historická Olomouc a její současné problémy, II.*, Olomouc 1979, s. 87 – 94.

⁷⁵³ Mária Kodoňová, Beckovský výtvarný okruh v neskorej gotike, *Ars 1/1984*, s. 51 – 79.

⁷⁵⁴ Ernő Marosi, *Magyrországi Művészet 1300 – 1470 körül*, Budapest 1987, s. 57 a 535 – 536.

⁷⁵⁵ Metoděj Zemek, Ujheli – Nové Město nad Váhom – Neustadt a. d. Waag, in: Floridus Röhrig (ed.), *Die Stifte der Augustinerchorherren in Böhmen, Mähren und Ungarn*, Klosterneuburg – Wien 1994, s. 301 – 307.

⁷⁵⁶ Ernő Marosi, Centralizujúce tendencie v architektúre Uhorska okolo roku 1400, in: Bořutová – Oriško (edd.) (pozn. 704), Bratislava 2000, s. 153 – 168.

⁷⁵⁷ Ibidem, s. 154 – 155.

⁷⁵⁸ Ibidem.

⁷⁵⁹ Denis Haberland, *Kostol Narodenia Panny Márie v Novom Meste nad Váhom, stredoveký stavebno-architektonický vývoj* (diplomní práce), Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava 2001.

⁷⁶⁰ Idem, Kostol Narodenia Panny Márie v Novom Meste nad Váhom, *Pamiatky a múzeá*, 2, 2002, s.10 – 15.

⁷⁶¹ Karol Kahoun, *Gotická sakrálna architektúra Slovenska*, Bratislava 2002, s. 38.

⁷⁶² Silvia Paulusová, *Nové Město nad Váhom, rímskokatolícký kostol Narodenia Panny Márie, Architektonicko – historický výskum archeologicky odkrytých stavebných konštrukcií v areáli kostola v roku 2005*, nepublikovaný rukopis, Bratislava november 2005, uložené in: Krajský pamiatkový úrad v Trenčíně, ev. č. 06/000442, dat. 27. 2. 2006, č. spisu 00240.

⁷⁶³ V súčasnosti nejsou originály listin, vzťahujúci se k proboštví Panny Marie, dostupné. Je to spôsobeno tím, že archivní fondy proboštví, v nichž by se listiny měly nacházet, nejsou dosud zpracovány. Z toho důvodu mi nebylo umožněno archiválie, uložené na Farním úřadu v Novém Městě nad Váhom prostudovat. Při citování listinného materiálu tudíž vycházím z publikace Bertalana Reviczkého (pozn. 724), který listiny přepsal a publikoval v r. 1897, a z pozdější literatury.

⁷⁶⁴ Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), s. 18.

⁷⁶⁵ Reviczky (pozn. 724), s. 161n.. Eviduje listinu pod č. 9. „*Nos igitur Stiborius Wajvoda Transilvanus, Trenchini, Bistricie et Zolnok Comitatum Comes, et fluvii Wagh Dominus perpetuus, et Magnifica Domina Dobrochna, contoralis nostra*

libentissima et Stiborius de Bolondoth natus noster adamandus ad universorum scitum volumus quod perveniat praesens scriptum, per quod praetendentes salutem nostrorum omnium parentum et benefactorum nostrorum in remissionem peccatorum ipsorum, nec non priorum et omnium amicorum nostrorum praeteritorum, praesencium et futurorum, Clastrum Canonorum Regularium in honore beate Marie Virginis Glorioso in Wyhely alias Nova civitate. penes fluvium Wagh in Comitatu Nitriensi Diocesis Strigoniensis situatam in eodem religiosos viros dominos Petrum praepositum cum duodecim fratribus Canonicis (sic) regulares Ordinis Stti. Augustini, perpetuis temporibus commorandos collocamus. Volentes, quod dicti fratres in laudem et obsequium summi Dei in prenominato Claustro in honorem beate Marie virginis gloriose dedicato, cantibus vacent diuturnis assiduisque, Deum pro salute vivorum et mortuorum devocius cotidianis supplicationibus exorando, non per errorem aut inprovide, sed animo deliberato, sano nostro nec non domine Dobrochne consortis legitime ac Stiborii nati nostri libentissimi pariter consanguineorum nostrorum maturo consilio precedente, signanter ex licentia Serenissimi Principis et Domini Domini Sigismundi Romanorum Regis semper Augusti ac Hungariae, Dalmacie, Croatiae, etc., Regis Domini graciousissimi ac Reverendissimi in Xto. Patris Domini Domini Johannis Archi-Episcopi Strigoniensis, Aulae Romanorum Regis Cancellarii etc. ac Magnifici viri Nicolas de Gara Regni Hungariae Palatini etc. et ceterorum Baronum ac Dominorum Regni prelibati consensu, assensu et bona cum voluntate ad premissa accedente, Clastrum jam dictum ereximus, fundavimus, denuoque nostris cum impensis et laboribus honorifice, modo decenti edificantes, construi fecimus, cupientes in omnibus necessariis sufficiencius ipsi Domino Petro Praeposito, suis confratribus modernis et successivis cum affectu providere.“

⁷⁶⁶ Ibidem, s. 162-163.

⁷⁶⁷ Gábriš, Dejiny..(pozn. 743), s. 21. Listiny cituje Reviczky (pozn. 724).

⁷⁶⁸ Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), s. 22. K tomuto datu se tudíž počítá s dokončením kostela. Je však otázka, zda byl dokončen již v tomto roce a nikoliv až v roce 1423, jak bude vzápětí zmíněno. Listinu cituje Reviczky (pozn. 724), s. 174-175. „...consecravimus non tantum Ecclesiam parochialem, sed eamque capellam filialem ad prenotatos Dominos in Ujhely spectantem ad matrem Ecclesiam per ipsos Dominos Petrum Praepositum et Conventum regendam.“

⁷⁶⁹ Mencl, Základný výskum..(pozn. 735), nestránkováno.

⁷⁷⁰ Reviczky (pozn. 724), s. 184-185.

⁷⁷¹ Nejedná se zde o vyčerpávající přehled listin, ale o výběr těch nejpodstatnějších.

⁷⁷² Jedná se o kanonické vizitace ze dne 25. 11. 1780; ze dne 29. 8. 1788; ze dne 10. 11. 1788 a ze dne 6. 11. 1797, které jsou na mikrofilmech dostupné ve Slovenském Národném archívu v Bratislavě. Július Gábriš ve své publikaci zmiňuje ještě několik kanovníckých vizitací, které byly provedeny v letech 1560, 1594, 1657, 1700 a 1713,

jejich znění přepsal však pouze v případě té z roku 1560. Gábriš, Dejiny..(pozn. 743). Ostatní mi nebyly v současnosti dostupné.

⁷⁷³ Slovenský národný archív Bratislava, Fond Súpis kanonických vizitácií fár z r. 1674 – 1863 vo filmotéke Slovenského národného archívu, Inventárny súpis, Viera Mlynarčíková, Bratislava 1999.

⁷⁷⁴ Ibidem, s. 1 – 10.

⁷⁷⁵ *Ottův slovník naučný, ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*, 13. díl, Jana – Kartas, Praha 1898, s. 925.

⁷⁷⁶ Mlynarčíková (pozn. 773), cit. s. 2.

⁷⁷⁷ Ibidem, cit. s. 1.

⁷⁷⁸ Ibidem, cit. s. 1.

⁷⁷⁹ Ibidem, cit. s. 3.

⁷⁸⁰ Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), s. 28. Uvádí ještě vizitaci z roku 1560, jejíž originál musí být patrně uložen v dosud nezpracovaném archivu Farního úřadu v Novém Městě. Budu ji uvádět na prvním místě před následujícími vizitacemi z 18. století.

⁷⁸¹ Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), s. 28 – 29.

⁷⁸² Ibidem, cit. s. 29.

⁷⁸³ Překlad převzat z knihy Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), cit. s. 29. *„Proboštský kostel Panny Marie je nedokonale opraven, bez klenby, střešních tašek a dlažby. Byla by to velkolepá stavba, kdyby byla oprava dokončena. Skutečnost, že okna nejsou zasklena, způsobuje, že i v době bohoslužeb víří tam vítr, který zháší světla, knězovo roucho i oltářní ozdoby vyvrací a naplňuje prachem.“*

⁷⁸⁴ Všechny vizitace jsou přepsány podle originálů na mikrofilmech. Nebylo možné přepsat všechny úryvky správně, neboť všechny texty nebyly psány dostatečně srozumitelně, proto budou přepisy vizitací určitě obsahovat chyby, které se projeví v některých místech nelogickým překladem.

⁷⁸⁵ Slovenský národný archív v Bratislavě, mikrofilm II. B 64, Kanonická vizitace, provedená 25. 11. 1780 kaplanem Stephanem Nagym, fol. 5 – 10.

⁷⁸⁶ V textech vizitace z roku 1780 je citována vizitace, která proběhla v roce 1756 a v textu vizitace z roku 1797 je uvedena vizitace z roku 1766. Je tedy jasné, že farnost byla vizitována pravidelně, avšak ve fondech Národního archívu v Bratislavě bohužel další předešlé vizitace uloženy nejsou. Je tedy otázka, která vizitace dala formální základ textu, jenž byl následnými přejímán a podle jeho vzoru byly vypracovávány. V Ottově slovníku naučném je uvedeno trochu nesrozumitelně, že jsou to právě zákony církevní a v závorce je zkratka: Trid. sez. 24 cap. de ref., které ukládají biskupům povinnost k duchovní správě diecézí jim svěřených dozíratí a všechny osady farní každého roku nebo každá dvě léta navštívit. Viz Ottův slovník..(pozn. 775), cit. s. 925. Domnívám se, že zkratkou bude asi míněno ustanovení, vzešlé z Tridentského koncilu. Bylo by to rovněž logické, že by se na T. koncilu tato otázka dozírání diecézí řešila. Pak by bylo

jasné, že na sněmu se dohodla pravidla a stanovila se formální podoba výsledného textu vizitací. Tuto hypotézu se mi však nepodařilo ověřit, neboť jsem k problematice nedohledala zatím příslušnou literaturu.

⁷⁸⁷ V překladu Libora Duchka „*O proboštském kostele. Tento proboštský a farní kostel se nachází ve městě Vagh Ujhely. Na straně od města, směrem na východ na malém snadno přístupném kopečku, od nebezpečí požáru a zároveň však od prudkosti řeky dostatečně vzdálený. Kostel je postaven částečně z cihel, částečně z jiných kamenů, pálenými taškami (pokrytý), zděnými sloupy z venku opevněný, (imbricibus – prejzy, okapy) opatřen, zevnitř celý pokrytý bílým mramorovým čtvercem (deskou – rozumějme vydlážděný), má věž z čela čníci z pevných materiálů postavenou, (nyní nejasné - ? silným pilířem 3 sáhy a dvě stopy dlouhá, celé pak rozsah: 15 sáhů zděných, dřevěných 12 sáhů vysokou, bílou deskou pokrytou?), s železným balkónem pro noční hlídku (hlásný), s hodinami ukazujícími quadranty (roční období), a vyzvánějícími (dosl. znějícími, hlásajícími) hodiny, se třemi hlavními, avšak uvnitř střešního prostoru? více okny vybavená.“*

⁷⁸⁸ „*Sanctuarium tohoto kostela je co do tvaru od zbytku kostela odlišné, o jeden stupeň lodě snižené pod klenbou pěkně udělanou, štukatúrou a velmi krásnými malbami vyzdobenou dlouhou 6 sáhů, širokou 4 sáhy 3 stopy, vysokou 6 sáhů...“*

⁷⁸⁹ „*Za ním (myšleno za hlavním oltářem) je na straně zdi vyhloubené místo⁷⁸⁹, výsek je kameny obrouben, zda však kvůli schování dřívě nějakých cenností bylo takto uděláno nikdo neví, zatímco? jeho (kostela) spodní část je pouze o jednu píd' od země vyvýšena. Lod' kostela je také klenutá, pilnou prací různými zbožnými zpodobeními ozdobena, z obou stran dvěma prostředními zděnými sloupy zpevněna, sáhů 12 dlouhá, celá pak 8 sáhů vysoká, dost světlá, suchá, farníkům a sousedům ke mším svatým stačí (trochu volně).“*

⁷⁹⁰ „*V kostele je zděný chorus pro hudebníky nad hlavním vstupem v zadní části, v horních částech je dřevěný výstup světlé barvy. Malovaný a nepozlacenými řezbami zdobené varhany...a mnohými hudebními nástroji vybavený, v jeho spodní části je tento nápis: Styborius celého Vágu pán tuto stavbu založil, která skrze Jacoba Haška na vlastní náklady byla znovu vystavěna nově upravil Antonius de Reva. Nacházejí se tam dvě krypty, jedna byla pro pána Jacoba Haška, kdysi místního probošta postavena, pod Sanctuariem, dlouhá tři a široká 2 sáhy, s vchodem k lodi kostela opatřena, s nápisem vyrytým do předloženého kamene, Vážený? p. Jacobus Hašek (vybraný – electus, nebo elenchos – ten co dělá vizitace) biskup (episcopus) Rosonz opat de Rajk, probošt (ak? – nom.) Beatae Mariae Virginis z Vagh Ujhely to nechal postavit v roce 1685; Druhá krypta ze směru zadního vchodu je položena pod lodí kostela, dlouhá 3, široká 2 sáhy, pro koho je, se neví. Třetí pak krypta malá u atria malé brány/vstupu se nachází, vchod má ze hřbitova, který je benediktýnský, obklopený pevnou zdí, nicméně v roce 1756*

v době kanonické vizitace pohřby, neboť se již na hřbitově nekonaly, byly přestěhovány hniující mrtvoly i z krypt, když však byla naplněna (tato krypta) byla zazděna. V roce 1775 tato krypta (asi krypty – špatný přepis) všechny již neměly vstup z venku, podle současných zápisů???, takže byly opatřeny vchodem ze samého kostela, (gramaticky pořád divné, jejich přestavbou..., aby asi nezhroutil kostel (to sloveso neexistuje, nějak to ohrožovalo stavbu kostela), bylo rozhodnuto, že už nikdo tam (v nich) nebude pohřbíván. Tento kostel má dva vchody, jeden hlavní ze směru hlavního oltáře, nad kterým lze číst tento nápis: *K počtě Beatae Mariae Virginis Narození tento kostel na vlastní náklady dal postavit (opravit) Jacobus Haško.*“

⁷⁹¹ „Druhý vedlejší vchod z druhé strany probošství, také (quoque) dobře opevněný, jejichž (klíče?) jsou u kostelníků drženy jako i sakristie. Sakristie tohoto kostela je rovněž z pevných/kvalitních materiálů postavená pod klenbou se rozprostírající, dostatečně rozlehlá, suchá, světlá, pletivem v oknech a pevnou bránou dobře opevněna, nad ní se nachází ..., vchodem s železnou deskou, zahaleným (není vidět dovnitř) opatřen, tam jsou uchováváno dražší svaté vybavení, jehož se běžně neužívá, a také kostelní knihy.“

⁷⁹² Slovenský národný archív v Bratislavě, mikrofilm II. B 1517, Kanonické vizitace far trnavského vikariátu, vykonané šaštínským arcijáhnem Jurajem Holóšim (Hollósi) v šaštínském archidiakonátě v r. 1788 na základě rozhodnutí ostříhomského arcibiskupa Jozefa Baťániho, 29. 8. 1788 Fara Nové Město nad Váhom, fol. 364 – 456.

⁷⁹³ Baťániho vizitace proboštské farnosti spravované ve Vagh Ujhely, provedená 29. srpna 1788

„O poloze kostela. Proboštský kostel spravovaný v pravomoci města Vagh Ujhely je situován na úbočí, na malém snadno přístupném kopečku východně od města, od nebezpečí požáru dostatečně bezpečný, od dravé řeky však dostatečně vzdálený. Obklopuje tento kostel benediktýnský hřbitov, obehnaný zdí, v němž dříve byli pohřbíváni sami katolíci bez poplatku, přes velký počet tam pohřbených těl v čase kanonické vizitace v roce 1756 k pohřbívání už víc nesloužil, vstoupilo v platnost totiž nové diecézní nařízení nacházející se (založené) v Bguiských (Zde se jedná o zkratku místního jména, které jsme spolu s Liborem Duchkem již nebyli schopni při překladu dohledat.) královských mandátech, které používání hřbitovů takového druhu zakazuje. Nicméně v kryptě tohoto hřbitova ze směru hlavního vstupu kostela jsou pohřbíváni katolíci podle obvyklé ceny.“

⁷⁹⁴ Paulusová (pozn. 762).

⁷⁹⁵ „O vnější struktuře kostela. Současný kostel vděčí za svůj vznik velkému zakladateli Stiborioví vévodovi Transylvanie, pánu celého Váhu, skrze něhož byl stržen starý (kostel) a na farním pozemku (základě) byl v roce 1423 postaven (nový) na vlastní náklady jako kolegiátní (kostel) pro řeholní kanovníky řádu sv. Augustina. Je to dosvědčeno gotickým nápisem: „Léta Páně 1423 velebný pán Stiborius dříve Vévoda

Transylvánský zakladatel tohoto kláštera založil toto dílo kostela Modlete se za něj!“ Dokládají to i „spisy“, dané praelibatovi Stiboriovovi a Martinovi proboštovi, tedy že v roce 1414 v Novém Městě (gen místní) předcházela Spravovaná Prepozitura současnému vzniklému (emanatae + gen modernae) kostelu.“

⁷⁹⁶ Zde je nutné se zastavit. Z předloženého textu totiž vyplývá, že by to měl být až probošt Vojtěch Révay, který měl opevnit věž opěrnými pilíři. Pakliže by šlo o pravdivý údaj, doplnila by tato informace důležitý detail k poznání stavebního vývoje kostela. Literatura (Mencl především) usuzuje totiž na základě profilace pilířů na jejich původ ze 16. století. Tuto problematiku nelze uzavřít, neboť nelze zjistit, zda je údaj ve vizitaci pravdivý (vzhledem k tomu, že je prokázáno, že se četné pasáže přebíraly a opisovaly bez porozumění textu, nemusí být skutečně tento údaj závazným). Problematiku by mohlo leda osvětlit studium pramenů, uložených na farním úřadě v Novém Městě, to však není v současnosti zatím možné.

⁷⁹⁷ „Tento kostel je vystavěn z části z cihel (krychlí), z části z jiných kamenů, pálenými taškami (zastřešen), zděnými sloupy z venku zpevněn, okapy (prejzy?) pokryt, zevnitř je celý bílým čtvercovým mramorem pokryt. Má věž vycházející z čelní strany z pevných materiálů. Bílou deskou pokrytou, s železným balkónem, lůžkem nad zvony sloužící pro noční hlídky opatřenou, také má postavené hodiny ukazující kvartály (interpretace Libora Duchka) a hlásící hodiny, (má) tři hlavní (větší) okna, více jich však má uvnitř střešního prostoru. Tato věž při příležitosti zpusťování požárem kostela v roce 1429 (chybí sloveso – může být připojeno k další větě jako příslovečné určení času). Adalbertus Revay probošt na své vlastní náklady cca 4000 fl. opevnil (tu věž) dvěma obrovskými pilíři. Sanctuarium tohoto kostela je tvarem od zbytku hmoty...(v textu chybí dokončení věty).“

⁷⁹⁸ „V kryptě byli katolíci pohřbíváni za poplatek 14 f. Tento kostel má dva vchody/brány, jeden větší ze směru hlavního oltáře, nad nímž je napsán tento nápis: „K počtě (doslova počtám) Požehnanému narození panny se o rekonstrukci tohoto kostela na své (trochu volně, doslova nic nestojící) náklady postaral Jacobus Haško probošt z Vagh Ujhely.“ Druhý menší (vchod má) z druhé strany Probošství, z obou stran dobře zpevněný, jejichž klíče jsou drženy kaplany jakož i (klíč od) Sakristie.“

⁷⁹⁹ „Sakristia tohoto kostela je rovněž z pevných/kvalitních materiálů postavená pod klenbou?, na sloupech/trámech/paprscích/lištách se rozprostírající, dostatečně rozlehlá, suchá, světlá, pletivem v oknech a pevnou bránou dobře opevněna, nad ní se nachází Depozitář, vchodem s železnou deskou, zahaleným (není vidět dovnitř) opatřen, tam je uchováváno dražší svaté vybavení, jehož se běžně neužívá, a také kostelní knihy. Nadto se nachází v samé Sakristii železná pec/kamna, aby v čase zimy za co nejmenší starosti Božích (mužů) tam mohli pohodlně své shromažďování vykonávat.“

⁸⁰⁰ Slovenský národný archív v Bratislave, mikrofilm II. B 2673, Koncepty kanonických vizitací, far trnavského vikariátu z r. 1788, distrikt Čachtice: 10. 11. 1788 Prepozitúra Nové Město nad Váhom, pag. 1-240.

⁸⁰¹ „*Tento probošský a farní kostel se nachází ve městě Vagh Ujhely na straně od města, směrem na východ na malém snadno přístupném kopečku, od nebezpečí požáru a zároveň však od prudkosti řeky dostatečně vzdálený. Kostel je postaven částečně z cihel, částečně z jiných kamenů, značenými? (spíše) pálenými taškami (pokrytý), zděnými sloupy z venku opevněný, okapy opatřen (ty specifické tašky), zevnitř celý pokrytý bílým mramorovým čtvercem (deskou – rozumějme vydlážděný), má věž z čela čnicí z pevných materiálů postavenou, silným pilířem zpevněnou, 3 sáhy a dvě stopy dlouhá, celé pak rozsah: 15 sáhů zděných, dřevěných 12 sáhů vysokou, bílou deskou pokrytou, s železným balkónem pro noční hlídku (hlásný), s lůžkami, s hodinami ukazujícími quadranty (roční období), a vyzvánějícími (dosl. znějícími, hlásajícími) hodiny, se třemi hlavními, avšak uvnitř střešního prostoru? více okny vybavená. Sanctuarius tohoto kostela je co do tvaru od zbytku kostela odlišné, o jeden stupeň lodě snižené pod klenbou pěkně udělanou, štukaturou a velmi krásnými malbami vyzdobenou dlouhou...“*

⁸⁰² Slovenský národný archív v Bratislave, mikrofilm II. B 904, Kanonické vizitace far nitranské diecéze, vykonané v distriktě Trenčín v r. 1797 nitranským biskupem Františkem Xaverem Fuchsem, IV. zv. Č. 201: 6.11. 1797 Fara Nové Město nad Váhom, fol. 57 – 100.

⁸⁰³ *O farním kostele ve Vagh Ujhely*

O umístění kostela, struktuře, výzdobě

„Kostel je umístěn za městem (něco jako mimo vesnický lid) mezi poli. Na místě lehce vyvýšeném, suchém, od požárů bezpečném, jeho presbytář hledí na východ. Kolem něho je hřbitov obklopený zdi, benediktýnský plný „desek“ starých hrobů, nikoliv však nových. Jeho zdi (jež byla kolem) chybí nová střecha. Desková? rozprostřená? zpodobnění ukřížování bylo na dřevěném kříži před hřbitovem. Základy kostela si stojí dobře bez (známky) úpadku. Tento kostel má dvě krypty. Jednu uvnitř sanctuaria druhou pod lodí kostela, vstup do obou je zevnitř, později se tam někdy pohřbívala těla mrtvých.“

⁸⁰⁴ *O vnější stavbě kostela*

„Je kvalitními materiály zděný, ...jeho nosné zdi? jsou zvně zpevněné zděnými sloupy, má dobrou šindelovou střechu, věž vysokou ??? šindely pokrytou, kvalitně zděnou, v níž jsou dva zvony, jeden má 8 a druhý 4 cent. (viz specifikace v kanonické vizitaci z roku 1766) o jejich posvěcení se neví. Přístup k nim je ze vnějšíku lodě kostela a věž kdosi postavil. Neví se, zda přilehlé? sanct, dal postavit? pán druhdy Antonius Prilefitly roku 1753, není zasvěcen (asi kostel), ani opatřený nějakým právem či odpustkami.“

⁸⁰⁵ *Vnitřní stavba kostela*

„Kostel tento je klenutý, čistý, prostorný, uvnitř jsou nové malované varhany vestavěné (zazděný) a má zděnou sakristii. Sakristie je na straně E. (východě?), z níž je přístup nstarou cathedru dřevěnou opět malovanou.“

⁸⁰⁶ Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), s. 71.

⁸⁰⁷ Reviczky (pozn. 724).

⁸⁰⁸ Loubal, (pozn. 731). Nevycházím z maďarských historiografů 19. století, kteří jsou zmíněni výše v přehledu literatury ke kostelu v Novém Městě nad Váhom.

⁸⁰⁹ Kahounová (pozn. 742).

⁸¹⁰ A. Jursa, *Nové Město nad Váhom, urbanisticko – architektonické vyhodnotenie historického jadra mesta a stanovenie kritérií pamiatkovej starostlivosti pre regeneráciu a dostavbu centrálnej mestskej*, nepublikovaný rukopis, Bratislava 1970.

⁸¹¹ Peter Hajduch, *Trenčín, Trenčianské Teplice a Nové Mesto nad Váhom*, Osveta Martin 1971, nestránkováno.

⁸¹² Jaroslav Straka, K historickému vývoju Nového Mesta nad Váhom do polovice 15. Storočia, *Vlastivedný zborník Trenčianskeho muzea v Trenčíně*, Obzor Bratislava 1973, s. 7 – 23.

⁸¹³ Bohumil Kováč, *Regenerácia historického prostredia – pamiatková zóna Nové Mesto nad Váhom*, nepublikovaný rukopis, 1997.

⁸¹⁴ Jozef Gracík - Miroslava Gracíková (edd.), *Nové Mesto nad Váhom*, Obzor Bratislava 1983.

⁸¹⁵ Juraj Koutný (ed.), *Nové Mesto nad Váhom*, Bratislava 2000.

⁸¹⁶ Haberland (pozn. 759), s. 19 – 41.

⁸¹⁷ M. Zemene, *Archívno – historický výskum k stavebným pamiatkám v Novom Meste nad Váhom*, nepublikovaný rukopis, květen 2004, s. 1 – 13.

⁸¹⁸ Martina Orosová, *Nové Mesto nad Váhom, historický výskum*, nepublikovaný rukopis, Bratislava 2006.

⁸¹⁹ Lívia Bláhová - Renáta Kollárová - Jozef Múdry - Alžběta Podobová - Daniela Nipčová - Martina Orosová - Ivan Radimák - Dezider Ďuračka, *Zásady pamiatkovej zóny Nové Mesto nad Váhom, Urbanisticko – historický výskum pamiatkového územia, Návrh zásad ochrany, obnovy a prezentácie hodnot územia*, Pamiatkový úrad SR Bratislava, Krajský pamiatkový úrad Trenčín, marec 2006.

⁸²⁰ Tuto informaci mi sdělila PhDr. Podobová z Krajského pamiatkového úradu Trenčín, za což jí děkuji.

⁸²¹ Koutný (pozn. 815), nestránkováno.

⁸²² Jursa (pozn. 810), s. 6.

⁸²³ Ibidem.

⁸²⁴ Ibidem.

⁸²⁵ Koutný (pozn. 815), nestránkováno – Hajduch (pozn. 811), nestránkováno - Gábriš, Cyrilometodský základ.. (pozn. 743), s. 5.

-
- ⁸²⁶ Jursa (pozn. 810), s. 7.
- ⁸²⁷ Koutný (pozn. 815), nestránkováno – Hajduch (pozn. 811), nestránkováno.
- ⁸²⁸ Hajduch (pozn. 811), nestránkováno.
- ⁸²⁹ Haberland (pozn. 759), s. 19. Cituje údaj od Václava Chaloupeckého (pozn. 219). Toto označení bylo uvedeno v listině pražského biskupství z roku 1086, v níž je takto pojmenováno území, ležící na jih od Trenčína. Informaci cituje rovněž Loubal (pozn. 731), s. 10.
- ⁸³⁰ Haberland (pozn. 759), s. 19. Toto označení pochází z legendy o sv. Svoradovi z 2. poloviny 11. století.
- ⁸³¹ Ibidem. Haberland cituje údaj od Václava Chaloupeckého (pozn. 219).
- ⁸³² Chaloupecký (pozn. 219), s. 88 – 89 - Gábriš, Dejiny..(pozn. 743), s. 11.
- ⁸³³ Gábriš, Dejiny..(pozn. 743), cit. s. 11.
- ⁸³⁴ Ibidem. Gábriš cituje zde pramen Jerney János, *Keleti utazása*, 1851, s. 256 – 258.
- ⁸³⁵ Haberland (pozn. 759), s. 19. V poznámce Haberland uvádí, že v 11. století bylo celé Pováží (původní „provincia Wag“) rozděleno na řadu vojenských komitátů, soustředěných v okolí pohraničních hradů, jako strategická obranná místa vůči českému státu.
- ⁸³⁶ Orosová (pozn. 818), s. 2.
- ⁸³⁷ Koutný (pozn. 815), nestránkováno.
- ⁸³⁸ Orosová (pozn. 818), s. 2 – Straka (pozn. 812), s. 7.
- ⁸³⁹ Převzato z materiálu Zásady památkové zóny Nové Město nad Váhom... (pozn. 819), s. 9. Historické názvy města jsou chronologicky řazeny: z r. 1253 Ujhelly iuxta fluvium Vagh; z r. 1263 Vyhel, z r. 1584 Nové Mesto nad Váhom, Neustadt an der Wag, Waagneustadt; z r. 1648 Tóth Ujhely, z r. 1773 Vág-Ujhely, Vágh-ujhely, Neustadt, Nove Město; z r. 1786 Ujhely, Vág-Ujhely, Neustadt, NowéMesto nad Váhom, Dolné Nové Město; z r. 1808 Vág-Újhely, Neustadt an der Waag, Dolní Nowé Město; z r. 1863-1913 Vágújhely a z r. 1920 Nové Mesto nad Váhom.
- ⁸⁴⁰ Listinu cituje G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IV, 2, Budapest 1829 – 1844, s. 175.
- ⁸⁴¹ Václav Mencl, Nové Město nad Váhom, P. Maria..(pozn. 722), cit. s. 334.
- ⁸⁴² Jursa (pozn. 810), cit. s. 6 a 9. V listině jsou výsady města uvedeny pouze všeobecně. „...*ad instar aliorum civium nostrorum libertavimus*“ Podle Jursy se výsady týkaly pravděpodobně práva volit rychtáře a přísežné, případně volby faráře, či práva svobodně kupovat a prodávat pozemky. Podle Straky se jedná o novověké falsum.
- ⁸⁴³ Tato zakládací listina opatství sv. Martina na Panonské hoře, datována k roku 1001, totiž v sobě obsahuje údaj, že benediktini řečeného opatství obdrželi darem od krále sv. Štefana tzv. „*possesio Wag*“.
- ⁸⁴⁴ Gábriš, Dejiny..(pozn. 743), cit., s. 10.
- ⁸⁴⁵ Ibidem, s. 11.

-
- ⁸⁴⁶ Ibidem. Gábriš dále přesně cituje konkrétní bitvy, které se v průběhu 11. století na tomto území udály.
- ⁸⁴⁷ Ibidem. Neuvádí, odkud však tuto informaci čerpal.
- ⁸⁴⁸ Ibidem
- ⁸⁴⁹ Orosová (pozn. 818), s. 2 – Straka (pozn. 812), s. 10.
- ⁸⁵⁰ Straka (pozn. 812), cit. s. 11.
- ⁸⁵¹ Mencl (pozn. 722), s. 336 – Reviczky (pozn. 724), s. 156 má celou citaci listiny.
- ⁸⁵² Citaci listiny uvádí Revitzky (pozn. 724), s. 156 – 157.
- ⁸⁵³ Koutný (pozn. 815), nestránkováno.
- ⁸⁵⁴ Straka (pozn. 812), s. 15.
- ⁸⁵⁵ Zemene (pozn. 817), s. 1.
- ⁸⁵⁶ Koutný (pozn. 815), nestránkováno.
- ⁸⁵⁷ Straka (pozn. 812), s. 15.
- ⁸⁵⁸ Ibidem.
- ⁸⁵⁹ Ibidem. Naposledy protestovali 23. Listopadu 1401 před konventem v Csorne. Ibidem, cit. s. 15.
- ⁸⁶⁰ Základním dílem ke Stiborovu životu je publikace G. Wenzela, *Stibor vajda*, Budapest 1874. Jejím výrazným přínosem je především zpracování pramenů hlavně z pozůstalosti rodu Mednyanských z Beckova, které jsou již dnes nedostupné.
- ⁸⁶¹ Daniela Dvořáková, Stiborovci v Uhorsku, *Historický časopis*, roč. 41, č. 1, 1993, s. 5 – 21.
- ⁸⁶² Eadem, *Šľachta na Slovensku za Žikmunda Luxemburského (1387 – 1437)*, Bratislava 1998, nepublikovaná kandidátská práce, rukopis.
- ⁸⁶³ Eadem, *Rytier a jeho král, Stibor zo Stiboric a Žikmund Luxemburský, sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*, Rak Budmerice 2003.
- ⁸⁶⁴ Imre Takács (ed.), *Sigismundus, rex et imperátor, umění a kultura v době Žikmunda Lucemburského 1387 – 1437* (kat. výst.), Budapest Szépművészeti Múzeum, 18. 3. – 18. 6. 2006 et Lucemburk, Musée national de l'histoire et l'art, 13. 7. – 15. 10. 2006.
- ⁸⁶⁵ Dvořáková (pozn. 863), s. 33.
- ⁸⁶⁶ Wenzel (pozn. 860), s. 46. Údaj uvádí Dvořáková (pozn. 863), s. 33.
- ⁸⁶⁷ Dvořáková (pozn. 863), s. 33.
- ⁸⁶⁸ Ibidem, cit. s. 34.
- ⁸⁶⁹ Gabriš, *Dejiny..*(pozn. 743), cit. s. 17.
- ⁸⁷⁰ Dvořáková (pozn. 861), s. 4.
- ⁸⁷¹ Dvořáková (pozn. 863), s. 34.
- ⁸⁷² Ibidem, s. 4.
- ⁸⁷³ Straka (pozn. 812), s. 15.
- ⁸⁷⁴ Gábriš, *Dejiny..*(pozn. 743), cit. s. 17.

⁸⁷⁵ 80. léta 14. století byla desetiletím plným bojů budoucího uherského krále Zikmunda o uherskou korunu. Uherskou královnou byla korunována Marie, dcera Alžběty, která v době její neplnoletosti vykonávala funkci regentky. O ruku Marie se kromě Zikmunda ucházeli ještě neapolský král Karel II. Malý nebo Ludvík Orleánský. Zikmund tudíž v roce 1385 násilně vtrhl do Uherska a v Budíně se oženil s Marií. Až v roce 1387 však byl následně Zikmund korunován uherským králem ve Stoličném Bělehradě po řadě bojů na území celého Uherska. Převzato z Dvořáková (pozn. 861), s. 4 – 5.

⁸⁷⁶ Gábriš, Dejiny..(pozn. 743), s. 17. Cituje údaj u Wenzela (pozn. 860).

⁸⁷⁷ Straka (pozn. 812), s. 17.

⁸⁷⁸ Hajduch (pozn. 811), nestránkováno.

⁸⁷⁹ Straka (pozn. 812), s. 17.

⁸⁸⁰ Dvořáková (pozn. 861), s. 7.

⁸⁸¹ Straka (pozn. 812), s. 17

⁸⁸² Ibidem.

⁸⁸³ Ibidem.

⁸⁸⁴ Ibidem.

⁸⁸⁵ Gábriš, Dejiny..(pozn. 743), s. 17.

⁸⁸⁶ Gábriš, Dejiny..(pozn. 743), s. 17. Cituje Wenzela, (pozn. 860).

⁸⁸⁷ Gábriš, Dejiny..(pozn. 743), s. 17.

⁸⁸⁸ Převzato Gábriš, Dejiny..(pozn. 743), s. 17.

⁸⁸⁹ Odstavec je převzat z Gábriš, Dejiny..(pozn. 743), s. 17.

⁸⁹⁰ Ibidem - Zemek, (pozn. 755), s. 301.

⁸⁹¹ Gábriš, Dejiny..(pozn. 743), s. 19.

⁸⁹² Zemek, (pozn. 755), s. 301.

⁸⁹³ Dvořáková (pozn. 861), s. 13.

⁸⁹⁴ Dvořáková (pozn. 861), s. 17.

⁸⁹⁵ Ibidem.

⁸⁹⁶ Ibidem.

⁸⁹⁷ Ibidem.

⁸⁹⁸ Ibidem, s. 18.

⁸⁹⁹ Gracík - Gracíková (edd.), (pozn. 814), s. 13 – Straka (pozn. 812), s. 19.

⁹⁰⁰ Gracík - Gracíková (edd.), (pozn. 814), s. 13.

⁹⁰¹ Jursa (pozn. 810), s. 8 – Straka (pozn. 812), s. 20, však uvádí datum listiny, v níž se hovoří o městě opevněném (munita seu murata) a v níž Zikmund povrdil některé staré donace Stiborovi až z roku 1398.

⁹⁰² Straka (pozn. 812), s. 20.

⁹⁰³ Gracík - Gracíková (edd.), (pozn. 814), s. 13 – Straka (pozn. 812), s. 20.

⁹⁰⁴ Straka (pozn. 812), s. 20..

⁹⁰⁵ Ibidem, s. 21.

-
- ⁹⁰⁶ Dvořáková (pozn. 861), s. 19.
- ⁹⁰⁷ Ibidem, s. 19.
- ⁹⁰⁸ Straka (pozn. 812), cit. s. 21.
- ⁹⁰⁹ Straka (pozn. 812), cit. s. 21 - Gracík - Gracíková (edd.), (pozn. 814), s. 13. Ve druhém z údajů je uvedeno datum jeho úmrtí na rok 1434.
- ⁹¹⁰ Ibidem.
- ⁹¹¹ Straka (pozn. 812), cit. s. 21.
- ⁹¹² Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), s. 7 - idem, Cyrilometodský základ..(pozn. 743), s. 173.
- ⁹¹³ Idem, Cyrilometodský základ..(pozn. 743), s. 173.
- ⁹¹⁴ Ibidem, s. 174.
- ⁹¹⁵ Gábriš, Cyrilometodský základ..(pozn. 743), s. 169 – 170.
- ⁹¹⁶ Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), s. 11.
- ⁹¹⁷ Ibidem.
- ⁹¹⁸ Ibidem..
- ⁹¹⁹ Ibidem.
- ⁹²⁰ Ibidem, s. 14.
- ⁹²¹ Ibidem.
- ⁹²² Ibidem. Jedná se o listinu ostřihomského arcibiskupa Lodomeria, jíž poustevnu augustiniánů povrdil.
- ⁹²³ Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), s. 15. „...*ecclesiae Beatae Mariae Virginis Gloriosae in Wyhely Rector et plebanus...*“
- ⁹²⁴ Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), s. 16.
- ⁹²⁵ Idem, Cyrilometodský základ..(pozn. 743), s. 169.
- ⁹²⁶ Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), s. 21.
- ⁹²⁷ Ibidem.
- ⁹²⁸ Ibidem.
- ⁹²⁹ Ibidem.
- ⁹³⁰ Ibidem.
- ⁹³¹ Ibidem.
- ⁹³² Ibidem, s. 22.
- ⁹³³ Ibidem.
- ⁹³⁴ Ibidem.
- ⁹³⁵ Ibidem.
- ⁹³⁶ Ibidem.
- ⁹³⁷ Ibidem, s. 23.
- ⁹³⁸ Ibidem.
- ⁹³⁹ Ibidem.
- ⁹⁴⁰ Ibidem.
- ⁹⁴¹ Ibidem.

-
- ⁹⁴² Ibidem. Novoměstští kanovníci se vzhledem k husitskému nebezpečí domohli papeže v Římě, aby jim povolil přestěhovat se na hrad Beckov, což bylo papežem Mikulášem V. potvrzeno v listině z 3. ledna 1449. Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), cit. s. 24.
- ⁹⁴³ Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), s. 25, uvádí údaj u Reviczského (pozn. 724), s. 28.
- ⁹⁴⁴ Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), s. 25.
- ⁹⁴⁵ Ibidem, s. 26.
- ⁹⁴⁶ Ibidem.
- ⁹⁴⁷ Ibidem.
- ⁹⁴⁸ Ibidem, s. 27.
- ⁹⁴⁹ Ibidem.
- ⁹⁵⁰ Ibidem, s. 28.
- ⁹⁵¹ Ibidem, s. 28 -29.
- ⁹⁵² Ibidem, s. 29.
- ⁹⁵³ Ibidem, s. 30 – 31.
- ⁹⁵⁴ Ibidem, s. 31.
- ⁹⁵⁵ Ibidem, s. 32.
- ⁹⁵⁶ Ibidem.
- ⁹⁵⁷ Ibidem.
- ⁹⁵⁸ Ibidem, s. 34.
- ⁹⁵⁹ Ibidem.
- ⁹⁶⁰ Ibidem, s. 35.
- ⁹⁶¹ Ibidem, s. 36.
- ⁹⁶² Ibidem, s. 40.
- ⁹⁶³ Ibidem, s. 38.
- ⁹⁶⁴ Ibidem, s. 38. „*Ked' gróf František Nádasdy ako patrón farnosti prestúpil na katolícku vieru a kostol vrátil katolíkom, protestanti vtrhli do kostola, zneuctili ho, rozlámali dvere a porozbíjali okná.*“
- ⁹⁶⁵ Ibidem, s. 38.
- ⁹⁶⁶ Ibidem, s. 40.
- ⁹⁶⁷ Ibidem, s. 40.
- ⁹⁶⁸ Ibidem, s. 41. „*Ked' prišiel Haško do Nového Mesta nad Váhom, farský kostol mal čisto gitický charakter. Kamenné stĺpiky v sanktuáriu a v chrámovej lodi vystupovali z podlahy až ku klenbe a tam sa rebrovite spájali vo svorníkoch.*“
- ⁹⁶⁹ Ibidem, s. 42.
- ⁹⁷⁰ Ibidem.
- ⁹⁷¹ Ibidem.
- ⁹⁷² Ibidem. Svědčí o tom nápis za oltářem, který zní: „*Hoc altare propriis expensis fieri curavit Jakobus Hasko A. MDCLXXII.*“
- ⁹⁷³ Ibidem, s. 42 – 43.

⁹⁷⁴ Ibidem s. 42. Uvádí, že podle Márie Malíkové, odborné pracovnice ÚTDU SAV v Novém Mestě pracovali na barokní obnově umělci Rosso, Tornini, Conti a Barberini. Podle dobových údajů jako např. podle záznamu o farní škole z roku 1697, se naopak tvrdí, že návrhy na štukovou a malířskou výzdobu kostela a zároveň proboštské jídelny a kaple měl vykonat sám Haško. Ibidem, cit. s. 43. Naposledy se barokní a klasicistní obnovou a výzdobou kostela ve své diplomové práci v roce 2001 zabývala studentka dějin výtvarných umění na filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě Zuzana Čerchlová. Citaci uvedl Haberland (pozn. 759), s. 3.

⁹⁷⁵ Gábriš, 1968, s. 45.

⁹⁷⁶ Gábriš, 1968, s. 46.

⁹⁷⁷ Gábriš, 1968, s. 48.

⁹⁷⁸ Gábriš, 1968, s. 62. Oba vizitátoři podle Gábriše došli k závěru, že se probošt Mikuláš Lippay vůbec o proboštví nestará, ale že na něm má své zástupce.

⁹⁷⁹ Gábriš, Dejiny.. (pozn. 743), s. 62.

⁹⁸⁰ Ibidem.

⁹⁸¹ Ibidem.

⁹⁸² Ibidem, s. 63.

⁹⁸³ Ibidem.

⁹⁸⁴ Ibidem, s. 64.

⁹⁸⁵ Ibidem.

⁹⁸⁶ Ibidem, s. 67.

⁹⁸⁷ Ibidem.

⁹⁸⁸ Ibidem.

⁹⁸⁹ Ibidem.

⁹⁹⁰ Ibidem.

⁹⁹¹ Ibidem.. Tyto informace jsou příspěvkem k identifikování kostelních krypt.

⁹⁹² Ibidem, s. 68.

⁹⁹³ Ibidem..

⁹⁹⁴ Ibidem..

⁹⁹⁵ Ibidem.

⁹⁹⁶ Ibidem, cit. s. 69.

⁹⁹⁷ Ibidem.

⁹⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰⁰ Ibidem, cit. s. 70. Oltářem se zřejmě myslí obnovení menzy, směřující k lidu.

¹⁰⁰¹ Ibidem.

¹⁰⁰² Ibidem, s. 67. Zde Gábriš uvádí, že kostel byl v roce 1872 opraven podle návrhu architekta Jozefa Lipperta, a sice za probošta Adolfa Pongrácza, který byl do své funkce zvolen v roce 1871 a vykonával ji až do své smrti v roce 1915.

¹⁰⁰³ Údaj cituje Štefan Oriško, Dva neskorogotické kamenné fragmenty z dolného Pováží, *Pamiatky a múzeá*, 3/1997, s. 54. Z maďarského originálu Reviczského (pozn. 724), s. 8, vyplývá, že regotizace proběhla v letech 1892 – 1893.

¹⁰⁰⁴ Súpis pamiatok..(pozn. 748), s. 405.

¹⁰⁰⁵ Vladimír Hajko, (věd. red.), *Encyklopedie Slovenska 3, sv. III., K – M*, Bratislava 1979, s. 368.

¹⁰⁰⁶ *Slovenský biografický slovník, od r. 833 – 1990, III. Zväzok, K – L*, Matica slovenská, Martin, 1989, s. 412.

¹⁰⁰⁷ Gábris, Dejiny.. (pozn. 743), cit. s. 67.

¹⁰⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁰⁹ Ibidem.

¹⁰¹⁰ Oriško (pozn. 1003), s. 52 – 54.

¹⁰¹¹ Reviczky, (pozn. 724), cit. s. 8. „V roce 1892 – 1893 našli při restaurování kostela v lodi kostela románské fresky, např. fresku archanděla Michaela, kde je vidět poškození ohněm.“ (přeložila Monika Samašová)

¹⁰¹² Při prohlídce kostela jsem na žádný fragment případné románské malby nenarazila a ani Denis Haberland se o něm nezmiňuje.

¹⁰¹³ Prošla jsem všechny dostupné materiály, které se týkaly oprav kostela, uložené na Památkovém úřadu v Bratislavě a v Trenčíně a mezi nimi se mi nepodařilo dohledat žádné zprávy, týkající se obou provedených archeologických výzkumů. Stálo by za to ověřit, zda se uvedené nálezové zprávy ještě nenacházejí na Archeologickém ústavu Slovenské akademie věd, což jsem již nestihla zjistit.

¹⁰¹⁴ Na chybějící nálezovou zprávu z předešlých archeologických výzkumů poukázala rovněž Silvia Paulusová v rámci svého výzkumu z roku 2005. Paulusová (pozn. 762), s. 16.

¹⁰¹⁵ Gábris, Cyrilometodský základ..(pozn. 743), cit. s. 173.

¹⁰¹⁶ Sakristie se však nachází na severní straně kostela. Tento překlep snad není zásadní důležitosti.

¹⁰¹⁷ Ibidem, cit. s. 170.

¹⁰¹⁸ Ibidem.

¹⁰¹⁹ Ibidem.

¹⁰²⁰ Archeologický výzkum provedl Mgr. Mario Bielich z AÚ SAV Nitra, dokončen byl v říjnu 2005. Je dosti pravděpodobné, že v současnosti již bude nálezová zpráva zpracována. Autorka ji však neměla k dispozici.

¹⁰²¹ Paulusová (pozn. 762).

¹⁰²² Ibidem, cit. s. 3.

¹⁰²³ Ibidem.

¹⁰²⁴ Ibidem, cit. s. 5.

¹⁰²⁵ Ibidem, cit. s. 16.

¹⁰²⁶ Ibidem, cit. s. 17.

¹⁰²⁷ Slovensko na mapách v 16. – 20. Storočí, výstava od 16. Marca – 29. Mája 2005, zestručňný materiál k výstavě

http://www.geodesy.gov.sk/podujatia/pozvanky/snm_sr_mapy.pdf, vyhledáno dne 23. 3. 2009.

¹⁰²⁸ Ibidem, cit. s. 1.

¹⁰²⁹ Ibidem, cit. s. 2.

¹⁰³⁰ Ibidem, cit. s. 2.

¹⁰³¹ Ibidem. (závorka s otazníkem převzata z textu).

¹⁰³² Gábriš, Cyrilometodský základ..(pozn. 743), cit. s. 171.

¹⁰³³ Ibidem.

¹⁰³⁴ Ibidem.

¹⁰³⁵ Orosová (pozn. 818), s. 1.

¹⁰³⁶ Ibidem.

¹⁰³⁷ Ibidem.

¹⁰³⁸ Ibidem, s. 4. Domnívám se, že z tohoto zobrazení není pro jeho schematicnost možné tyto závěry vyvozovat.

¹⁰³⁹ Prvně se k vyobrazení vyjádřila Kahounová, Nové Mesto nad Váhom a jeho stavebný vývoj.. (pozn. 742), s. 92 a 94.

¹⁰⁴⁰ Orosová (pozn. 818), s. 3.

¹⁰⁴¹ Ibidem, s. 6.

¹⁰⁴² Kahounová, Nové Mesto nad Váhom a jeho stavebný vývoj.. (pozn. 742), s. 92 a 94 - Orosová, (pozn. 818), s. 6.

¹⁰⁴³ Orosová, (pozn. 818), s. 6.

¹⁰⁴⁴ Ibidem.

¹⁰⁴⁵ Ibidem.

¹⁰⁴⁶ Kahounová, Nové Mesto nad Váhom a jeho stavebný vývoj.. (pozn. 742), cit. s. 94.

¹⁰⁴⁷ Ibidem.

¹⁰⁴⁸ Ibidem.

¹⁰⁴⁹ Ibidem. Uvádí, že o Horní bránu se starala rodina Vizslay, u níž je doložena oprava z r. 1710, Dolní bránu údajně nařídila panská stolice v roce 1777 zbourat, ale je doloženo, že ještě v roce 1783 brána stála.

¹⁰⁵⁰ Ibidem.

¹⁰⁵¹ Ibidem.

¹⁰⁵² Podle Orosové se spíše jedná o označení vyvýšené terasy (šrafurou), na níž je historické jádro situováno. Orosová (pozn. 818), s. 7.

¹⁰⁵³ Podle Orosové se jedná o sakrální díla (plastiky), což považují za logicky správný úsudek. Orosová (pozn. 818), s. 7.

¹⁰⁵⁴ Ibidem. Cesta je na mapě naznačena výrazně červeně, směřuje k jižnímu konci náměstí a vybíhá na jeho severní straně. Orosová ještě připojila údaj, a sice že tato cesta procházela městem skrze dvě brány, umístěné na okrajích historického jádra, a sice Horní a Dolní bránu. Dále na jihu procházela cesta ještě přes most, vystavěný nad potokem, který obtékal historické jádro.

¹⁰⁵⁵ Orosová uvádí, že v jihovýchodním rohu je situován kostel. Nebere tudíž v úvahu, že tato stavba není označena křížkem. Orosová (pozn. 818), s. 7.

¹⁰⁵⁶ Podle Orosové červeně je vyznačeno zdivo staveb zděných, černě stavby dřevěné. Ibidem, s. 8.

¹⁰⁵⁷ List mapy je takto dochován s nedokončenou východní stranou města, je proto nutné vycházet z tohoto zobrazení jen orientačně.

¹⁰⁵⁸ Orosová si všimla, že na mapě jsou značkou pro církevní stavbu vyznačeny tři sakrální objekty, a sice výše zmíněný římskokatolický kostel, evangelický kostel a kaple sv. Ondřeje, které dle ní odpovídají i současnému stavu. Ibidem.

¹⁰⁵⁹ Zápisnica ze dne 22. 12. 1934, číslo 16151/34, spisaná v obci Nové Mesto nad Váhom, v rim. kat. farskom úrade, prítomní: Milan Sluka, akt. taj. okr. úradu ako vedúci komissie; ing. Artur Grün, techn. komisar za techn. oddelenie okr. úradu v Trenčíně; za obecnu radu a stafv. komissiu: Julius Tomek, starosta; za r.k. cirkev dr. Bedrich Pongracz, prepošt adal., vec: Žiadost r. kat. farského úradu v Novom Mestě nad Váhom o udelenie dodatočného stavebného povolenia na omietku r. kat. kostola a veže, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava, Okresný úrad Nové Mesto nad Váhom, 28. 2. 1935, č. 488/35.

¹⁰⁶⁰ Ibidem, (pozn. 1059).

¹⁰⁶¹ Ibidem.

¹⁰⁶² Ibidem, cit. s. 1.

¹⁰⁶³ Žiadost r. kat. farského úradu v Novom Mestě nad Váhom o udelenie dodatočného stavebného povolenie na omietku r. kat. kostola a veže v Novom Mestě nad Váhom, Výmer, Okresný úrad v Novom Mestě nad Váhom, číslo 7311/1935, Nové Mesto nad Váhom dne 5. júla 1935, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava, Okresný úrad Nové Mesto nad Váhom, 12. 3. 1935, č. 1644/35.

¹⁰⁶⁴ Ibidem, (pozn. 1063), cit. s. 1.

¹⁰⁶⁵ Akademický malíř Jiří Jelínek, Ateliér církevního umění, Návrh a rozpočet na vnitřní opravu proboštského chrámu P. Marie v Novom Mestě nad Váhom, v Praze dne 3. 3. 1937, s. 1-3, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava zariadenia, 28. 2. 1937, č. 2082/37.

¹⁰⁶⁶ Ibidem, (pozn. 1065), s.1.

¹⁰⁶⁷ Ibidem, (pozn. 1065), doslovná citace s.3.

¹⁰⁶⁸ Není mi dost dobře jasné, především co se týče povrchových úprav kamenických článků klenby v sakristii, kdy došlo k do současnosti dochovanému přetření klenebních článků černým potahem, který ruší jejich působení.

¹⁰⁶⁹ Dopis ak. mal. Jiřího Jelínka Štátnému referátu na ochranu pamiatok v Bratislave, v Novom Mestě n. Váhom dne 26. 9. 1937, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava, prohlídka, 20. 9. 1937, č. 2979/37.

¹⁰⁷⁰ Dopis ak. mal. Jiřího Jelínka Štátnému referátu na ochranu pamiatok v Bratislave, v Novom Mestě n. Váhom dne 26. 9. 1937, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava, 27. 9. 1937, č. 3060/37.

¹⁰⁷¹ Vyplývá to z rozpočtu na polychromii oltářů a restaurací oltářních obrazů v Novém Mestě nad Váhom, ak. mal. Jiří Jelínek, v Praze dne 17. září 1937, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava, 4. 12. 1937, č. 3737/37. Zde pod touto listinou je podepsán inž. Václav Mencl a při podpisu se nachází razítko Štátného referátu na ochranu pamiatok na Slovensku a přípisek „Přiměřenost rozpočtu se povzuje. Za Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku Dr. ing. Václav Mencl“. (Pozn. Václav Mencl je tímto způsobem podepsán pod velkým počtem listin, týkajících se oprav kostela v roce 1937).

¹⁰⁷² Je to uvedeno in: Nabídka na postavenie lešenia ku rekonštrukcie malby v kostole a iných tesarských prác, pre Dostoyný rim. kat. farský úrad v Novom Meste nad Váhom, Karol Šimovič, v Novém Mestě nad Váhom dne 20. júla 1937, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava, 4. 12. 1937, č. 3737/37.

¹⁰⁷³ Účet za provedené práce v proboštském chrámu P. Marie v Novém Mestě nad Váhom, ak. mal. Jiří Jelínek, v Praze dne 27. ledna 1938, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava, 4. 2. 1938, č. 383/38.

¹⁰⁷⁴ Listina je uložena in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava, 4. 2. 1938, č. 383/38.

¹⁰⁷⁵ Kolaudační protokol č.j. 1659/38 z 28. 6. 1938, zmíněno v listině, uložené in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, spis Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, predmet Nové Mesto nad Váhom, kostol, oprava, 30. 3. 1938, č. 2438/38.

¹⁰⁷⁶ Zmluva o stavbe, stavebník Odbor kultury rady KNV v Bratislave, GO veže Rim. kat. kostola Nové Mesto nad Váhom, II. – IV. štvrtrok 1955, Okresný stavební podnik

Nové Mesto nad Váhom, uložené in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, Nové Mesto nad Váhom, R. kat. kostol farský, inv. č. 647.

¹⁰⁷⁷ Ročná dodavatelská stavebná zmluva, zmluvné strany – Odbor kultury rady KNV Bratislava, Zadávková pamiatková úprava R. kat. kostola Nové Mesto nad Váhom, III: etapa, III. štvrťrok 1956 až do IV. štvrťrok 1956, uložené in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, Nové Mesto nad Váhom, R. kat. kostol farský, inv. č. 647.

¹⁰⁷⁸ Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, Nové Mesto nad Váhom – vyjadrenie k úpravám farského kostola, číslo 1282/A-2/59, k číslu 112/1959, vybavil inž. Chlup, v Bratislave 1. VII. 1959, uložené in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, Nové Mesto nad Váhom, R. kat. kostol farský, inv. č. 647 a 773/11.

¹⁰⁷⁹ Tento fakt je dosti sporný, neboť v súčasnosti jsou klenební články sakristie přetřeny podivným černým nátěrem, který působení článků znesnadňuje. Nepodařilo se mi zjistit, kdy k němu došlo.

¹⁰⁸⁰ Záznam z prehliadky areálu r. kat. farského kostola v Novom Meste nad Váhom, 8. VIII. 1959, za prítomnosti zastupcu SÚPSOP Ing. Arch. Miloša Chlupa, za projekčnú zložku Ing. Fedor Svätý, za r.kat. farský úrad Dr. Vojtech Packa, správca fary, a Štefana Seiferta, staviteľa, uložené in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, Nové Mesto nad Váhom, R. kat. kostol farský, inv. č. 647 a 773/11.

¹⁰⁸¹ Gábriš, Cyrilometodský základ.. (pozn. 743), s. 173.

¹⁰⁸² Dopis správce fary, Vojtecha Packy, č. 305/1959, ze dne 21. 10. 1959, Krajskému národnému výboru, oddělení ochrany památek v Bratislavě. uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, Nové Mesto nad Váhom, R. kat. kostol farský, inv. č. 647 a 773/11.

¹⁰⁸³ Jak dosvědčuje dopis správce fary, Vojtecha Packy, č. 305/1959, ze dne 21. 10. 1959, Krajskému národnému výboru, oddělení ochrany památek v Bratislavě. uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, Nové Mesto nad Váhom, R. kat. kostol farský, inv. č. 647 a 773/11.

¹⁰⁸⁴ Ibidem, (pozn. 1083).

¹⁰⁸⁵ Dopis správce fary, Vojtecha Packy, č. 15/1960, ze dne 15. 1. 1960, Krajskému národnému výboru, oddělení ochrany památek v Bratislavě. uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, Nové Mesto nad Váhom, R. kat. kostol farský, inv. č. 647 a 773/11.

¹⁰⁸⁶ Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, č.j. 1085/1963-KPS, čís. kartotéky 1278/773/11, v Bratislave dne 8. 6. 1964, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, Nové Mesto nad Váhom, R. kat. kostol farský, inv. č. 647.

¹⁰⁸⁷ Odborné vyjádření Ing. arch. Čačániho, č.j. 659/76-Ka, ze dne 24. 3. 1976, uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu v Bratislavě, Nové Mesto nad Váhom, R. kat. kostol farský, inv. č. 647.

¹⁰⁸⁸ Ibidem, (pozn. 1087).

¹⁰⁸⁹ Ibidem, doslova odcitováno, co stojí v originálu vyjádření.

¹⁰⁹⁰ Ibidem.

¹⁰⁹¹ Základní výzkum, který je uložený na Pamiatkovém úradu v Bratislavě pod signaturou Z 3646, však není přesně odatovaný. Vycházím z prošlého materiálu ohledně opravy, provedené v interiéru kostela v roce 1937, kdy v interiéru bylo postaveno lešení. Domnívám se, že Mencl, který na opravy dohlížel a mohl tak profily klenebních článků zaměřit z lešení, průzkum provedl v tomto roce. Tomu však neodpovídá datování článku v Památkách archeologických, kde již publikoval půdorys se zaměřenými profily, který vyšel do tisku v roce 1933. Vzhledem k tomu, že však má v roce 1937 publikován shodný půdorys jako v Památkách archeologických z let 1933, musel provést základní výzkum, jehož rukopis se nachází na bratislavském památkovém ústavu, po publikování článku z let 1937. Je to vidno totiž z jeho odatování vzniku sakristie, kterou má na půdorysu datovanou svým vznikem do 16. století, kdyžto v rukopise základního výzkumu ji již opraveně odatoval podle svorníku se stiborovským erbem do 1./3 15. století. Není tudíž pravdou, že své datování sakristie opravil až v článku z roku 1942/3, nýbrž již ve svém základním výzkumu nejspíše v r. 1937. Tohoto detailu si D. Haberland nevěšil a Menclův rukopis v diplomové práci necituje, není mi tedy jasné, zda opomněl z něho vycházet a soustředil se pouze na Menclovy publikované články. Přitom rukopis je dosti zásadním, neboť Mencl zde má četné postřehy, které se v publikovaných člancích nenacházejí. Tento fakt rovněž svědčí pro pozdější odatování vzniku rukopisu až po publikování časopiseckých článků. V seznamu všech památkových průzkumů, které na Slovensku vykonal V. Mencl, jenž byl dostupný na internetu, nebyl ani jeden z průzkumů odatován. Je nejpravděpodobnější, že Pamiatkový úrad v Bratislavě získal rukopisy najednou v rámci části jeho pozůstalosti (tuto informaci by bylo třeba ještě ověřit dle výpovědi pracovníků archivu), a tudíž nejsou odatované.

¹⁰⁹² Mencl - Menclová, Český hrad v době Václavově, *Umění XIV, 1942/43*, s. 151 a 153.

¹⁰⁹³ Dle výpovědi S. Paulusové by bylo vzhledem k důležitosti dvou nálezových situací z výzkumu z roku 2005 třeba provést v blízké budoucnosti komplexní hloubkový památkový výzkum objektu.

¹⁰⁹⁴ V následném textu budou na příslušných místech odcitovány přesahy architektury kostela Nového Města ve vztahu k českému prostředí. Navrhl je v diplomové práci ve většině případů Denis Haberland. Autorka neměla možnost všechny z jeho návrhů revidovat, a tak se v rámci stavebních souvislostí bude v příslušné kapitole držet

slovenského prostredí – hľadání souvislostí stavby novoměstského kostela s lokální architekturou dané oblasti, jež je dle názoru autorky pro výzkum souvislostí prvořadá.

¹⁰⁹⁵ Paulusová (pozn. 762), s. 3.

¹⁰⁹⁶ V rámci přehledu stavebních oprav jsem nic k případnému nátěru jak portálu, tak klenebních článků sakristie, nedohledala.

¹⁰⁹⁷ Tento detail mi připadá logický, architekt jednoduše využil přirozené možnosti opření arkád o již stojící, zvenku opěrnými pilíři zajištěnou hmotu věže.

¹⁰⁹⁸ Mária Kodoňová – Štefánia Tóthová, *Hrad Beckov, výsledky výskumu národnej kultúrnej pamiatky*, Pamiatkový ústav Bratislava 1995, s. 59.

¹⁰⁹⁹ V rámci vlastního průzkumu nebylo možné z důvodu technických problémů zcela revidovat půdní prostor kostela. Cituji tudíž Denise Haberlanda, který jej celý prošel.

¹¹⁰⁰ Haberland (pozn. 759), cit. s. 71.

¹¹⁰¹ Ibidem.

¹¹⁰² Ibidem, s. 72.

¹¹⁰³ Ibidem.

¹¹⁰⁴ Ibidem.

¹¹⁰⁵ Mencl, Přehled vývoje.. (pozn. 735), s. 4-5 – idem, Nové Město nad Váhom, P. Maria..(pozn. 722), s. 334 – 336.

¹¹⁰⁶ Mencl, Základný výskum, (pozn. 735), s. 1. „*Datování sakristie – podle stiborovského erbu ve svorníku do 1./3 15. století.*“. Mencl – Menclová, Český hrad v době Václavově..(pozn. 1092), s. 151. „*Jedině v sakristii velké gotické centrály, kostela P. Marie v Novém Městě nad Váhem, postavené pražskými augustiniány podle vzoru pražského Karlova, najdeme ve 20. letech XV. věku kulovité konzoly, jichž zvláštní netektonický tvar upomíná na práce těchto pražských mistrů.*“

¹¹⁰⁷ Kodoňová (pozn. 753), s. 51 – 79.

¹¹⁰⁸ Zmíněný článek je sumarizací autorčiné práce Beckovské panstvo a jeho přínos do kulturních dějin neskorogotického období na Slovensku z roku 1979, která byla výsledkem výzkumu na hradě Beckov, který probíhal v letech 1970 – 1975.

¹¹⁰⁹ Eadem (pozn. 753), cit. s. 51.

¹¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹¹ Ibidem, cit. s. 53.

¹¹¹² Ibidem.

¹¹¹³ Ibidem.

¹¹¹⁴ Ibidem.

¹¹¹⁵ Kodoňová, (pozn. 753), s. 58, 60. „*Ak vychádzame zo skutočnosti, že Stibor po odchode z Polska nechal kaplnku nedostavanú a asi vzal so sebou aj stavebných majstrov, alebo z pomernej výtvarnej sebestačnosti rehole zamestnávajúcej vždy len vlastných majstrov, nemožeme vylúčiť vplyv tejto huty.*“

¹¹¹⁶ Ibidem, s. 58.

¹¹¹⁷ Ibidem, cit. s. 58. (Jde o doslovnou citaci, pouze převedenou ze slovenštiny do češtiny).

¹¹¹⁸ Ibidem, cit. s. 57.

¹¹¹⁹ Ibidem. (Jde o doslovnou citaci, pouze převedenou ze slovenštiny do češtiny).

¹¹²⁰ Bohužel v nejnovějším katalogu výstavy o Zikmundovi Lucemburském, která proběhla v roce 2006 v Budapešti a následně v Lucemburku, architektura kostela v Novém Městě není zmíněna. Sigismundus Rex et Imperator..(pozn. 864).

¹¹²¹ Mencl, Chrám P. Marie v Novém Městě nad Váhom..(pozn. 735), cit. s. 22.

¹¹²² Gojdič – Paulusová (pozn. 752) - Kodoňová (pozn. 753) - Marosi (pozn. 756) - Haberland (pozn. 759 – 760).

¹¹²³ Viktor Kotrba, kaple sv. Kříže in: idem, *Česká středověká architektura cihlová*, (disertační práce), Ústav pro dějiny umění FFUK, Praha 1951, s. 220 – 223 - Rudolf Kouba, kaple sv. Kříže, in: idem, *Gotické cihlové stavby v Opavě* (diplomová práce), FF UJEP, Brno 1971, s. 63 – 79, zvl. 66, 77-78 – Dalibor Prix, Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách a její vztah k slezské architektuře ve druhé polovině 14. století, *Časopis slezského zemského muzea, roč. 45, č. 3*, 1996, s. 193 – 213, zvl. 204. Dle Prixe jde v případě novoměstského kostela „o zjevnou nápodobu pražské stavby na Karlově..“

¹¹²⁴ Vzhledem k tomu, že za současného stavu poznání nelze tuto problematiku uzavřít ani pokročit v bádání bez hloubkového stavebně historického průzkumu v Novém Městě dále (hloubkový průzkum odebraných vzorků by mohl přispět k doložení původní středověké malty na příporách, které by mohly svědčit o tom, že klenba realizována byla), nebudeme se k této problematice blíže vyjadřovat. Je až otázkou dalšího průzkumu novoměstského kostela zjistit případné indicie, dle kterých by bylo možno o původní klenbě v Novém Městě usuzovat.

¹¹²⁵ Mencl, Chrám P. Marie v Novém Městě nad Váhom..(pozn. 735), s. 21.

¹¹²⁶ Jako první již Mencl, Přehled vývoje..(pozn. 735), cit. s. 409. „*Přímo z Čech pochází augustiniánský kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, založený roku 1414 Stiborem ze Stiboric, jehož styky s Prahou jsou prokázány, do detailu i rozměrů je tu okopírovaný centrální kostel na Karlově.*“

¹¹²⁷ Paulusová – Gojdič (pozn. 752), s. 89. To je však velmi rámcový odhad a nikoliv výsledek zaměření.

¹¹²⁸ Haberland (pozn. 760), s. 63.

¹¹²⁹ Mencl (pozn. 1092), s. 151.

¹¹³⁰ Ibidem, cit. s. 151.

¹¹³¹ Kodoňová (pozn. 753), s. 60.

¹¹³² Haberland (pozn. 759), cit. s. 33.

¹¹³³ Kodoňová (pozn. 753), s. 60, 73.

¹¹³⁴ Ibidem, s. 60.

¹¹³⁵ Vzhledem k tomu, že však vycházel ze zápisů v Uměleckých památkách Čech, je pravděpodobné, že v uvedených dvou stavbách nebyl a převzal údaje na základě publikované literatury.

¹¹³⁶ Haberland (pozn. 759), s. 69. K této problematice vzoru architektury augustiniánských kanonií v Čechách se vyjádříme vzápětí.

¹¹³⁷ Kodoňová (pozn. 753), s. 60 – Haberland (pozn. 759), s. 71.

¹¹³⁸ Haberland (pozn. 760), cit. s. 13-14. „*Stavba se realizovala v několika etapách. Do půdorysu kostela byly zakomponované starší části existujícího farního kostela (věž a pravděpodobně i presbyterium), které realizovala zde zdomácnělá dílna, působící na hradě Beckov, s mistry přizvanými z Čech. Tuto potom asi vystřídala dílna s mistry, které si objednali samotní augustiniáni, případně s nimi hned přišli. Tito mistři možná působili už na stavbách starších českých augustiniánských klášterů. Jejich technické a řemeslné znalosti (precizně ostré kamenosochařské opracování tvaroslovných článků) a stylový výraz (klenební obrazce, kružbové vzory, klínová žebra se žlábkováním, profilace okenních ostění) byly augustiniánům známé a možná je i preferovali.*“

¹¹³⁹ Kroupová, (pozn. 702).

¹¹⁴⁰ Ibidem, cit. s. 69.

¹¹⁴¹ Z velkého počtu staveb zde budou probrány pouze tyto tři, neboť nebylo v časových možnostech objezdit jich více.

¹¹⁴² Haberland (pozn. 759), cit. s. 70.

¹¹⁴³ Kodoňová hodnotila práci této dílny jako „*vysoký výtvarný projev středoevropské gotické koncepce parléřovské školy.*“ Kodoňová, Beckovský hrad, *Vlastivědný časopis, roč. XXIV, č. 1, 1975, cit. s. 26.*

¹¹⁴⁴ Haberland (pozn. 759), cit. s. 70. „*většina použitých a zachovaných plastických článků kostela (profilace žeber, kružeb, přípor, okenních šambrán) je přímo blízká tvarosloví, použitému na kostele a kláštere augustiniánů v Třeboni, s nimiž byli novoměstští augustiniáni v kontaktu, a zároveň blízká architektonickým článkům dalších českých augustiniánských staveb stavěných jen něco víc než jako jednu dekádu dříve nežli kostel v Novém Městě.*“

¹¹⁴⁵ Kodoňová (pozn. 753), s. 63.

¹¹⁴⁶ Kodoňová (pozn. 1143), s. 63.

¹¹⁴⁷ Ibidem, s. 22, 63.

¹¹⁴⁸ *Súpis pamiatok na Slovensku, zväzok prvý, A-J*, Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Obzor Bratislava 1967, s. 108.

¹¹⁴⁹ Ibidem, s. 253.

¹¹⁵⁰ Ibidem.

¹¹⁵¹ Ibidem.

¹¹⁵² Vzhledem k tomu, že jsem se nedostala na půdu kostela a ani do jeho interiéru, nemůžu zhodnotit původní gotickou stavbu v jejím celku.

¹¹⁵³ Je otázkou dalšího bádání zhodnotit architekturu těchto dvou kapliček. Vyjádřili se k nim kromě Gojdiče – Paulusové (pozn. 752), s. 92-93, též Kodoňová (pozn. 753), s. 61.

¹¹⁵⁴ Zásluha na sebrání dostupné literatury k objektu patří D. Prixovi.

¹¹⁵⁵ R. Kneifel, *Topographie des kaiserlichen königlichen Antheils von Schlesien, II., 2. Sv.*, Brünn 1805, s. 76.

¹¹⁵⁶ *Ibidem*, cit. s. 76.

¹¹⁵⁷ Faustin Ens, *Das Oppaland oder der Troppauer Kreis nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, bürgerlichen und örtlichen Eigenthümlichkeiten*, Wien, 1835, 2. Band, cit. s. 39.

¹¹⁵⁸ Erasmus Kreuzinger, *Chronik der alten und neuern Zeit Troppau's, oder Troppau und seine Merkwürdigkeiten, Ein Handbuch für Einheimische und Wegweiser für Fremde*, Troppau 1862, s. 164.

¹¹⁵⁹ *Ibidem*, cit. s. 164.

¹¹⁶⁰ Gregor Wolny, *Kirchliche Topographie von Mähren*, Brünn 1862, s. 226-227.

¹¹⁶¹ *Ibidem*, cit. s. 227. „Dieser merkwürdige, auswärts von 8 Pfeilern gestutzte und demnach auch im Innern ein Achteck bildende Rundbau“

¹¹⁶² *Ibidem*, cit. s. 226. „Noch im Jahre 1771 hatte sie nur eine Holzdecke, kleine Sakristei, die Kanzel mit dem Aufgange von auswärts, 1 Altar, holzernes Musikchor und im Turmchen 1 kleine Glocke.“

¹¹⁶³ *Ibidem*, s. 227.

¹¹⁶⁴ *Ibidem*..

¹¹⁶⁵ *Ibidem*. „Dieser Rundbau ruht auf einer etwa ½ ° hohen Unterlage,...und ist von 6 ° lang, eben so hoch und breit.“

¹¹⁶⁶ *Ibidem*, s. 227.

¹¹⁶⁷ G. Biermann, *Geschichte der Herzogtümer Troppau und Jägerndorf*, Troppau 1874, 186 .

¹¹⁶⁸ *Ibidem*, cit. s. 186. „Seine Frömmigkeit bewährt sich in der Gründung der Kapelle zum heil. Kreuz außerhalb der Mauern und Umzäunung Troppaus, die er zu seinem eigenen und zum Seelenheile seiner Vorfahren im Einvernehmen mit dem Pfarrer und dem deutschen Orden im Gebiete der städtischen Pfarrkirche errichtet hatte, damit aber dem Pfarrer und der Mutterkirche aus dieser Stufung kein Nachtheil erwachte, schenkt er ihr einen Wald bei der Burg Witkenstein.“

¹¹⁶⁹ Příspěvek k dějinám Kateřinek, *Opavský týdeník* roč. XVI, 1885, č. 60, 5. 8.

¹¹⁷⁰ *Ibidem*. „Okolo roku totiž 1394 kněz Přemek, kníže Opavské, na spasení vlastní a příbuzných svých v obvodu farnosti kostela Panny Marie založil kapli sv. Kříže, ustanoviv k tomuto kostelíku vlastního kaplana. Poněvadž ale vyzdvižením této kaple byla by vzešla značná škoda správcům fary u Panny Marie, smluvil se kníže Přemek

s farářem opavským Michalem z Něm. Brodu i s jeho bratřími řeholníky řádu německého, Janem de Vitis, Janem Reysenkitem z Jindřichova Hradce a Pavlem Muzykou z Opavy, že on farář a jeho bratři nebudou překážeti kaplanovi v kapli sv. Kříže nařízenému, jestliže se kostelu Panny Marie dá slušné odškodné. K čemuž tedy kníže Přemek, jak list daný v Opavě dne 9. září r. 1394 svědčí, svolil a kus lesa u hradu Vikštejna ke kostelu Panny Marie daroval.“

¹¹⁷¹ Ibidem.

¹¹⁷² V. Prasek, *Historická topografie země opavské*, Opava 1889, s. 403. Ten se zmínil pouze krátce o fundaci kaple Přemkem v roce 1390 v rámci svého exkurzu do dějin celého předměstí Kateřinky.

¹¹⁷³ Josef Zukal, Český kostel a česká škola v Staré Opavě, *Věstník matice opavské*, č. 15, Opava 1907, s. 60.

¹¹⁷⁴ Ibidem, s. 60. „...kaple sv. Kříže, kterou kníže Přemek Opavský r. 1390 založil... i tuto vzácnou zprávu podává nám uvedené *Chronicon Oppav*.“

¹¹⁷⁵ Ibidem, s. 60.

¹¹⁷⁶ Ibidem.

¹¹⁷⁷ Neuwirth, *Geschichte der deutschen Kunst*..(pozn. 321), s. 102. Neuwirth se však držel zpátky ohledně případného vlivu pražské stavby. Pouze se zmínil o obdobném půdorysu obou staveb bez zmínky bližších stavebních souvislostí.

¹¹⁷⁸ Vladimír Denkstein, K stavební historii farního kostela Nanebevzeť Panny Marie v Opavě, *Věstník matice Opavské, slezský sborník*, ročník XXXX., č. 3-4, 1935, s. 68 – 69.

¹¹⁷⁹ Ibidem, cit. s. 69.

¹¹⁸⁰ Ibidem.

¹¹⁸¹ Líbal (pozn. 352), s. 159.

¹¹⁸² Matěj Valík, Ke vzniku kaple sv. Kříže v Kateřinkách, *Slezský sborník*, ročník 48, Opava 1950, s. 99 – 102.

¹¹⁸³ Ibidem, s. 100 – 101. V posledním případě vycházel z článku Alberta Rilleho, který je pravděpodobně prvním badatelem, který na podobnost kaple sv. Kříže a sv. Materna upozornil. A. Rille, *Bildende Kunst*, in: *Die österreichische – ungarische Monarchie im Wort und Bild*, 1897, s. 630.

¹¹⁸⁴ Kotrba, Česká středověká architektura cihlová...(pozn. 1123), s. 220 – 223. Tuto práci jsem bohužel neměla k dispozici.

¹¹⁸⁵ A. Königová – Kudělková, *Soupis stavebních památek v Ostravském kraji*, Opava 1953, s. 8.

¹¹⁸⁶ Ibidem, s. 8.

¹¹⁸⁷ J. Orlík – E. Christová, Památky města Opavy, in: *Slezské muzeum*, Opava 1956, s. 62. Odstavec, věnovaný kapli, stručně uvádí do té doby známé informace, nepřináší nové poznatky.

-
- ¹¹⁸⁸ Viktor Kotrba, Kateřinky u Opavy, in: Jaroslav Pešina, věd. red., *České umění gotické 1350 – 1420*, Praha 1970, s. 109.
- ¹¹⁸⁹ Ibidem, cit. s. 109.
- ¹¹⁹⁰ Ibidem.
- ¹¹⁹¹ Kouba (pozn. 1123), s. 63 – 79.
- ¹¹⁹² Detailněji bude tento průzkum pojednán v příslušné kapitole se stavebním rozbohem.
- ¹¹⁹³ I. Stanislavová – J. Bindr, *Uměleckohistorická analýza objektu kaple sv. Kříže – tzv. Švédské kaple*, nepublikovaný rukopis, Okresní středisko Státní památkové péče a ochrany přírody Opava, Opava 1983, s. 12 – 13.
- ¹¹⁹⁴ Zuzana Plátková, *Nástěnné malby v kapli sv. Kříže v Kateřinkách u Opavy, Historická Olomouc a její současné problémy, II.*, Olomouc 1979, s. 105 – 115.
- ¹¹⁹⁵ Ibidem, s. 113.
- ¹¹⁹⁶ Ibidem, s. 106.
- ¹¹⁹⁷ Dle Všetečkové však opavská kaple na kostel na Karlově formálně navazuje pouze částečně (je poloviční kopií jeho lodi), neboť jí chybí presbytář a i funkce sepulchrální je od Karlova odlišná. Ibidem, s. 106.
- ¹¹⁹⁸ Ibidem.
- ¹¹⁹⁹ Ibidem.
- ¹²⁰⁰ Ibidem, s. 106 et 113.
- ¹²⁰¹ Dobroslav Líbal, *Gotická architektura*, in: Rudolf Chadraba, věd. red., *Dějiny českého výtvarného umění I/1*, Praha 1984, s. 201.
- ¹²⁰² Stanislavová – Bindr (pozn. 1193).
- ¹²⁰³ Detailněji bude tato práce pojednána v příslušné kapitole se stavebním rozbohem.
- ¹²⁰⁴ Ibidem, s. 7.
- ¹²⁰⁵ Ibidem, s. 4 – 5.
- ¹²⁰⁶ Marie Schenková, *Památky Opavy*, in: *Opava a Slezské muzeum*, Opava 1987, s. 62.
- ¹²⁰⁷ Ibidem, s. 62.
- ¹²⁰⁸ Ibidem.
- ¹²⁰⁹ Halámková, *Uměleckohistorická analýza objektu kaple sv. Kříže – tzv. Švédské kaple v Opavě*, nedatováno, rukopis uložen v Archivu Městského úřadu v Opavě.
- ¹²¹⁰ Dalibor Prix, *Poznámky k rekonstrukci původní podoby kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách*, *Umění*, XXXVIII, č. 4, 1990, s. 335 – 337 - idem, *Výsledky stavebně historického průzkumu kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách*, *Průzkumy památek, II*, 1995, s. 59 – 65- idem, *Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách a její vztah k slezské architektuře*..(pozn. 1123), s. 193 – 213 - idem, *Kaple sv. Kříže, Opava – Kateřinky*, in: Kaliopi Chamonikola (ed.), *Od gotiky k renesanci, Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400 – 1550, IV. Opava*, Brno 1999, s. 49 – 50.
- ¹²¹¹ Dalibor Prix, *Kaple sv. Kříže na Ratibořském předměstí*, in: Karel Müller – Rudolf Žáček, (věd. red.), *Opava, Lidové Noviny*, 2006, s. 366 – 367.

¹²¹² Detailněji bude příspěvek pojednán v příslušných kapitolách se stavebním rozbohem a komparačními souvislostmi s dalšími stavbami.

¹²¹³ Pavelčík, Zjišťovací výzkum kaple sv. Kříže, 1992 (proveden 9.10. až 20.11. 1992) - idem, Přehled archeologických výzkumů za rok 1992, *Vlastivědný věstník moravský*, roč. 45, č. 4, 1993, s. 414 - idem, Péče o památky, Výsledky výzkumu Švédské kaple, *Region*, 1993, 5.5., s. 14.

¹²¹⁴ Petr Havrant, *Konzervace historizujících dveří z kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách* (bakalářská diplomová práce), Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav muzeologie, Opava 1996.

¹²¹⁵ Zuzana Všetečková, Cyklus patnácti znamení konce světa v kapli sv. Kříže, Opava – Kateřinky, in: Kaliopi Chamonikola (ed.), *Od gotiky k renesanci, Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400 – 1550, IV. Opava*, Brno 1999, s. 78 – 85.

¹²¹⁶ Martina Horáčková, *Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách*, práce pro Seminář gotické architektury, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění, 2. ročník, srpen 2000.

¹²¹⁷ Dobroslav Líbal (pozn. 379), s. 300.

¹²¹⁸ Bohumil Kaděra, Švédská kaple, in: Idem, *Opavské chrámy*, Opava 2002, s. s. 29 – 33.

¹²¹⁹ Lucie Vidmertová, *Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách v 19. a 20. století* (ročníková práce), Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie, Opava 2004.

¹²²⁰ Martin Čapský, *Vévoda Přemek Opavský (1366 – 1433), ve službách posledních Lucemburků*, Brno – Opava 2005, s. 109-113.

¹²²¹ Nejnověji pramenné zprávy z let 1390 – 1394, týkající se vzniku kaple, zhodnotil Dalibor Prix, a sice především v člancích z roku 1990 a 1996. Prix, Poznámky k rekonstrukci.. (pozn. 1210), s. 335, 337 - idem, Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách a její vztah k slezské architektuře..(pozn. 1123), s. 193, 202.

¹²²² Do literatury uvedl podle D. Prixe údaj z tohoto zdroje Josef Zukal, který kroniku studoval na zámku Fürstensteinu, jež se však během 2. světové války ztratila. Zukal (pozn. 1173), s. 59 - Prix, Poznámky k rekonstrukci.. (pozn. 1210), s. 335. V článku z r. 1996 Prix odcitoval údaj z *Chronicon Oppaviense* o založení kaple. Prix, Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách a její vztah k slezské architektuře..(pozn. 1123), cit. s. 202. „*Anno 1390 fundata est capella (ad honorem) sanct. cruce[m] extra urbem oppaviensem a Przemislaus principi Oppav.*“. Prix údaj převzal z výpisů, které pořídil Josef Zukal a které jsou uloženy v Zemském archivu v jeho pozůstalosti. Zemský archiv v Opavě, Pozůstalost Josefa Zukala, *Chronik Fürstenstein*, rkp., sign. 208 a II, fol. 22. Podle D. Prixe můžeme dnes ověřit zprávy z této kroniky na základě studia dochovaných příslušných originálů listin, o nichž se kronika zmiňuje, proto považoval Prix údaj z

„Chronicon Oppaviense“ za věrohodný. To vyvodil např. z údaje z Chronicon, v němž je docitována listina z 9. září 1394 ve shodném znění jako v originále.

¹²²³Listina je uložena v Archivu města Opavy, inv. č. 193 a publikována in: F. Kopetzky, Regesten zur Geschichte des Herzogthum Troppau, *Archiv für österreichische Geschichte* 45, Wien 1871, č. 411, s. 112 – 113 - rovněž in: Božena Kopiczková (ed.), *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV., (1378dec. – 1419 aug. 16.)*, Tomus IV, Fontes archivi publici Olomucensis et Opaviensis, Praha 1989, č. 728.

¹²²⁴ „*Ego Michael de Broda theutunicali frater ordinis Snacte Marie hospitalis (Hierosolimitani) de domo theutunica, plebanus Ecclesiae Scte Mariae in Oppavianec non commendator domus fratrum ordinis predicti ibidem in Oppavia. Ad posterorum meorum atque futurorum successorum plebanorum et commendatorum in Oppavia nec non ad omnium spiritualium et secularium notitiam cupio pervenire. Quod illustris princeps dominus Przemko dux et dominus Oppaviae, de meo fratrum que meorum infrascriptorum, videlicet: Johannis de vitis, Johannis dicti Reysenkittel de nova domo, Hermanni de nova domo, et Pauli muzyk de Oppavia, libero et pleno consensu erexit et fundavit extra muros et septa supradicte civitatis Oppaviae capellam in honore Sancte crucis consecratam in area seu limitibus ecclesiae S. Mariae supradicte in Oppavia in sue suorumque progenitorum salutem et remedium animarum*“.

¹²²⁵ „*Sed ne predicta capellae fundatio matri ecclesiae videlicet Sancte Mariae supradicte aut plebano ibidem posset in detrimentum aut in dampnum aliqua tenus venire, supradictus dominus dux Przemko nomine et ratione compensationis et satisfactionis dedit atque largiter donavit Ecclesiae memorate ejusque plebanis universis quendam silvam sitam sub et prope castrum Witkensteyn possidendam perpetuo, prout in sua littera super eo confecta plenius continetur.*“

¹²²⁶ „*Quamquidem satisfactionem et largam compensam ego supradictus frater Michael plebanus una cum fratribus meis supranominatis gratam habens praesentibus promitto hujusmodi fundacionem capelle aut ejus capellanos canonicè institutos in perceptione offertori cujuscunque seu quorumcumque fructuum exinde proventientium, perpetuo non impetere nec aliquoliter impedire.*“

¹²²⁷ Prix, Poznámky k rekonstrukci.. (pozn. 1210), cit. s. 335. Listiny jsou odcitovány in: F. Šigut, *Opavský listinář II*, Opava 1962, č. 31, s. 36 – 37 - F. Kopetzky (pozn. 1223), č. V, s. 178 – 179.

¹²²⁸ Prasek (pozn. 1172) – Zukal (pozn. 1173).

¹²²⁹ Citace uvedena in: Zukal (pozn. 1173), s. 59.

¹²³⁰ Tzv. Chronicon Oppaviense, sepsaný v roce 1570, a který byl v době J. Zukala uložen na zámku Fürstensteině, vypovídá o původu Opavy: „*Illā (Oppavia) ab initio sita fuit in altera ripa aquilonari fluminis Oppaviae. non vero in australi, ubi nunc est. Veterum Oppaviensium ecclesia parochialis fuit Divae Catharinae templum extra portam dictam Ratiboriensem.*“ Zukal (pozn. 1173), cit. s. 59.

¹²³¹ Zúkal (pozn. 1173), s. 59.

¹²³² Ibidem.

¹²³³ Prasek (pozn. 1172), s. 403.

¹²³⁴ Ibidem.

¹²³⁵ Odstavec je ve svém celku převzat z materiálů od Bindra se Stanislavovou. Nebudu je dále zde citovat za každým dalším údajem.

¹²³⁶ Odstavec novodobých stavebních úprav je převzat z písemného podkladu, který byl vyvěšen v kapli samotné. Neznámý autor vypracoval stručné dějiny oprav kaple.

¹²³⁷ Mapu se mi nepodařilo dohledat, uvádí ji neznámý autor článku v Opavském týdeníku z roku 1885 (pozn. 1169). Tuto mapu by stálo za to ještě dohledat, neboť by se na ní měla nacházet ještě sakristie se schodišťovou věžičkou před jejím zbourání, jednalo by se tak o velmi cenný doklad o původní podobě objektu. Stejně tak by se případně mohly nacházet zmíněné objekty na tzv. I. mapování josefském, které byly provedeny v letech 1764 – 1768, neboť Wolný uvádí, že ještě v roce 1771 u kaple přístavby byly. Tato mapa však nebyla dostupná na internetu, tudíž se mi ji nepodařilo sehnat.

¹²³⁸ Je úkolem dalšího studia doplnit mezeru v mapových podkladech Opavy Kateřinek. Na internetu nebyly konkrétné mapové listy ještě naskenované a tím pádem dostupné, a tudíž nebylo možné prozatím mapové podklady získat a v přehledu uvést.

¹²³⁹ Celkový pohled na město Opavu od severovýchodu, kolorovaná mědirytina podle kresby Johanna A. Delsenbacha z doby kolem roku 1720, in: Kalus, Jaromír – Müller, K. – Žáček, R., *Stará Opava, Alt Troppau*, Opava 1994, s. 48 - 49. (detail vyobrazen in: Jiří Pavelčík, Výsledky výzkumu Švédské kaple, *Region, Noviny občanů Opavy a okolí*, roč. 2, č. 18, 5. 5.1993.) Celkový pohled na město Opavu od severovýchodu. Perokresba Johanna A. Delsenbacha z doby kolem roku 1720, in: Kalus, Jaromír – Müller, K. – Žáček, R., *Stará Opava, Alt Troppau*, Opava 1994, s. 46 – 47.

¹²⁴⁰ Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách, barevná litografie Georga Schetha podle kresby Jakuba Alta z doby před rokem 1840, in: Kalus, Jaromír – Müller, K. – Žáček, R., (pozn. 1239), s. 84 - et in: Fotoarchiv Slezského zemského muzea, inv. č. C 302.01, foto Wünsch, 2000.

¹²⁴¹ Celkový pohled na město Opavu od severovýchodu, v popředí vlevo tzv. Švédská kaple, ocelorytina Julia Umbacha podle kresby Karla Würbse z doby kolem roku 1850, in: Kalus, Jaromír – Müller, K. – Žáček, R., (pozn. 1239), s. 84 et in: Valík (pozn. 1182).

¹²⁴² Celkový pohled na město Opavu od severu, ocelorytina z doby kolem roku 1870, in: Kalus, Jaromír – Müller, K. – Žáček, R., (pozn. 1239), s. 101.

¹²⁴³ Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách, stav k roku 1905, pohled ze hřbitova, reprofoto z rukopisu Matěje Valíka. Idem, Státní oblastní archiv v Opavě, Kateřinky – Paměti do r. 1946, I, II, 1951.

-
- ¹²⁴⁴ Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách, pohled od jihozápadu, stav k roku 1906, reprofoto z rukopisu M. Valíka. Idem, Státní oblastní archiv v Opavě, Kateřinky – Paměti do r. 1946, I, II, 1951.
- ¹²⁴⁵ Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách, stav k roku 1910, neznámý autor, uloženo in: Fotoarchiv Slezského zemského muzea v Opavě, inv. č. B 461.84.
- ¹²⁴⁶ Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách, akvarel Adolfa Zdrzily z roku 1912, in: Karel Müller – Rudolf Žáček a kol., Opava, Nakladatelství Lidové noviny 2006, nestránkovaná barevná obrazová příloha et čb. snímek uložen in: Fotoarchiv Slezského zemského muzea v Opavě, inv. č. C 73.467, fotil A. Pustka v r. 1973.
- ¹²⁴⁷ Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách, reprodukce z knihy, nedatováno, uloženo in: Fotoarchiv Slezského zemského muzea v Opavě, inv. č. 403.93.
- ¹²⁴⁸ Kaple sv. Kříže v Opavě – Kateřinkách, stav k roku 1920, in: Kaděra (pozn. 1218), s. 30.
- ¹²⁴⁹ Alfred Piffel, Proměňování slezských stavebních památek, *Slezský sborník, roč. 48*, 1950, s. 409 – 411. Toto zaměření se mi však nepodařilo dohledat.
- ¹²⁵⁰ Marta Medková, *Archív města Kateřinek 1730 – 1939 (1952), Inventář Okresního archivu v Opavě*, Opava 1980, s. 3.
- ¹²⁵¹ Prasek (pozn. 1172), s. 401.
- ¹²⁵² Prasek (pozn. 1172), s. 401 – Medková (pozn. 1250), s. 3.
- ¹²⁵³ Gottfried Kiesow, *Wege zur Backsteingotik, Eine Einführung*, Monumente Publikationen, Bonn 2003, s. 69.
- ¹²⁵⁴ Ibidem, s. 69.
- ¹²⁵⁵ C. Navara, Umělce zaujaly kamenné bloky tufitu, *Náš domov, roč. XVI, 2005, č. 9*, 25. 5., s. 11.
- ¹²⁵⁶ Kiesow (pozn. 1253), s. 106.
- ¹²⁵⁷ Jako první interpretoval ikonografický doklad Kouba (pozn. 1123), s.69.
- ¹²⁵⁸ Jako válcovou věž identifikoval Kouba, ibidem, s. 69 po něm rovněž naposledy D. Prix, Výsledky stavebně historického průzkumu..(pozn. 1210), s. 61.
- ¹²⁵⁹ Tento detail interpretoval Prix, Poznámky k rekonstrukci..(pozn. 1210), s. 336 – idem, Výsledky stavebně historického průzkumu..(pozn. 1210), s.62.
- ¹²⁶⁰ Interpretval je tak Kouba (pozn. 1123), s. 69 - Prix, Výsledky stavebně historického průzkumu..(pozn. 1210), s. 61-62.
- ¹²⁶¹ V rámci této kapitoly lze pouze stručně uvést zjištění, která byla publikována zásluhou Dalibora Prixe. V současnosti je spatřován nejvýznamnější vliv na kapli ze stavby konkatedrály Panny Marie. Na ni byl v nedávné době vypracován aktualizací velmi obsáhlý stavebně historický průzkum, bude úkolem nejnovější literatury se s tímto průzkumem vyrovnat ve vztahu rovněž další stavební produkce středověké Opavy, a tím pádem i kaple sv. Kříže.

-
- ¹²⁶² Naposledy Prix, *Od gotiky k renesanci*, (pozn. 1210), s. 49.
- ¹²⁶³ Ibidem, cit. s. 49.
- ¹²⁶⁴ Prix, *Kaple sv. Kříže v Opavě–Kateřinkách a její vztah k slezské architektuře.* (pozn. 1123).
- ¹²⁶⁵ Prix, *Od gotiky k renesanci*, (pozn. 1210), s. 49.
- ¹²⁶⁶ Valík (pozn. 1182), s. 101 – Prix, *Od gotiky k renesanci*, (pozn. 1210), s. 49.
- ¹²⁶⁷ Valík (pozn. 1182) – Kouba (pozn. 1123) – Kotrba (pozn. 1123) - *naposledy Prix, Kaple sv. Kříže v Opavě–Kateřinkách a její vztah k slezské architektuře.* (pozn. 1123).
- ¹²⁶⁸ Kotrba (pozn. 1123), s. 109.
- ¹²⁶⁹ Prix, *Kaple sv. Kříže v Opavě–Kateřinkách a její vztah k slezské architektuře.* (pozn. 1123), cit. s. 196-197.
- ¹²⁷⁰ Ibidem.
- ¹²⁷¹ Denkstein (pozn. 1178), cit. s. 68.
- ¹²⁷² Ibidem, s. 68 – 69.
- ¹²⁷³ Líbal (pozn. 379), s. 298.
- ¹²⁷⁴ Krautheimer (pozn.21), cit. s. 120. „*This inexactness in reproducing the particular shape of a definite architectural form, in plan as well as in elevation, seems to be one of the outstanding elements in the relation of copy and original in medieval architecture. Indeed it recalls a well-known phenomenon, the peculiar lack of precision in medieval descriptions not only of architectural patterns but of all geometrical forms.*“
- ¹²⁷⁵ Ibidem, cit. s. 121. „*Similarly the round (or polygonal) shape of a church evidently had some symbolical significance and again it did not make any great difference whether the ground plan of an edifice formed a regular circle or an octagon or a dodecagon or any related pattern.*“
- ¹²⁷⁶ Jiří Kuthan, *Splendor et gloria regni Bohemiae, Umělecké dílo jako projev vladařské reprezentace a symbol státní identity*, Praha 2008, s. 267. „*Třetí z velkých církevních fundací Karlových na Novém Městě pražském byla augustiniánská kanonie na Karlově. Patrocinium spojovalo tedy Prahu s Cáchami, dávnou císařskou rezidencí Karla Velikého, místem kde tento císař zbudoval chrám, který se stal korunovačním kostelem kráľů Svaté říše římské. Karel IV. za svého života navštívil Cáchy celkem šestkrát. Pražský kostel na Karlově je osmibokým půdorysem lodi zjevnou citací cášského oktogonu. Karlova fundace pražského kostela tak výrazným způsobem navázala na tradice „císařské“ architektury.*“
- ¹²⁷⁷ V tomto ohledu napadá souvislost na základě zjištění Jaroslavy a Pavla Kroupových. Ti přinesli ve svém článku tezi o matematických propočítaných systémech, jimiž disponovaly stavby v Cáchách a na Karlově. Matematické a geometrické rozvržení dispozic staveb i nejnověji povrdila stať Kláry Benešovské (pozn. 271). Vzhledem k rozměrovým souvislostem mezi Karlovem a Novým Městem by se mohlo rovněž hypoteticky jednat o shodný matematický modul mezi oběma stavbami, shodnými

v proporcích. Pro doložení této myšlenky by však musel být objekt v Novém Městě řádně zaměřen, což se zatím bohužel nestalo.

¹²⁷⁸ Nejnovějšími tituly ke stavebním dějinám kaple (chóru a k celku stavby), jež by stály za to srovnat dle svých výsledků bádání se zjištěními Kroupových, jsou nakonec uvedené publikace Gisbert Knopp – Ulrike Heckner et al., *Die gotische Chorhalle des Aachener Doms. Baugeschichte -Bauforschung – Sanierung*. Imhof, Petersberg, 2002 – Hans Karl Siebigs, *Der Zentralbau des Domes zu Aachen, Unerforschtes und Ungewisses*, Worms, 2004.

SUMMARY

In the introductory part of the thesis, there is depicted the origin and evolution of the octagonal disposition from the antiquity to the High Middle Ages. The central part of the thesis is dedicated to the elaborated three monographs of octagonal churches at Karlov, Nove Mesto nad Vahom and Opava-Katerinky. Each of these buildings is evaluated in its medieval phase based on the analysis of the sources, literature, iconographic records, plan and drawing documentation and new findings from the field research. In the thesis, there are also introduced repairs of the objects in 19th and 20th centuries. Each of the buildings is put into the context with the local architecture in the region and the possibilities of their mutual comparison are handled in the conclusion.

The individual buildings are elaborated in the following way:

The church of Our Lady and St. Charlemagne at Karlov is put into the artistic – historical context with architectural production of its period based on the literature and iconographic records, mainly from the beginning of the 17th century. The advancement of the construction of the gothic construction during the 2nd half of the 14th century is depicted as well as the matter of the authorship of the construction project; there is a polemic in the literature referencing the authorship of Petr Parler and Matthias of Arras. According to the newest literature, there is found influence of stone works of Matthias of Arras on the morphology of the church. Within the frame of the research in the object, there were found stone-carver signs from this period, which are described in the thesis.

Based on the comparison of the morphology of the church, we came to the conclusion to relate closely the architecture of the church with the church of St. Apolinarius and monastery church in Sazava.

There is also analyzed the context of gothic reconstruction in 70th of 19th century, the authorship of which was newly recognized in Alois Turek. This is supported with archived records from the Archive of capital Prague as well as with the restoration documentation. In context with the gothic reconstruction, there is presented up to date unknown drawing documentation of the students of the studio of Friedrich von Schmidt – August Prokop, Carl Lauzil and Friedrich Schulek who surveyed the church within the frame of yearly study journey on medieval objects of Austrian Empire. These drawings support with evidence the original form of decoration of the presbytery of the church from the baroque period, which was taken in 40th of 18th century. This decoration was in 70th of 19th century destroyed in presbytery.

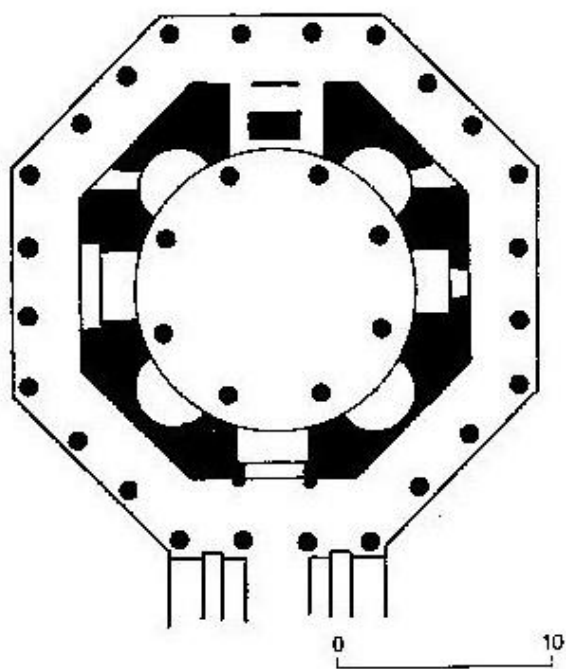
The parish church in Nove Mesto nad Vahom can be classified with its architecture into the buildings of the so called Beckov district. It was founded by Stibor from Stiborice senior in 1414 and based on the literature, it was finished in 1423 thanks to the Stibor from Stiborice junior. The thesis is analyzing individual building phases. Next to the existing Roman disposition, the reconstructed form of which is according to the newest archeological research from 2005 based on basilical three-naves with western tower, there was built the octagon of the naves and the presbytery with two-field cross-vault and polygonal ending. The squared sacristy with the winding staircase were, based on the newest documents according to the crest of Stibors', built during the

first third of the 15th century. During the research there were found 10 stone-carver signs at the substance of the nave, in presbytery and in sacristy. It was not possible to evaluate them so far. They are however supporting with evidence the participation of stone works at the construction, from their form it is possible with the highest probability to conclude that these were local stone works having relationship with the castle Beckov. The disposition of the church in Nove Mesto is in its proportions almost precious copy of the disposition of the Karlov church. The stone-carver signs can be however interpreted as indirect evidence that any presence of the stone works from the Middle Bohemian region the signs of which are belonging to the territory of the Old Town Bridge Tower was not possible here. The object of the church in Nove Mesto was built according to Vaclav Mencl as a replica of the ground plan of Karlov in the later following building phase but was realized by the stone works of Hungarian territory.

The thesis is finally dealing with evaluation of the Holy Cross Chapel in Opava. It concerns summarizing of knowledge of the newest research. The chapel was put into context with the architecture of the con-cathedral of Our Lady in Opava and the newest research of Dalibor Prix is showing the ground plan and substantial analogy with the Polish Reichenbach. Based on this information, the literature is looking at the potential pattern for the chapel of the Karlov church with doubts. In frame of the passed-off archeological and building-historical research, there were supported with evidence the forms of the originally built extensions - the rectangle sacristy with cylindrical winding staircase. It was still not found when exactly they were removed.

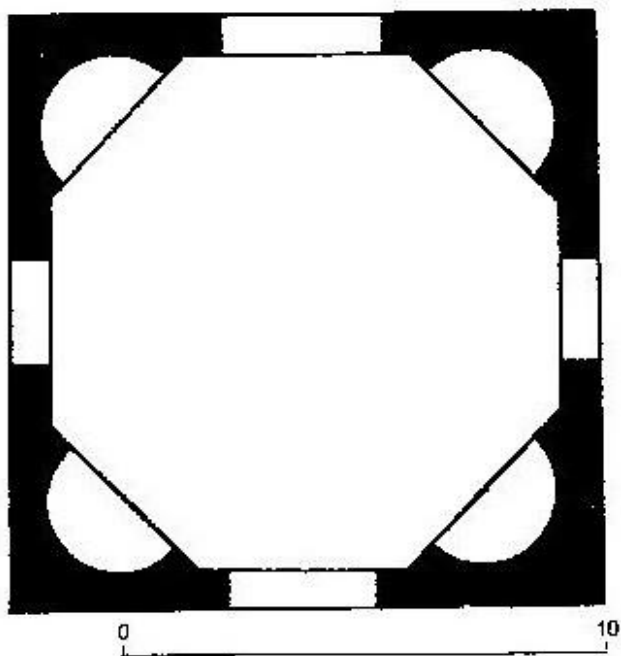
In the conclusion, it is necessary to mention that it is not possible to talk about the architecture of the octagonal buildings in Bohemia. The thesis is pointing out that the buildings are distinguished in details of their realization. The common feature they have is based on the fundamental octagonal ground plan, the concrete morphology and used material are however different.

OBRAZOVA DOKUMENTACE

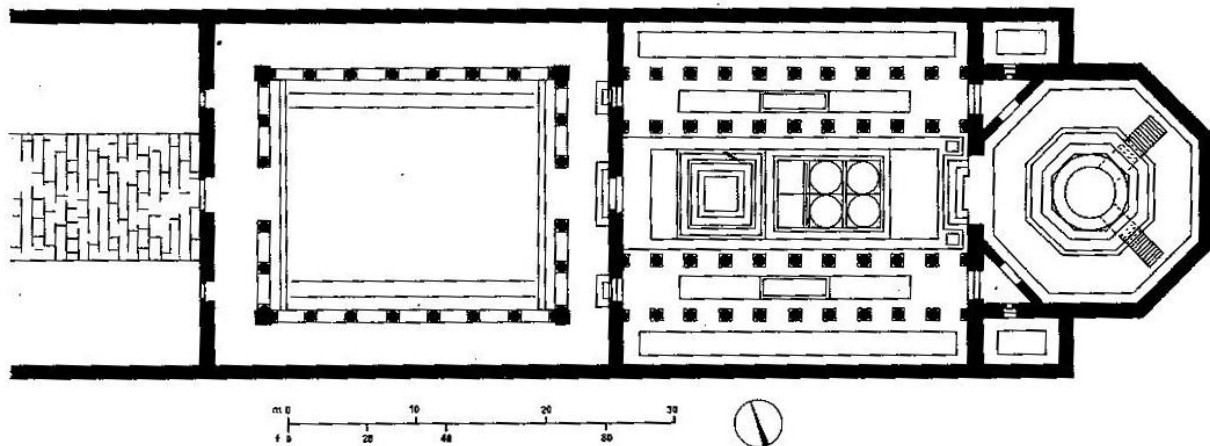
Split (Spalato), mauzoleum v Diokleciánově paláci, asi 300 po Kr.

Obr. 1

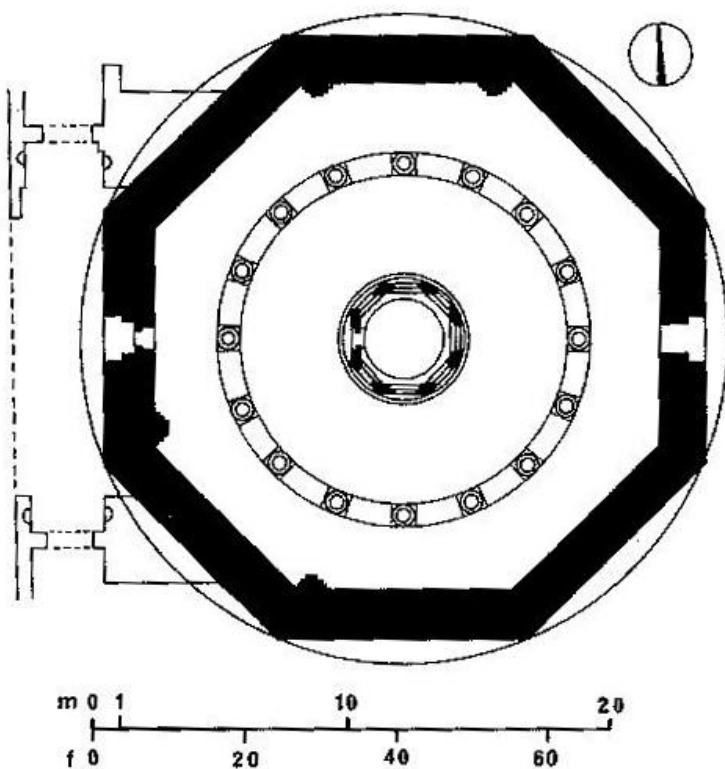

Řím, sál v Diokleciánových termách, konec 3. stol.

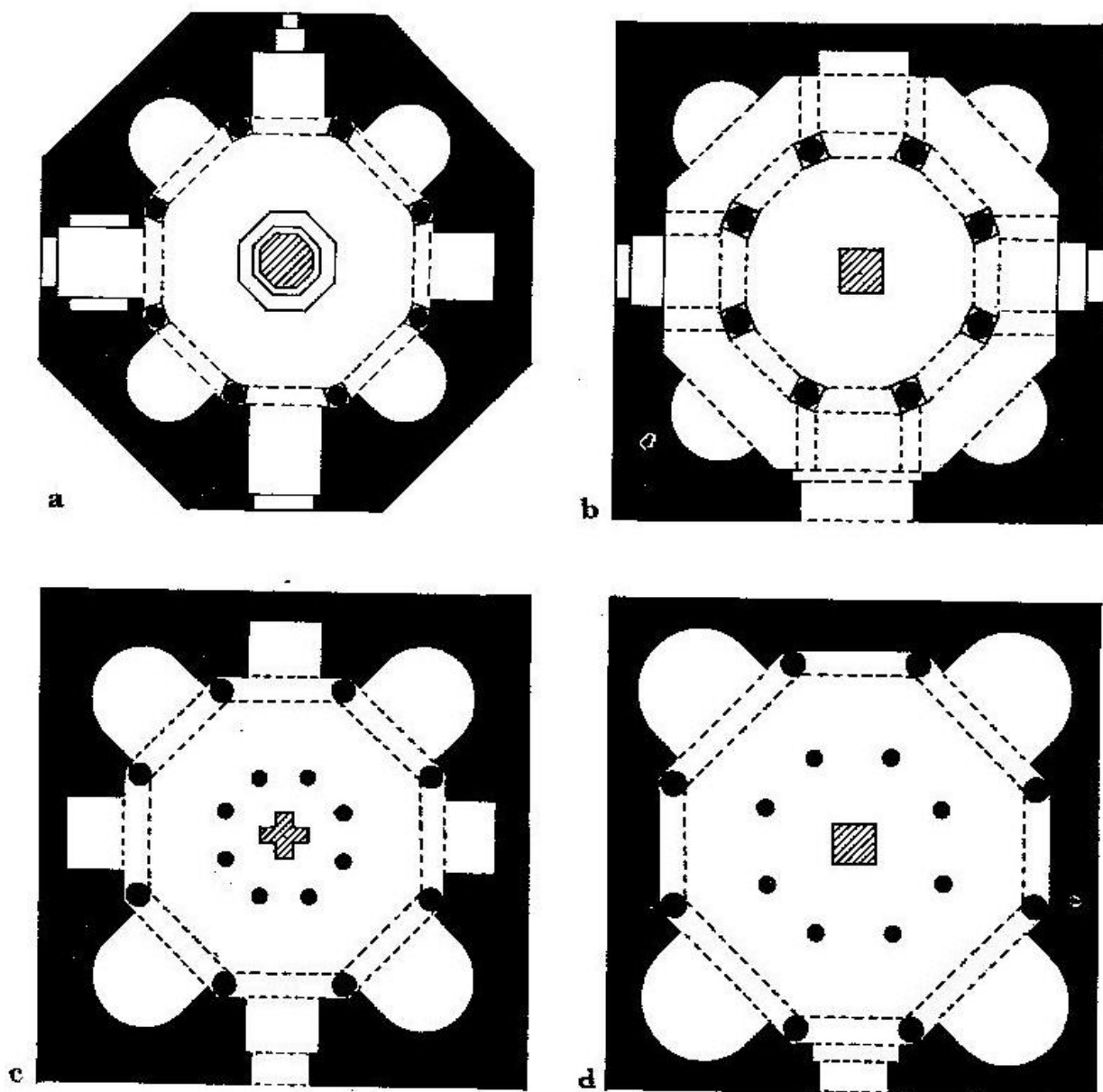
Obr. 2

Obr. 3 Půdorys chrámu Narození Páně v Betlémě. 4. století.

Obr. 4 Půdorys chrámu Nanebevstoupení Páně na Olivetské Hoře v Jeruzalémě.

III a, b, c, d Půdorysy raně křesťanských baptisterií. 5. stol. Provence. (a) Albenga. Oktogon s půlkruhovými a čtvercovými výklenky v síle obvodové zdi připomíná *caldaria* římských lázní. (b) Riez. Čtvercový půdorys s rohovými nikami a vnitřním oktogonem vytvořeným arkádami na sloupech. (c) Fréjus. V půdorysném čtverci se střídají obdélné a půlkruhové protažené niky. (d) Marseille. Čtverec s rohovými nikami převedený v oktogon. Před nikami představené sloupy.

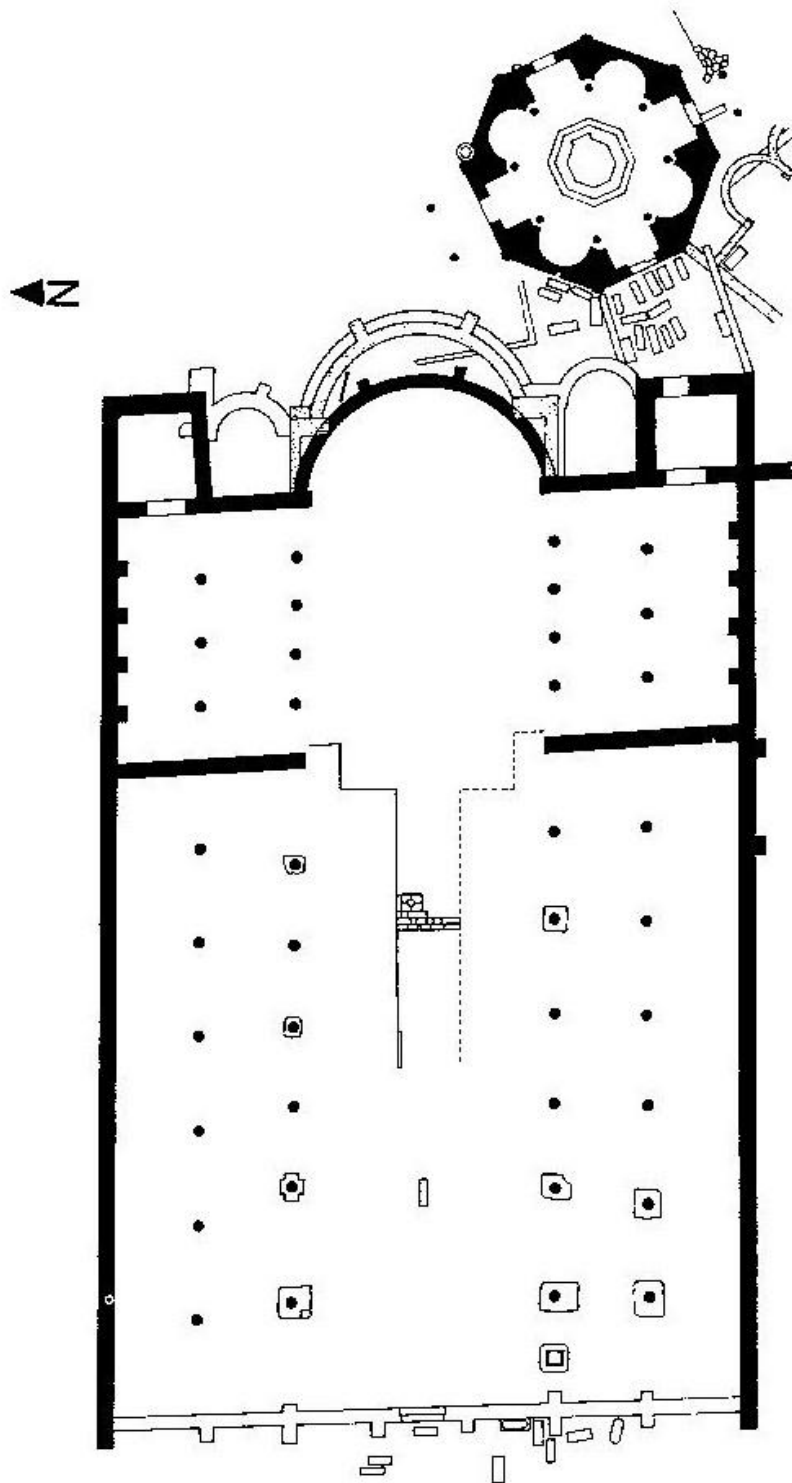
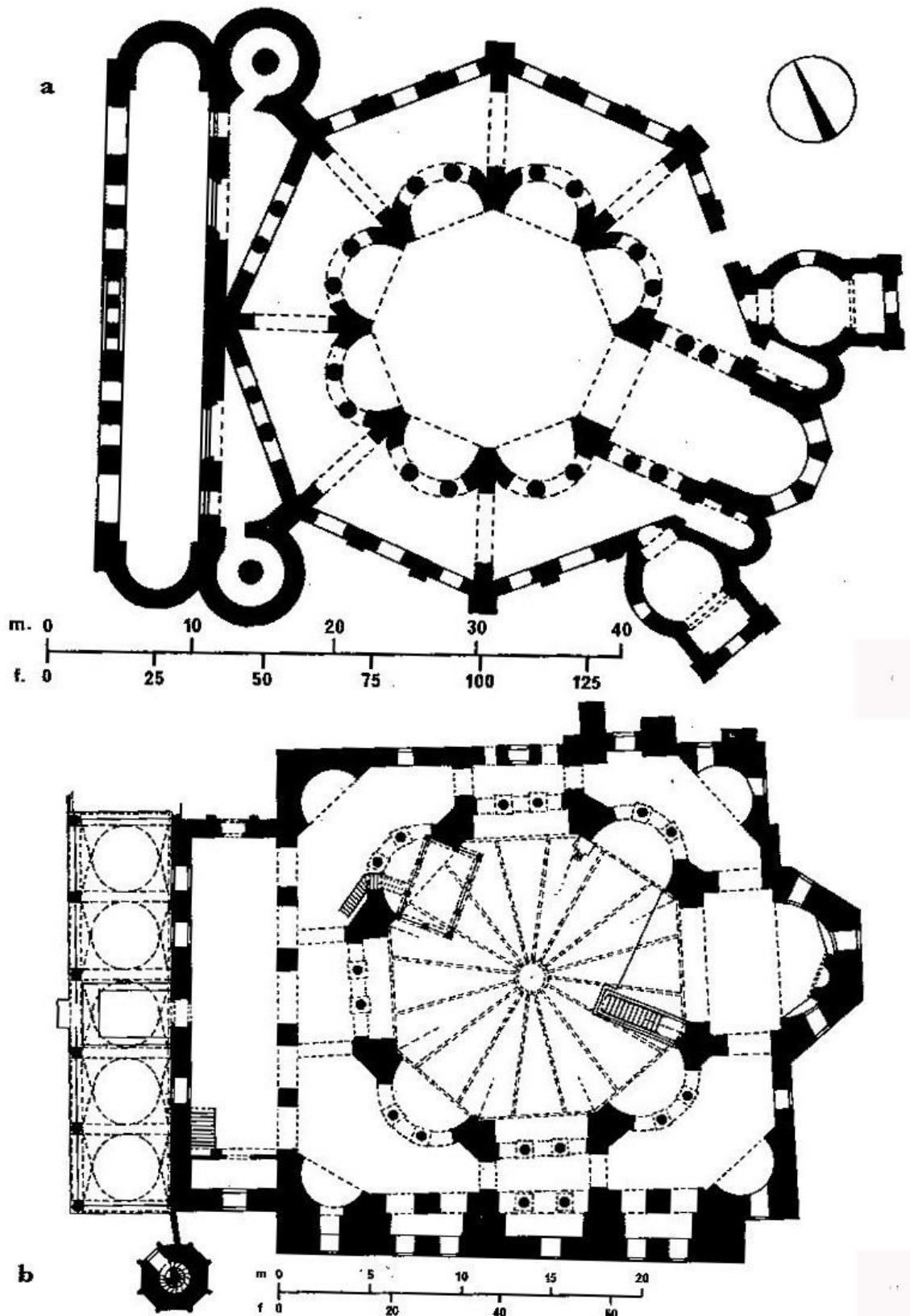

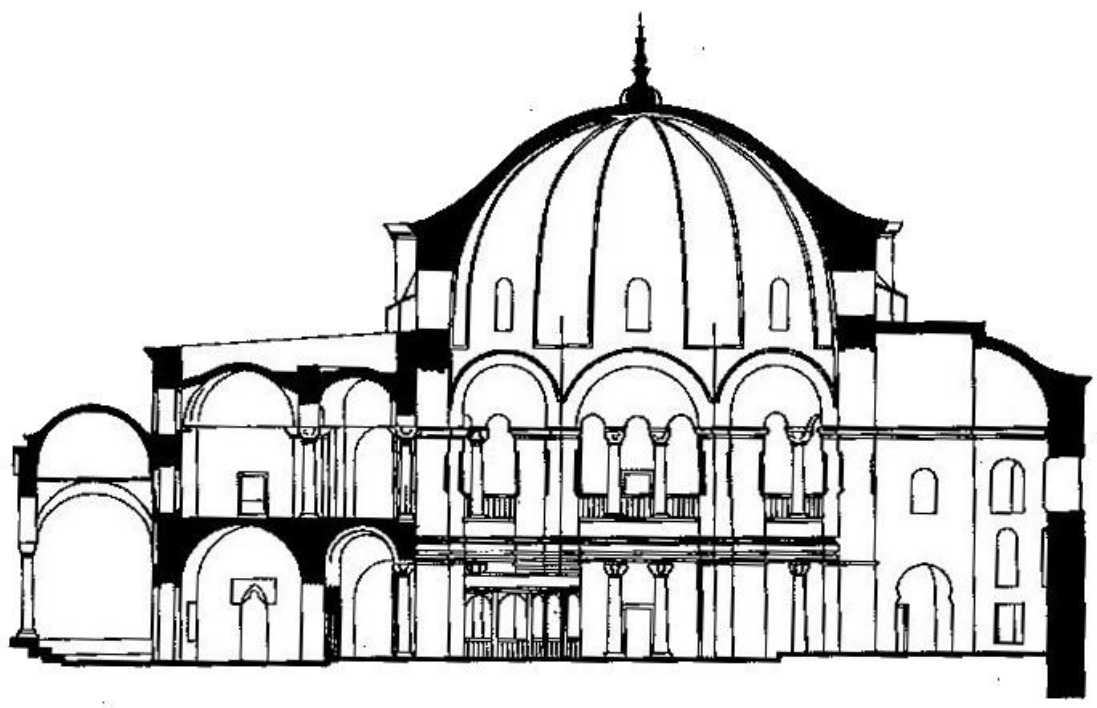
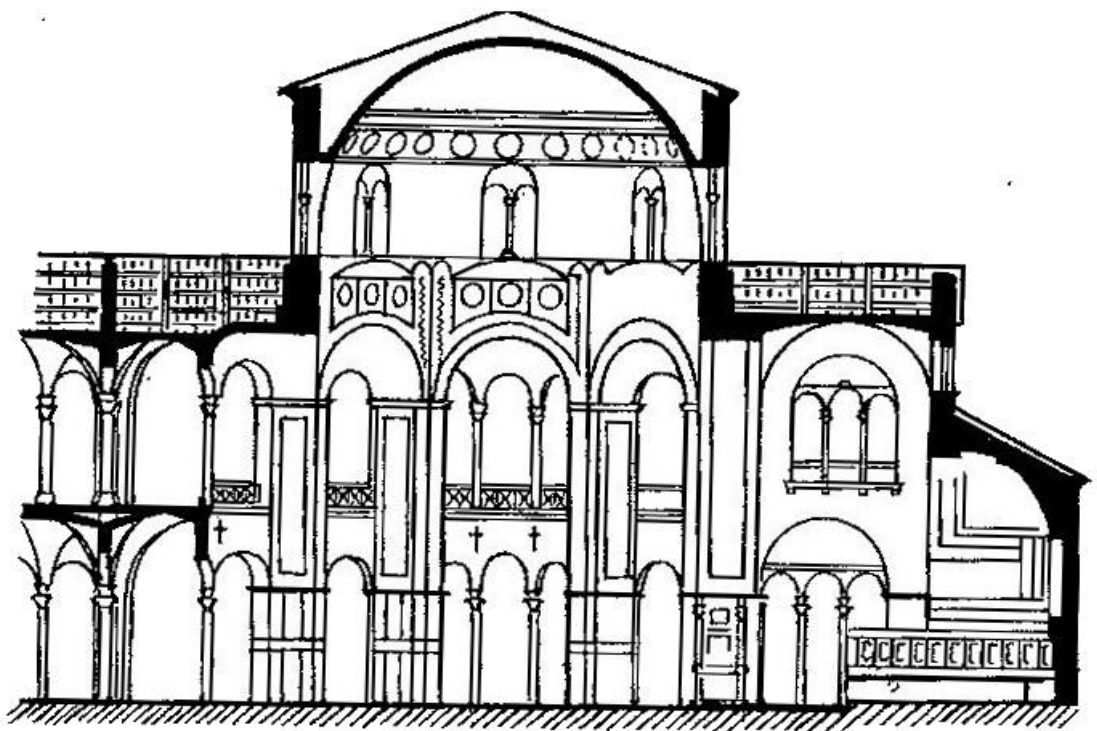
Fig. 3. Mailand, S. Tecla (um 350)

Obr. 6 Baptisterium San Giovanni alle Fonti při chrámu sv. Tekly v Miláně.

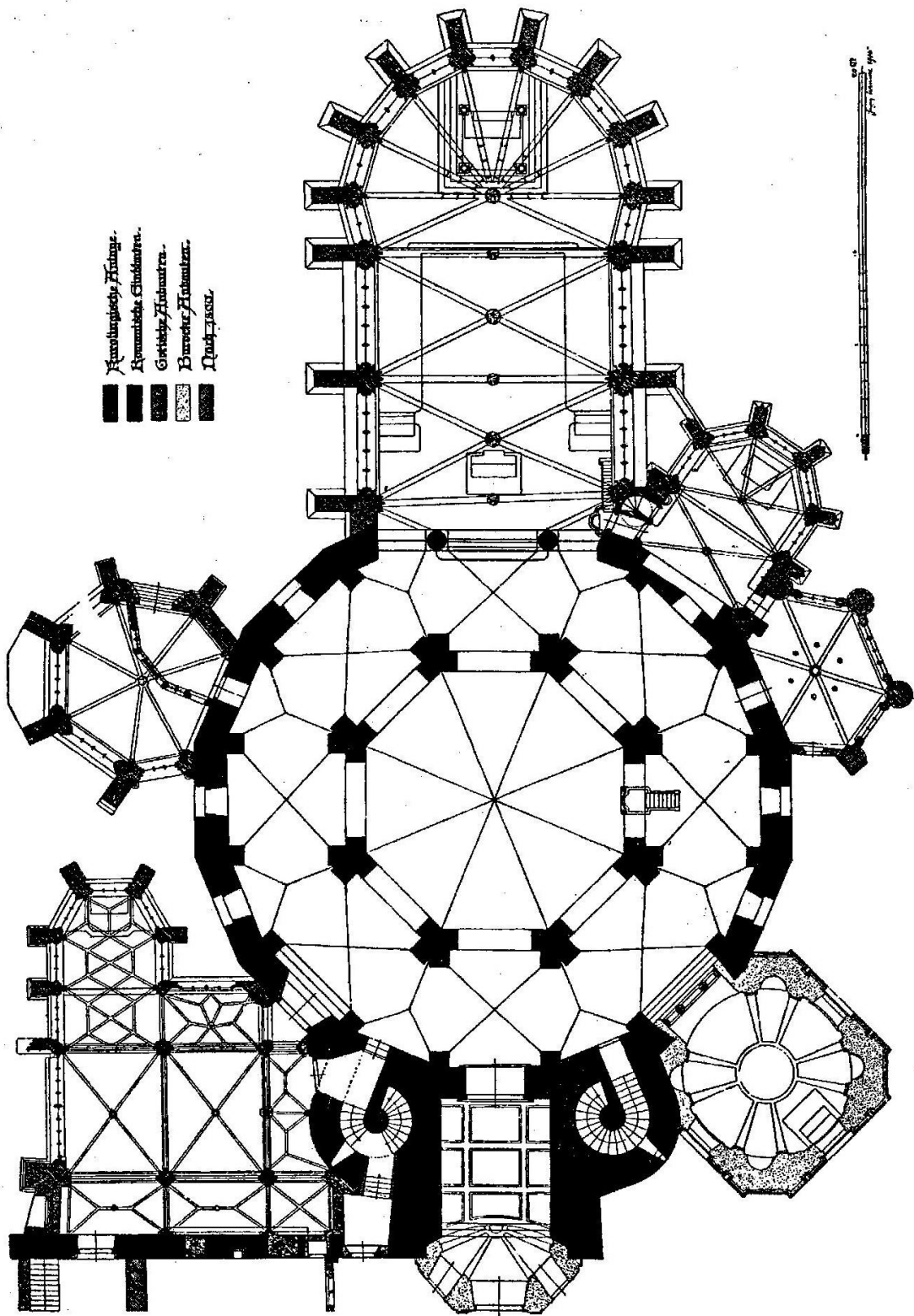
Obr 7. Nahoře půdorys chrámu San Vitale v Ravenně.

Obr. 8 Dole půdorys chrámu sv. Segia a Bakcha v Konstantinopoli.

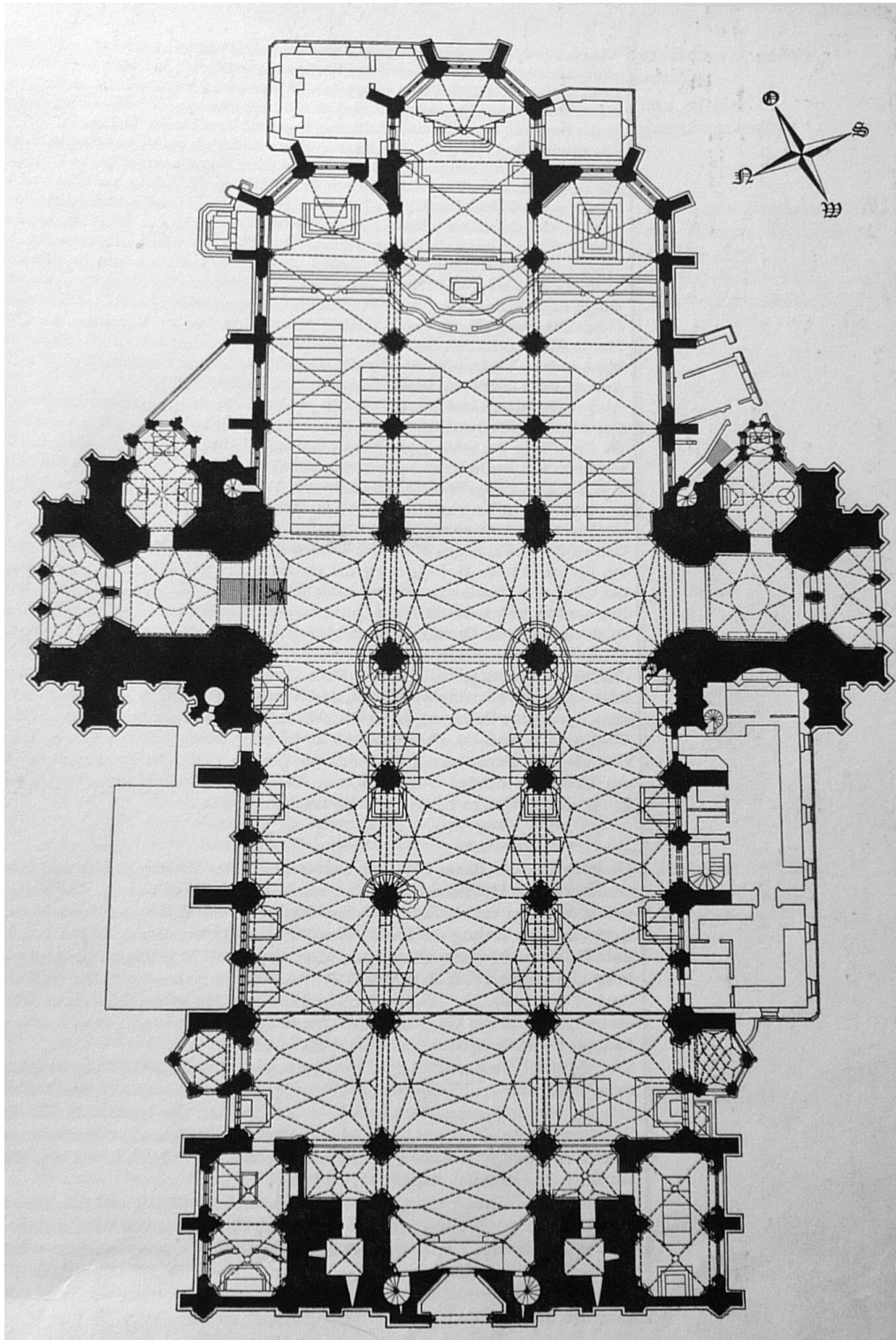
Obr. 9 Nahoře řez chrámem San Vitale v Ravenně.

Obr 10 Dole řez chrámem sv. Sergia a Bakcha v Konstantinopoli.

I Aachen, Münster, Gesamtgrundriß (Erdgeschoß)
 Nach F. Krause, 1914

Obr. 11 Půdorys dómu v Cáchách

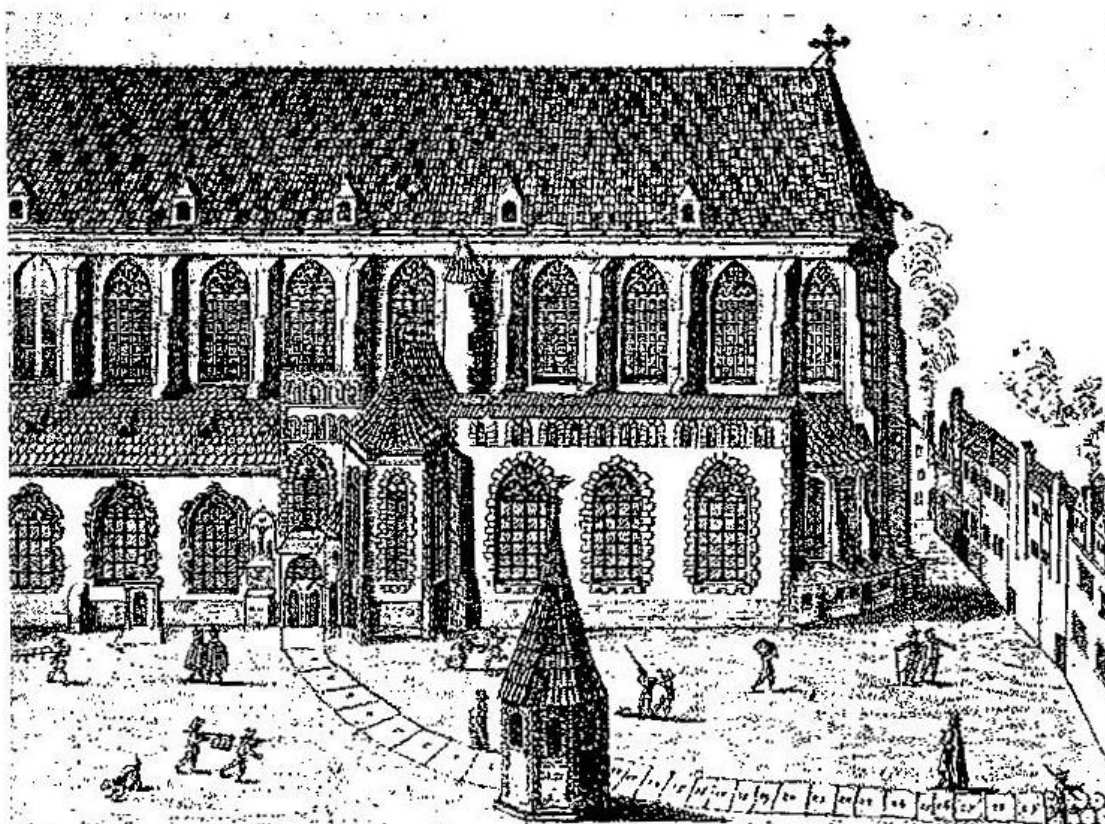
Obr. 12 Půdorys dómu sv. Štěpána ve Vídni s kaplí sv. Kateřiny na jižní straně.

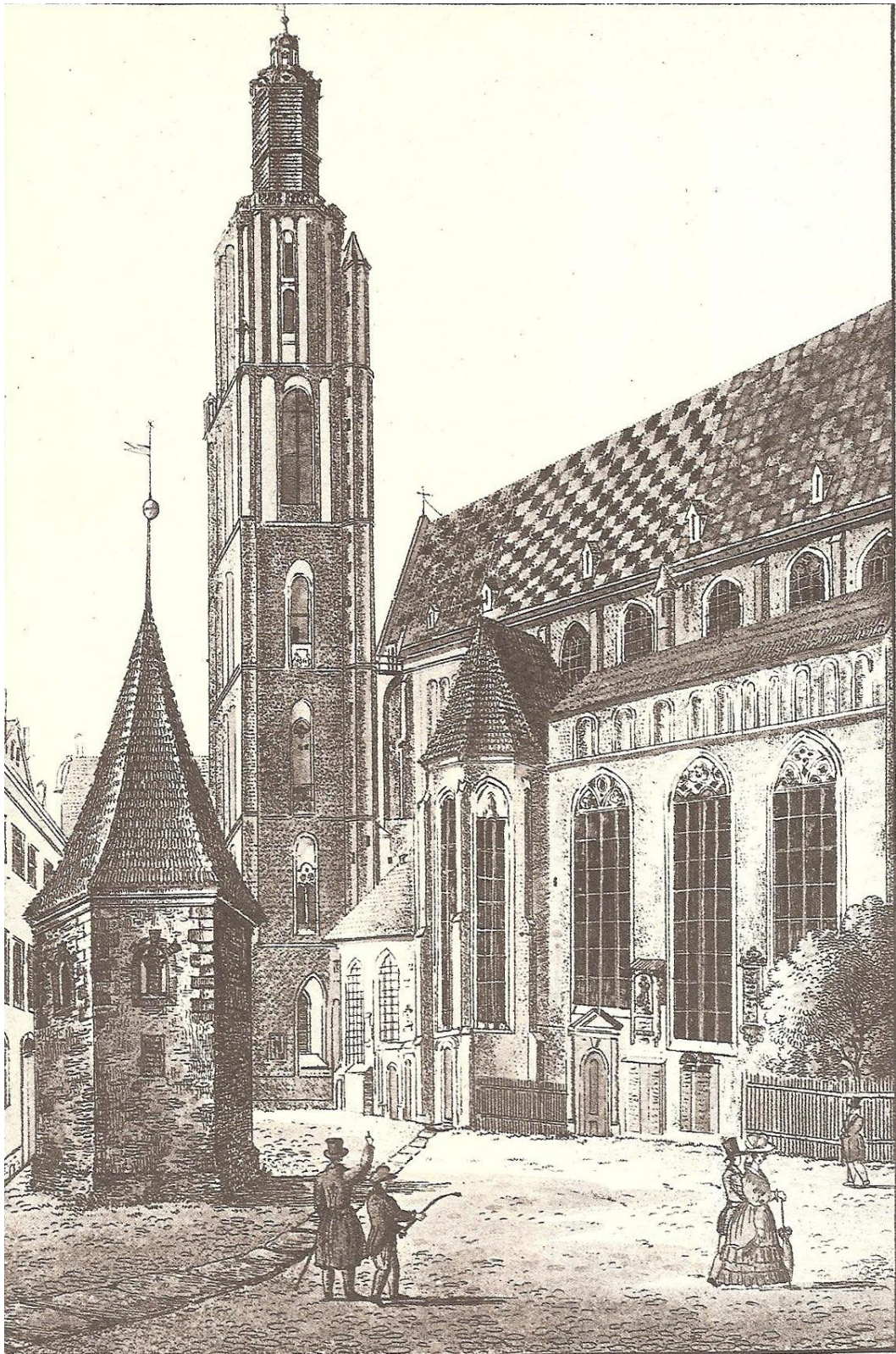
Odkryté
resztki
kaplice
šv. Materna

(fot.
Marek
Perzyński)

Obr. 13 Archeologicky odkryté zdivo kaple sv. Materna ve Vratislavi.

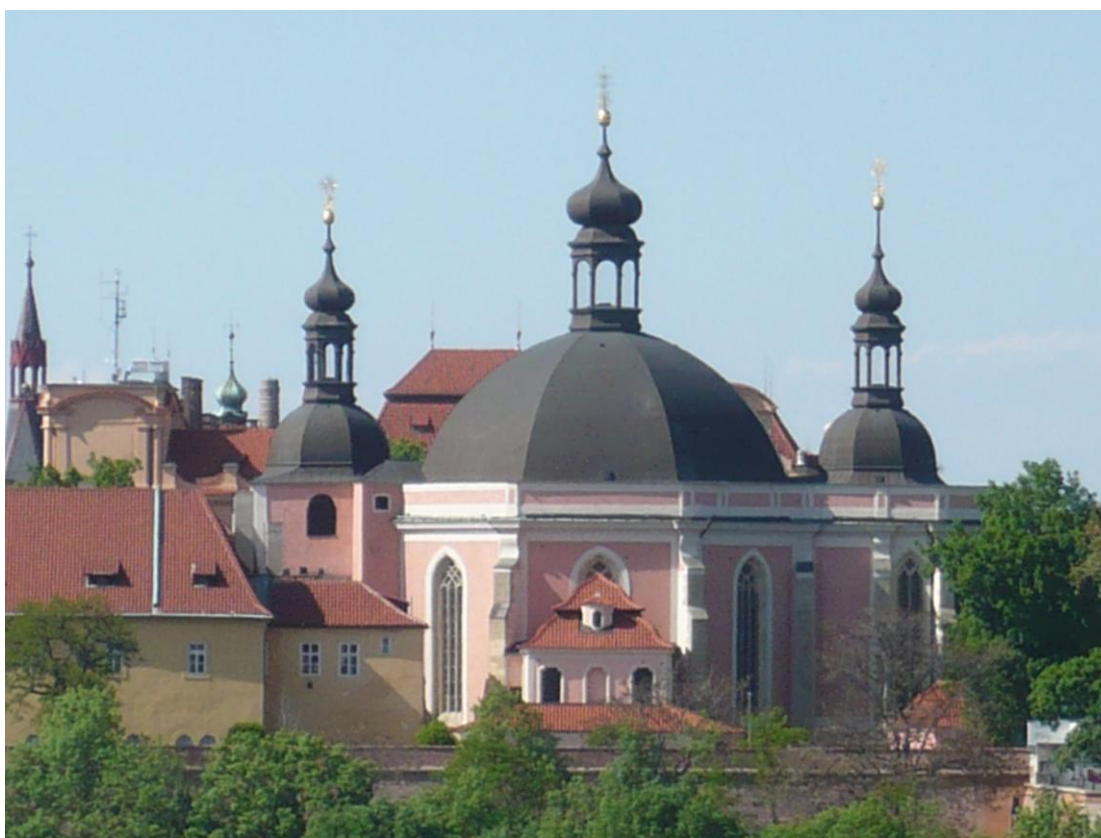
Obr. 14 Kaple sv. Materna při kostele sv. Alžběty ve Vratislavi na prospektu z roku 1650.

Obr. 16 Kaple sv. Materna při kostele sv. Alžběty ve Vratislavi na pohledu z roku 1820-25.

Obr. 17 Panoramatický pohled na klášter na Karlově od jihu.

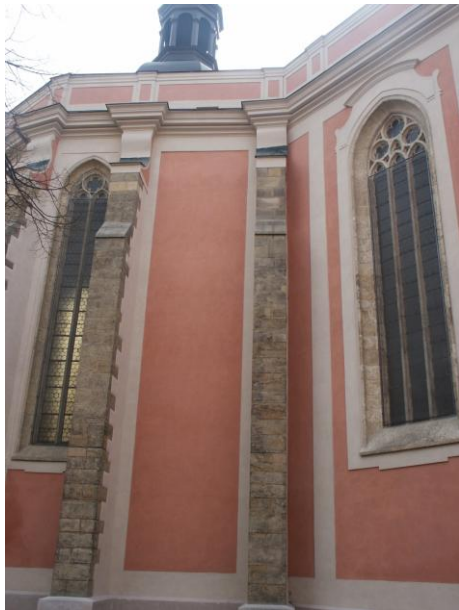
Obr. 18 Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze, pohled na jižní průčelí.

Obr. 19 Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze . pohled od severu.

Obr. 20 Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze, východní průčelí.

a

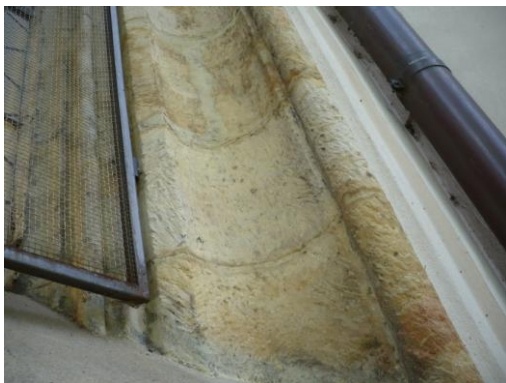
b

c

d

e

f

Obr. 21 a – 26 f Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze

21 a Dělicí linie mezi presbytářem a lodí

22 b Pozdně gotický portál v SZ stěně oktagonu

23 c Barokní zakončení snížených opěrných pilířů

24 d Kružby oken východního průčelí presbytáře

25 e Profilace ostění oken lodi

26 f Fragment bankálové římsy v SZ koutě oktagonu

a b

Obr. 27 a – 29 c Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze

27 a Severní portál, celkový pohled.

28 b Severní portál, profilace ostění.

29 c Severní portál, charakter soklu.

a

b

c

d

Obr. 30 a – 33 d Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze
30 a Severní portál, detail konzoly po jeho východní straně.
31 b Severní portál, detail konzoly po jeho západní straně.
32 c Severní portál, detail krabů archivolty.
33 d Severní portál, detail přípory po jeho západní straně.

a

b

Obr. 34 a – 35 b Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze
34 a Pohled z lodi do presbytáře; 35 b Klenba presbytáře.

a

b

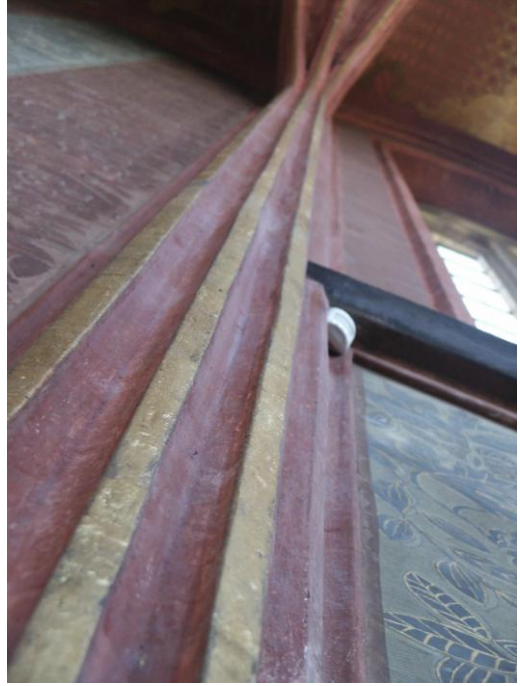

c

Obr. 36 a – 38 c Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze
36 a Vítězný oblouk objektu a pohled na klenbu hlavní lodi.
37 b Svazkové přípory presbytáře.
38 c Svazkové přípory presbytáře, detail.

a

b

c

d

Obr. 39 a – 42 d Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze

39 a Detail profilace svazkové přípory presbytáře.

40 b Detail profilace svazkové přípory presbytáře, druhý typ

41 c Detail soklu přípory 39 a.

42 d Detail soklu přípory 40 b.

a

b

Obr. 43 a – 44 b Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze
43 a Detail zdrsnění po původní podokenní římse presbytáře, severní stěna.
44 b Detail zdrsnění po původní podokenní římse presbytáře, jižní stěna.

a

b

c

d

Obr. 45 a – 47 d Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze
45 a Profilace vítězného oblouku.

46 b Místo předpokládané odstraněné hlavice.

47 b Kružbová konzola po severní straně vítězného oblouku.

47 d Kružbová konzola po jižní straně vítězného oblouku.

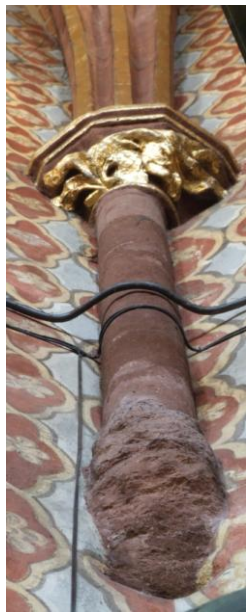

a

b

Obr. 48 a – 49 b Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze
 48 a Jižní stěna oktogonu lodi s charakteristickým detailem osazení válcových
 přípor v jedné třetině výšky lodi.
 49 b Pohled na klenbu lodi s barokní štukovou výzdobou z roku 1740.

a

b

c

d

Obr. 50 a – 53 d Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze

50 a Utváření válcové přípory lodi a.

51 b Detail hlavice válcové přípory lodi a.

52 c Utváření válcové přípory lodi b.

53 d Detail hlavice válcové přípory lodi b.

a

b

c

d

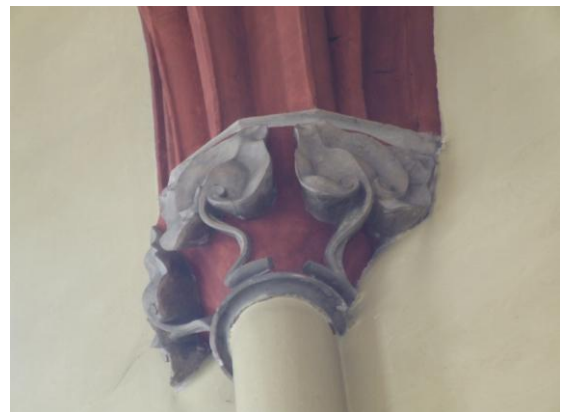
Obr. 54 a – 57 d Kostel P. Marie a sv. Karla Velikého Karlově v Praze

54 a Utváření válcové přípory lodi c.

55 b Detail hlavice válcové přípory lodi c.

56 a Utváření válcové přípory lodi d.

57 d Detail hlavice válcové přípory lodi d.

Obr. 58 a – 61 d Komparace tvarosloví listových hlavic kostelů Nového Města pražského
58 a Kostel na Karlově, listová hlavice oktogonu lodi.
59 b Kostel sv. Štěpána, geometrická hlavice válcové přípory v hlavní lodi.
60 c Kostel sv. Apolináře, listová hlavice severní stěny presbytáře.
61 d Kostel P. Marie Na Trávníčku, listová hlavice lodi.

a

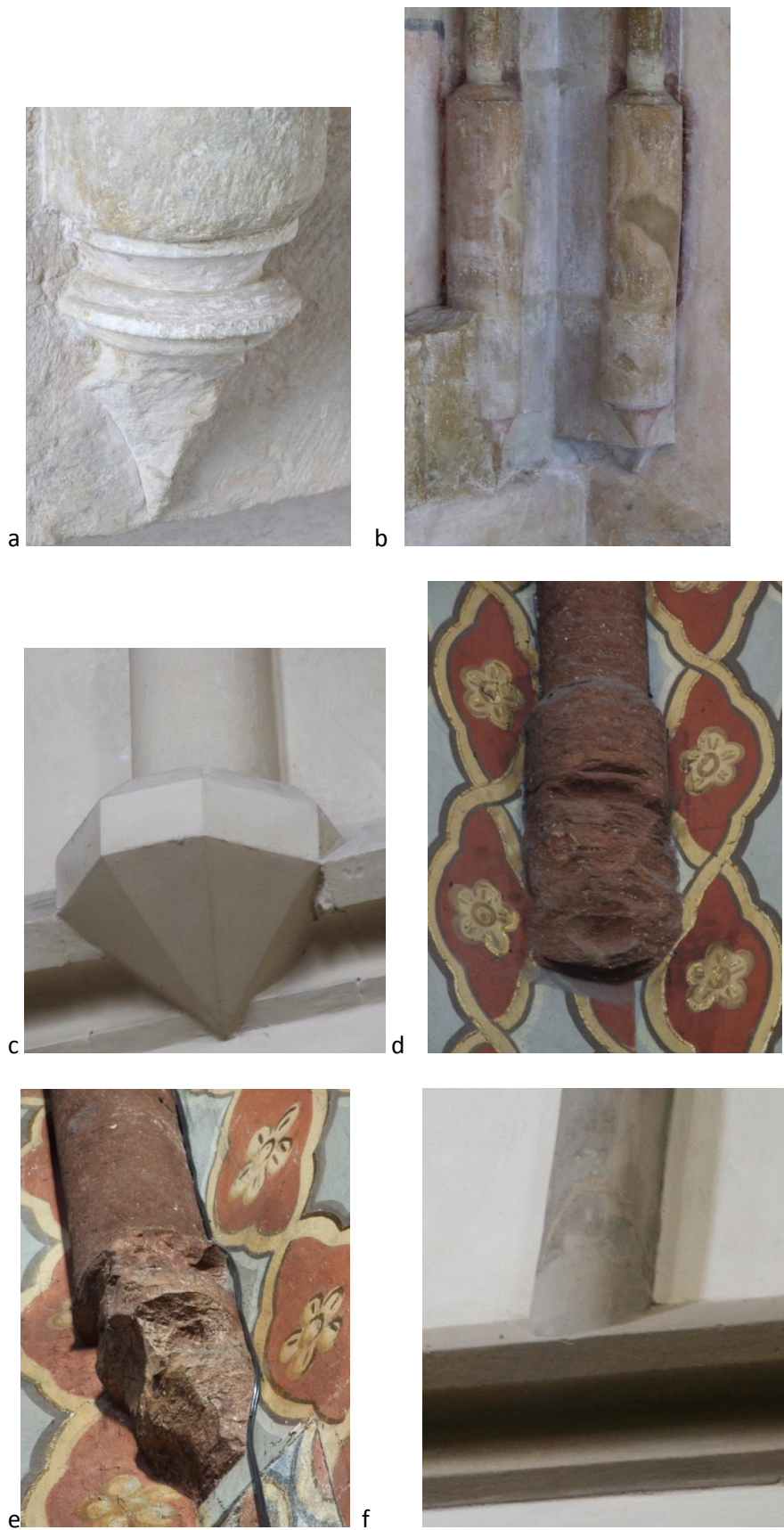

b

c

Obr. 62 a – 64 c Komparace tvarosloví hlavic objektů karlovské doby
62 a Kaple sv. Kříže na Karlštejně, listová konzola.
63 b Kostel P. Marie Na Slovanech, konzola ambitu s listovým dekorem.
64 c Katedrála sv. Víta, listová hlavice jižní předsíně.

Obr. 65 a – 70 f Komparace tvarosloví hlavic objektů karlovské doby
 65 a, 66 b Zakončení válcových přípor kapitulní síně kláštera v Sázavě; 67 c Zakončení válcových přípor presbytáře PM. Na Trávníčku. 68 d, 69 e Kostel na Karlově, válcové přípory lodi. 70 f Zakončení válcových přípor presbytáře k. sv. Apolináře.

a

b

c

d

e

Obr. 71 a – 75 e Komparace tvarosloví kružbových konzol.

71 a Kostel na Karlově, kružbové konzoly lodi. 72 b Kapitulní síň v Sázavě. 73 c Klášterní kostel v Sedlci u Kutné Hory, křížení. 74 d Kostel sv. Apolináře, loď. 75 e Katedrála sv. Václava a Stanislava na Wawelu v Krakově.

Obr. 76 a – 79 d Komparace tvarosloví kružbových hlavic.

76 a Kružbová hlavice kláštera v Roudnici nad Labem.

77 b Kružbová hlavice ambitu kláštera slovanských benediktnů.

78 c Kružbová hlavice kostela P. Marie Na Slovanech.

79 d Kružbová hlavice kapitulní síně kláštera v Sázavě.

Obr. 80 a – 83 d Komparace tvarosloví profilace arrasovsky zploštělých hruškovců.

80 a Vítězný oblouk kostela na Karlově.

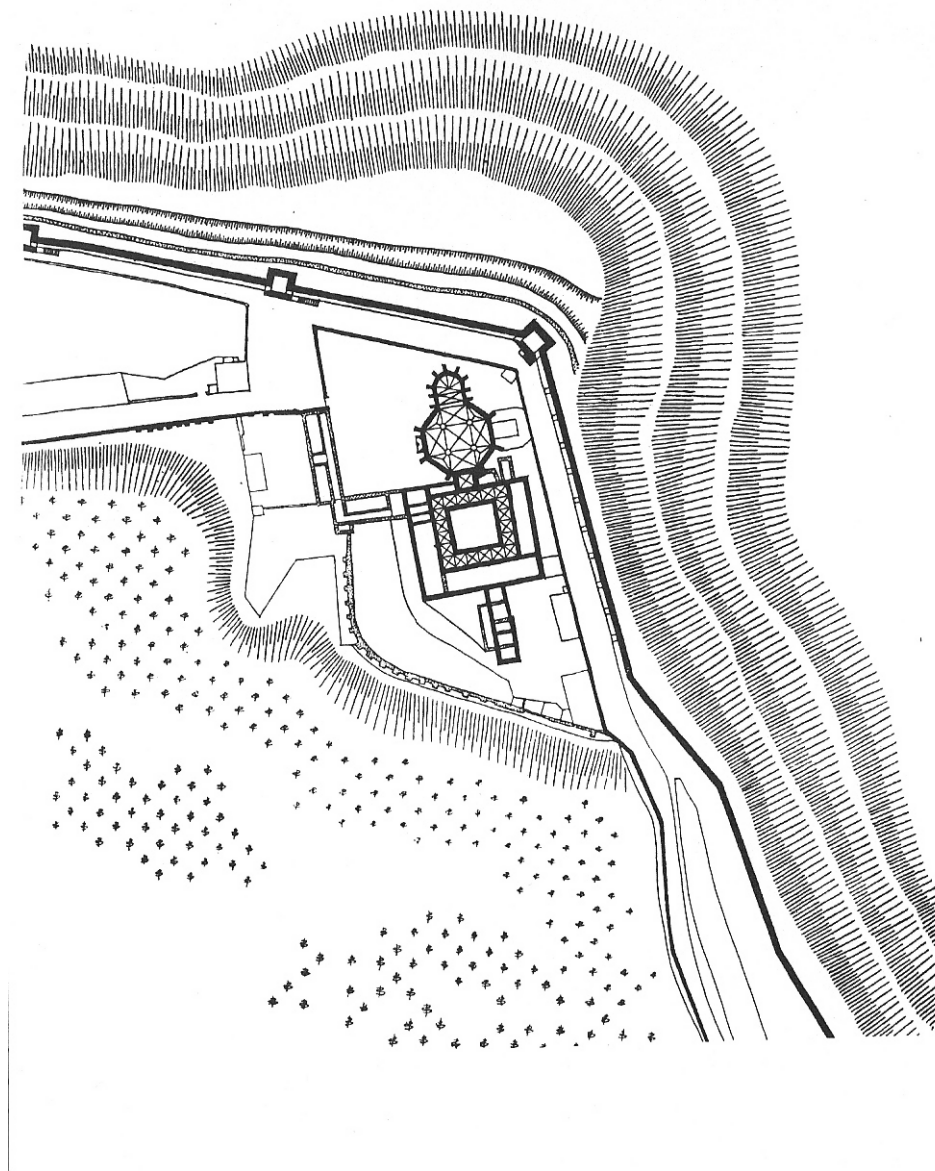
81 b Profilace pilíře trojlodí klášterního kostela v Sázavě.

82 c Profilace pilíře býv. cisterciáckého klášterního kostela v Klášterní Skalici.

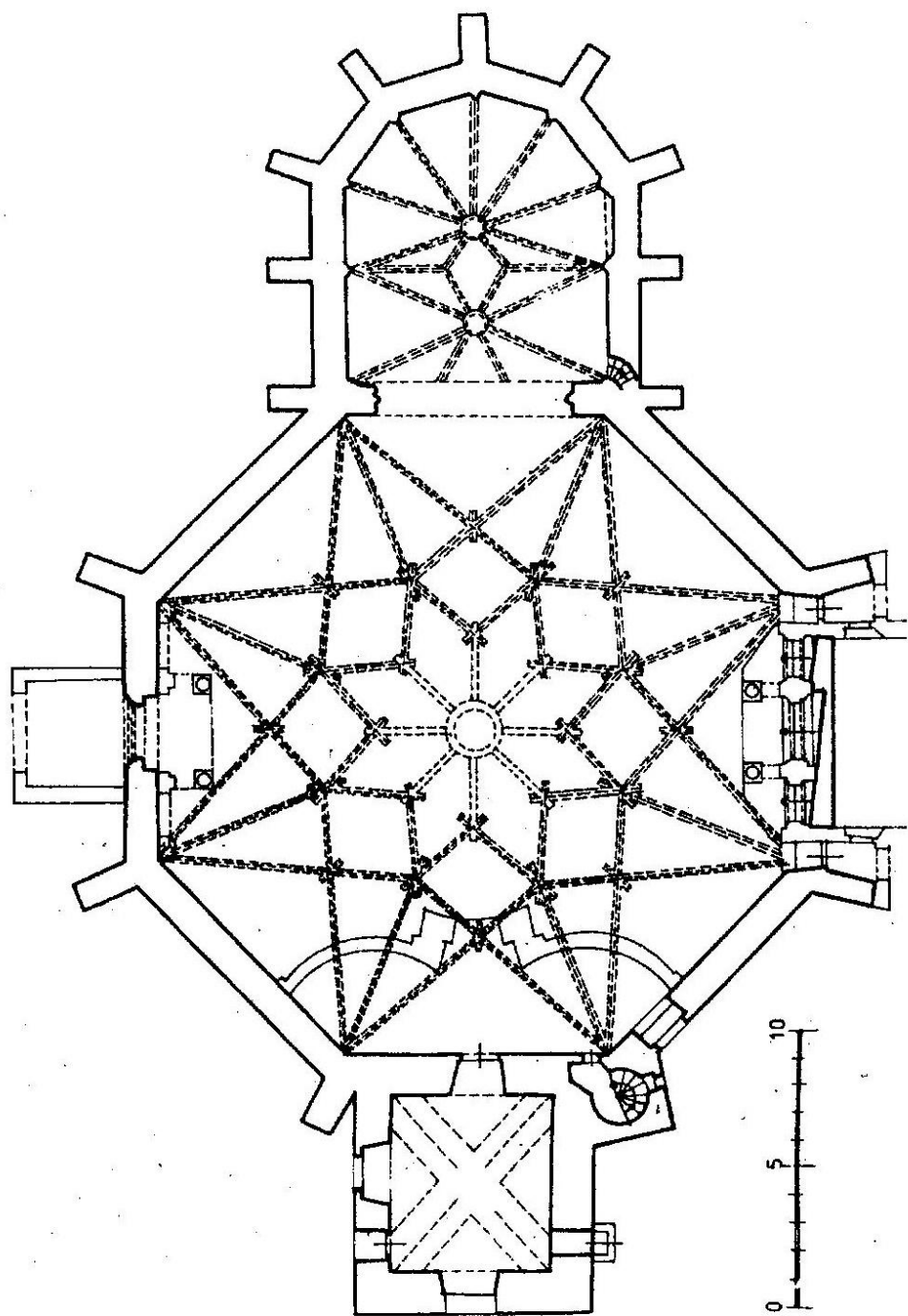
83 d Profilace klenební přípory kaple sv. Kříže na Karlštejně.

Obr. 84 a – 86 c Komparace tvarosloví profilace portálů.
84 a Sázava, křížová kytka západní věže trojlodí.
85 b Kostel na Karlově, severní portál.
86 c Kostel Panny Marie před Týnem, západní portál.

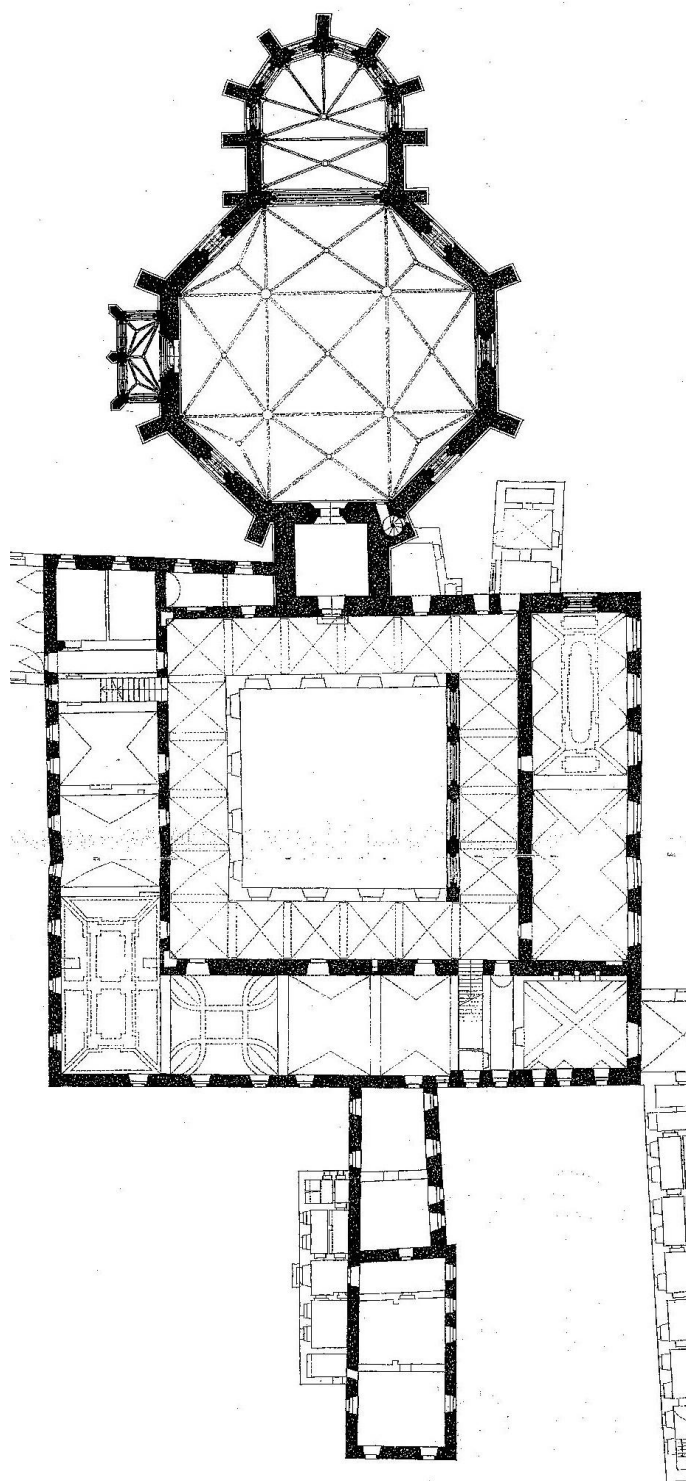

Obr. 87 Situace kláštera na Karlově, in: Vilém Lorenc, *Nové Město pražské*, Praha 1973, s. 41.

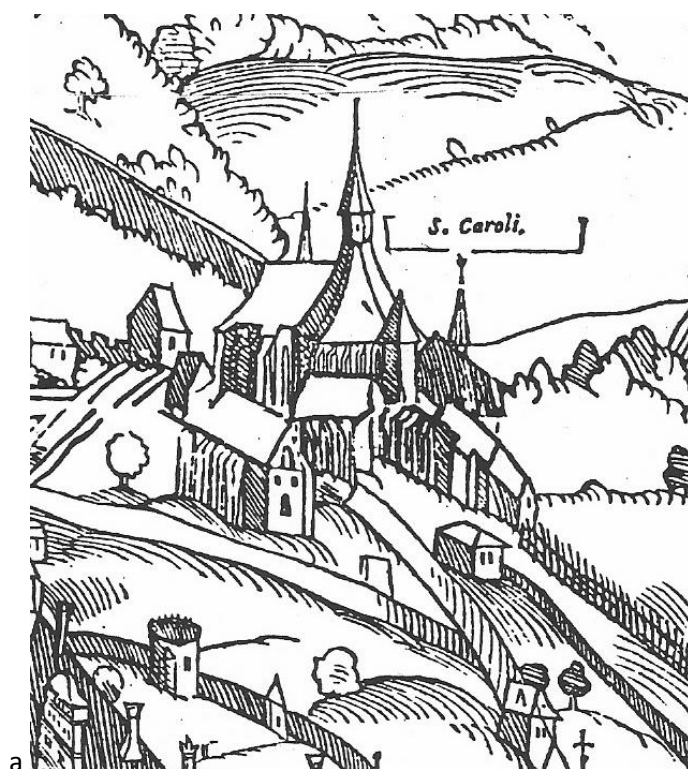

*Kostel Nanebevzetí P. Marie a Karla Velikého, půdorys, 1350—77
(SÚRPMO)*

Obr. 88 Půdorys kostela na Karlově, in: Dobroslav Líbal –Emanuel Poche – et al., *Praha středověká, čtvero knih o Praze*, Praha 1983, s. 242.

Obr. 89, Půdorys kostela na Karlově s rekonstruovanou severní předsíní, in: Vilém Lorenc, *Nové Město pražské*, Praha 1973, s. 116 – 117.

Obr. 90 a – 91 b Ikonografické doklady

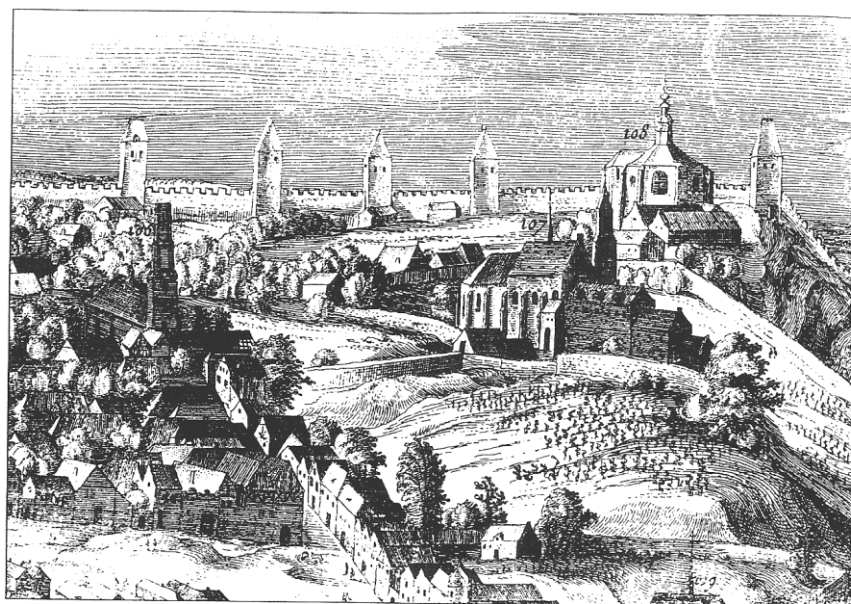
90 a J. Kozel a M. Peterle z Annabergu, Prospekt Prahy od západu, Tzv. Vratislavský prospekt, 1562, dřevoryt, in: Archiv NPÚ, ú.p. Praha.

91 b J. Willenberg, Praha roku 1601, dřevoryt, in: D. Líbal–J. Muk–Z. Lancinger et al., *SHP Karlov kostel*, 1980.

Pillage et dévastation de Carlov en 1611
(d'après une ancienne gravure.)

a

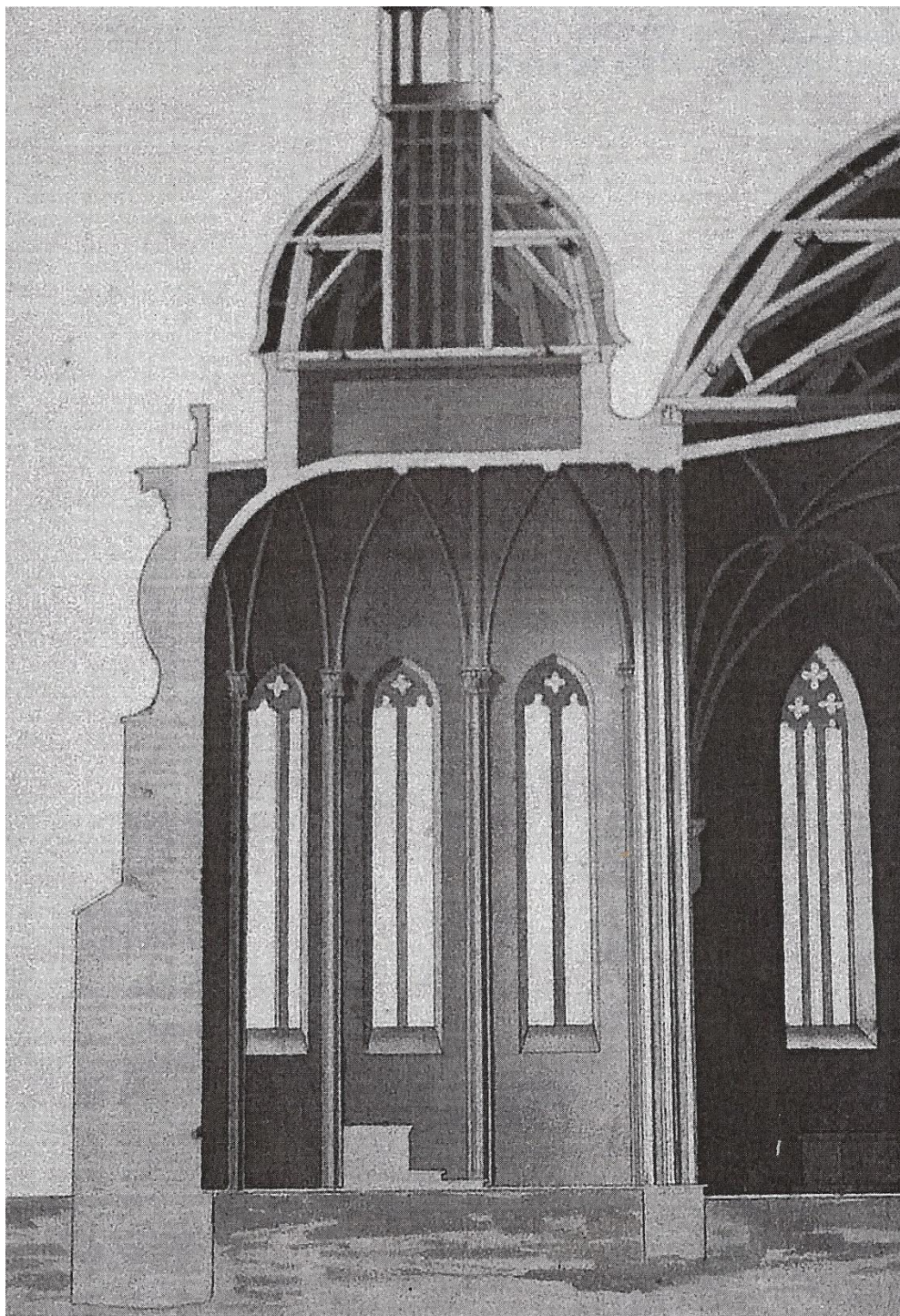

b

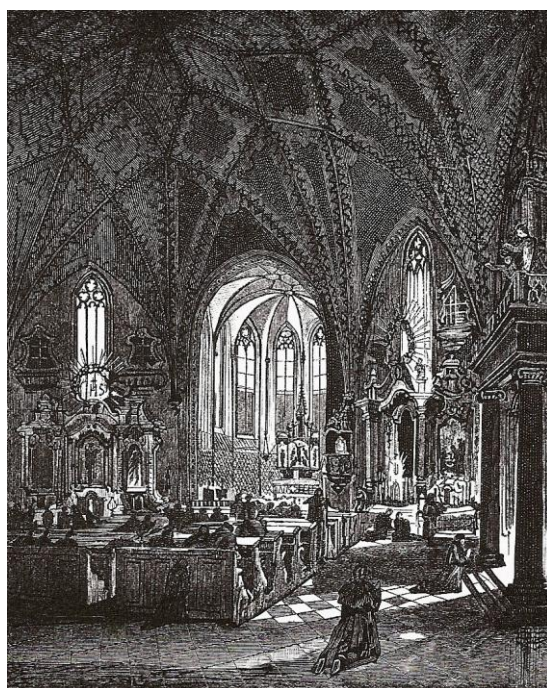
Obr. 92 a – 93 b Ikonografické doklady

92 a Anonym, Obraz přepadení kláštera na Karlově roku 1611, mědiryt, in: Karel Navrátil, *Paměti kostela Panny Marie na nebe vzaté na Hoře Karlově*, Praha 1881.

93 b F. van der Bosche, Tzv. Sadelerův prospekt Prahy, 1606, mědiryt, in: K. Bečková, *Zmizelá Praha, Nové Město*, Praha 1998, s. 234.

Obr. 94 Kostel na Karlově, výřez zaměření (podélného řezu), Franz Pávíček, 1797, Archiv plánů NPÚ, ú. p., Praha, inv. č. PPOP 996-5-976

a

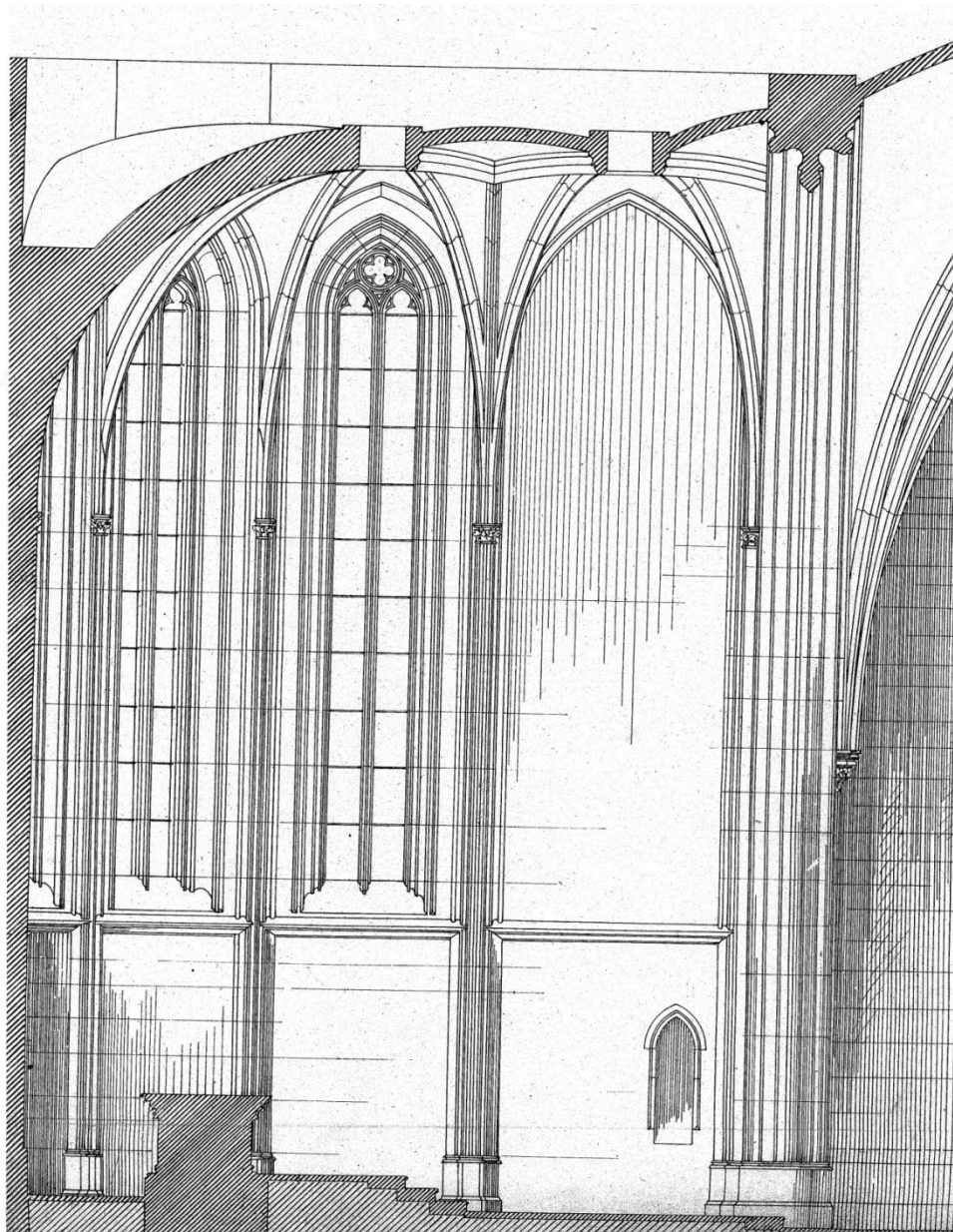

b

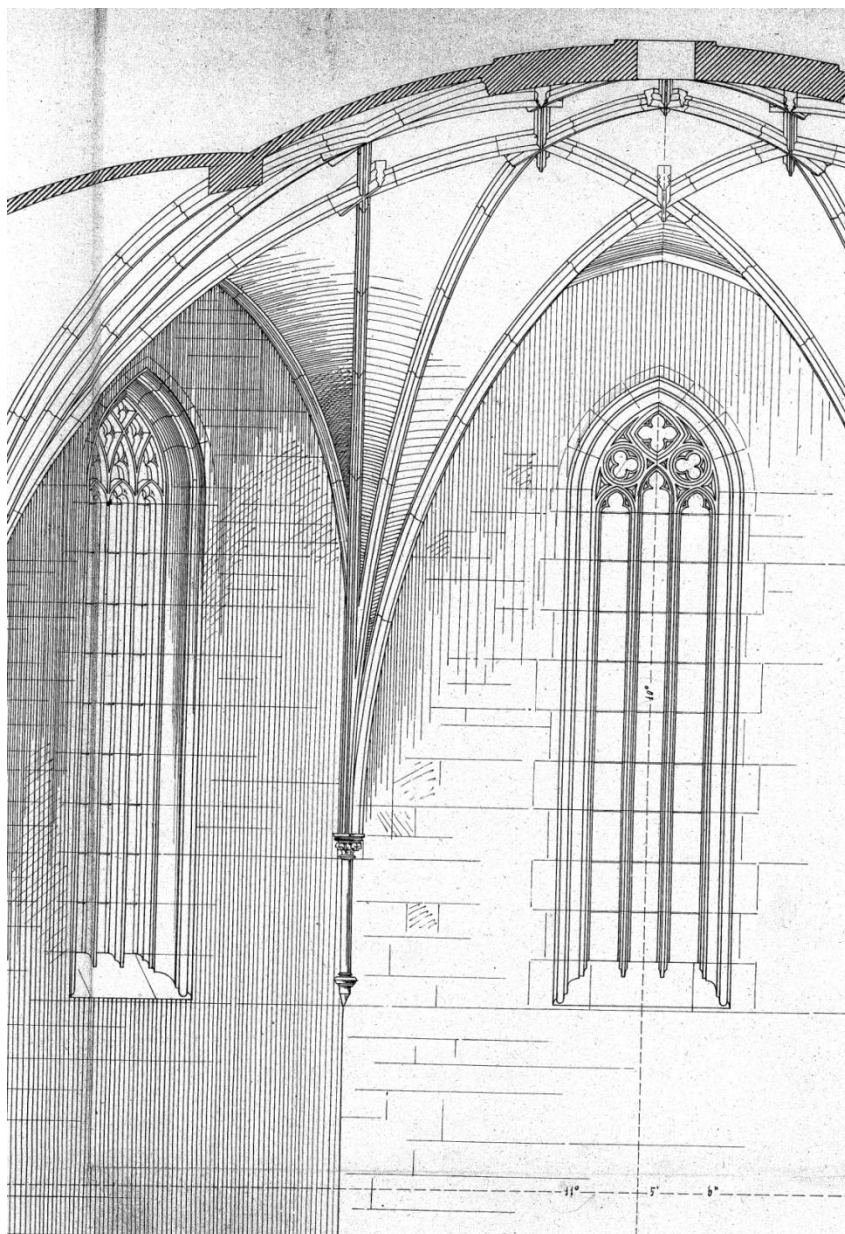
Obr. 95 a – 96 b Kresby interiéru

95 a Zawacki, Interiér presbytáře, in: Zlatá Praha, č. 14, 15. 7. 1864

96 b J. Koula, Interiér, in: Ruch, roč. VI, č. 8, 15. 3. 1884

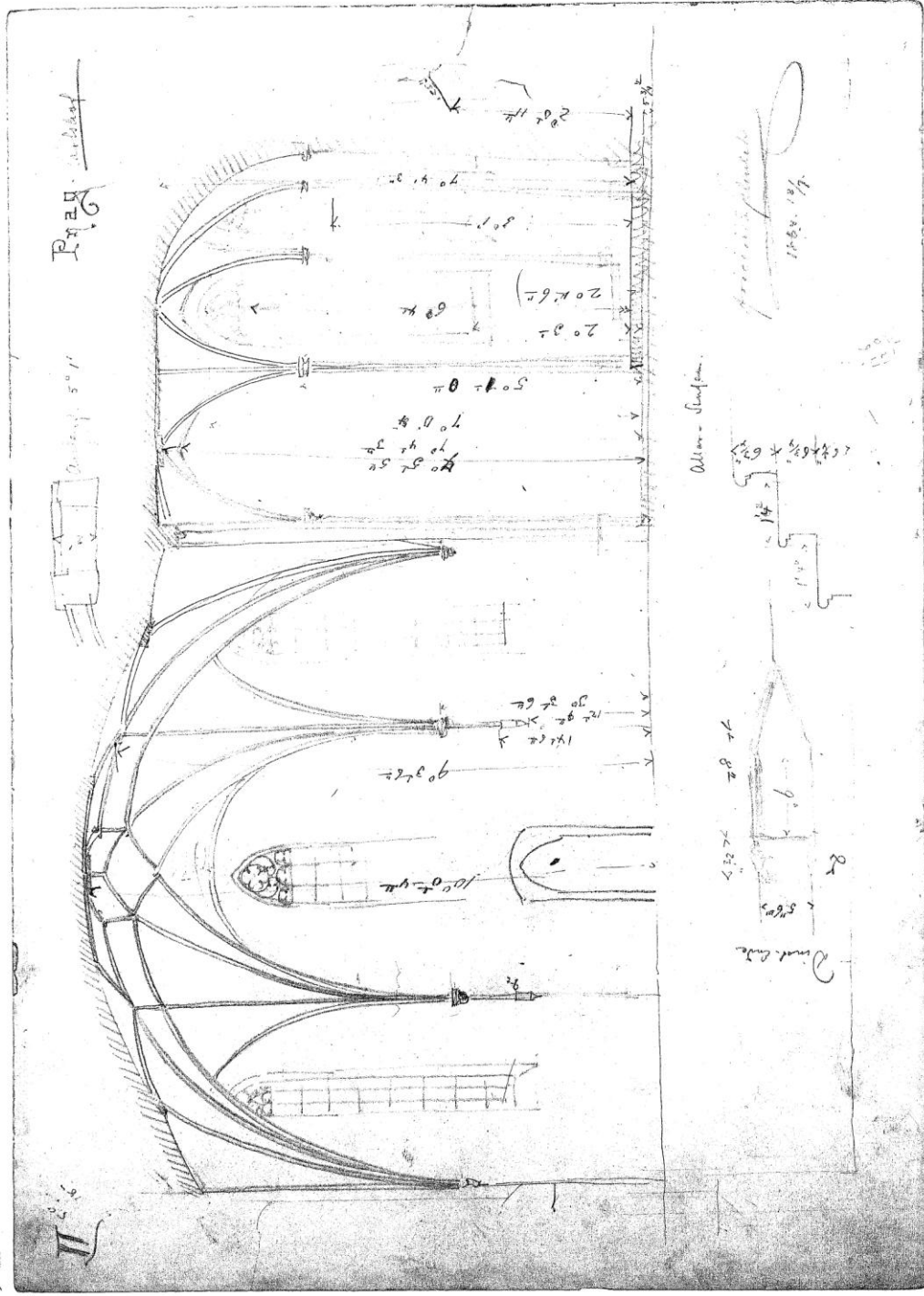

Obr. 97 Kostel na Karlově, podélný řez, detail presbytáře, záznam ze studijní cesty studentů architektury k. k. Akademie výtvarných umění ve Vídni, pod vedením Prof. Friedricha Schmidta, kreslil August Prokop, autografoval G. Hauberisser, tištěno Oskarem Weiglem in: *Mitteilungen der Architekten – Vereinigung, Wiener Bauhütte Wien 1865*

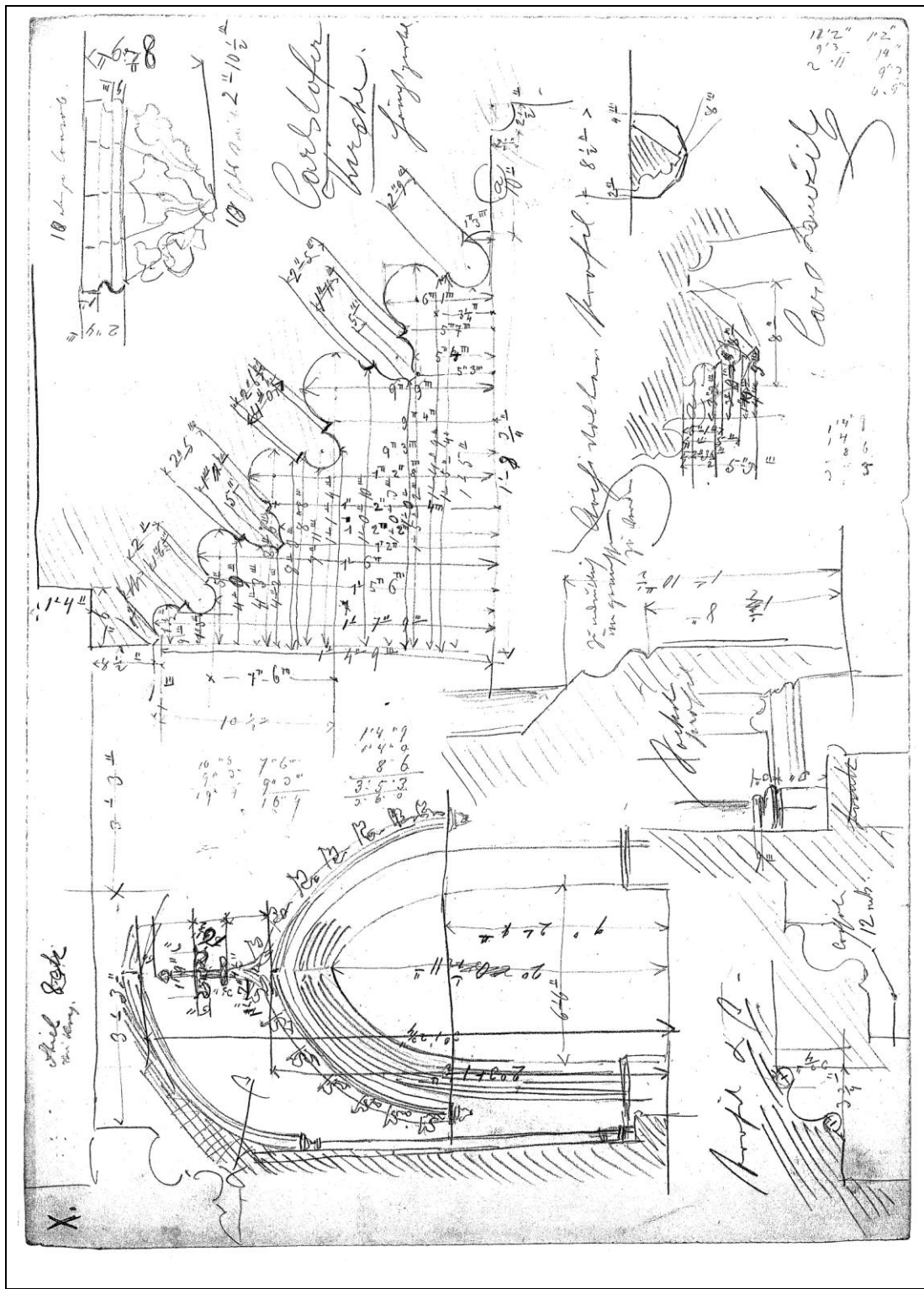

Obr. 98 Kostel na Karlově, podélný řez, detail lodi, záznam ze studijní cesty studentů architektury k. k. Akademie výtvarných umění ve Vídni, pod vedením Prof. Friedricha Schmidta, kreslil August Prokop, autografoval G. Hauberisser, tištěno Oskarem Weiglem in: *Mitteilungen der Architekten – Vereinigung, Wiener Bauhütte* Wien 1865.

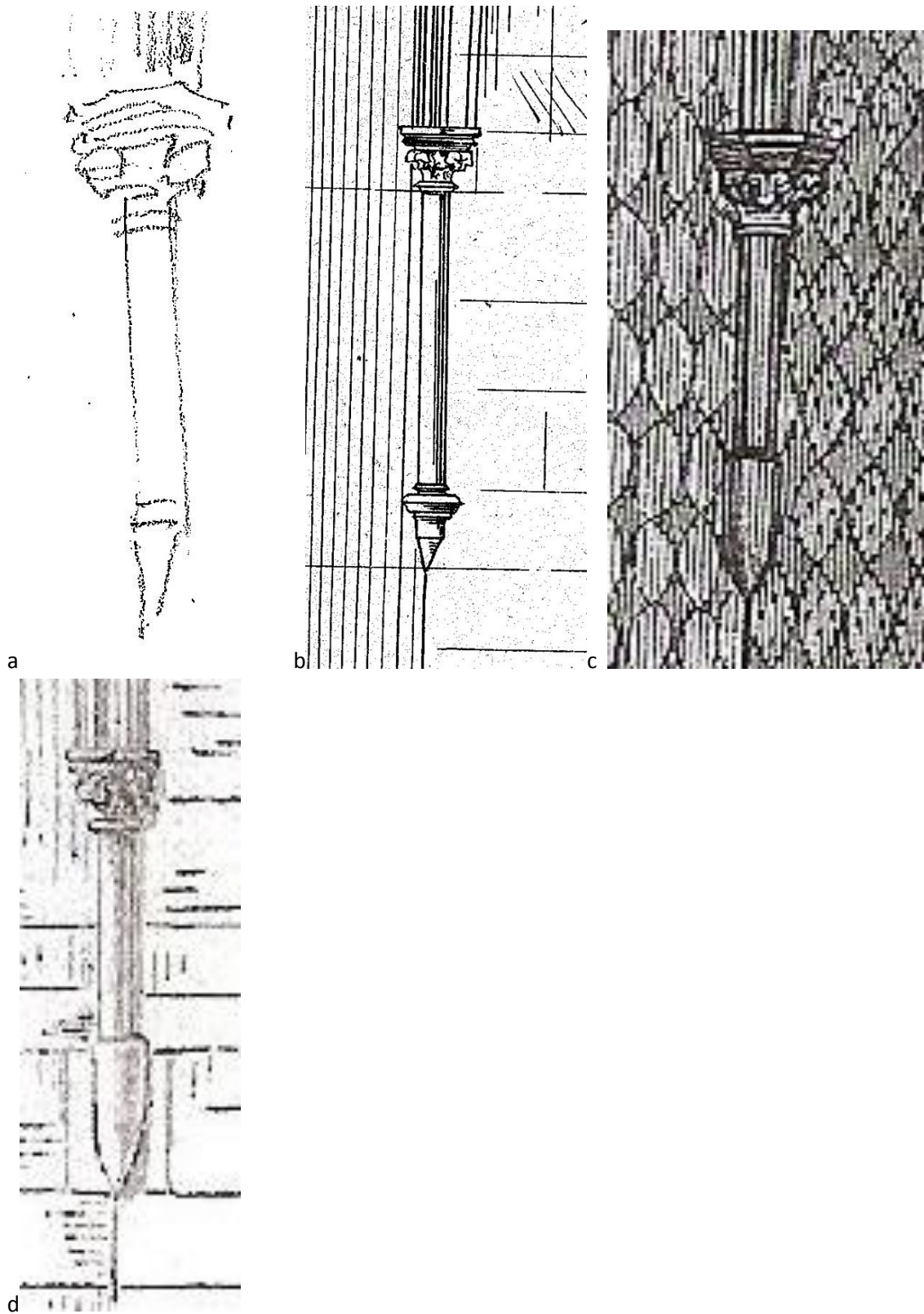
(1864) Inv.č. 18992

Obr. 100 Kostel na Karlově, podélný řez, zaměřeni Friedricha Schulka z 18. 7. 1864, Archiv Akademie výtvarných umění, Vídeň, inv. č. 18992

Obr. 101 Kostel na Karlově, severní portál, zaměření Carla Luzziho z 18. 7. 1864, Archiv Akademie výtvarných umění, Vídeň, inv. č. 18984.

Obr. 102 a – 105 d Rekonstrukce zakončení válcových přípor lodí.

102 a Kresba in: Archiv Akademie výtvarných umění, Vídeň, inv. č. 18981; 103 b Detail Obr. 98;

104 c Josef Scheiwl, in: Světozor, 15. 6. 1877; 105 d

Obr. 106 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, celkový pohled od jihu.

Obr. 107 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled na vstup do areálu od severu.

Obr. 108 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled na elevaci kostela od západu.

Obr. 109 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, letecký snímek od jihu. Uloženo in: Archiv Pamiatkového úradu Bratislava, sign. T 1045.

Obr. 110 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled od severu.

Obr. 111 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, severní průčelí se severní předsíní.

a

b

Obr. 112 a Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, vstupní portál severního průčelí.

Obr. 113 b Detail erbu Stiborovců ze Stiboric nad portálem.

a

b

Obr. 114 a Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, vstupní portál severního průčelí.

Obr. 115 b Detail klenáku portálu s letopočtem 1754.

a

b

c

Obr. 116 a Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled na šnekové schodiště při sakristii od severu.

Obr. 117 b Detail portálu v patře.

Obr. 118 c Detail okna v přízemí.

a

b

Obr. 119 a Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, severní opěrný pilíř.

Obr. 120 b Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, jižní opěrný pilíř s kaplí po jeho severní straně.

a

b

Obr. 121 a Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, elevace západního průčelí.

Obr. 122 b Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail profilyce severního opěrného pilíře věže.

a

Obr. 123 a Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, západní portál přízemí věže.

b

c

Obr. 124 b, c Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detaily hlavic s bobulovým dekorem západního portálu věže.

Obr. 125 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, západní předsíň.

Obr. 126 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, zdvojení opěrného pilíře lodi na JZ nároží.

Obr. 127 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, elevace lodi – pohled od jihu.

Obr. 128 a Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, elevace lodi – pohled od jihu.
 Obr. 129 b Detail soklu opěrných pilířů lodi.

Obr. 130 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled na presbytář od jihu.

a

b

Obr. 131 a, b Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detaily masky při opěrném pilíři presbytáře.

Obr. 132 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled na presbytář od jihovýchodu.

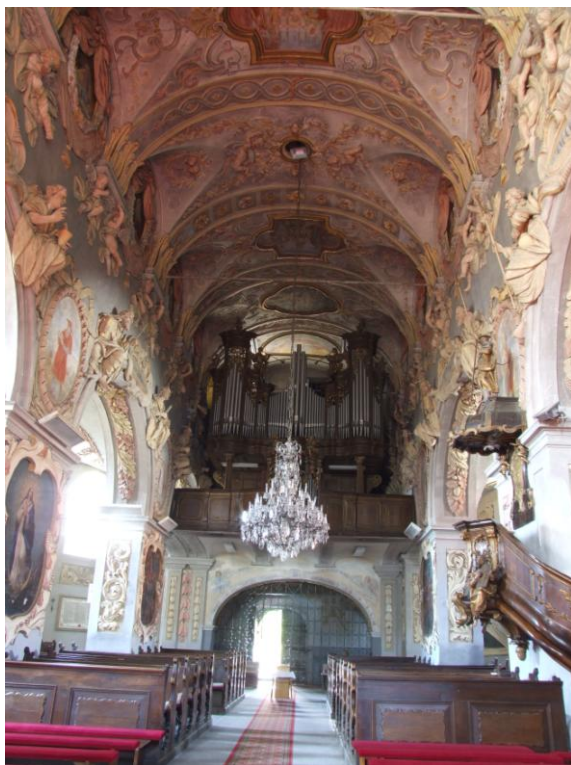
Obr. 133 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail soklu opěrných pilířů presbytáře.

Obr. 134 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, jihovýchodní nároží sakristie.

Obr. 135 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, východní průčelí sakristie.

a

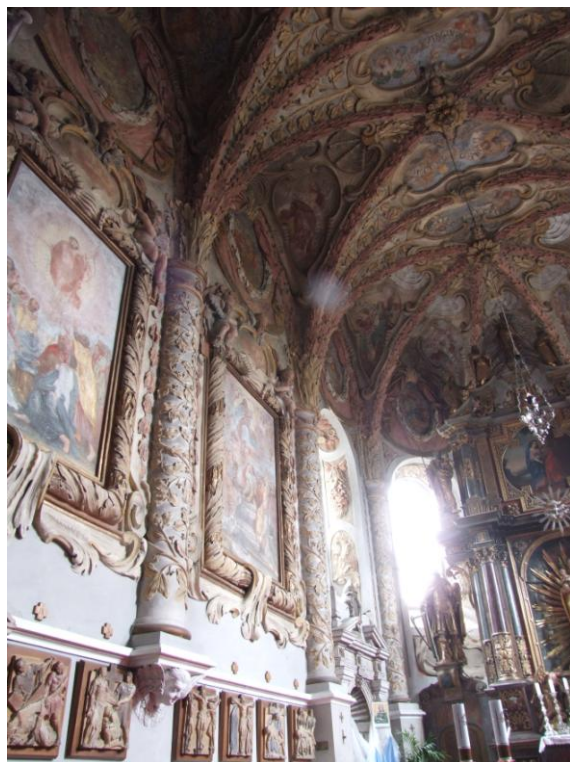
b

Obr. 136 a Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled do lodi od východu.

Obr. 137 b Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled do jižní lodi od severovýchodu.

a

b

Obr. 138 a Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled do presbytáře od západu.

Obr. 139 b Kostel PM v Novém Městě nad Váhem, pohled na severní stěnu presbytáře od západu.

Obr. 140 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, pohled do presbytáře od západu. Situace sedile.

Obr. 141 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, sedile po jižní straně presbytáře.

Obr. 142 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail profilace sedile.

Obr. 143 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, západní portál do lodi ze západní předsíně.

Obr. 144 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail západního portálu do lodi.

Obr. 145 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail gotického nápisu nad portálem.

Obr.146 Kostel PM v Novém Městě nad Váhem, válcové přípory presbytáře za hl. oltářem.

a

b

Obr. 147 a Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, elevace válcové přípory presbytáře.

Obr. 148 b Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, elevace příporového systému presbytáře.

Obr. 149 Kostel PM v Novém Městě nad Váhem, detail hlavice severní válcové přípory presbytáře.

Obr. 150 Kostel PM v Novém Městě nad Váhem, detail hlavice jižní válcové přípory presbytáře.

Obr. 151 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, elevace svazkové přípory presbytáře.

a

b

Obr. 152 a Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail soklu válcové přípory presbytáře.

Obr. 153 b Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail hlavice svazkové přípory presbytáře.

Obr. 154 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, klenba přízemí sakristie.

Obr. 155 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, klenba přízemí sakristie.

Obr. 156 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, kulová konzola klenby sakristie.

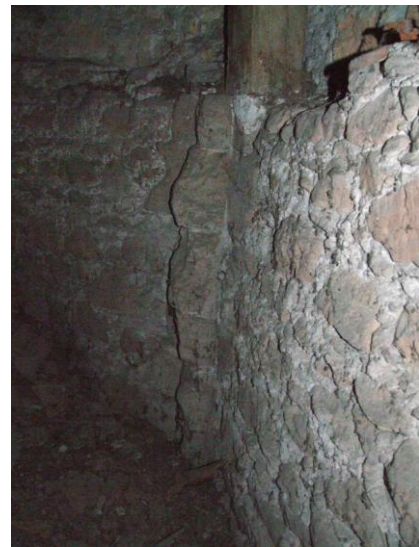
Obr. 157 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, svorník klenby sakristie s erbem Stiborvců ze Stiboríc.

Obr. 158 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, sekundárně vystavěné zdivo se střílnami nad severní boční lodí.

a

b

Obr. 159 a Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detaily střílen.

Obr. 160 b Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, detail klenební přípory v rohu oktogonu.

Obr. 161 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, původní lomené okno v bazilikální jižní zdi hlavní lodi.

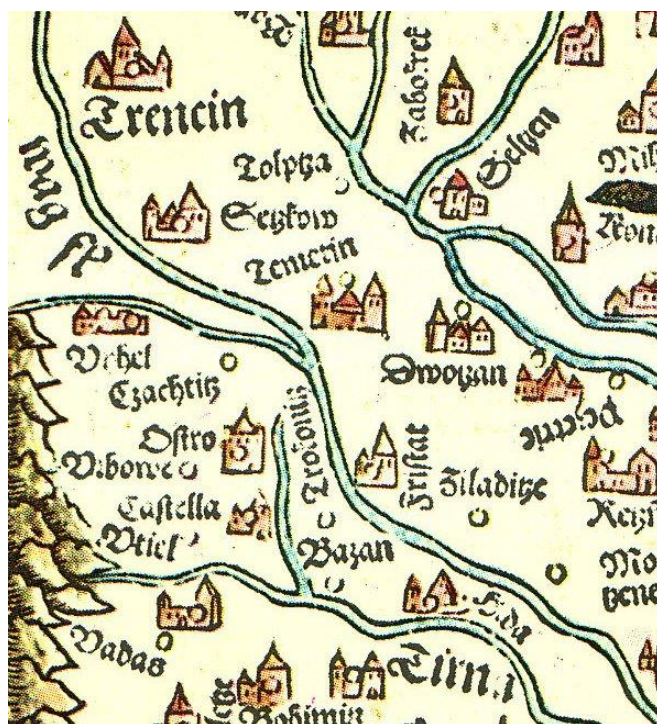
Obr. 162 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, kruhové okno v bazilikální jižní zdi v podkroví kostela.

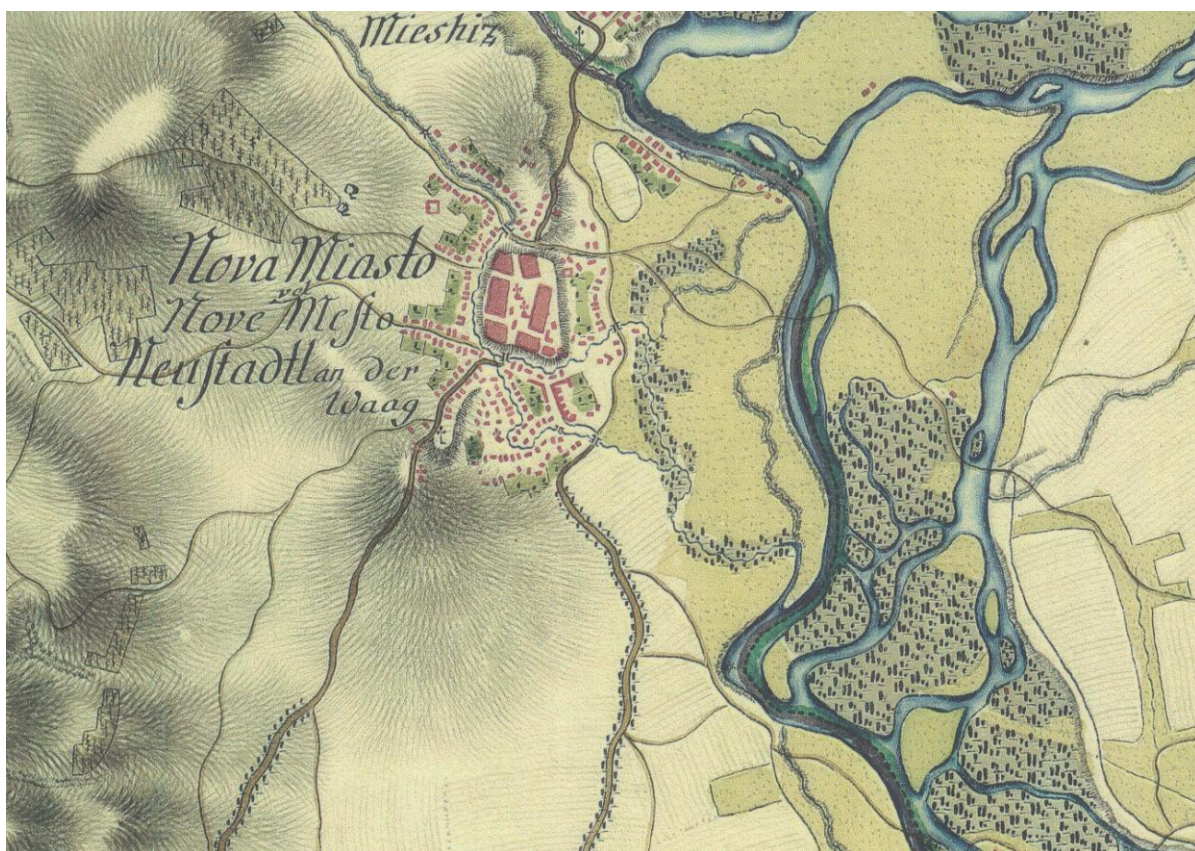
Obr. 163 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, lomené okno bazilikální zóny severní strany hlavní lodi v podkroví kostela.

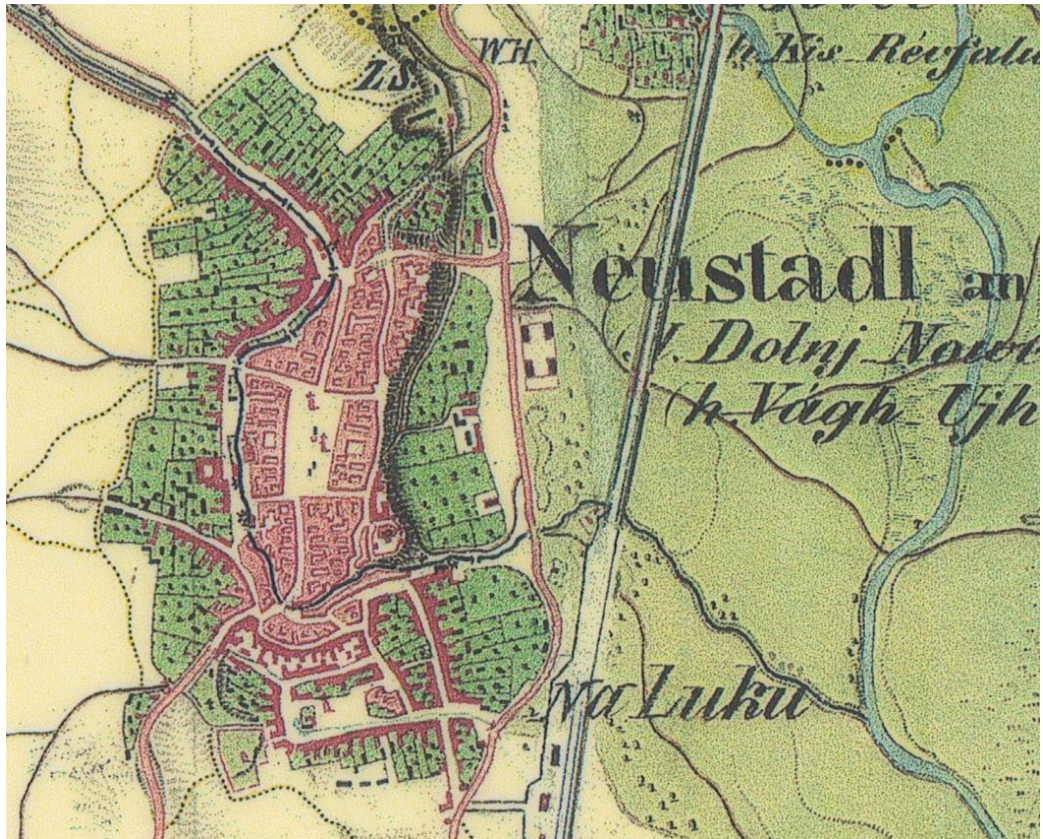
Obr. 164 Kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem, lomený portál do depozitáře nad sakristií, přístupný z interiéru točitého schodiště.

Obr. 165 Lazarova mapa Uherska z roku 1528

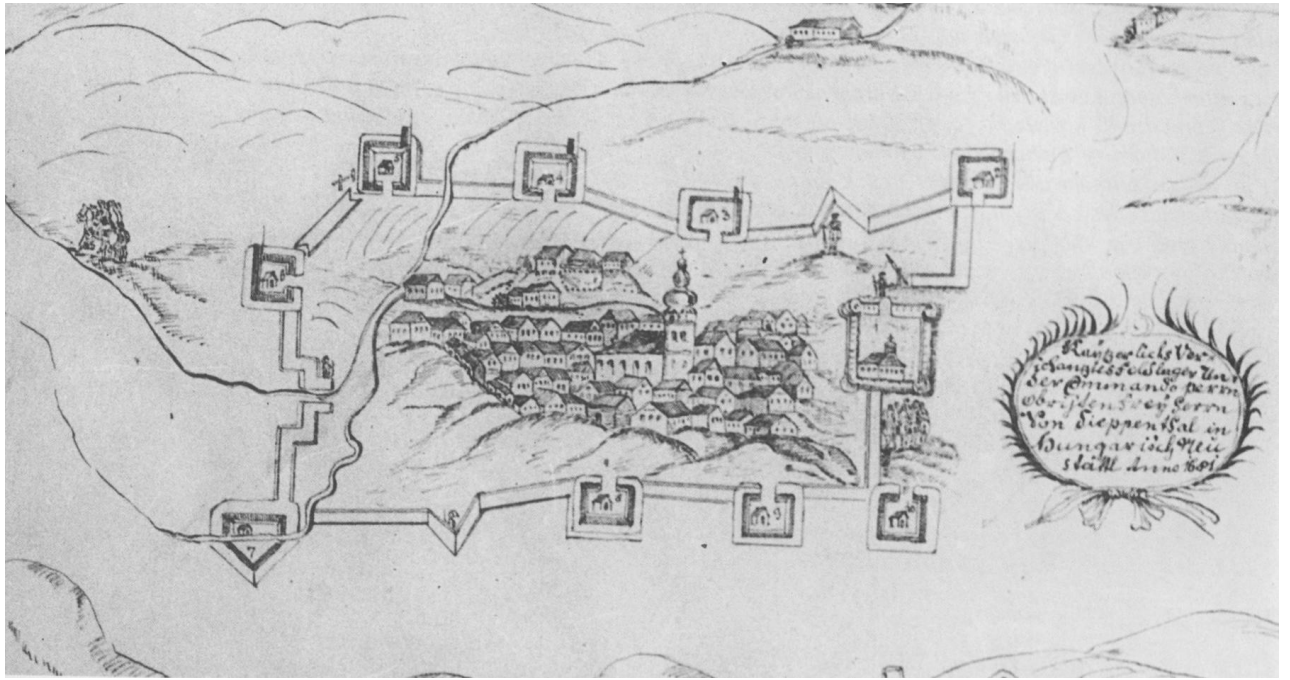
Obr. 166 Nové Město nad Váhem, list 1. vojenského mapování , 1782 – 1784

Obr. 167 Nové Město nad Váhem, list 2. vojenského mapování , 1837

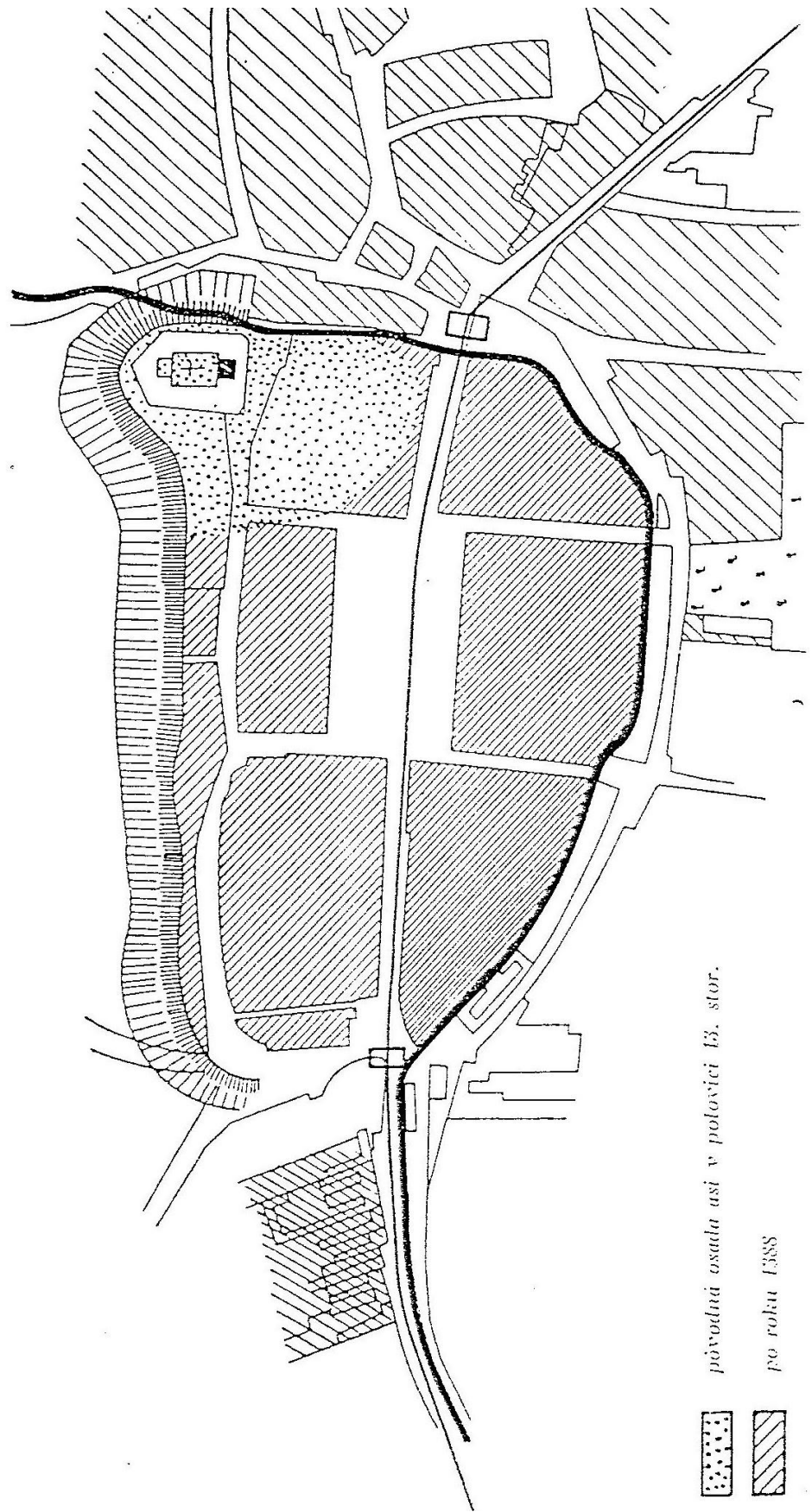

Obr. 168 Nové Město nad Váhem, list 3. vojenského mapování , 1875 – 1884

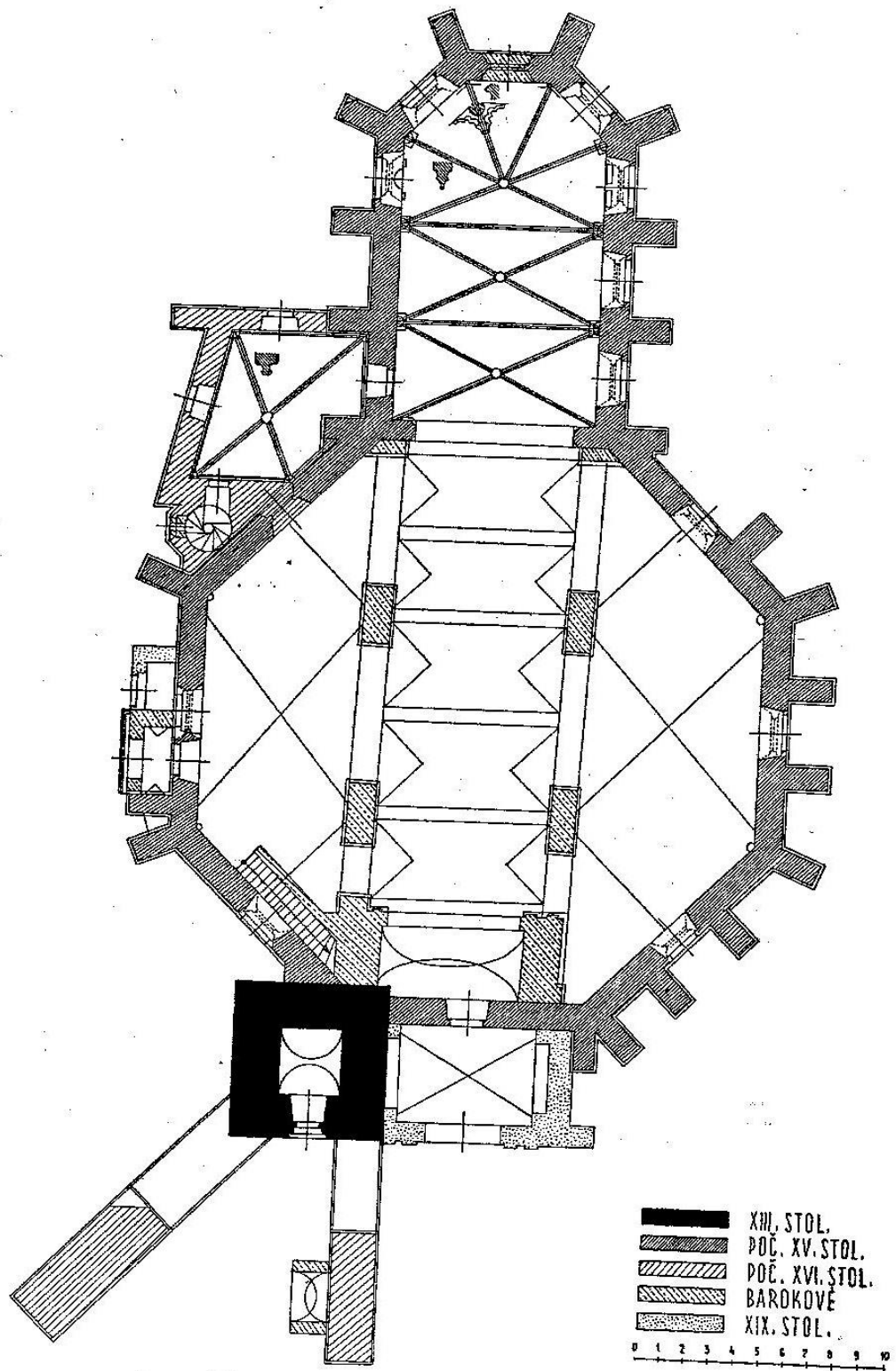

Obr. 169 Veduta Nového Města nad Váhem z roku 1681

Nové Město nad Váňom

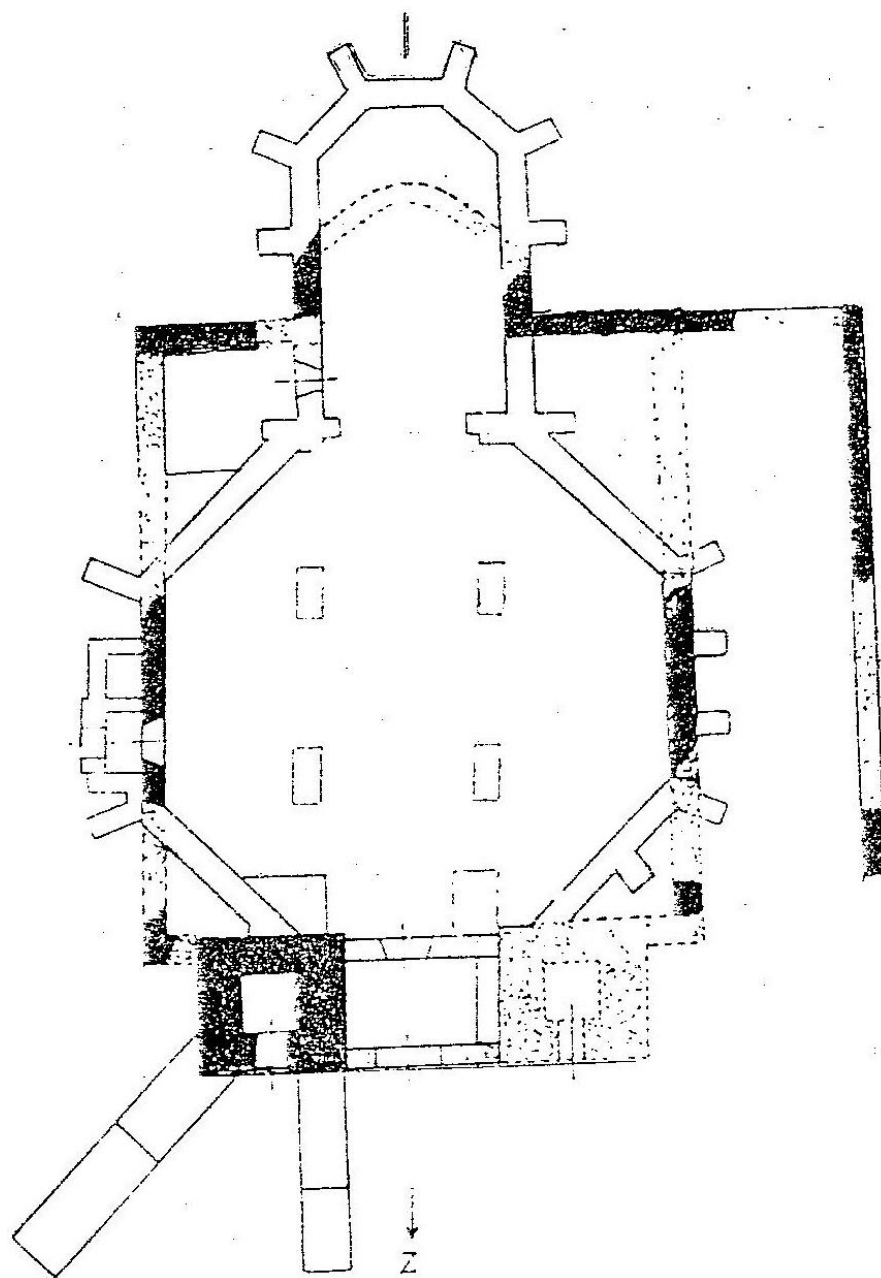

Obr. 170, Půdorysný plán Nového Města se situací kostela, in: Kahounová, 1961-2.

82 . Pôdorys kostola v Novom Meste nad Váhom.

Obr. 171, Pôdorys kostela od Václava Mencla, publikováno in: Mencl, 1933.

- Púdorys terajšieho kostola
- Zbytky múrov románskeho kostola
- Predpokladané múry rom. kostola

Obr. 172 Púdorys se zákresom rekonstruovanej dispozície románskeho kostola od J. Gábríše, 1963.

Obr. 173 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled od jihozápadu.

Obr. 174 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled od východu.

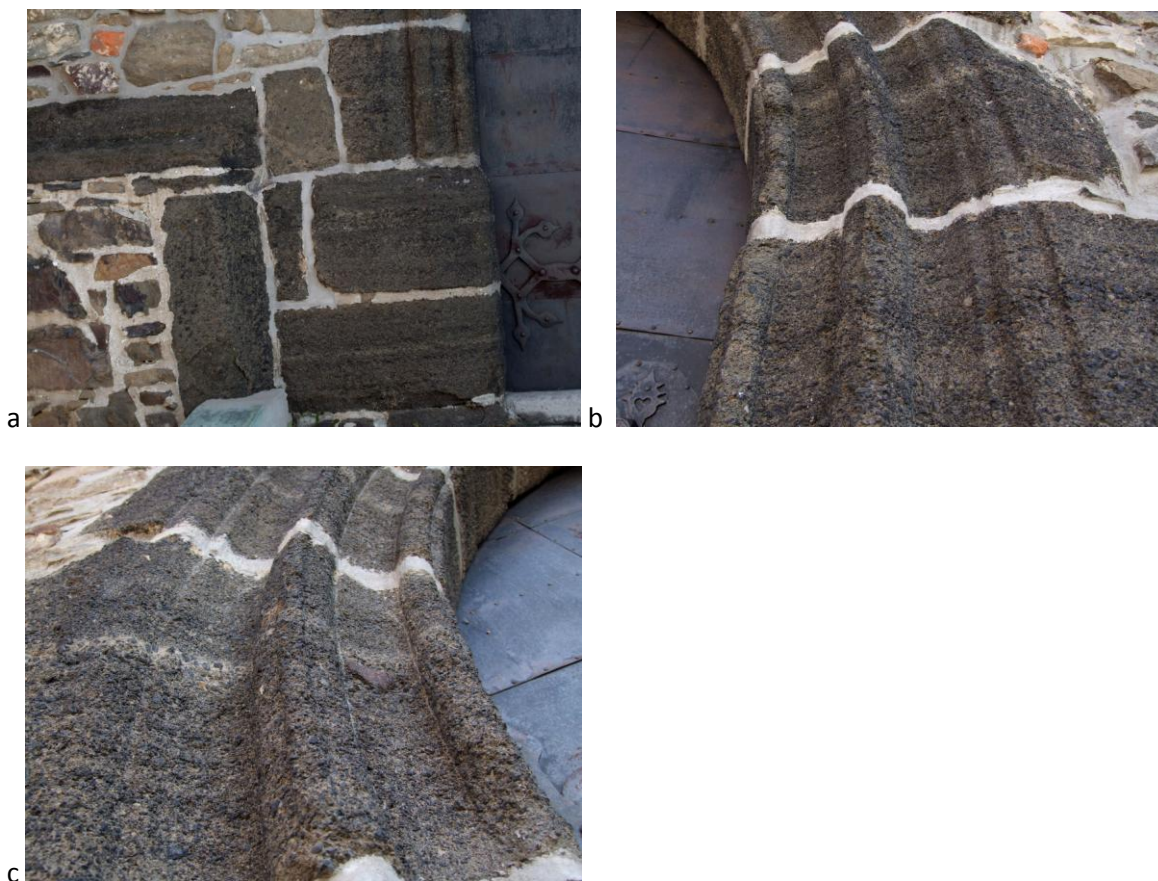
Obr. 175 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na západní průčelí s hlavním vstupním portálem.

Obr. 176 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, okno západního průčelí.

Obr. 177 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, západní portál.

Obr. 178 a – c Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detaily ostění západního portálu.

Obr. 179 a Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detail dvou úrovní lomového zdiva průčelí kaple, spodní soklová část oddělená soklovou římsou a nad ní lomové zdivo, oddělené kordonovou římsou, nad ní svrchní část zdiva cihlového.

Obr. 180 b Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detail profilace kordonové římsy.

Obr. 181 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na jihozápadní průčelí.

Obr. 182 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, okno jihozápadního průčelí.

a

b

Obr. 183 a –b Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detaily zdiva jihozápadního průčelí.

Obr. 184 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na jižní průčelí.

Obr. 185 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na jihovýchodní průčelí.

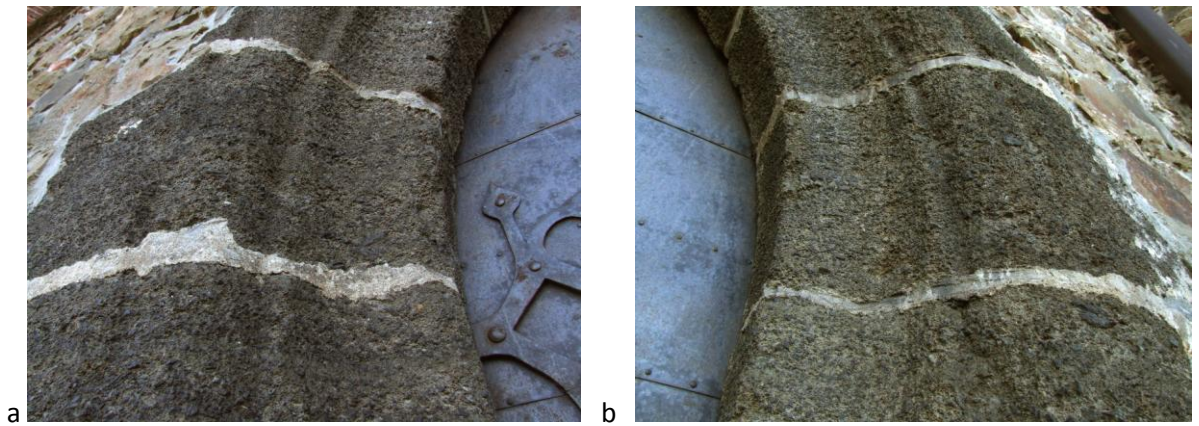
Obr. 186 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na východní průčelí.

Obr. 187 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na severovýchodní průčelí.

Obr. 188 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na portál na severovýchodní straně oktogonu.

Obr. 189 a – b Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detaily profilace severovýchodního portálu.

Obr. 190 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na severní a severozápadní průčelí.

Obr. 191 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na severní průčelí v detailu úrovně přízemí.

Obr. 192 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, pohled na situaci se severovýchodním opěrným pilířem.

Obr. 193 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detail ostění okna sakristie a úseku kordon. římsy pilíře.

Obr. 194 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, situace při severozápadním nároží – sakristie. Schodišťová věžička, projevující se negativním vtiskem do hmoty kaple. Fragменты stupňů a portálu ze sakristie do věže.

Obr. 195 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, situace při SZ nároží, zalděný portál 1. patra věže.

Obr. 196 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, celková situace zaniklé schodišťové věžičky.

Obr. 197 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detail okna severozápadního průčelí.

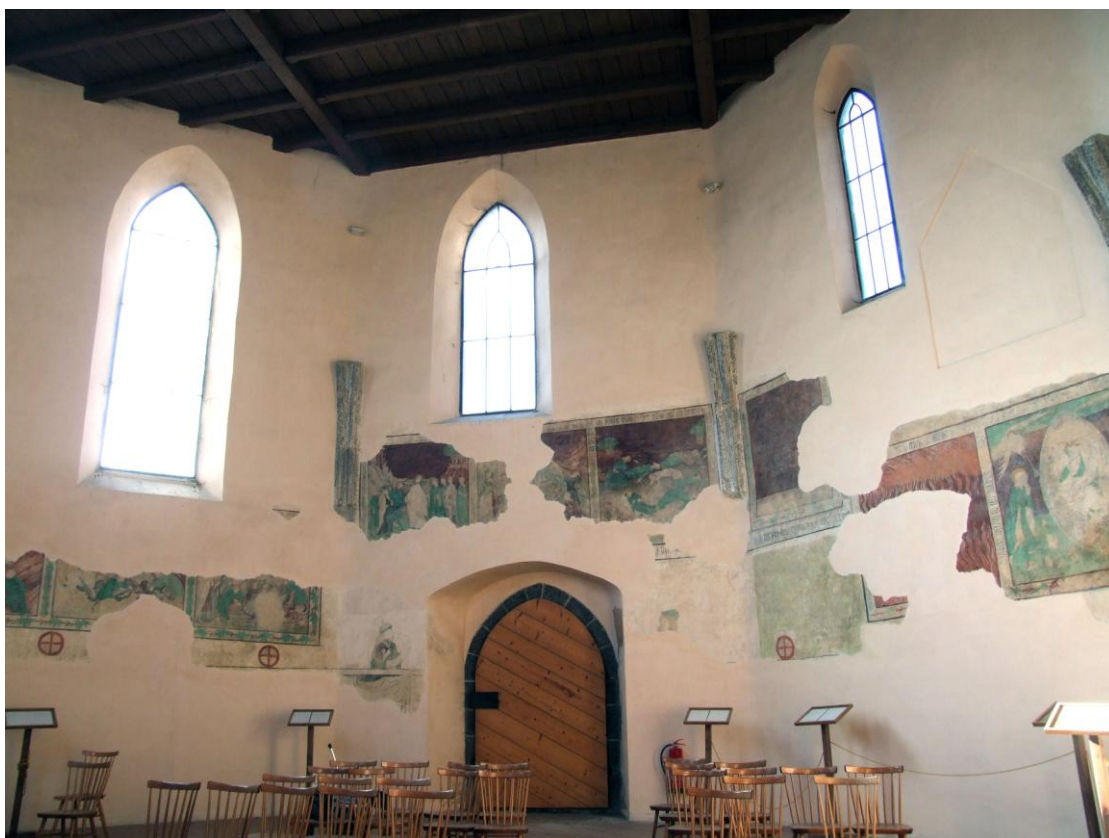
Obr. 198 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detail zazděného portálu do 1. patra věže z kaple.

Obr. 199 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detail vzájemného vztahu opěrných pilířů sakristie.

Obr. 200 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, detail korunní římsy.

Obr. 201 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, interiér, pohled od východu na západní vstupní portál.

Obr. 202 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, interiér, západní vstupní portál.

Obr. 203 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, interiér, pohled od jihu na severozápadní vstupní portál.

Obr. 204 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, interiér, pohled od jihu na severní a severozápadní stěnu se zarděným portálem do sakristie v přízemí a do schodišťové věžičky v patře vpravo od okna.

Obr. 205 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, interiér, pozůstatek archeologicky odkryté kazatelny.

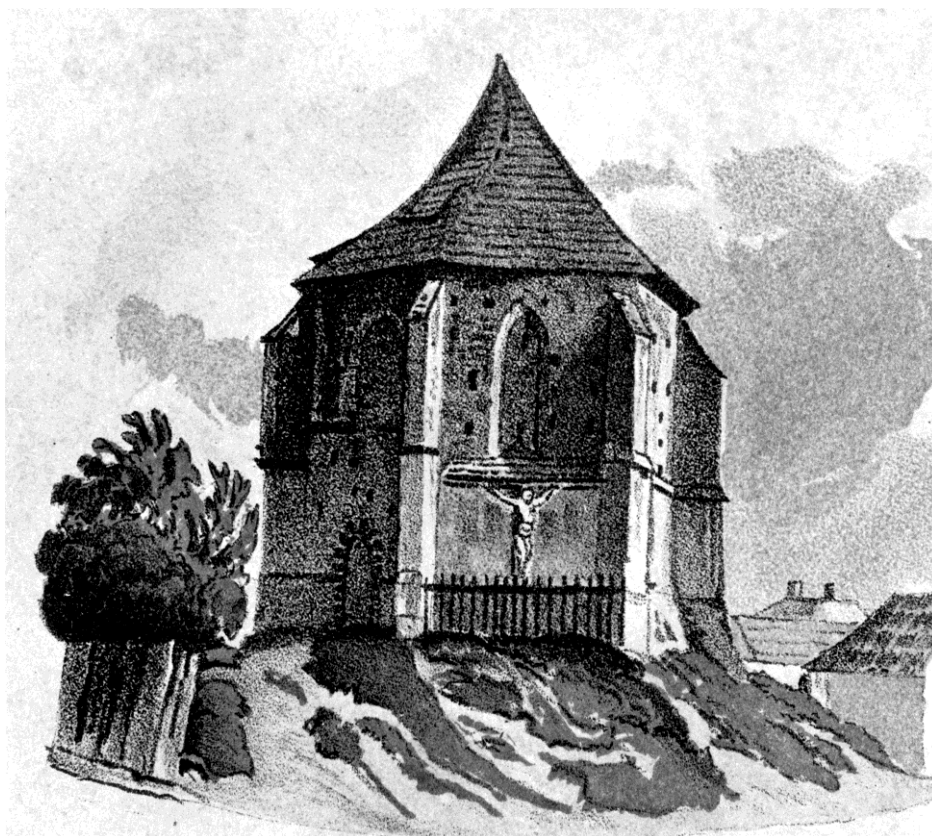

Obr. 206 a, b Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, interiér, fragmenty hruškovcových kleneb. výběhů.

▲ Švédská kaple v roce 1720
Kresba: Archiv

Obr. 207 Opava – Kateřinky, celkový pohled na město Opavu od severovýchodu, kolorovaná mědirytina podle kresby Johanna A. Delsenbacha z doby kolem roku 1720.

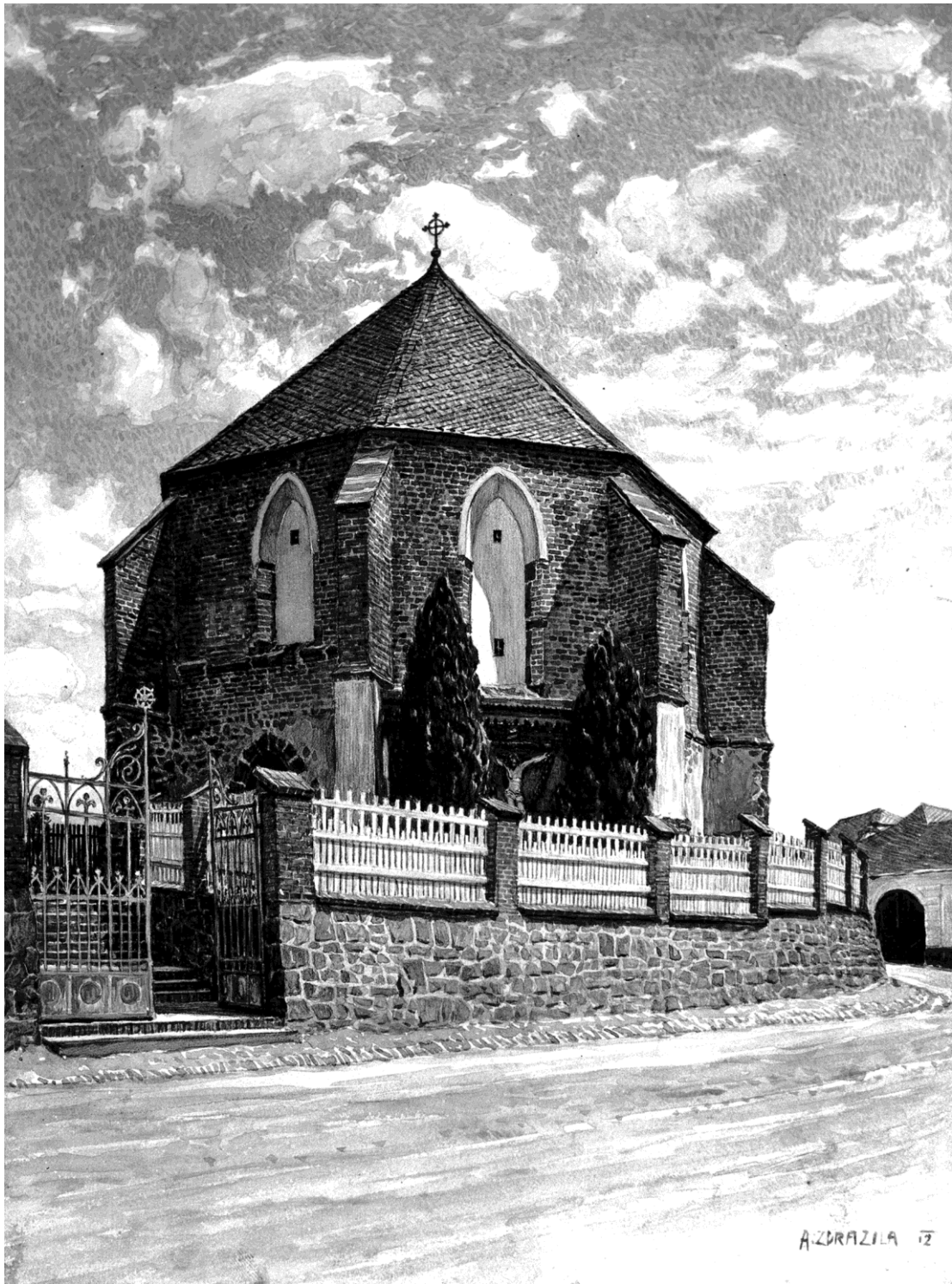
Obr. 208 Opava – Kateřinky, barevná litografie Georga Schetha podle kresby Jakuba Alta z doby před rokem 1840.

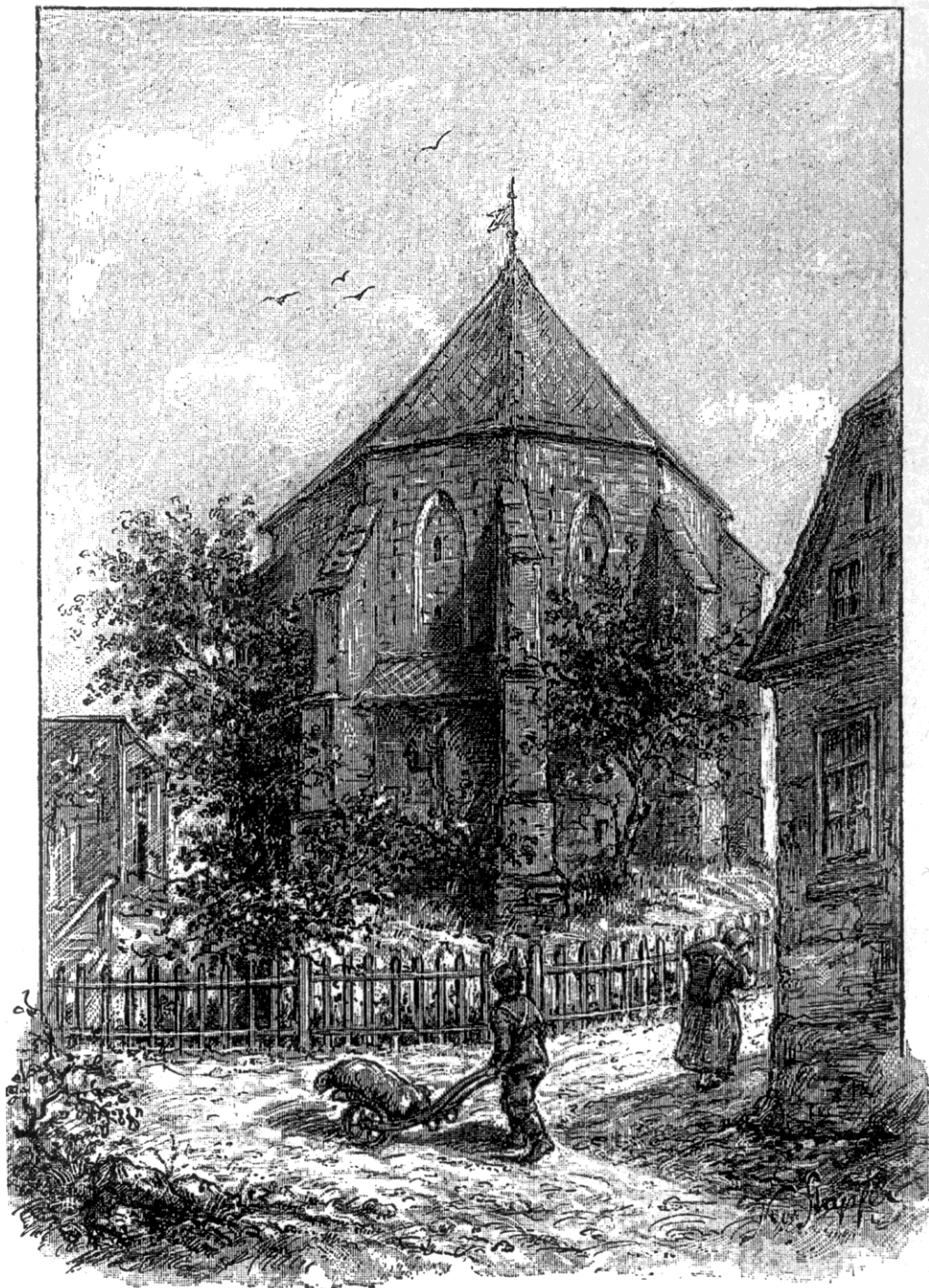
Obr. 209 Opava – Kateřinky, Celkový pohled na město Opavu od severovýchodu, v popředí vlevo tzv. Švédská kaple, ocelorytina Julia Umbacha podle kresby Karla Würbse z doby kolem roku 1850

Obr. 210 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, stav k roku 1910, neznámý autor .

Obr. 211 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, akvarel Adolfa Zdrázily z roku 1912.

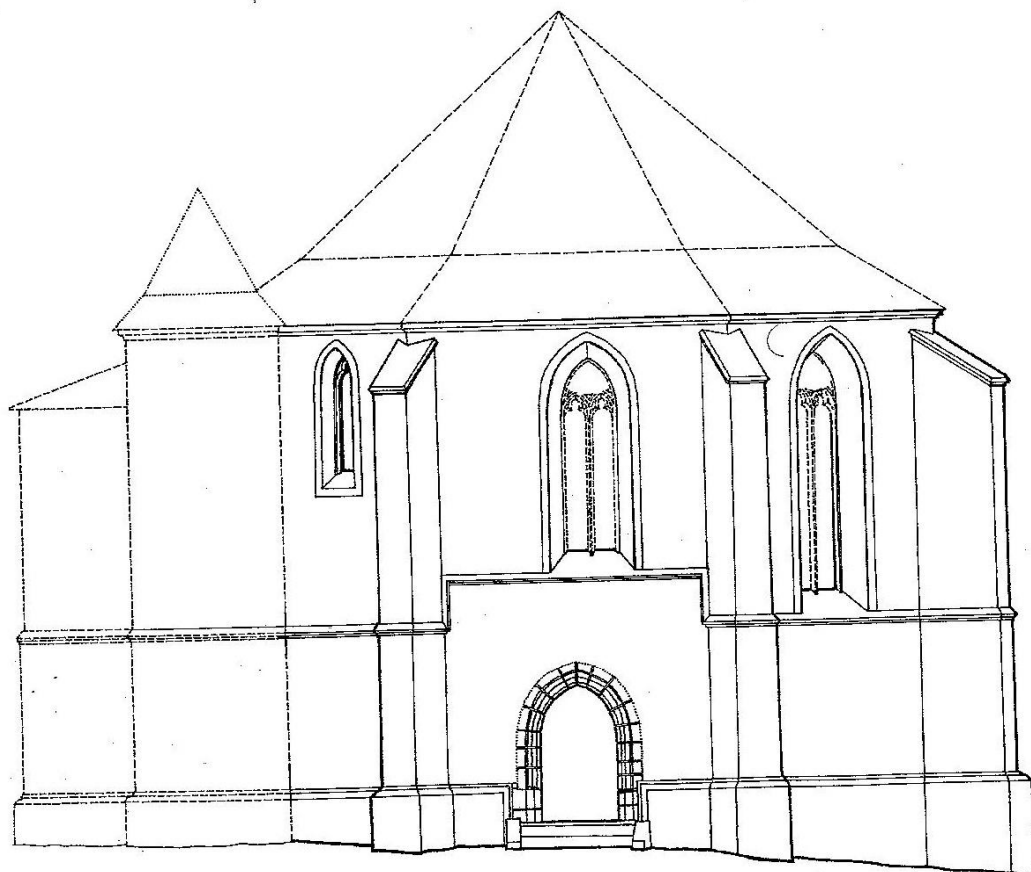

Bývalý kostel sv. kříže v Kateřinkách.

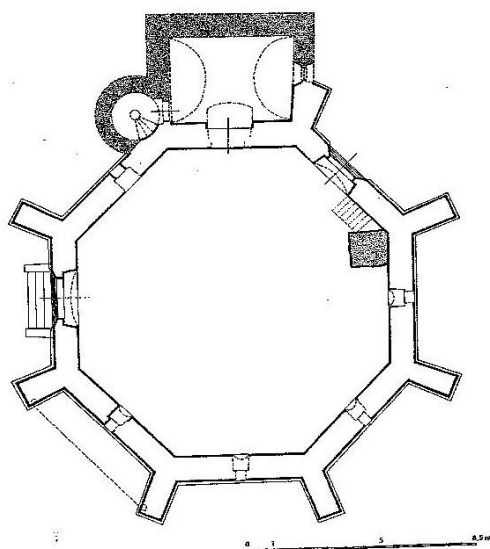
Obr. 212 Opava – Kateřinky, kaple sv. Kříže, reprodukce z knihy, nedatováno.

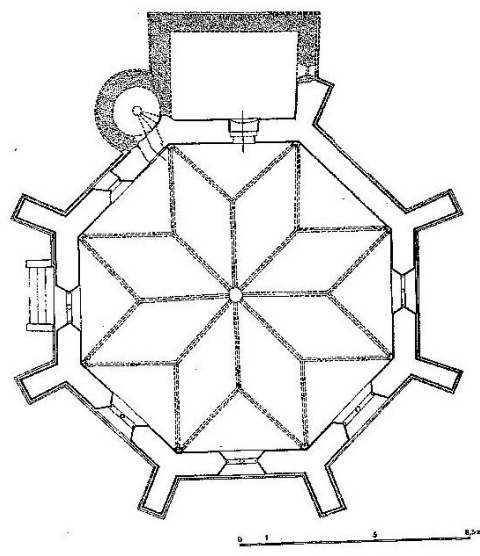
Obr. 213 Opava – Kateřinky, foto základů válcové schodišťové věže objektu kaple, odkryto r. 1949, foto Flasar, uloženo in: Fotoarchiv Slezského zemského muzea v Opavě, inv. č. A 8839.

009 Kaple sv. Kříže, Opava-Kateřinky, 1390–1394. Pohled od západu. Přerušované zakresleny rekonstruované prvky (D. Prix)

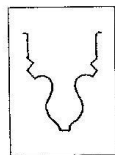
009 Půdorys v úrovni oken. Přerušované vkreslena rekonstruovaná klenba a kružby oken; tečkované rekonstruovaný depozitář a schodišťová vežička (D. Prix)

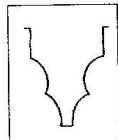
009 Půdorys přízemí. Přerušované vkresleny klenby a zazděné části; tečkované archeologicky zjištěné zdivo a předpokládané schodiště na kazatelnu (D. Prix)

Obr. 214 Opava – Kateřinky, půdorysy se zákresem rekonstruovaných přístaveb, pohled na západní průčelí s přístavbami po severní straně. Publikoval Prix 1996.

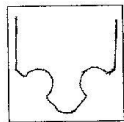
**Profily klenebních architektonických článků
Karlovy v Praze - Nové Město nad Váhem - Opava Kateřinky**

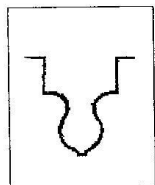
Karlovy - presbytář

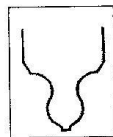
Nové Město n. V. - presbytář

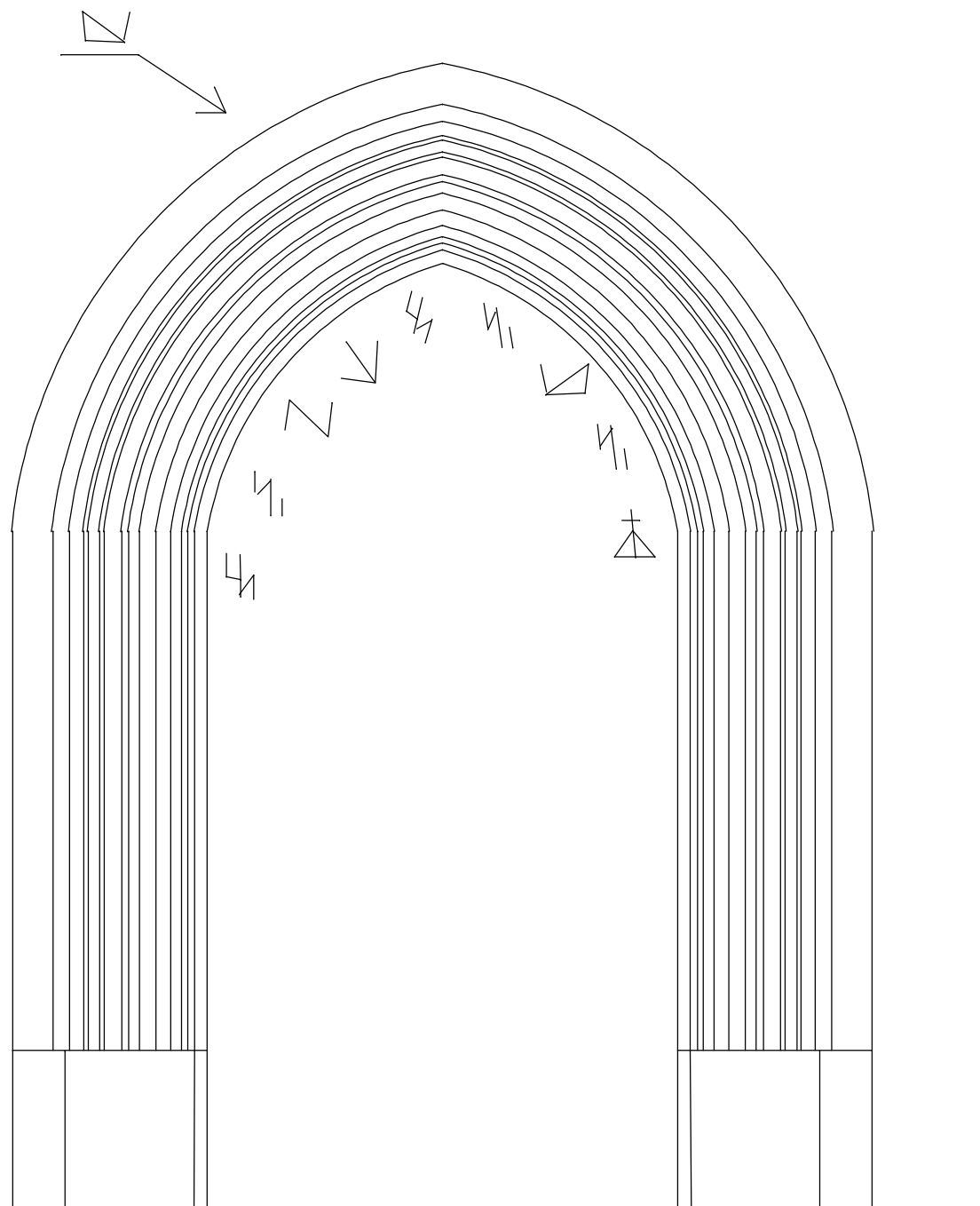
Nové Město n. V. - sakristie

Opava - Kateřinky - loď kaple

Opava - Kateřinky - loď kaple 2

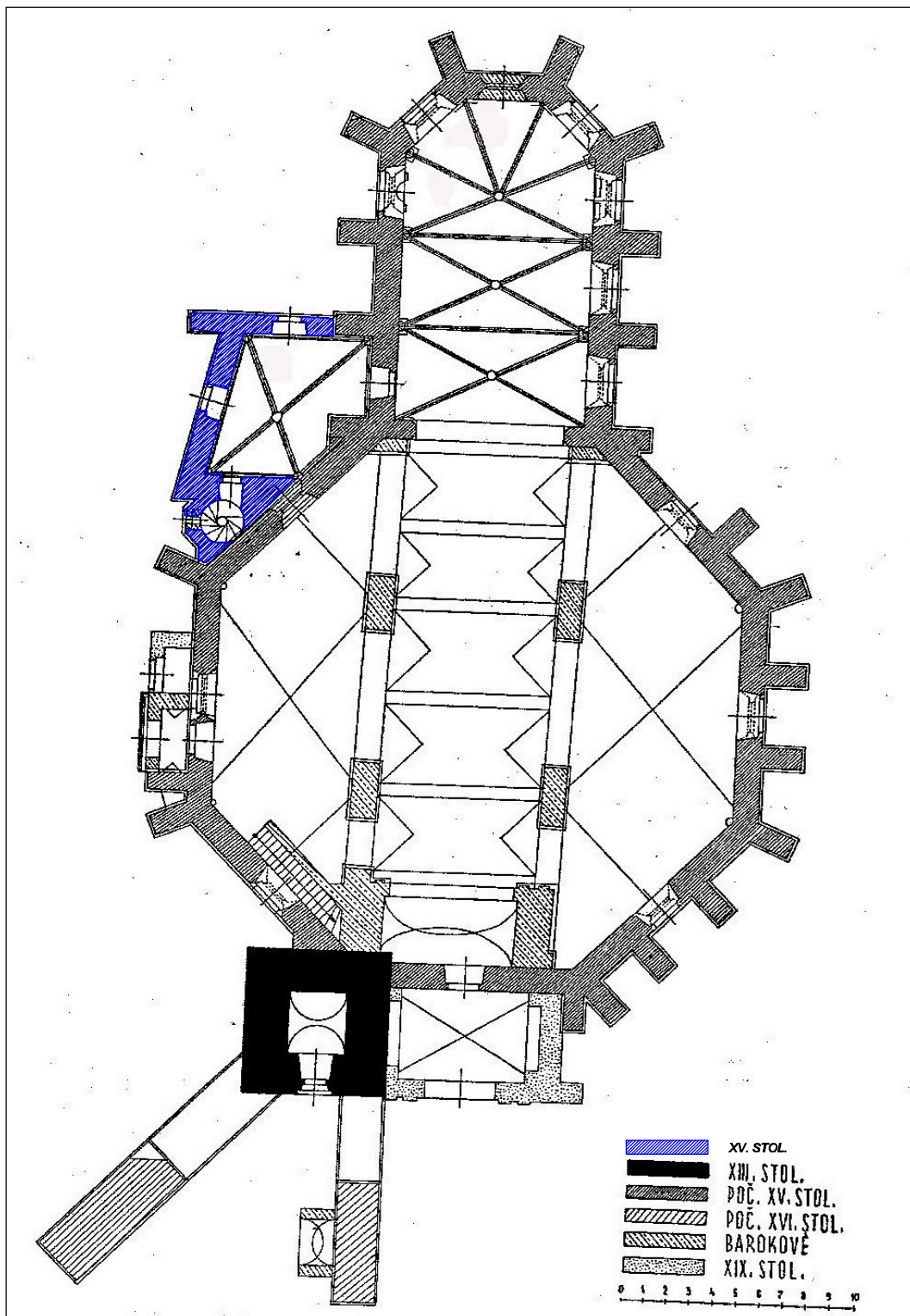

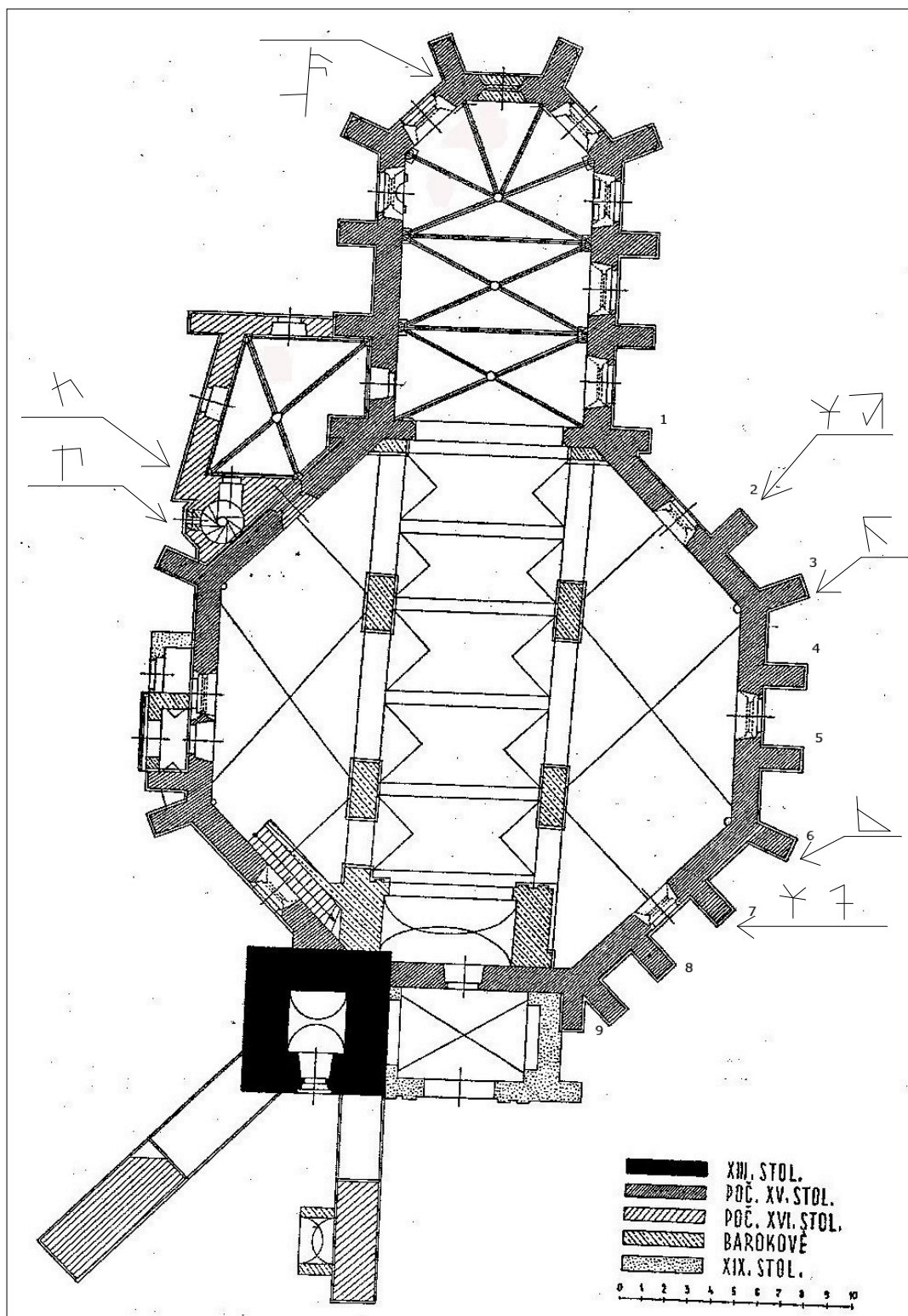
Kostel na Karlově, severní portál se zákresem kamenických značek

Kamenické značky v kostele na Karlově - přehled

Vysvětlivky

1. Severní portál -SM mostecká věž -katedrála sv. Víta	1. Severní portál -SM mostecká věž -katedrála sv. Víta	1. Presbytář nebo loď, Kühn	2. Presbytář nebo loď, Kühn	3. Presbytář nebo loď, Kühn	4. Severní portál -SM mostecká věž	5. Presbytář nebo loď, Kühn -SM mostecká věž -Sázava - Z věž -katedrála sv. Víta	5. Presbytář nebo loď, Kühn -Ibidem
5. Presbytář nebo loď, Kühn -Ibidem	6. Presbytář nebo loď, Kühn -SM mostecká věž -katedrála sv. Víta	6. Presbytář nebo loď, Kühn -SM mostecká věž -katedrála sv. Víta	7. Presbytář nebo loď, Kühn	8. Presbytář nebo loď, Kühn -SM mostecká věž	9. Severní portál -SM mostecká věž -katedrála sv. Víta -Kutná Hora, sv. Barbora	10. Presbytář nebo loď, Kühn -SM mostecká věž katedrála sv. Víta	11. Severní portál -Sv. Apollinář
12. Severní portál	13. Severní portál -Kutná Hora, Sv. Barbora	14. Presbytář nebo loď, Kühn -Sázava -katedrála sv. Víta Kostel PM před Týnem Prašná brána	15. Presbytář nebo loď, Kühn -kostel PM před Týnem -MS mostecká věž	16. Severní portál	16. Severní portál	16. Severní portál	16. Presbytář nebo loď, Kühn
17. Presbytář nebo loď, Kühn -MS mostecká věž	18. Presbytář nebo loď, Kühn						

Kamenické značky v kostele P. Marie v Novém Městě nad Váhem - přehled

Vysvětlivky (číslování pilířů viz půdorys)

1. Opěrný pilíř lodi č. 2	2. Opěrný pilíř lodi č. 2	3. Opěrný pilíř lodi č. 3	4. Opěrný pilíř lodi č. 6	5. Opěrný pilíř lodi č. 7	6. Opěrný pilíř lodi č. 7	7. Pravé ostění vstupního portálu do patra točitého schodiště na rozhraní lodi a sakristie	8. Pravé ostění vstupního portálu do místnosti nad sakristií, přístupného z točitého schodiště
9. Sokl severovýchodní přípory presbytáře							

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Hana Černá
Katedra:	Katedra dějin umění
Vedoucí práce:	Prof. PhDr. Ivo Hlobil, CSc.
Rok obhajoby:	2009

Název práce:	Gotické oktogonální chrámy v Čechách a na Slovensku. Kostel na Karlově v Praze – kostel Panny Marie v Novém Městě nad Váhem – kaple sv. Kříže v Opavě –Kateřinkách.
Název v angličtině:	Gothic octagonal churches in Czech and Slovak republic (Karlov in Prague - Nove Mesto nad Vahom - Opava - Katerinky)
Anotace práce:	V úvodní části práce je nastíněn původ a vývoj oktogonální dispozice od antiky po vrcholný středověk. Hlavní část práce je věnována monograficky zpracovaným třem gotickým oktogonálním chrámům na Karlově, v Novém Městě nad Váhem a Opavě-Kateřinkách. Každá ze staveb je zhodnocena ve své středověké stavební fázi na základě analýzy pramenů, literatury, plánové dokumentace a nových zjištění z terénního průzkumu. V práci jsou uvedeny rovněž opravy objektů v 19. a 20. století. Každá ze staveb je zasazena do souvislostí s lokální architekturou oblasti a v závěru jsou řešeny možnosti jejich vzájemné reálné komparace.
Klíčová slova:	oktogonal- centrála - vrcholná gotika – pozdní gotika - architektura –středověké umění - 14. století – 15. století – Karlov - Praha - regotizace – Alois Turek - Uhersko - Nové Mesto nad Váhom – Stibor ze Stiboríc – beckovský výtvarný okruh – kaple - Opava- Kateřinky –cihlová gotika - Slezsko
Anotace v angličtině:	The introductory part of the thesis treats of the origin and evolution of the octagonal disposition from the Antiquity to the High Middle Ages. The main part is focused on the monographic treatment of the three octagonal churches at Karlov, Nove Mesto nad Vahom and Opava-Katerinky. Each building is reviewed in its medieval phases based on the analysis of the sources of information, literature, plan documentation and new findings of the field survey. The part of the thesis is also dedicated to the

	summary of reconstructions, executed on the buildings in the 19th and 20th century. Each building is set into the context with the architecture of the local environment and in the conclusion, there are attempts to find the possibility of their relative comparison.
Klíčová slova v angličtině:	octagonal - central disposition - high Gothic - late Gothic - medieval art - 14th century architecture – 15th century architecture - Karlov - Prague - 19th century reconstruction - Alois Turek – Hungary - Nové Mesto nad Váhom – Stibor from Stiboríc – the art school of Beckov – chapel - Opava-Kateřinky – brick Gothic - Silesia
Přílohy vázané v práci:	220 prilož / 108 stran
Rozsah práce:	402 stran
Jazyk práce:	čeština